

1 / 2013

český
časopis
historický

ROČNÍK
111/2013
ZALOŽEN
1895

THE
CZECH
HISTORICAL
REVIEW

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka / Managing Editor:

Magdaléna Pokorná

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Tomáš Knoz, Robert Kvaček,
Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Svatava Raková,
Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný,
Petr Vorel, Jiří Vykoukal, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,
Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Ivan Sedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),
Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),
Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava),
Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz),
Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A)

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / STUDIES

BŮŽEK Václav – MAREK Pavel, Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II. s. 1–30
(*The Illnesses, Death and Funerals of Rudolph II.*)

ŽITNÝ Miroslav, Keresztes 1596. Vytváření obrazu prohrané bitvy
s Turky a její druhý život s. 31–65
(*Keresztes 1596. The Creation of an Image of the Lost Battle
with the Ottomans and its Second Life*)

JAKUBEC Ondřej, Renesanční epitaf v průsečíku historických disciplín
a jeho vypovídací možnosti s. 66–100
(*Renaissance Epitaph on the Intersection of Disciplines
and its Communicational Possibilities*)

FEJTOVÁ Olga, Jednota bratrská a rodinné zázemí Václava Hollara s. 101–116
(*The Unity of the Brethren and the Family Background of Wenceslaus Hollar*)

MATERIÁLY / ARTICLES

KRAFL Pavel, Synody a synodální zákonodárství ve středovýchodní Evropě.
Přehled bádání za posledních patnáct let s. 117–143
(*Synods and Synodical Legislation in East Central Europe.
An Overview of Research over the last Fifteen Years*)

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Přehledy bádání a historiografických studií

RAKOVÁ Svatava, Dilemata antifašismu: mezi appeasementem
a Kominternou s. 144–151
(*The Dilemma of Anti-Fascism: Between Appeasement and the Comintern*)

Recenze

ŽEMLIČKA Josef, <i>Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků</i> (Jiří Kuthan)	s. 152–154
CERMAN Markus, <i>Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800</i> (Josef Grulich)	s. 154–157
DOLEŽALOVÁ Eva, <i>Světcenci pražské diecéze 1395–1416</i> (Jindřich Marek)	s. 157–159
BYLIŃA Stanisław, <i>Revolucja husycka. Przedświt i pierwsze lata</i> (Pavel Krafl)	s. 159–161
KELLER Katrin – CATALANO Alessandro (edd.), <i>Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)</i> , I–VII, (Rostislav Smíšek)	s. 161–165
LEONHARD Jörn – WIELAND Christian (Eds.), <i>What Makes the Nobility Noble? Comparative Perspectives from the Sixteenth to the Twentieth Century</i> (Jan Županič)	s. 165–167
BAHLCKE Joachim – KAMPMANN Christoph (edd.), <i>Wallensteinbilder im Widerstreit. Eine historische Symbolfigur in Geschichtsschreibung und Literatur vom 17. bis zum 20. Jahrhundert</i> (Václav Bůžek)	s. 167–170
MILLER Michael Laurence, <i>Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation</i> (Daniel Baránek)	s. 170–174
VIRŠINSKÁ Miriam, <i>Evanjelická církev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia</i> (Zdeněk R. Nešpor)	s. 174–176
KOELTZSCH Ines, <i>Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)</i> (Bedřich Loewenstein)	s. 176–178
KOELTZSCH Ines, <i>Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)</i> (Jiří Pešek)	s. 178–190
KOVALEV Michail V., <i>Russkije istoriki-emigranty v Prage (1920–1940 gg.)</i> (Jiří Vacek)	s. 190–195
KRÁLOVÁ Kateřina, <i>Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu</i> (Konstantinos Tsivos)	s. 195–196
BROUČEK Stanislav a kol., <i>Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska</i> (Marcela Suchomelová)	s. 196–199
Zprávy	s. 200–254

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

ŘEZNÍK Miloš, Činnost Česko-německé komise historiků v roce 2011	s. 235–239
<i>Nekrology</i>	
Vilém Herold (15. 9. 1953 – 10. 9. 2012) (Ivan Hlaváček)	s. 240–244
Jozef Jablonický (3. 1. 1933 – 7. 12. 2012) (Jan Rychlík)	s. 245–246
<i>Knihy došlé redakci</i>	s. 247
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	s. 247

Český časopis historický. Vydává čtvrtletně (4x do roka) **Historický ústav AV ČR, v. v. i.**, Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele **Česká pošta, s. p.**

Přijímání objednávek:

telefonicky na bezplatné lince zpracovatele: 800 300 302, na WWW.periodik.cz

písemně na adrese: Postservis, oddělení předplatného

Poděbradská 39

190 00 Praha 9

email: postabo.prstc@post.cz

Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 5, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) a nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, j.kozohorska@hiu.cas.cz; či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 150,00. – Tiskne **SERIFA®** se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v březnu 2015. Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80528 München, Germany, Fax: 089/54218218.

STUDIE

Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II.*

VÁCLAV BŮŽEK – PAVEL MAREK

Navzdory nepočtným písemným svědectvím nezůstával zdravotní stav Rudolfa II. (1552–1612) stranou zájmu historiků. K jeho chorobám zpravidla obraceli pozornost, když hledali odpovědi na otázky, které se týkaly nejen složitého osobního života panovníka, ale souvisely s jeho malým zájmem o výkon vladařských povinností a nástupnictvím na císařském trůnu.¹ Nejprve badatelé spatřovali příčiny duševní nevyrovnanosti Rudolfa II. především v onemocněních nervového původu, která vysvětlovali dědičnými

VÁCLAV BŮŽEK – PAVEL MAREK: The Illnesses, Death and Funerals of Rudolph II.

This study, based, in particular, on reports, until now unused in research, from foreign envoys to the Imperial Court; the Hapsburgs' family correspondence, the post-mortem report, deals with the course of the illnesses of Rudolph II., his death and funeral ceremonies in Madrid and Prague. In connection with the spread of the reports of the death of the Central European ruler during the year of 1612, the authors have attempted to gain an insight into the contents and means of communication at the Imperial Court in Prague. They have not failed to pay attention to the activities of influential courtiers and their intelligence networks. At the same time they traced the communication routes between Prague, Antwerp, Brussels, Florence, Madrid, Nuremberg and Rome along which the information about the death of Rudolph II and preparations for his funeral spread. The focus of this study lies in the interpretation of the symbolic importance of the social body of the deceased Emperor. From the lying-in-state of the corpse to the requiem mass, he was entering the collective memory as a virtuous ruler, a Christian knight and a defender of the Catholic faith, like his famous ancestors of the Hapsburg dynasty.

Key words: the Hapsburg dynasty, Rudolph II., Prague, Madrid, the Imperial Court, illness, death, funerals, *castrum doloris*, symbolic communication, the memory of the social body

předpoklady rodinné anamnézy Habsburků.² Později dávali někteří z nich do souvislosti přechodné stavy panovnickovy nepřírozené podrážděnosti a prchlivosti zvláště se syfilitickou nákazou, která pronikla do těla středoevropského vládce zřejmě okolo třicátého roku jeho života.³ Novějším životopiscům Rudolfa II. nezůstalo utajeno, že vedle uvedených nervových a infekčních chorob císař dlouhodobě trpěl především špatnou činností plic a jater.⁴

V předkládané studii se vedle oslavných tisků staly hlavními pramenými východisky k poznání zdravotního stavu, nemocí, předpokládaných příčin úmrtí a průběhu pohřbů středoevropského vládce zvláště dobové lékařské doklady, rodinná korespondence Habsburků a především osobní svědectví zahraničních vyslanců, vysokých dvorských hodnostářů a zemských úředníků. Uvedené písemnosti, jimž historická věda doposud věnovala zanedbatelnou badatelskou pozornost, však autorům nesloužily k hodnocení lékařských zásahů a ke stanovení retrospektivních diagnóz z pohledu dnešní medicíny.⁵ Nemoci, smrt a pohřby biologického těla Rudolfa II. jim posloužily při kladení otázek jako odrazový můstek k poznání způsobů a prostředků různých rovin neobyčejně složité a současně rafinované komunikace, která v zemích jižní, západní a střední Evropy přispívala v prvních měsících po jeho smrti k utváření symbolického obrazu sociálního těla zesnulého císaře.⁶

* Tato studie vznikla v rámci projektu VC/2011/UHE *Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku* a projektu GA ČR P 405/10/0547 *Komunikace šlechty mezi Prahou a Madridem v 16. a 17. století*.

- 1 Karel STLOUKAL, *Portrét Rudolfa II. z roku 1600*, in: *Od pravěku k dnešku*. Pekařův sborník, II, Praha 1950, s. 1–14; Josef MATOUŠEK, *K problému osobnosti Rudolfa II. Poznámky o pramenech, literatuře a metodě*, in: *K dějinám československým v období humanismu*. Sborník prací věnovaných Dru Janu Bedřichu Novákovi k 60. narozeninám, Praha 1952, s. 545–562.
- 2 Jan Bedřich NOVÁK, *Rudolf II. a jeho pád*, Praha 1955, s. 21–24.
- 3 Ivan LESNÝ, *Rudolf II. jako nemocný člověk*, *Folia Historica Bohemica* 7, 1984, s. 271–280; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 500–502. Naopak syfilitickou nákazu císaře odmítl Robert John W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997, s. 69–70.
- 4 J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 502.
- 5 Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007, s. 329–351.
- 6 Srov. zejména Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen? Eine Einleitung*, in: táž (ed.), *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?*, Berlin 2005 (= *Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 55), s. 9–24; F. H. KANTOROWITZ, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1957.

Je známou skutečností, že o zhoršující se zdravotní stav panovníka neustále pečovalo v posledním desetiletí jeho života pět až sedm lékařů,⁷ kteří většinou patřili mezi mimořádně vzdělané osobnosti, k nimž Rudolfa II. poutaly důvěrné osobní vazby.⁸ Jelikož zdraví císaře považovali za lékařské tajemství, nevydávali žádné veřejné zprávy o příčinách a průběhu jeho nemoci.⁹ Zdrženlivé chování lékařů potvrzovali někteří zahraniční vyslanci, jimž bylo umožněno při plnění služebních povinností na císařském dvoře proniknout do bezprostředního okolí panovníka, kde viděli úroveň pravidelné lékařské péče, kterou nemocný císař vyžadoval. Podle záznamů Pierra Bergerona, jenž navštívil císařský dvůr v létě 1600 jako sekretář diplomatické mise francouzského krále Jindřicha IV., bylo osobním lékařům panovníka dovoleno promluvit o zdravotním stavu císaře pouze v případě jeho mimořádného zhoršení.¹⁰

Již soudobí pozorovatelé nejčastěji označovali nemoc Rudolfa II. a její příznaky slovem melancholie.¹¹ Španělský vyslanec Guillén de San Clemente spatřoval na jaře 1603 s odkazem na odborné stanovisko císařova lékaře a zpovědníka Johanna Pistoria příčinu této choroby v destilacích, jež byly v dobové španělštině pojmenováním nejen pro chemické procesy, jejichž výpary císař s oblibou podle svědectví dobových pozorovatelů dýchal, ale současně označovaly škodlivé zadržování tekutin v lidském organismu.¹²

7 Ivo PURŠ – Josef SMOLKA, *Martin Ruland starší a mladší a prostředí císařských lékařů*, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 581–605, zde s. 582.

8 R. J. W. EVANS, *Rudolf II.*, s. 243–249.

9 I. PURŠ – J. SMOLKA, *Martin Ruland starší*, s. 581.

10 Eliška FUČÍKOVÁ (ed.), *Tři francouzští kavalíři v rudolfínské Praze. Pierre Bergeron, Jacques Esprinchar, François de Bassompierre*, Praha 1989, s. 47.

11 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, X, Praha 1900, s. 92–96, zde s. 92–93 (*Kurzer Discurs, wie der Röm. Kais. Mt. in ihrem itzigen Anliegen vor ihr Person und sonst zu helfen sein möcht*, říjen 1600); Národní archiv (dále NA) Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Simancas, kart. 1 (dopis Guilléna de San Clemente Filipu III., 19. 4. 1605); Cesare CAMPORI (ed.), Roderico ALIDOSI, *Relazione di Germania e della corte di Rodolfo II. Imperatore negli anni 1605–1607 fatta da Roderico Alidosi ambasciatore del Granduca di Toscana Ferdinando I.*, Modena 1872, s. 6 (závěrečná relace Roderica Alidosiho, 1605); J. MATOUŠEK, *K problému*, s. 344.

12 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Simancas, kart. 1 (dopis Guilléna de San Clemente Filipu III., 19. 4. 1605). K dobovému významu pojmu *destilación* srov. *Diccionario de la lengua castellana, en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua ... Compuesto por la Real Academia Española*, III, Madrid 1752, s. 235. K Johannu Pistoriovi K. STLOUKAL, *Portrét*, s. 8–9; I. PURŠ – J. SMOLKA, *Martin Ruland starší*, s. 581.

Florentský vyslanec Roderico Alidosi se o dva roky později naopak domníval, že melancholie souvisela s nevázaným sexuálním životem panovníka a jeho neschopností zplodit legitimního potomka.¹⁵

Z výpovědí osob, které v prvních letech 17. století hleděly při audiencích a soukromých rozhovorech panovníkovi do tváře, ještě nebylo zřejmé, že by průběh dlouhotrvajících nervových a infekčních nemocí viditelným způsobem ovlivnil vzhled a držení jeho těla.¹⁴ Nápadné obtíže císaře při chůzi však neunikly pohledu Volfa Novohradského z Kolovrat, který sledoval vystoupení Rudolfa II. při zasedání českého zemského sněmu 23. května 1608. V listě Petru Vokovi z Rožmberka podrobně sděloval,¹⁵ že panovník vypadal nejen velmi unaveně, ale navíc vzhledem k onemocnění dolních končetin pouze s velkým přemáháním vystoupal po třech schůdcích ke svému vyvýšenému místu ve sněmovně. Bystrému pohledu nejvyššího komorníka Království českého nezůstalo utajeno, že bolest způsoboval císaři také sestup z jeho „stolice“ a odchod ze zasedací místnosti. Příčiny nezvyklé tělesné slabosti císaře a jeho potíží při chůzi nespatořoval Volf Novohradský z Kolovrat v prohlubujících se následcích syfilitické nákazy, ale přičítal je „hrozným pletichám“, které doprovázely průběh vrcholící dynastické krize mezi císařem Rudolfem II. a jeho mladším bratrem arciknížetem Matyášem.¹⁶

Ve stejné době si zahraniční vyslanci působící na císařském dvoře povšimli, že Rudolf II. trpěl chorobnou nespavostí. Na lůžko sice uléhal s příchodem večera, zpravidla hodinu po večeři, spal ale příliš málo. Hlubokého spánku se velmi obával. Často se během noci probouzel rozrušením. Uklidnění hledal u osobních komorníků a lékařů, kteří trávili noc v předpokoji císařovy ložnice.¹⁷

Když španělský vyslanec Baltasar de Zúñiga popisoval 9. srpna 1608 ve zprávě do Madridu průběh své první audience na císařském dvoře v Praze, vylíčil Rudolfa II. jako lidskou trosku. Navzdory rozhovoru ve španělštině diplomat panovníkovým slovům téměř nerozuměl, protože císař mluvil neobyčejně slabým a tichým hlasem, který nezachytil nikdo z přítomných v jeho bezprostřední blízkosti. Vyslance pohoršovala netečnost duševně

15 C. CAMPORI (ed.), Roderico ALIDOSI, *Relazione di Germania*, s. 6 (závěrečná relace Roderica Alidosiho, 1605).

14 Srov. list Volfa Novohradského z Kolovrat Petru Vokovi z Rožmberka (9. 5. 1602) ve Státním oblastním archivu (dále SOA) Třeboň, Historica Třeboň, sign. 6007.

15 SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 6134 (list z 25. 5. 1608).

16 V širších souvislostech naposledy Václav BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14).

17 C. CAMPORI (ed.), Roderico ALIDOSI, *Relazione di Germania*, s. 6 (závěrečná relace Roderica Alidosiho, 1605).

i tělesně vyčerpaného vládce. Jeho naprostý nezájem o zprávy z Madridu a zdraví svých španělských příbuzných považoval za projev císařovy agonie. Zájem o zdraví patřil k zásadním společenským obratům uplatňovaným ve španělské dvorské kultuře. Jejich opominutí bylo vnímáno jako hrubé porušení dvorské etikety. Protože zhoršující se zdravotní stav podle Baltasara de Zúñigy Rudolfovi II. neumožňoval, aby plnil panovnické povinnosti, opakovaně pronikaly do jeho diplomatických zpráv, které z Prahy odesílal do Španělska, názory o prohlášení císaře za neschopného vlády.¹⁸

Obdobným pohledem na vladařské schopnosti Rudolfa II. se netajili představitelé Svatého stolce v době, kdy panovník povolil vydání Majestátu na náboženskou svobodu. Římští učenci předali papeži Pavlu V. několik odborných vyjádření, v nichž se zevrubně zaobírali úvahami o možném císařově sesazení. Nepředvídatelným krokům ze strany duševně nemocného panovníka chtěli zabránit jmenováním spoluvladaře, jenž měl usměrňovat jeho veškerá rozhodnutí. V Římě dlouhodobě převládalo přesvědčení, že zlo, které císař koná nebo dovolí činit, nevycházelo ze špatných úmyslů, ale bylo odrazem jeho nedbalosti, pošetilosti a stavů vyšinuté mysli („mente emota“).¹⁹

Před koncem prosince 1611 se papežský nuncius Giovanni Battista Salvago a Tomasso Roncaroli, jenž působil ve službách vévody z Parmy a Piacenzy, nápadně shodovali, když věnovali pozornost tělesným a duševním projevům prudce se zhoršujícího zdravotního stavu Rudolfa II. Jejich zvědavým pohledům neunikly nesmírné bolesti, které provázely císaře při chůzi. Oba vyslanci spatřovali příčinu pohybových obtíží panovníka ve vodnatelnosti dolních končetin, které byly na první pohled dlouhodobě opuchlé. Svědectví o zdravotním stavu panovníka doplňovali zprávami o jeho nespavosti, depresích a návalech horkosti.²⁰ Baltasar de Zúñiga si dokonce povšiml, že při horečnatých stavech přikázal Rudolf II. uhasit oheň v krbu a otevřít okna, aby do místnosti proudil mrazivý vzduch, jenž prudce ochlazoval jeho rozpálené tělo.²¹

18 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Simancas, kart. 1 (Baltasar de Zúñiga Filipovi III., 9. 8. 1608).

19 Opisy těchto úvah jsou uloženy v NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Řím, Vatikán, kart. 8 sign. 2 a-c (srov. sign. 2a *De imperatore deponendo vel coadiutore ei dando*, nedatováno).

20 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 26. 12. 1611); kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálu Scipionu Caffarelli-Borghese, 26. 12. 1611).

21 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Simancas, kart. 2 (Baltasar de Zúñiga Antoniu de Arósteguimu, 20. 1. 1612).

Jestliže někteří zahraniční vyslanci působící v Praze hledali příčiny ne-
utěšeného zdravotního stavu Rudolfa II., opětovně se vraceli na sklonku pro-
since 1611 ke zvráceným erotickým představám císaře a jeho pokračujícímu
nevázanému sexuálnímu životu. Svoje tvrzení opírali o výpovědi nejmeno-
vaných svědků, kteří prohlašovali, že nemocného panovníka navštívily
v jeho ložnici „dvě krásné maurské kurvy“, které toužil spatřit nahé. Ačkoli
Tomasso Roncaroli i Giovanni Battista Salvago neskrývali při přebírání ob-
dobných zpráv značné rozpaky, zahrnovali jejich obsah do svých diploma-
tických relací, které prohlubovaly stereotypní obraz churavějícího vladaře
v očích jejich příjemců na Apeninském poloostrově.²²

Před koncem prosince 1611 pronikla do zorného úhlu pohledu zahra-
ničních vyslanců na průběh nemoci Rudolfa II. a její léčení nová skutečnost.
Ve svých písemných svědectvích zaznamenali, že císař se po dlouhém otá-
lení konečně rozhodl užívat léky předepsané osobními lékaři, které měly
především pročistit jeho nemocný organismus. Jestliže panovník opakovaně
vypil mírně jedovatý roztok rozpuštěných solí antimonu a draslíku, dochá-
zelo v jeho případě podle svědectví Tomassa Roncaroliho nejen k dávivému
zvracení, ale současně také k nadměrnému pocení.²³ Za užíváním léků
předepsaných lékaři, jemuž se Rudolf II. ještě před několika měsíci tvrdo-
šíjně bránil, neboť tehdy spíše naslouchal radám svých alchymistů, spatřo-
vali vyslanci neutuchající bolesti, které stále častěji doprovázely jeho
chorobu.²⁴

Řadu viditelných projevů chátrajícího těla Rudolfa II. zaznamenaných
ve svědectvích osob, které se pohybovaly se služebním posláním v bezpro-
střední blízkosti panovníka, potvrdili osobní lékaři Ottavio Roboreto z Frei-
berku a Šimon Perger z Augšpurku v zevrubném popisu příznaků a průběhu
jeho dlouhotrvajících nemocí teprve v souvislosti s pitevním nálezem vyda-
ným po císařově smrti.²⁵ Oba lékaři uvedli, že Rudolfa II. od poloviny roku
1611 trápily opakované záchvaty dávivého kašle, vysoké horečky, tvrdnutí

22 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 225 (Tomasso Ron-
caroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 26. 12. 1611); kart. 109
(Giovanni Battista Salvago kardinálu Scipionu Caffarelli-Borghese, 26. 12. 1611).
Citace ve volném českém překladu pochází z uvedeného listu Tomassa Roncaroliho.

23 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Ron-
caroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 26. 12. 1611).

24 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (Giovanni Battis-
ta Salvago kardinálu Scipionu Caffarelli-Borghese, 19. 12. 1611).

25 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále HHStA) Wien, Familienakten, kart. 65 (za překlad
obsáhlé lékařské zprávy z latiny pořizované 26. 1. 1612, která se dosud nestala předmě-
tem podrobnějšího badatelského zájmu, jsou autoři upřímným díkem zavázáni
PhDr. Rostislavu Smíškovi, Ph.D.).

břišní dutiny a vodnatelný otok dolních končetin. Při záchvatech kašle panovník stále častěji vykašlával hustý hlen a sraženou krev černé barvy, jež zapáchala po hnilobě. Horečnaté stavy, při nichž měl císař zapálené tváře, po kterých mu stékal pot, rychle střídaly projevy zimnice. Jelikož Rudolf II. nedokázal vzhledem ke zdravotnímu stavu půl roku před koncem svého života večer usnout, byl malátný a neustále unavený. Oslabený organismus navíc trádal prohlubujícím se nechutenstvím. Po polovině října 1611 panovník náhle pociťoval prudkou bolest v levém varletu, již doprovázely neobvykle vysoké teploty.²⁶

Podle zprávy Ottavia Roboreta a Šimona Pergera doporučovali lékaři Rudolfovi II. koncem října 1611 jako nejvhodnější léčebný postup klid. V jejich pojetí šlo nejen o klid na lůžku, ale také o uklidnění nestálého vnitřního prostředí císařova těla, kterého mělo být dosaženo pouštěním žilou, při němž na základě dobových lékařských znalostí odcházely z nemocného organismu „rozbouřené tělesné šťávy s nečistotami“.²⁷ Terapeutický účinek pouštění žilou ověřovali pravidelným měřením pulsu nemocného panovníka, který v polovině listopadu 1611 dosáhl podle jejich názoru standardních hodnot. Navzdory krátkodobému zlepšení Rudolfova zdravotního stavu vyvolávala volba léčebných postupů u některých vysokých hodnostářů jeho dvora spíše rozpaky.

Výhrady k odborným schopnostem osobních lékařů panovníka a způsobům léčby neskrývali především nejvyšší komorník dvora Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova a říšský dvorský rada Jan Antonín Barvitijs, kteří pobývali v blízkosti Rudolfa II.²⁸ Jejich nedůvěra zřejmě nesouvisela s odbornou způsobilostí věhlasných lékařů, ale mohla spíše vycházet z politického a náboženského pozadí rudolfínského dvora, kde se protínaly protichůdné mocenské zájmy říšských katolíků a evangelíků.²⁹ Oba vysocí dvorští hodnostáři dobře věděli, že mnohé z osobních lékařů Rudolfa II. vázala klientská pouta k dalším představitelům habsburské dynastie, především ke španělskému králi.³⁰ Nebylo proto divu, že Oldřich Desiderius

26 Tamtéž.

27 Tamtéž (ve volném českém překladu).

28 Tamtéž.

29 Anton CHROUST (ed.), *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher*. Zehnter Band: *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias*, München 1906, s. 214–215, 221–225, 237–239.

30 Pavel MAREK, *Klientská strategie španělských králů na pražském císařském dvoře konce 16. a počátku 17. století*, Český časopis historický 105, 2007, s. 40–89, zde s. 69–72.

Pruskovský s Janem Antonínem Barvitiem pojali podezření, že zmiňovaní lékaři upřednostňují mocenské zájmy svých cizích patronů nad zdravím vlastního panovníka. Pevné ukotvení císařských lékařů v klientské síti španělských Habsburků potvrdil příklad Johanna Pistoria, jenž vedl nejen důvěrnou korespondenci do Bruselu s arciknížetem Albrechtem, ale současně pobíral penzi od španělského krále Filipa III.⁵¹

Měsíc po dočasném uklidnění organismu zaznamenali lékaři prudké zhoršení činnosti dalších tělesných orgánů panovníka, zvláště jater, slinivky, sleziny a ledvin. K pročištění nemocného těla a pocení zřejmě sloužilo v prosinci 1611 pití roztoků solí rozmanitých chemických prvků, které neuniklo pozornosti některých zahraničních vyslanců.⁵² Přestože Rudolf II. denně vypil několik litrů tekutin, aby překonal neuhasitelnou žízeň, vylučoval pouze nepatrné množství černě zbarvené moči. Následkem zadržování vody v nemocném těle panovníka prudce zesílily otoky jeho dolních končetin. Provedené punkce nezbavily císaře bolestivých otoků, ale naopak přispěly k rozšíření zánětlivých ložisek.⁵³ V mokvajících puchýřích praskající a zarudlé kůže, které byly plné zapáchajícího hnisu, se rychle šířila infekce sněti. I když lékaři doporučovali, aby si Rudolf II. dával potírat hnisající otevřené rány na oteklých dolních končetinách u kolen a na stehnech léčivými přípravky s protizánětlivými účinky, které obsahovaly prášek z bezoárů, pelyněk a hadí jed,⁵⁴ panovník tvrdošijně vyžadoval, aby záněty sněti byly nadále léčeny zázračnými oleji a dalšími alchymickými přípravky, které mu kdysi věnoval proslulý skotský alchymista Alexander Seton.⁵⁵

Podle svědectví Ottavia Roboreta a Šimona Pergera byl zesláblý a těžce nemocný panovník sužovaný obrovskými bolestmi při plném vědomí až do

51 Archives Générales du Royaume Bruxelles, Archives de la Secrétairerie d'Etat Allemande, I 074, sign. 465. Jako odměna Johannu Pistoriovi za služby odváděné španělské koruně mu byla králem v roce 1603 dokonce udělena penze 1000 dukátů ročně. Tamtéž, I 074, sign. 465, fol. 71 (2. 7. 1603). Stejnou penzi potvrdil Filip III. Johannu Pistoriovi ještě listem adresovaným milánskému místodržiteli Pedrovi Enríquezovi de Acevedo, hraběti de Fuentes. K tomu tamtéž, fol. 74 (31. 5. 1608).

52 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 26. 12. 1611).

53 NA Praha, Gindelyho sbírka, kart. 4, sešit 21 (Avisos de Praga, 21. 1. 1612).

54 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65.

55 J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 502; I. PURŠ – J. SMOLKA, *Martin Ruland starší*, s. 604–605; Stanton J. LINDEN, *The Alchemy Reader. From Hermes Trismegistus to Isaac Newton*, Cambridge 2005, s. 174; Antonio LAS HERAS, *Alquimia. Historia, rituales y fórmulas*, Buenos Aires 2005, s. 37 (Alexander Seton zemřel roku 1604).

své smrti, k níž došlo mezi šestou a sedmou hodinou ráno 20. ledna 1612.⁵⁶ Ačkoli s největší pravděpodobností navštívil umírajícího panovníka kněz Jiří ze svatovítského chrámu, kterého podle některých dochovaných svědectví narychlo povolal Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova, aby se Rudolf II. vyzpovídal, obdržel svaté přijímání a následně přijal svátost posledního pomazání, nebylo některým současníkům jasné, jestli se císař skutečně rozloučil s pozemským světem na smrtelné posteli jako hluboce věřící katolík.⁵⁷ Obdobné nejasnosti mohly souviset s obsahem zpráv několika zahraničních vyslanců, kteří tvrdili, že císař vykonal zpověď, ale náhlá smrt mu zabránila přijmout svátost oltářní.⁵⁸ Na Apeninský a Pyrenejský poloostrov však z Prahy přicházely zprávy diplomatů, kteří při líčení posledních okamžiků císařova života zdůrazňovali, že řádnou zpověď vykonal nejen při plném vědomí, ale současně odpustil všechna příkoří svému bratru Matyášovi.⁵⁹ V jejich svědectvích se zrcadlil očekávaný obraz

56 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65; L'archivio dello Stato di Mantova, L'archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, busta 246, Rodolfo Petrocini 1611–1616 (Rodolfo Petrocini Francescovi Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, 21. 1. 1612); Abraham HOSMANN, *Lacrymae oder Klag- und Trauerschreiben wegen des tödlichen Abschiedes des Aller Durchlautigsten ... Herrn Rudolphi des Anderen ...*, Leipzig 1612; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Paměti Vodňanských z Uračova*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 10, 1902, s. 10–15, 53–59, zde s. 54; A. CHROUST (ed.), *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher*. Zehnter Band: *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias*, s. 241–242; Heinz SCHLECKER, *Das Prager Tagebuch des Melchior Goldast von Haiminsfeld in der Bremer Staatsbibliothek*, Abhandlungen und Vorträge Bremer Wissenschaftlichen Gesellschaft 5, 1930, s. 258–272, zde s. 262 (k tomu srov. český překlad Jaroslava PÁNKA, *Když císař odchází. Lidská tragédie a posmrtná sláva Rudolfa II. očima současníků*, Praha 1997, s. 15–17); Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Wien 1981, s. 324; TÝŽ, *Rudolf II. und seine Zeit*, Wien-Köln-Graz 1985, s. 212; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 503–504; Hilda LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius zu Braunschweig und Lüneburg (1564–1613). Persönlichkeit und Wirken für Kaiser und Reich*, Braunschweig 1995 (= Quellen und Forschungen zur Braunschweigischen Geschichte 30), s. 69–70; Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfínského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 191.

57 A. HOSMANN, *Lacrymae*; H. SCHLECKER, *Das Prager Tagebuch*, s. 262–263; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 503; J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 15–16; Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004 (= Monographia historica 4), s. 122–128.

58 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 23. 1. 1612); Real Academia de la Historia Madrid, Colección jesuitas, tomo 105, fol. 245–246 (Relación de la muerte del Emperador); tamtéž, Real Academia de la Historia Madrid, Colección jesuitas, tomo 88, fol. 331 (Relación de la muerte del Emperador en Praga).

59 L'archivio dello Stato di Mantova, L'archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, busta 246 (Rodolfo Petrocini Francescovi Gonzagovi di Castiglione, 21. 1. 1612);

rituálu katolické smrti středoevropského vládce, jenž vytvořil pevné základy jeho druhého života. Obdobné pochybnosti vyvolávaly zprávy o přítomnosti osobního služebníka Hanse Marckhera,⁴⁰ který údajně přinesl panovníkovi bílou košili, již si Rudolf II. bezprostředně před smrtí sám oblékl.⁴¹

První spatřil mrtvé tělo vládce Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova, jenž chtěl zprávu o úmrtí panovníka utajit do doby, než ji obdrží Matyáš ve Vídni, proto přikázal služebníkům, aby prostřeli k obědu podle obvyklého způsobu také pro zesnulého Rudolfa II.⁴² Již v deset hodin dopoledne zahlédli tělo nebožtíka Vilém Vchynský ze Vchynic a Adam z Trauttmannsdorfu, kteří zprávu okamžitě rozšířili po Pražském hradě.⁴³ Jejich přičiněním ještě dopoledne věděli o smutné události nejen tajní radové Jindřich Julius Brunšvický a Jiří Ludvík z Leuchtenberka, ale zprávu obdrželi také Jáchym Arnošt Braniborsko-Ansbašský a Kristián I. z Anhaltu-Bernburku, kteří pobývali v Praze.⁴⁴ Johannu Martinu Rebmannovi, zpravodaji mohučského arcibiskupa Johanna Schweikharda z Kronberku, nezůstalo utajeno, že se bezprostředně po císařově smrti narychlo setkali Jáchym Arnošt Braniborsko-Ansbašský a Jan Antonín Barvitijs, kteří se vyjadřovali

NA Praha, Gindelyho sbírka, kart. 4, sešit 21 (Avisos de Praga, 21. 1. 1612). Srov. A. HOSMANN, *Lacrymae*.

40 Někdejší komorní topič patřil od roku 1611 mezi komorní služebníky. K tomu Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*, Praha 2002 (= Fontes historiae artium 9), s. 359, 402, 410.

41 A. HOSMANN, *Lacrymae*; H. SCHLECKER, *Das Prager Tagebuch*, s. 262–263; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 503; J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 15–16; Real Academia de la Historia Madrid, Colección jesuitas, tomo 105, fol. 245–246 (Relación de la muerte del Emperador); tamtéž, Real Academia de la Historia Madrid, Colección jesuitas, tomo 88, fol. 331 (Relación de la muerte del Emperador en Praga).

42 A. HOSMANN, *Lacrymae*; H. SCHLECKER, *Das Prager Tagebuch*, s. 262–263; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 503; J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 15–16.

43 Adam z Trauttmannsdorfu byl dvorským válečným radou, hejtmanem harcířů a dočasně patřil mezi komorníky. K tomu J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof*, s. 223, 323, 398. Vilém Vchynský ze Vchynic byl od roku 1611 nejvyšším lovcím Království českého. Srov. Václav LÍVA, *Spiknutí Vchynských proti Rudolfovi II.*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická, Praha 1928, s. 1–56. O roli, kterou oba šlechtici sehráli po císařově smrti, vypovídá dopis Rodolfa Petrociniho Francescovi Gonzagovi di Castiglione delle Stiviere (21. 1. 1612) v L'archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, busta 246, Rodolfo Petrocini (1611–1616). Josef Janáček uváděl, že na rozšíření zprávy o Rudolfově smrti se místo Viléma Vchynského ze Vchynic podílel jeho bratr Václav. K tomu J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 503–504.

44 A. HOSMANN, *Lacrymae*; H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 69; M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 191–192; J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof*, s. 204.

s ohledem na předpokládanou volbu Matyáše císařem k rozložení náboženských a politických sil v Římsko-německé říši.⁴⁵

Vzápětí po smrti Rudolfa II. zapečetili Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova a Adam z Trauttmannsdorfu červeným a bílým voskem dveře do soukromých místností panovníka, jeho cenné předměty, úřední písemnosti a nevelkou peněžní hotovost.⁴⁶ Část klenotů uschoval nebožtík těsně před smrtí s největší pravděpodobností u svého vrchního komorního služebníka Kašpara Ruckého,⁴⁷ jenž byl spolu s Danielem Fröschlem a ostatními dvořany, kteří měli přístup k císařovým cennostem, brzy po smrti panovníka na příkaz Adama z Trauttmannsdorfu vsazen do vězení, kde 10. února 1612 údajně spáchal sebevraždu oběšením na provaze, na němž visel klíč od pokojů císaře.⁴⁸ I když se zpráva o sebevraždě Kašpara Ruckého rychle šířila, osoby z okolí dobře informovaného papežského nuncia o její věrohodnosti pochybovaly. Spíše předpokládaly, že někdejší vrchní komorní služebník byl ve skutečnosti zavražděn.⁴⁹ Ačkoli zajištěná peněžní hotovost a klenoty Kašpara Ruckého připadly Matyášovi, usilovala pozůstalá vdova a dřívější Rudolfova milenka o část majetku někdejšího vrchního komorního služebníka, jehož mrtvé tělo bylo na popravišti potupně rozčtvrceno a následně zbaveno hlavy i srdce.⁵⁰

45 A. CHROUST (ed.), *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher*. Zehnter Band: *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias*, s. 241–242.

46 Giovanni Battista Salvago se v dopise adresovaném kardinálu Scipionovi Caffarelli-Borghese (9. 3. 1612) velmi podívoval, že vedle pozoruhodných cenností se nacházelo v pokojích zesnulého císaře málo peněz. K tomu NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109.

47 Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, H:L 996. 4° Helmst. (21); A. HOSMANN, *Lacrymae*; P. MAŤA – M. KOLDINSKÁ (edd.), *Deník*, s. 192, 366; J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 23.

48 L'archivio dello Stato di Mantova, L'archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, busta 246, Rodolfo Petrocini 1611–1616 (Rodolfo Petrocini Francescovi Gonzagovi di Castiglione delle Stiviere, 21. 1. 1612); obdobně NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 13. 2. 1612); P. MAŤA – M. KOLDINSKÁ (edd.), *Deník*, s. 192, 366.

49 Real Academia de la Historia Madrid, Colección jesuitas, tomo 89, fol. 180–181, *por carta de Roma de 28 de marzo de 1612*.

50 L'archivio dello Stato di Mantova, L'archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, busta 246, Rodolfo Petrocini 1611–1616 (Rodolfo Petrocini Francescovi Gonzagovi di Castiglione delle Stiviere, 21. 1. 1612); NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 13. 2. 1612); P. MAŤA – M. KOLDINSKÁ (edd.), *Deník*, s. 192, 366.

Jakmile se tajní radové dověděli o smrti Rudolfa II., přikázali napsat listy se stručným sdělením o císařově úmrtí.⁵¹ Po desáté hodině vyslali komorníka Jáchyma Metycha z Čechova do Vídně, aby předal jejich dopis Matyášovi.⁵² Vlastního posla se zprávou o císařově smrti okamžitě vypravil do vídeňského Hofburgu také Jindřich Julius Brunšvický.⁵³ V odpoledních a večerních hodinách 20. ledna 1612 vyjížděli z Prahy se smutečným oznámením spěšní poslové ke dvorům obou dalších žijících bratrů Rudolfa II. Jejich cesta směřovala do Bruselu za arciknížetem Albrechtem a Innsbrucku za arciknížetem Maxmiliánem. Do Madridu a Bruselu přicházely další zprávy o císařově smrti od Baltasara de Zúñigy.⁵⁴ Ačkoli posel vyjel také do Štýrského Hradce, kde sídlil Rudolfův bratranec arcikníže Ferdinand, věnovali tajní radové bedlivou pozornost zvláště listům, které odváželi z Pražského hradu poslové do sídel říšských kurfiřtů, uherského palatina Jiřího Thurza a vládců na Apeninském poloostrově.⁵⁵

Většina smutečních sdělení zaslaných do Madridu, Mantovy, Říma a dalších politických středisek katolické Evropy opustila Prahu teprve následující den.⁵⁶ Příčinu prodlevy nelze hledat v liknavosti vyslanců. Za zpožděním bylo možné tušit spíše ekonomické důvody. Vyslání posla do vzdálených oblastí bylo finančně velmi náročné, proto se španělský diplomat Baltasar de Zúñiga spolu s většinou vyslanců z Apeninského poloostrova rozhodl vyčkat s odesláním smutečního oznámení do doby, kdy obdrží údaje o průběhu pitvy mrtvého těla vládce.⁵⁷ V dalších dnech doprovázelo šíření smutné

51 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65.

52 A. CHROUST (ed.), *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher*. Zehnter Band: *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias*, s. 242–248; NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 1580, sign. K–1, kart. 1053 (dopis nejvyšších zemských úředníků Matyášovi, 31. 1. 1612); J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof*, s. 397.

53 H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 69.

54 A. CHROUST (ed.), *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher*. Zehnter Band: *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias*, s. 242–248.

55 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65.

56 L'archivio dello Stato di Mantova, L'archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, busta 246 (Rodolfo Petrocini Francescovi Gonzagovi di Castiglione, 21. 1. 1612); NA Praha, Gindelyho sbírka, kart. 4, sešit 21 (Avisos de Praga, 21. 1. 1612).

57 Josef BOROVIČKA, *Archiv v Simancasu – příspěvek ke kritice zpráv španělských vyslanců*, Zprávy zemského archivu Království českého 3, 1910, s. 115–180; Miroslav POLIŠENSKÝ, *Poštovní spoje a poštovní stanice v českých zemích v letech 1526–1620*, Sborník poštovního muzea 4, 1982, s. 115–134; TÝŽ, *Las Relaciones Postales Bohémico-Españolas en la Época anterior a la Montaña Blanca 1516–1612*, Ibero-americana Pragensia 17, 1983, s. 235–249.

zprávy v Praze a mnoha říšských městech vyzvánění zvonů, černé sukno s císařskými znaky na kazatelkách, smuteční bohoslužby a krátkodobý zákaz hlučných pouličních zábav.⁵⁸

V odpoledních hodinách 20. ledna 1612 se pod vedením Ottavia Roboreta a Šimona Pergera uskutečnila pitva mrtvého těla Rudolfa II. Podle dochované pitevní zprávy sepsané o šest dní později přihlíželi lékařskému výkonu pouze nejvyšší komorník Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova, říšský dvorský rada Jan Antonín Barvitijs, komorníci Jan Novohradský z Kolovrat a Ferdinand Casteletti z Nomi.⁵⁹ Přestože nebylo možné vyloučit účast tajných radů Jindřicha Julia Brunšvického a Jiřího Ludvíka z Leuchtenberka, pitevní zpráva jejich jména neuváděla.⁶⁰ Při pitvě upoutal lékaře nezvykle malý osrdečník, v němž bylo uloženo srdce Rudolfa II. Více pozornosti zasluhuje jejich překvapivé zjištění, že srdeční komory obsahovaly množství patologických jizev, které nasvědčovaly tomu, že císaře opakovaně postihlo několik infarktů srdečního svalu. Dočerna zbarvené plíce nebožtíka byly nasyceny sraženou krví. Ztvrdlá játra zadržovala žluč, která vytvářela na jejich povrchu zánětlivá ložiska. Oteklé dolní končetiny byly podle pitevní zprávy zalité tmavou tekutinou. Otevřené rány na kůži obou císařových nohou byly napadeny infekční snětí. Obsah pitevní zprávy vybízí k domněnce, že pokročilá syfilitická nákaza nemusela být jedinou příčinou úmrtí Rudolfa II. Ačkoli zdravotní stav císaře také ovlivnily choroby dýchacího a trávicího ústrojí, jeho smrt mohlo podle zjištění lékařů obsažených v pitevní zprávě urychlit nemocné srdce.⁶¹

Zatímco srdce a mozek zesnulého panovníka byly s největší pravděpodobností 21. ledna 1612 poslány do Španělska, ostatní vyňaté útroby („intestina“) našly svoje místo ve schránce z ebenového dřeva pobité plechem, kterou nejvyšší komorník Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova a nejvyšší stolmistr Maxmilián ze Salmu odnesli společně s nejvyššími zemskými úředníky

58 A. HOSMANN, *Lacrymae*.

59 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65; J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof*, s. 212, 394, 396–397.

60 Srov. H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 69; popis pitvy podle J. JANÁČKA, *Rudolf II.*, s. 504, jenž se opíral pouze o svědectví Pavla Skály ze Zhoře, považují autoři studie se znalostí dochované pitevní zprávy za málo pravděpodobný. K tomu Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od roku 1602 do roku 1623*, I (1602–1616), Praha 1865, s. 330–331.

61 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65. Popisy pitvy v panegyrických dílech o nemocích srdce Rudolfa II. nepožádají svědectví. K tomu srov. A. HOSMANN, *Lacrymae*.

Království českého a několika osobními komorníky nebožtíka do saské kaple ve svatovítském chrámu, kde byla uložena do země („zakopati dali“).⁶²

Po skončení pitvy, provedeném balzamování a oblečení bylo 21. ledna 1612 tělo Rudolfa II. veřejně vystaveno zřejmě v jedné z reprezentačních místností druhého patra jižního křídla Pražského hradu, kde jako císař uděloval audience.⁶³ Vystavení tělesných ostatků zesnulého císaře představovalo první krok katolického pohřebního rituálu, při němž odchod biologického těla panovníka z pozemského světa nahrazovala v kolektivní paměti nesmrtnost jeho sociálního těla.⁶⁴ Hořící svíce v okolí nebožtíka ochraňovaly mrtvé tělo císaře nejen před ďábelskými silami, ale současně ukazovaly cestu jeho duši k věčnému spasení. Tvář panovníka hleděla ke krucifixu, jenž udával směr cesty a připomínal, že Kristus svou smrtí vykoupil hříchy spravedlivých. Z jedné strany císařovy hlavy byl položen Řád zlatého rouna, z druhé pak meč, které vysílaly symbolické poselství o vládě křesťanského rytíře pevné katolické víry. Vystavené tělo střežili osobní komorníci, přicházeli kaplani a hudebníci.⁶⁵ K zahnání ďábelských sil a očistě místnosti, kde bylo mrtvé tělo vystaveno, sloužila svěcená voda a zapálené kadidlo, které měly své místo poblíž krucifixu. Mezi truchlícími a modlícími se osobami, které se přicházely až do 5. února 1612 rozloučit s biologickým tělem zesnulého císaře, zaujímal čestné místo zřejmě Jindřich Julius Brunšvický, jenž podle svědectví mantovského vyslance Rodolfa Petrociniho nesl císařovu smrt velice těžce.⁶⁶

62 A. HOSMANN, *Lacrymae*; K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 328; M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 191, 366. Vedle uvedených dvorských hodnostářů se na přenosu ostatků podílel Adam mladší z Valdštejna, Jan Novohradský z Kolovrat a Jan Rudolf Trčka z Lípy.

63 Tělo zesnulého císaře bylo oblečeno do pláště určeného ke spaní („Schlaffbeltz“), na hlavě měl jednoduchý klobouk s pérem („Hütlein mit dem Federbusch“), kolem krku černé okružní s Agnus Dei („schwarzes Binden, daran hengt ein Agnus Dei“), ruce zdobily tři prsteny. K tomu A. HOSMANN, *Lacrymae*; srov. rytinu z okruhu Aegidia Sadelera, kterou zveřejnil K. VOCELKA, *Rudolf II.*, s. 213; H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 70; Milena BRAVERMANOVÁ, *Pohřební výbava Rudolfa II.*, in: Eliška Fučíková a kol., *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*, Praha 1997, s. 284–287, zde s. 287.

64 F. H. KANTOROWITZ, *The King's Two Bodies*; se shrnutím literatury P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 122–128, 171–175.

65 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 23. 1. 1612).

66 H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 70. Rodolfo Petrocini v listě adresovaném 21. 1. 1612 Francescovi Gonzagovi di Castiglione delle Stiviere napsal (ve volném českém překladu), že „brunšvický vévoda plakal a byl velice zarmoucen, že nemohl s Jeho Milostí císařskou před smrtí mluvit“. K tomu L'archivio dello Stato di Mantova, L'archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, busta 246, Rodolfo Petrocini 1611–1616.

Jakmile se Matyáš dověděl 24. ledna 1612 o smrti svého staršího bratra, neprodleně se vypravil společně s manželkou Annou a dvořany z Vídně do Prahy, kam přijel o šest dnů později.⁶⁷ Přestože se v hlavním městě Království českého setkával s nejvyššími zemskými úředníky, pozorně naslouchal zvláště Jindřichu Juliovi Brunšvickému a dalším vysokým dvorským hodnostářům.⁶⁸ Teprve měsíc po smrti Rudolfa II. se začali nejbližší pozůstalí z rodiny starat o přípravu posledního rozloučení se zesnulým císařem. Z Prahy odcházely dopisy do Bruselu, Innsbrucku a Štýrského Hradce, které obsahovaly několik otázek zásadního významu, na které očekával Matyáš odpovědi nejen od bratrů Albrechta a Maxmiána, ale také od bratrance Ferdinanda.⁶⁹ Český král chtěl především vědět, kde bude před konáním pohřbu uloženo tělo nebožtíka. Stranou pozornosti neponechával termín vyhlášení smutku a jména osob, které měly obdržet smuteční oděv. Od příbuzných vyžadoval odpovědi na otázky, které se týkaly velikosti dvora zesnulého císaře, výplat služného a splácení dluhů. Rozpačitému nástupci nebylo jasné, zda musí vydržovat dvůr po zesnulém bratrovi až do jeho pohřbu. Zahraniční vyslanci si povšimli, že rozhodující vliv na udržení pořádku v císařské rezidenci měl po smrti Rudolfa II. vedle Jana Antonína Barvitia především tajný rada Arnošt z Mollartu („protectores und directores der kaiserlichen verlassenen hofstadt“).⁷⁰

Ve vzdáleném Madridu se smutnou novinu o smrti Rudolfa II., kterou jako první přivezl posel vyslaný papežským nunciem u císařského dvora, dověděli 1. února 1612.⁷¹ Jeho stručné sdělení obsahovalo vedle údajů o smrti císaře, výsledky pitvy jeho těla, odhady pozůstalého majetku a zmínky o osudech dvořanů, kteří měli přístup k cennostem zesnulého vládce. Stranou pozornosti zpravodajce nezůstalo vystavení mrtvého těla císaře, jež mohli konečně spatřit všichni, před jejichž zraky se za svého pozemského života ukrýval v labyrintu chodeb a pokojů Pražského hradu. Rudolf II. měl v očích obyvatel Pyrenejského poloostrova stejně jako Filip II.

67 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 504; M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 192.

68 M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 192; A. HOSMANN, *Lacrymae*.

69 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65; K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 325.

70 Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, H:L 996. 4^oHelmst. (21); J. HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof*, s. 206, 212.

71 Real Academia de la Historia Madrid, Colección jesuitas, tomo 105, fol. 245–246 (Relación de la muerte del Emperador); tamtéž, tomo 88, fol. 331 (Relación de la muerte del Emperador en Praga).

podobu neviditelného krále (*rey invisible*),⁷² kterou si vštípil výchovou na španělském královském dvoře. Nezáměr císaře o účast na veřejném životě nahrazovala neměnná maska panovnického majestátu, která posilovala představy o všudypřítomnosti jeho nesmrtelné a posvátné moci. Po smrti přecházely uvedené atributy neviditelného panovníka na jeho sociální tělo.⁷³

Mrtvé tělo střeoevropského vládce bylo ve tři hodiny v noci z 5. na 6. února 1612 přeneseno za účasti Jindřicha Julia Brunšvického přes Vladislavský sál do kostela Věch svatých na Pražském hradě, kde bylo dočasně vystaveno v otevřené rakvi.⁷⁴ Podle svědectví saského vyslance Melchiora Goldasta, jemuž Matyáš umožnil, aby 24. února spatřil nebožtíkovy ostatky, docházelo vzhledem k nekvalitně provedenému balzamování k rychlému rozkladu tělesných tkání. Protože panovnickovo mrtvé tělo bylo oblečeno, pozoroval vyslanec jeho postupující rozklad především v obličeji. Na první pohled si povšiml, že skleněné oči se propadaly z očních důlků do lebky a uvolněný chrup vypadal z tlejících dásní.⁷⁵

Saský vyslanec potvrdil, že smuteční oděv zesnulého panovníka se skládal z pláště, kabátce, kalhot, punčoch, klobouku a pantoflí. Tři prsteny, růženec a křížek Melchior Goldast nezaznamenal, naopak si však povšiml, že na krku mrtvého vladaře visel Řád zlatého rouna,⁷⁶ jenž nemohl být v dochované pohřební výbavě Rudolfa II. nalezen.⁷⁷ Podle řádových stanov měl být řetěz se zlatým beránčím rounem po smrti svého nositele navrácen španělskému králi, aby jím mohl být následně vyznamenán další velmož. Ve snaze zachovat vysokou prestiž řádu byl počet řádových vyznamenání roku 1516 pevně stanoven na padesát jedna řetězů, jež byly rytířům pouze propůjčovány na dobu jejich pozemského života.⁷⁸ V souladu s tímto usta-

72 María José del RÍO BARREDO, *Madrid. Urbs Regia. La capital ceremonial de la Monarquía Católica*, Madrid 2000, s. 44–54.

73 Segio BERTELLI, *Il corpo del re: sacralità del potere nell'Europa medievale e moderna*, Firenze 1990, s. 22–25.

74 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 225 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 6. 2. 1612); H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 70.

75 H. SCHLECKER, *Das Prager Tagebuch*, s. 261 (ve volném českém překladu J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 15); J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 505.

76 H. SCHLECKER, *Das Prager Tagebuch*, s. 261 (ve volném českém překladu J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 15).

77 M. BRAVERMANOVÁ, *Pohřební výbava*, s. 284–287.

78 José ROMERO DE JUSEU Y LERROUX, MARQUÉS DE CÁRDENAS, *El Toisón de Oro. Orden dinástica de los duques de Borgoña*, Madrid 1960; Alfonso CEBALLOS-ESCALERA Y GILA (ed.), *La insigne Orden del Toisón de Oro*, Madrid 1996.

novením byl zlatý řetěz, jenž kdysi náležel Rudolfovi II., v roce 1614 odeslán do Madridu, kde ho Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova odevzdal do rukou Filipa III.⁷⁹

Zlatý řetěz se zavěšeným beránčím rounem byl z krku Rudolfa II. sňat krátce před uzavřením rakve a pobitím její svrchní části dřevěnou deskou, k němuž došlo podle svědectví saského vyslance na příkaz Adama z Trauttmansdorfu bezprostředně po jeho rozloučení s nebožtíkem. V následujících dnech se měl stát součástí smuteční výzdoby Rudolfova castra doloris, kde měl spolu s dalšími symboly připomínat někdejší pozemskou velikost habsburského vladaře.⁸⁰ Přehoz rakve zdobil panovníkův meč. Ačkoliv bylo možné předpokládat, že mrtvé tělo císaře bylo oblečeno do smutečního roucha bezprostředně po pitvě a balzamování, známá obrazová a písemná svědectví vypovídající o vzhledu nebožtíka při jeho vystavení v audienční síni s výjimkou pláště, okruží a pantoflů neobsahovala údaje o dalších oděvních součástech. Dobovým pozorovatelům tehdy zřejmě neumožňoval podrobný popis všech součástí smutečního oděvu dlouhý plášť z hnědozlatého brokátu, jenž s výjimkou císařovy hlavy a chodidel zakrýval celé tělo. Převlékání mrtvého těla Rudolfa II. před jeho uložením do dřevěné rakve v kostele Všech svatých a později do cínové rakve a hrobky bylo málo pravděpodobné.⁸¹

Během března 1612, kdy biologické tělo zemřelého vládce leželo v kostele Všech svatých, se šířil z Pražského hradu do kolektivní paměti obraz jeho sociálního těla, jehož podobu výrazně ovlivňovaly bezprostřední zážitky zahraničních vyslanců z prohlídky soukromých pokojů Rudolfa II. a císařských sbírek. Svatý stolec se znovu ujišťoval, že zesnulý císař vydával nejen špatná politická rozhodnutí, která vycházela podle stereotypních představ papežských vyslanců z pošetilých stavů jeho mysli, ale navíc nebyl pevný v katolické víře, protože mezi jeho uměleckými předměty Giovanni Battista Salvago spatřil obrazy s výjev, které hanobily jeptišky, katolické duchovní a římské kardinály. Jelikož v očích nuncia obdobná umělecká díla ohrožovala katolickou víru, okamžitě požádal vídeňského biskupa Melchiora Khlesla, jenž patřil k důvěrníkům Matyáše, aby přikázal obrazy odstranit z Pražského hradu.⁸²

79 Archivo General de Simancas, Estado-Alemania, leg. 2500, fol. 95–109 (Sumario de lo que contienen las cartas de Baltasar de Zúñiga de 16 de marzo y 19 de marzo de 1614).

80 K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 327 (ve volném českém překladu J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 19).

81 M. BRAVERMANOVÁ, *Pohřební výbava*, s. 284; odlišný názor zastával J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 505.

82 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálu Scipionovi Caffarelli-Borghese, 9. 3. 1612); Václav BŮŽEK,

Mezi představiteli madridského duchovenstva se díky zprávám z Říma nadále vytvářel obraz samotářského císaře, jenž místo vladařských povinností lovil jeleny v královské oboře a vyhledával na Pražském hradě důmyslné skrýše pro svoje šperky a peníze. Před zraky představitelů tamní provincie Tovaryšstva Ježíšova nezůstalo na jaře 1612 ovšem utajeno ani chování Matyáše, jemuž vytýkali chamtivost a nepřiměřený zájem o cenosti zesnulého bratra.⁸³

Přestože oslava nesmrtelnosti sociálního těla zemřelého císaře měla vrcholit během pohřebního průvodu v Praze, názory na dobu konání a jeho průběh se podstatně lišily. Zatímco Matyáš se z osobních, politických a finančních důvodů zasazoval o skromné poslední rozloučení se zesnulým císařem, byly názory jeho bratrů a většiny nejvyšších zemských úředníků Království českého rozdílné. S důrazem na nepřetržitost dynastické paměti argumentovali ve svých návrzích výpravnými pohřby Ferdinanda I. a Maximiána II.⁸⁴ I když znali jejich průběh většinou pouze zprostředkovaně z písemných a ústních svědectví, byl v jejich očích reprezentativní pohřební obřad panovníka očekávaným stereotypním rituálem, při němž smuteční oslava sociálního těla nebožtíka srozumitelně potvrzovala nepřetržitost a řád.⁸⁵

Zatímco názory na pohřeb zesnulého Rudolfa II. v Praze se během jarních měsíců rozcházely, rychle se uskutečňovala poslední rozloučení se zesnulým vládcem v jiných evropských městech. Zřejmě první smuteční slavnost proběhla již 13. února 1612 ve Florencii. Toskánský velkovévoda Cosimo II. Medicejský společně s manželkou Marií Magdalenou Habsbur-

Der Heilige Stuhl und die böhmischen Länder während des Pontifikats Pauls V., in: Alexander Koller (ed.), *Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. Borghese (1605–1621)*, Tübingen 2008 (= Bibliothek des Deutschen historischen Instituts in Rom 115), s. 121–141, zde s. 135–139.

83 Real Academia de la Historia Madrid, Colección jesuitas, tomo 89, fol. 180–181 (28. 5. 1612).

84 Aspoň výběrově Géza PÁLFFY, *Ungarn in der Habsburgermonarchie. Ungarische Herrschaftszeichen an der Wiener Begräbniszeremonie Kaiser Ferdinands I. 1565*, in: Martin Scheutz – Vlasta Valeš (edd.), *Wien und seine WienerInnen. Ein historischer Streifzug durch Wien über die Jahrhunderte*, Wien-Köln-Weimar 2008, s. 29–46; TÝŽ, *Kaiserbegräbnisse in der Habsburgermonarchie – Königskrönungen in Ungarn. Ungarische Herrschaftssymbole in der Herrschaftrepräsentation der Habsburger im 16. Jahrhundert*, Frühneuzeit-Info 19, 2008, Heft 1, s. 41–66; Rosemarie VOCELKA, *Die Begräbnisfeierlichkeiten für Kaiser Maximilian II. 1576/77*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 84, 1976, s. 105–136.

85 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65; K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 324–325; TÝŽ, *Rudolf II.*, s. 214.

skou vyslechli v bazilice svatého Vavřince chvalozpěv na zesnulého vládce, který sestavil a přednesl Cosimo Minervetti.⁸⁶

Symbolickým očekáváním potvrzení posvátné nepřetržitosti odpovídala poslední rozloučení se zesnulým císařem 12. a 13. března 1612 v Antverpách, Bruselu a Madridu, jejichž příprava a průběh nezůstaly stranou pozornosti rodinné korespondence Habsburků.⁸⁷ V Antverpách byla smutečnímu obřadu zasvěcena katedrála Panny Marie, v Bruselu královská kaple v místodržitelství rezidenci arciknížete Albrechta a jeho ženy Isabely Kláry Evženie,⁸⁸ v Madridu kostel kláštera bosých františkánek Descalzas reales.⁸⁹ Na první pohled překvapivá shoda v termínu pořádání smutečních slavností nebyla dílem náhody. V zemích ovládaných španělskou větví Habsburků bylo uspořádání obdobných obřadů povinné. Vycházelo ze závazných nařízení španělského krále, jenž rozhodoval o termínu i místě konání pohřebních ceremonií.⁹⁰ Smuteční obřady byly rozloženy do dvou dnů – prvního dne večer se konala vigilie za nebožtíka, následujícího rána se sloužila zádušní mše, při níž mimořádně slavnostní ráz vyzářovalo rekviem, kdy kněz vyzdvihoval ctnosti zesnulého a poskytoval rozhršení jeho duši.⁹¹

86 *Oratio Cosmi Minervetti habita Florentiae idibus februarii in aede D. Laurentii in funere Rudolphi II caesaris Romanorum imperatoris semper augusti Germaniae, Hungariae at Bohemiae regis*, Florentiae 1612 (uloženo Universitat de Barcelona, Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació, Biblioteca de Reserva B-51/4/29-4).

87 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65. Symbolickým pohřbům Rudolfa II. v Antverpách, Bruselu a Madridu nevěnoval pozornost žádný z autorů jeho životopisů.

88 *Laudatio funebris Rudolphi II Imp. Augusti regis germaniae, hungariae, bohemiae, dalmatiae, croatiae, slavoniae, archiducis Austriae etc. Antuerpiae in Cathedrali Deiparae basilica anno MDCXII die XIII mensis Martij dicta ab Auberto Miraeo*, Antverpiae 1612 (uloženo Biblioteca Pública del Estado en Ávila, Dep. 263/2). K bruselskému pohřbu srov. Archives Générales du Royaume Bruxelles, Man. divers I 115, sign. 3287 (Funerailles de feve Sa Ma.te Imp.lle Rudolphe deuxiesme). Bruselským pohřbům habsburských císařů v 16. a počátkem 17. století věnují autoři samostatnou studii.

89 K významu kláštera Descalzas reales srov. alespoň Magdalena S. SÁNCHEZ, *The Empress, the Queen, and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*, Baltimore 1998. Z českých prací Pavel MAREK, *Španělský královský dvůr očima české šlechtičny. Luisa z Pernštejna v procesu politické a kulturní komunikace mezi Prahou, Vídní a Madridem*, Folia Historica Bohemica 27, 2012, s. 7–39.

90 María Adelaida ALLO MANERO – Juan Francisco Esteban LLORENTE, *El estudio de las exequias reales de la Monarquía Hispana: Siglos XVI, XVII y XVIII*, Artigrama 19, 2004, s. 59–94, zde s. 40.

91 Javier VARELA, *La muerte del Rey. El ceremonial de la Monarquía Española (1500–1885)*, Madrid 1990, s. 15–107.

Nedílnou součástí smutečního obřadu tvořila castra doloris, jež vysílala srozumitelná poselství o zbožnosti, moci a světovládě zesnulých Habsburků.⁹²

Jelikož se z osobních, politických a reprezentačních důvodů odehrávaly na základě rozhodnutí Filipa III. hlavní smuteční slavnosti za zesnulého Rudolfa II. v zemích ovládaných španělskými Habsburky v madridském klášteře Descalzas reales,⁹³ bylo od přelomu února a března budováno v tamním kostele castrum doloris věžovitého tvaru zakončené stupňovitými pyramidami, jež byly osvětleny početnými svícemi.⁹⁴ Uprostřed mauzolea na vyvýšeném podlaží spočívala prázdná rakev Rudolfa II. zahalená do sukna zlaté barvy. Rakev zdobil na jednom konci stříbrný pozlacený krucifix, na druhém byl vystaven řetěz s Řádem zlatého rouna, jenž obepínal císařskou korunu. Mezi křížem a korunou se rozprostíral po celé délce rakve meč, který zrcadlil odhodlání křesťanského rytíře bránit katolickou víru a území své vlády se zbraní v ruce. Napravo od meče mělo místo císařské žezlo, nalevo říšské jablko.⁹⁵ Soustavě pyramid castra doloris vévodila planoucí pohřební hranice (*capilla ardiente*), kterou bylo možné vnímat jako obraz neustále vycházejícího a zapadajícího slunce se srozumitelným poselstvím o věčném zániku a zrodu. Tomu odpovídala představa boha Apollóna, jenž každý den brázdil od úsvitu do západu slunce se svým vozem nebeskou klenbou.⁹⁶ Vrchol castra doloris zdobil císařský erb, říšská koruna, dvouhlavá orlice a Řád zlatého rouna.⁹⁷ Ve výzdobě Rudolfova mauzolea v Descalzas reales se zrcadlila oslava věčné vlády habsburské dynastie, kterou dotvářela osobní erbovní znamení Karla V., Ferdinanda I. a jejich manželek.⁹⁸

92 M. A. ALLO MANERO – J. F. E. LLORENTE, *El estudio*, s. 64–94; Victoria Soto CABA, *Catafalcos reales del Barroco español*, Madrid 1991.

93 Archivo Histórico Nacional, sección nobleza, Toledo, Archivo de los duques de Frías, C. 115, D. 46 (Relación de las honras que se hicieron en sufragio del emperador Rodolfo II); ke klášteru srov. María L. Sánchez HERNÁNDEZ, *Patronato Regio y órdenes religiosas femeninas en Madrid de los Austrias: Descalzas Reales, Encarnación y Santa Isabel*, Madrid 1997.

94 Archivo Histórico Nacional, sección nobleza, Toledo, Archivo de los duques de Frías, C. 115, D. 46 (Relación de las honras que se hicieron en sufragio del emperador Rodolfo II).

95 Tamtéž.

96 James HALL, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 57; Encarnación de la Torre GARCÍA, *Los Austrias y el poder: la imagen en el siglo XVII*, *Historia y comunicación social* 5, 2000, s. 15–29, zde s. 16.

97 Archivo Histórico Nacional, sección nobleza, Toledo, Archivo de los duques de Frías, C. 115, D. 46 (Relación de las honras que se hicieron en sufragio del emperador Rodolfo II).

98 Tamtéž.

Španělský král Filip III. vstoupil do kostela v Descalzas reales 12. března 1612 ve čtyři hodiny odpoledne, aby se zúčastnil podvečerní vigilie. K jeho doprovodu patřil nejen nejvyšší hofmistr Gómez Dávila, markýz de Velada, ale i syn savojského vévody Emanuel Filibert II. a Francisco de Sandoval y Rojas, vévoda z Lermy, jenž byl panovníkovým favoritem a nejvyšším komorníkem na královském dvoře v Madridu. S odstupem vcházeli ve smutečním průvodu do kostela španělští grandí a cizí vyslanci, mezi nimiž budil pozornost císařský vyslanec František Kryštof Khevenhüller z Eichelberku, jenž si škraboškou připevněnou ke klobouku zakrýval obličej a jehož krk zdobil Řád zlatého rouna.⁹⁹

Ranní zádušní mše za zesnulého Rudolfa II. začínala 13. března 1612 v osm hodin. Její úvodní část sloužil Antonio Venegas y Figueroa, arcibiskup z Pamplony, kterého o hodinu později vystřídal Juan Álvarez de Caldas, arcibiskup z Ovieda. Při závěrečném rekviem, během něhož byl hlavní duchovní osobou na kazatelně papežský nuncius u španělského dvora v Madridu Antonio Caetani, vstoupil do kostela v půl jednácté Filip III. s doprovodem dvořanů, aby sledoval hodinové kázání. Výběr Antonia Caetaniho, který prosil za odpuštění hříchů zesnulého císaře, nebyl náhodný, neboť v době, kdy Rudolf II. ztratil po vydání Majestátu na náboženskou svobodu v očích nejvyšších představitelů Svatého stolce poslední zbytky důvěry, působil jako papežský nuncius na císařském dvoře v Praze.¹⁰⁰ Jakmile Antonio Caetani dokončil kázání, sestoupil k prázdné rakvi, kterou třikrát obešel s kadidelnicí v ruce. Tímto úkonem byla smuteční slavnost v klášteře Descalzas reales považována za ukončenou.

Po skončení smutečních slavností v Antverpách, Bruselu a Madridu náhle Matyáš opustil 19. března 1612 Prahu.¹⁰¹ Odcestoval do Vídně, kde strávil měsíc.¹⁰² Matyášův nečekaný odjezd z Království českého vyvolával představy o jeho předčasné smrti, které se rychle šířily zvláště prostřednictvím pražských kupeců do říšských měst, kam pravidelně přijížděli za

99 Tamtéž.

100 Tomáš ČERNUŠÁK, *Papežská politika v českých zemích za nunciatury Antonia Caetaniho (1607–1609)*, *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, s. 7–22.

101 M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 195.

102 Z Vídně Matyáš odcestoval 27. 4. 1612 do Prahy, kam přijel 2. 5. 1612. Z metropole Království českého se vydal s doprovodem, který čítal 2091 osob, do Frankfurtu nad Mohanem, kde byl slavnostně uvítán 23. 5. 1612. Blíže M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 194–196; Harriet RUDOLPH, *Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinszenierung bei Kaisereinzügen (1558–1618)*, Köln-Weimar-Wien 2011, s. 158, 535.

obchodem.¹⁰⁵ Příčinou jeho údajného odchodu z pozemského světa byl podle jejich svědectví pokročilý stupeň dny, jež zachvátila cévní soustavu mladšího bratra zesnulého císaře. Během několika dnů vyšlo najevo, že Matyáš pobýval ve vídeňském Hofburgu, kam si přijel z Prahy léčit silný zánět horních cest dýchacích.¹⁰⁴ I když se Matyášův překvapivý odjezd z hlavního města Království českého vysvětlil, získával obraz očekávaných ctností budoucího římského císaře povážlivé trhliny. Jejich společným jmenovatelem byla zjevná neúcta k Rudolfovi II., která se zřetelně projevovala v ledabylém zacházení s jeho mrtvým tělem a liknavostí při přípravě pražského pohřbu.

Přestože zvláště mezi metropolí na Dunaji a Bruselem proudila na jaře čilá korespondence, bylo na první pohled patrné, že Matyáš věnoval přípravám posledního rozloučení se svým starším bratrem nepatrnou pozornost. Albrechtovy úvahy o pohřbu jako prostředku k utváření a představení dynastické paměti příliš nevnímal, protože se připravoval na cestu za císařskou korunou do Frankfurtu nad Mohanem.¹⁰⁵ Podle dochovaných popisů a vyobrazení Matyášova slavnostního vjezdu do Norimberka, k němuž došlo 15. května 1612, bylo možné usuzovat, že také v dalších říšských městech, která během cesty do Frankfurtu nad Mohanem navštívil, neměl smutek za zesnulého císaře Rudolfa II. v dramaturgii slavnostních uvítání jeho mladšího bratra žádné významné místo.¹⁰⁶ Přestože podle zpráv z Řezna vyvolávala smrt Rudolfa II. v očích tamních měšťanů lítost, současně nebylo možné přehlédnout, že ojedinělá svědectví o posledních okamžicích jeho pozemského života připomínala odchod nenáviděného tyрана.¹⁰⁷ Rozporuplné pohledy na Rudolfa II. v říšských městech se zrcadlily ve způsobech zacházení se sociálním tělem zesnulého císaře. Do kostelů v Norimberku byly smuteční tabule s jeho vyobrazením umístěny teprve po smrti Rudolfova nástupce na císařském trůnu na jaře 1619.¹⁰⁸

105 Archivio di Stato di Torino, Lettere ministri, Austria, mazzo 6, Praga 1601–1617 (sekretář Gieronimo Lovencito savojskému vévodovi Karlu Emanuelovi do Turína, 10. 4. 1612).

104 Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, H:L 996. 4° Helmst. (21).

105 HHStA Wien, Familienakten, kart. 65.

106 Staatsarchiv Nürnberg, Reichsstadt Nürnberg, Briefbücher 250 a; Stadtrechnungsbelege, Bündel 581; Renate GOLD, *Ehrenporten, Baldachine, Feuerwerke. Nürnberger Herrscherempfänge vom 16. Jahrhundert bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts*, Nürnberg 1990, s. 45–51.

107 Archivio di Stato di Torino, Lettere ministri, Austria, mazzo 6, Praga 1601–1617 (sekretář Gieronimo Lovencito savojskému vévodovi Karlu Emanuelovi do Turína, 10. 4. 1612).

108 Tabule pořídil norimberský malíř Jeroným Braun. K tomu Staatsarchiv Nürnberg, Stadtrechnungsbelege, Bündel 581.

Když Matyáš přijel koncem července po své volbě a následné korunovaci římským císařem, která proběhla 24. června 1612 ve frankfurtské katedrále svatého Bartoloměje,¹⁰⁹ do Království českého, strávil s největší pravděpodobností srpen i září v Praze a na komorních panstvích.¹¹⁰ Ačkoli se zajímal především o lovecké kratochvíle, začal konečně věnovat větší pozornost přípravám pražského pohřbu Rudolfa II.¹¹¹ Představy Matyáše a nejvyšších zemských úředníků Království českého o pohřebním průvodu s mrtvým tělem Rudolfa II. byly ještě ve druhé polovině srpna odlišné. Panovník stále trval na nenápadném a rychlém přenesení ostatků mrtvého bratra z kostela Všech svatých do chrámu svatého Víta. Nejvyšší zemští úředníci obraceli pozornost ke vzpomínkám na velkolepý pohřební průvod Maxmiliána II., který považovali s ohledem na uchování pohřební tradice českých králů za žádoucí vzor. Po Matyášovi požadovali, aby se pohřební průvod jeho zesnulého bratra shromáždil před strahovským klášterem, kam se měli dostavit ve smutečních oděvech nejen nejbližší příbuzní zemřelého císaře, ale také představitelé španělské větve Habsburků i vládnoucích královských rodů ve Francii a Polsku, všichni říšští kurfiřti, další knížata z Římsko-německé říše, zástupci stavů ze zemí Koruny české a císařští dvořané.¹¹²

Před zvědavými pohledy zahraničních vyslanců nezůstaly během září 1612 utajeny zmatky a průtahy, které doprovázely ze strany Matyáše přípravu pohřebního průvodu. Maxmiliána a Albrechta od cesty do Prahy zřejmě odrazovaly neurovnané spory o výši majetkových podílů po Rudolfovi II., které zadržoval jejich nejstarší bratr. Napětí mezi sourozenci bedlivě sledovali vyslanci Svatého stolce, kteří hlásili do Říma každou změnu jejich chování. Maxmilián se po dlouhém otálení do Prahy nakonec vypravil. Albrecht za sebe vyslal důstojníka a diplomata Ambrosia Spinolu, jenž měl nejen hájit jeho majetkové zájmy po Rudolfovi II., ale současně přijížděl s pověřením k jednání o případném nástupnictví syna španělského krále Filipa III. v Římsko-německé říši a navíc zastupoval Řád zlatého rouna. Při smutečním obřadu byl skutečným zástupcem arciknížete Albrechta

109 Jiří ZÁVĚTA ZE ZÁVĚTIC, *Volení a korunování Jeho Milosti císaře Matyáše ... v městě Frankfurtě nad Mejnem léta tohoto 1612*, Praha 1612; Bernd Herbert WANGER, *Kaiserwahl und Krönung im Frankfurt des 17. Jahrhunderts. Darstellung anhand der zeitgenössischen Bild- und Schriftquellen und unter besonderer Berücksichtigung der Erhebung des Jahres 1612*, Frankfurt am Main 1994 (= Studien zur Frankfurter Geschichte 54).

110 M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 198–201.

111 K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 325; M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 198–201.

112 HHSIA Wien, Familienakten, kart. 65 (list českých stavů Matyášovi, 16. 8. 1612).

předseda tajné rady Jiří Ludvík z Leuchtenberka.¹¹⁵ Do Říma stále přicházely z Prahy neobyčejně podrobné zprávy, v nichž vyslanci nezamlčovali, že do hlavního města Království českého přijeli před koncem září olomoucký biskup František z Ditrichštejna a Karel starší ze Žerotína, kterého považovali za čelného představitele moravských evangelických stavů.¹¹⁴

V devět hodin večer 1. října 1612 byla rakev se zesnulým Rudolfem II. nenápadně („ohne sonderliche sollenität“) přenesena z kostela Všech svatých a uložena vedle jeho otce Maxmiliána II. do královské hrobky ve svatovítském chrámu.¹¹⁵ Jelikož se popisy rakví s mrtvým tělem panovníka v kostele Všech svatých a královské hrobce odlišovaly,¹¹⁶ nebylo možné vyloučit, že ostatky císařova biologického těla byly pravděpodobně ještě v kostele vloženy společně s původní dřevěnou schránkou do bohatě zdobené cínové rakve.¹¹⁷

V čele utajovaného pohřebního průvodu („si trasporta secretamente“) kráčelo asi dvacet až třicet duchovních,¹¹⁸ za které se zařadili Friedrich z Fürstenberka a Adam z Trauttmansdorfu. Cínovou rakev s nebožtíkem, která stála na deseti andělských hlavičkách připevněných na dřevěné máry, neslo několik někdejších osobních komorníků Rudolfa II. a dalších dvorských hodnostářů, mezi nimiž zaujímal čestné místo Jindřich Julius Brunšvický.¹¹⁹ Za rakví bylo možné v šeru plápolajících pochodní rozeznat

115 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálovi Scipionovi Caffarelli-Borghese, 5. 9. 1612, 8. 10. 1612).

114 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálovi Scipionovi Caffarelli-Borghese, 10. 9. 1612, 24. 9. 1612).

115 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálovi Scipionovi Caffarelli-Borghese, 1. 10. 1612); Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Behaim Archiv, fasc. 80 (Georg Hieronymus Behaim otci Christoffovi Behaimovi do Norimberka, 8. 10. 1612).

116 H. SCHLECKER, *Das Prager Tagebuch*, s. 261 (ve volném českém překladu J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 15); blíže Andreas GENTSCH, *Beschreibung wie die Begräbnuss des Durchleuchtigsten, Grossmächtigsten Fürsten und Herren, Herren Rudolphi, des Römischen Kaysers, den 1. 2. 3. Octobris Anno 1612 angeordnet und gehalten worden*, Augsburg 1612; K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 326–327 (ve volném českém překladu J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 18–19).

117 NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 8. 10. 1612, s podrobným popisem přenosu ostatků Rudolfa II., jejich uložení a výzdoby cínové rakve).

118 O tom, že půjde o tajný průvod, podávali s předstihem zprávy vyslanci do Říma. K tomu NA Praha, Sbírka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálu Scipionovi Caffarelli-Borghese, 1. 10. 1612).

119 Blíže A. GENTSCH, *Beschreibung*; K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 326–327 (ve volném českém překladu J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 18–19); Germanisches

postavy několika nejvyšších zemských úředníků, včetně Adama mladšího z Valdštejna, jehož strohý záznam v deníku o uložení nebožtíka „do sklípku“ vypovídal o neobvyklé prostotě pohřbu biologického těla císaře.¹²⁰

Pohledům soudobých pozorovatelů neunikla symbolická výzdoba rakve zesnulého panovníka. Na obou postranicích obsahovala znaky zemí, jimž vládl. Heraldická znamení oddělovaly lví hlavy s kruhem v tlamě. Víko zdobil reliéf s vyobrazením šesti andělů, čtyř kruhů, krucifixu, Panny Marie a svatého Jana Křtitele.¹²¹ Výzdoba rakve zřetelně zrcadlila nejen vladařskou autoritu zesnulého císaře, ale prostřednictvím očekávaných přímluv světců a zvláště řeči číselných symbolů zobrazených předmětů vysílala srozumitelné křesťanské poselství o smrti jeho biologického těla, očekávaném posledním soudu a spasení.¹²²

Zahraniční zpravodajové přehlíželi, že uložení rakve s ostatky Rudolfa II. do královské hrobky se uskutečnilo bez účasti jeho bratrů a dalších příbuzných. Stranou jejich výraznějšího zájmu zůstala Matyášova přítomnost na podvečerní vigílii 2. října 1612.¹²³ Více pozornosti věnovali 3. října dopoledne průběhu zádušní mše za mrtvého císaře ve slavnostně vyzdobeném svatovítském chrámu, která představovala vyvrcholení katolického pohřebního rituálu.¹²⁴ Těžiště smuteční výzdoby tvořilo honosné castrum doloris,

Nationalmuseum Nürnberg, Behaim Archiv, fasc. 80 (Georg Hieronymus Behaim otcí Christoffovi Behaimovi do Norimberka, 8. 10. 1612); H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 70.

120 M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 201.

121 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 225 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 8. 10. 1612); obdobně A. GENTSCH, *Beschreibung*; K. VOCELKA, *Rudolf II.*, s. 217; Karl VOCELKA – Lynné HELLER, *Die Lebenswelt der Habsburger: Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie*, Graz-Wien-Köln 1997, s. 313.

122 Srov. Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, Praha 1998, s. 19-20; Jan ROYT, *Slovník biblické ikonografie*, Praha 2006, s. 94; J. HALL, *Slovník*, s. 191, 354.

123 Srov. M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník*, s. 201; Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Behaim Archiv, fasc. 80 (Georg Hieronymus Behaim otcí Christoffovi Behaimovi do Norimberka, 8. 10. 1612). Výjimkou byl Tomasso Roncaroli, jenž se o Matyášově účasti na vigílii zmínil ve svém listu Ranucciovi Farnese. K tomu NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 225 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 8. 10. 1612).

124 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 225 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 8. 10. 1612); kart. 109 (Giovanni Battista Salva kardinálovi Scipionovi Caffarelli-Borghese, 8. 10. 1612); Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Behaim Archiv, fasc. 80 (Georg Hieronymus Behaim otcí Christoffovi Behaimovi do Norimberka, 8. 10. 1612); A. GENTSCH, *Beschreibung*; P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 210–211.

k jehož symbolické výbavě patřila rakev s vystavenou císařskou, svatováclavskou a svatoštěpánskou korunou, meč, říšské jablko a Řád zlatého rouna. Ačkoli rakev umístěná v castru doloris byla prázdná, její výzdoba zrcadlila jasné poselství.¹²⁵ Vyzdvihovala hodnoty univerzální moci posvěcené Bohem, územní vlády a ctností křesťanského rytíře, které tvořily v kolektivní paměti kostru sociálního těla zesnulého Rudolfa II.¹²⁶

Zahraniční vyslanci a zpravodajové vkládali do líčení průběhu zádušní mše, kterou sloužil před hlavním oltářem olomoucký biskup František z Ditrichštejna, nejen svědectví o vysoké úrovni liturgického zpěvu a jasu desítek hořících pochodní a svíček, jež prosvětloval temnotu chrámových stěn potažených černým sukrem, ale pozorně si všímali především míst smutečních hostů.¹²⁷ Pro císaře Matyáše byla vyhrazena stolice na vyvýšeném místě pod baldachýnem nalevo od hlavního oltáře. S odstupem přihlížel bohoslužbě arcikníže Maxmilián. V jeho bezprostřední blízkosti měli místa Jiří Ludvík z Leuchtenberku a Ambrosio Spinola, kteří zastupovali nejbližší příbuzné zesnulého vladaře. Za nimi stáli další dvorští i zemští hodnostáři a zahraniční hosté. Zatímco císařovna Anna sledovala mši společně s několika dvorními dámami z boční oratoře, zbytek příslušnic jejího doprovodu stál po obou stranách chrámu. Řádové duchovenstvo se modlilo za spásu zesnulého císaře v bočních kaplích.¹²⁸ Pouze pro Maxmiliána, Jiřího Ludvíka z Leuchtenberku, Ambrosia Spinolu a Františka z Ditrichštejna uspořádal Matyáš bezprostředně po skončení zádušní mše smuteční hostinu.¹²⁹

Soudobí pozorovatelé se pohoršovali nad jednoduchostí smutečního obřadu zesnulého císaře, který se nezdráhali označit jako „mizerný“.¹³⁰ Ačkoli

125 Blíže A. GENTSCH, *Beschreibung*; K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 326–327 (ve volném českém překladu J. PÁNEK, *Když císař odchází*, s. 18).

126 Srov. Ivo CERMAN, *Panovník*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 54–78, zde s. 63.

127 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 223 (Tomasso Roncaroli Ranucciovi Farnese, vévodovi z Parmy a Piacenzy, 8. 10. 1612); kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálovi Scipionovi Caffarelli-Borghese, 8. 10. 1612); Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Behaim Archiv, fasc. 80 (Georg Hieronymus Behaim otci Christoffovi Behaimovi do Norimberka, 8. 10. 1612); A. GENTSCH, *Beschreibung*.

128 Bohoslužby v kaplích chrámu zůstávaly zpravidla mimo pozornost zpravodajů. K jejich průběhu K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká*, I, s. 351.

129 Zatímco ze záznamů Adama mladšího z Valdštejna nevyplývá přítomnost arciknížete Maxmiliána na smuteční hostině, Giovanni Battista Salvago tvrdil opak. K tomu M. KOLDINSKÁ – P. MÁTA (edd.), *Deník*, s. 201; NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (Giovanni Battista Salvago kardinálovi Scipionovi Caffarelli-Borghese, 8. 10. 1612).

130 J. V. ŠIMÁK, *Paměti Vodňanských z Uračova*, s. 54.

oceňovali nádhernou výzdobu svatovítského chrámu, neubránili se velmi kritickým slovům, když zjistili, kolik finančních prostředků bylo vynaloženo na pohřební obřad. Císařským dvorem uváděné náklady považovali za nepřiměřené ve srovnání s obyčejným průběhem smuteční slavnosti, kterou viděli na vlastní oči.¹⁵¹

Ačkoli podle svědectví zahraničních vyslanců se Jindřich Julius Brunšvický nezúčastnil zádušní mše pro náhlou nevolnost,¹⁵² měla jeho nepřítomnost ve svatovítském chrámu jiné příčiny. Vzhledem ke své evangelické víře nemohl při bohoslužbě počítat s vyhrazeným místem mezi pozůstalými příslušníky habsburské rodiny a jejich katolicky smýšlejícími čestnými hosty. K uchování paměti na sociální tělo zesnulého panovníka, k němuž ho poutaly úzké osobní vazby a společné zájmy o umělecká díla a mechanické přístroje, zvolil méně obvyklou cestu.¹⁵³ Již 7. října 1612 uspořádal pro pozvané hosty smuteční hostinu za zesnulého vládce.¹⁵⁴ Přibližně ve stejné době odkoupil jeho rozebrané castrum doloris, které přikázal znovu postavit v zahradě svého paláce na Hradčanech.¹⁵⁵ Společně s kolorovanou perokresbou castra doloris¹⁵⁶ putoval do uměleckých sbírek Jindřicha Julia Brunšvického ve Wolfenbüttelu obraz Rudolfa II. na smrtelné posteli, dobové letáky o jeho posledním rozloučení a hodinové strojky, které dostal od císaře v Praze darem.¹⁵⁷ V symbolickém významu uvedených předmětů hmotné kultury se věčnost času snoubila s věčností paměti na sociální tělo zemřelého vládce a jeho pozemské skutky.

Pohřební slavnosti za zesnulého císaře Rudolfa II. v Antverpách, Bruselu, Florencii, Madridu, Praze a říšských městech se odlišovaly dobou konání, nákladností, účastí smutečních hostů a symbolickou důmyslností

151 NA Praha, Sběrka opisů, Cizí archivy – Vatikán, Řím, Itálie, kart. 109 (velmi výstižně v závěru dopisu Giovanni Battisty Salvaga kardinálovi Scipionovi Caffarelli-Borghese, 8. 10. 1612).

152 H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 70.

153 *Tamtéž*, s. 70–71; Thomas DaCosta KAUFMANN, *Planeten im kaiserlichen Universum. Prag und die Kunst an den deutschen Fürstenhöfen zur Zeit Rudolfs II.*, in: *Hofkunst der Spätrenaissance. Braunschweig-Wolfenbüttel und das kaiserliche Prag um 1600*, Braunschweig 1998, s. 9–19; Jochen LUCKHARDT, *Kunst am Wolfenbütteler Hof um 1600*, in: *Hofkunst der Spätrenaissance*, s. 20–30.

154 Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Behaim Archiv, fasc. 80 (Georg Hieronymus Behaim otci Christoffovi Behaimovi do Norimberka, 8. 10. 1612).

155 *Hofkunst der Spätrenaissance*, s. 121; H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 70–71; Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce (Encyklopedický ilustrovaný přehled)*, Praha 1995, s. 336.

156 Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 58.25 Aug. 2°.

157 H. LIETZMANN, *Herzog Heinrich Julius*, s. 71; *Hofkunst der Spätrenaissance*, s. 121.

dramaturgie obřadů. Během jednotlivých kroků katolického pohřebního rituálu sloužily k rozloučení s biologickým tělem nebožtíka a současně k vytváření obrazu jeho nesmrtelného sociálního těla. Od vystavení mrtvolky po zádušní mše vstupoval Rudolf II. do kolektivní paměti jako ctnostný panovník, křesťanský rytíř a bojovník za katolickou víru, jenž s pomocí boží milosti navázal na vladařské úsilí svých slavných předků z habsburské dynastie. Přestože obraz sociálního těla Rudolfa II. nesouzněl s pozemskými pohledy na vladařské schopnosti císaře, jeho nadčasové poselství se zřetelně uplatnilo v symbolech posmrtných alegorií.¹³⁸ Cestu vzhůru na Olymp boží věčnosti středoevropský vládce vykonal podle tradice svých bájných předků ve slavnostně vyzdobeném slunečním kočáře řeckého boha Herkula,¹³⁹ který byl tažen na vrchol nesmrtelné slávy českým lvem a říšskými orlicemi. Triumf věčnosti nesmrtelného sociálního těla zesnulého Rudolfa II., které zdobily atributy císařské moci, provázely sluneční paprsky vyjadřující nepřetržitost boží vůle.

138 Možnosti výkladu alegorie na smrt Rudolfa II. nazvané *In mirum omen Rodolphi II imperatoris obitum ante gressum*, kterou výtvarně znázornil Aegidius Sadeler a textem opatřil Johann Matouš Wacker z Wackenfelsu, naznačil K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 329–330; TÝŽ, *Rudolf II.*, s. 218–219. Dále srov. I. CERMAN, *Panovník*, s. 63. K Johannu Matouši Wackerovi z Wackenfelsu blíže Theodor LINDNER, *Johann Matthäus Wacker von Wackenfels*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 8, 1868, s. 315–351.

139 K. VOCELKA – L. HELLER, *Die Lebenswelt der Habsburger*, s. 221–223; Guido BRUCK, *Habsburger als „Herculier“*, *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 50, 1953, s. 191–198.

The Illnesses, Death and Funerals of Rudolph II.

VÁCLAV BŮŽEK – PAVEL MAREK

Despite few written testimonies, the state of health of Rudolph II has not been without interest to historians. At first they envisaged the causes of his unbalanced mental state, in particular, in the diseases of the nervous system which they interpreted as a result of a hereditary predisposition in the family anamnesis of the Hapsburgs. Some of them later connected the ruler's transient periods of unnatural irritability with a syphilitic infection. It was no secret to the later biographers of Rudolph II that in addition to his stated neurological condition and infectious illnesses, the Emperor suffered from long term poor functioning of the lungs and the liver. Especially at the end of 1611 the curious eyes of foreign envoys at the Imperial Court were drawn to the fact that Rudolph II was in extremely acute pain when walking. They saw the cause of the ruler's mobility problems in the aquosity of the lower limbs which had been noticeably swollen for a long time. Testimonies on the ruler's state of health were accompanied by reports of his insomnia, bouts of depression and night sweats.

According to the testimonies of the ruler's personal physicians, the weakened and seriously ill Emperor suffered terrible pains but remained fully conscious until the moment of his death which occurred between 06:00 and 07:00 on the 20th January 1612. The post-mortem examination of the corpse of Rudolph II took place in the afternoon hours of the same day. According to this post-mortem report, the heart's chambers of the deceased Emperor contained many pathological scars which seemed to imply that the ruler had suffered several repeated myocardial infarctions. The deceased's black coloured lungs were saturated with coagulated blood. The scirrhus liver detained bile which had formed inflammatory lesions on its surface. The swollen lower limbs were, according to the post-mortem report, suffused with a dark liquid. The open wounds on the skin of both the Emperor's lower limbs were infected by inflammatory gangrene. The contents of the post-mortem report suggest that an advance stage syphilis did not necessarily have to be the only cause of the death of Rudolph II. Although the Emperor's state of health was also influenced by the diseases of his respiratory and digestive tracts, his death might well have been hastened up by his diseased heart.

After the completion of the post-mortem, the embalming and robing, the corpse of Rudolph II was lying-in-state in one of the representative halls probably on the second floor of the southern wing of Prague Castle, where the Emperor had granted audiences, on the 21st January 1612. The lying-in-state of the deceased Emperor's bodily remains represented the first stage of the elaborate Catholic funeral ritual during which the departure of the biological body of the ruler from the earthly world was substituted in collective memory by the immortality of his social body. During the night of the 5th – 6th February 1612 the corpse of the Central European ruler was transferred via the Wladislaw Hall to All Saints Church at Prague Castle where it was placed for a temporary lying-in-state in an open coffin.

Although the celebration of the immortality of the social body of the deceased Emperor was to culminate during the funeral procession in Prague, the opinions on the timing of it and its progression differed significantly. For personal, political and financial reasons Rudolph's successor Matthias advocated a modest last farewell to the departed Emperor. However, opposing views were expressed by his brothers and the majority

of the royal officials of the Czech Kingdom. With emphasis on the continuity of the dynastical memory they quoted the very grandiose funerals of Ferdinand I and Maximilian II in support of their argument. Whereas the views on the funeral of the deceased Rudolph II differed in Prague during the spring months, the last farewells with the late ruler took place speedily in other European towns. The final farewells for the deceased Emperor on the 12th and 13th March in Antwerp, Brussels and Madrid were in line with the symbolic expectation of the confirmation of holy continuity. The Cathedral of Our Lady of Antwerp was consecrated for the funeral ceremony, in Brussels it was the Royal Chapel in the Deputy Governor's residence of the Archduke Albrecht, in Madrid the Church of the Monastery of Las Descalzas Reales, literally the Monastery of Barefoot Royals for the Order of Franciscans nuns. The mourning rites lasted two days – on the evening of the first day a vigil for the deceased was held, the following morning a requiem mass was celebrated. In an exceptionally solemn requiem the priest celebrated the virtues of the deceased and offered absolution to his soul. A grandiose *castrum doloris* formed an integral part of the mourning ritual which further emphasised a message of the devoutness, power and world domination of the deceased Hapsburg.

It was only in the evening hours of the 1st October that the coffin with the body of Rudolph II. was inconspicuously taken from All Saints' Church and deposited next to the coffin of his father Maximilian II. in the royal crypt of St Vitus Cathedral. Foreign observers overlooked the fact that the deposition of the coffin with the remains of Rudolph II. in the royal crypt took place without the presence of his brothers and other relatives. The presence of Matthias at the early evening vigil of the 2nd October 1612 was also a matter of little interest. They paid more attention to the proceedings of the morning requiem mass for the dead Emperor in the ceremoniously decorated St Vitus Cathedral on the 3rd October which represented the culmination of the Catholic funeral ritual. The focus of the mourning decoration was a magnificent *castrum doloris*, whose symbolic furnishings, signifying the prestige of the deceased, featured a coffin, the Imperial Crown of the Holy Roman Empire, the Crown of Saint Wenceslas and the Holy Crown of St. Stephen, a sword, the Imperial Apple and the Order of the Golden Fleece. Although the coffin, placed in the middle of the *castrum doloris*, was empty, its decoration sent out a clear message. It emphasised the values of universal authority, sanctioned by God, a territorial based reign and the values of a Christian knight which in collective memory formed the fabric of the social body of the deceased Rudolph II. Although the image of the social body of Rudolph II. was not in accord with the earthly views on the Emperor's competence to rule, its supratemporal message was distinctly manifested in the symbols of afterlife allegories. In line with the tradition of his legendary ancestors, this Central European ruler journeyed to the Olympian throne of eternity to live in God's presence in the Sun Chariot of the Greek God Hercules, which was drawn to the summit of immortal glory by the Bohemian Lion and the Imperial Eagles. The sun's rays expressing the incessancy of God's will accompanied the triumph of the immortality of the social body of the deceased Rudolph II, which was embellished with the attributes of Imperial power.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Keresztes 1596. Vytváření obrazu prohrané bitvy s Turky a její druhý život*

MIROSLAV ŽITNÝ

Velké válečné střety vojsk zemí křesťanské Evropy s Turky představovaly v 16. a 17. století jedny z nejvýznamnějších událostí v rovině politické, náboženské i společenské.¹ Katastrofální porážka křesťanských vojsk v bitvě u Moháče 29. srpna 1526 přinesla vedle bezprostředního ohrožení středovýchodní Evropy také rozsáhlou dynastickou proměnu v Království uherském a v zemích Koruny české.² Habsburkové měli nadále nést hlavní tíhu obrany Uher proti Turkům.³ Moháčská prohra předznamenala na zhruba dvě staletí roli Uher jako válčiště dvou rozdílných náboženských a kulturních světů.⁴ Již v období pozdního středověku a raného novověku se ve společnosti evropského (západního) křesťanstva mohly utvářet rozličné obrazy expandujících Turků, které se podílely na vzniku novověkého západního orientalismu.⁵ Prostor Uher začal být také v české společnosti vnímán jako obranný val křesťanstva.⁶

MIROSLAV ŽITNÝ: Keresztes 1596. The Creation of an Image of the Lost Battle with the Ottomans and its Second Life

This study traces, using the approaches of historic anthropology and symbolic communication, the creation of a discourse image of the Battle of Keresztes (Eger) in October 1596, the largest clash during the fifteen years of conflict between the Hapsburgs and the Ottoman Turks. Attention is further devoted to the changes and the subsequent life of this image in the Rudolphinian period and its overlap into the 19th century.

Key words: Keresztes 1596, fifteen years war, battle, Ottoman expansion in the 16th and 17th century, discursive image, Christian knighthood, propaganda, the Rudolphinian period, historical anthropology, symbolic communication, Czech patriotism

Když proti sobě roku 1532 u Köszege stanula vojska Karla V. a Ferdinanda I. na jedné straně a Süleymana I. na straně druhé, bylo zřejmé, že středověké Království uherské již ve své celistvosti neexistovalo. Nadále o něj měly obě mocnosti svádět dlouhé boje se střídavými úspěchy na obou stranách.⁷ Süleyman I. zdědil po otci Selimovi prosperující říši. Jejího obrovského hospodářského zázemí využil k další expanzi severozápadním směrem.⁸ Nejnovější studie tureckých historiků zdůrazňují, že Süleyman I. šířil myšlenky o dobytí světa v roli nového Alexandra Velikého a o znovuzaložení římského impéria, proto se od roku 1521 až do své smrti snažil o dobytí Uher. Po vítězství u Moháče nerozpoznal, že zcela zničil svého protivníka. Vzhledem k zásobovacím problémům jen krátkodobě okupoval Budín.⁹

* Tato studie vznikla s podporou Výzkumného centra Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích: *Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku* ident. č. VC/2011/UHE.

- 1 Srov. Bodo GUTHMÜLLER – Wilhelm KÜHLMANN (edd.), *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen 2000 (= Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 54).
- 2 K bitvě u Moháče i k jejím ohlasům v habsburské monarchii a v zemích Koruny české monograficky Zdeněk VYBÍRAL, *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526*, Praha 2009; blíže také André CORVISIER – John CHILDS (edd.), *A dictionary of military history and the art of war*, Cambridge 1994, s. 289.
- 3 K uherskému státu pod vládou Habsburků během 16. století nejnověji souhrnně s bohatým přehledem maďarské i další evropské historiografie Géza PÁLFFY, *The Kingdom of Hungary and The Habsburg Monarchy in The Sixteenth Century*, New York 2009.
- 4 Blíže srov. Robert J. W. EVANS, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003, s. 277–281; Karl VOCELKA, *Geschichte der Neuzeit 1500–1918*, Köln-Weimar-Wien 2012, s. 412–416; Robert A. KANN, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Wien-Köln 1990, s. 47–53; Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, I, Wien 2003, s. 35–164.
- 5 Podobu předmoderního orientalismu, jak jej pojal nověji především Edward W. Said, představil na rozboru českých středověkých a raně novověkých textů o islámu Tomáš Rataj. Srov. Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, Praha 2007, s. 247–332; Edward Wadie SAID, *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*, Praha 2008. Dále srov. Samuel HUNTINGTON, *Střet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu*, Praha 2001.
- 6 M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 274, 278, 299–303.
- 7 G. PÁLFFY, *The Kingdom of Hungary*, s. 20–23.
- 8 Blíže Stephen R. TURNBULL, *The Ottoman Empire 1326–1699*, New York 2003, s. 49–51.
- 9 G. PÁLFFY, *The Kingdom of Hungary*, s. 25–27. Zastaralost osmanské taktiky spočívala ve snaze útočit přímo na hlavní města a proti vůdcům nepřátel, namísto postupného strategického obsazování opěrných bodů a hospodářského vyčerpávání nepřítele. *Tamtéž*, s. 33.

Neúspěšné obléhání Vídně roku 1529 donutilo Süleymana I. k přehodnocení strategie. V zemích habsburské monarchie nestačil již mocný úder na její centrum, protože obyvatelé křesťanských zemí byli ochotni bojovat i v okrajových oblastech pro setrvání v západním křesťanském kulturním prostředí.¹⁰ Když v červenci 1540 zemřel Süleymanův vazal a uherský vzdorokrál Jan Zápolský, mohl Ferdinand I. zahájit úspěšný protiútok, po němž se zpět do křesťanských rukou dostaly důležité opěrné body Pešť, Vyšehrad, Vácov a další pevnosti. Pád Budína roku 1541 však znamenal konec nadějí na vytlačení Osmanů. Velký šok ze ztráty uherské metropole vzdálené pouhých 270 kilometrů od Vídně se západní křesťanstvo pokusilo vyřešit společným tažením rakouských, říšských a českých vojsk k znovudobytí Budína na podzim 1542. Kontingent pod velením Jáchyma II. Braniborského byl však oslaben epidemiemi a chladným počasím, protože se mu nepodařilo získat zpět ani Pešť. Velká protiofenzíva Osmanů v letech 1543–1545 vytvořila kolem Budína a Pešti věnec pevností v tureckých rukou. Patová situace následně dospěla k podepsání pětiletého míru v Edirne v červnu 1547. Již o dva roky později byl však mír porušen a rozpoutala se řada menších bojů o pevnosti obou stran.¹¹

V září 1556 dorazily k chorvatské pevnosti Siget oddíly českého místodržitele arciknížete Ferdinanda Tyrolského a do blízkého kontaktu s tureckým nebezpečím se dostali také čelní představitelé české šlechtické společnosti.¹² Problematické polní tažení výrazněji do bojů nezasáhlo, mnozí jeho účastníci si z něj však odvezli nové a cenné osobní zkušenosti.¹³ Válku podobající se poziciálním zákopovým střetům novější doby ukončila až velká sultánova kampaň roku 1566.¹⁴ Celkem sedmé tažení Süleymana I. proti Uhrám vyústilo v obsazení Gyuly a oblehnutí Sigetu, kde křesťanská strana utrpěla zdrcující porážku, kterou nedokázalo odvrátit ani hrdinství švagra posledních Rožmberků Mikuláše Zrinského ze Serynu.¹⁵

10 *Tamtéž*, s. 45–46.

11 *Tamtéž*, s. 47–48.

12 Srov. František KAMENÍČEK, *Výprava arciknížete Ferdinanda na pomoc obleženému od Turků Sigetu roku 1556*, Sborník historický 4, 1886, s. 321–332.

13 Kampaň nověji interpretoval Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (= Monographia historica 7), s. 113–114.

14 Blíže srov. S. R. TURNBULL, *The Ottoman Empire*, s. 50–55.

15 G. PÁLFFY, *The Kingdom of Hungary*, s. 48–50; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 133–136; K osobě Mikuláše Zrinského ze Serynu nověji Václav BŮŽEK – Ondřej JAKUBEC – Pavel KRÁL, *Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků*, Praha 2009, s. 16–27.

Sigetská katastrofa mohla mnoha cestami vstoupit do povědomí české společnosti a jejích stavovských zástupců. V rukou Habsburků se stala významným argumentačním nástrojem pro další berní požadavky na zemských sněmech.¹⁶ V apelu na stavy vyzdvihl Maxmilián II. blízkost a naléhavost tureckého nebezpečí. Turci po dobytí pevného Sigetu již bezprostředně ohrozili srdce křesťanské Evropy, včetně českých zemí.¹⁷ Panovníkovy snahy nadále podporovala habsburská propaganda, která šířila obraz Maxmiliána II. jako člena dynastie, jež stavěla hráz turecké expanzi a byla společenstvím bohem povolanych ochránců světového řádu.¹⁸

Na příkladu porážky u Sigetu je možné pozorovat význam, jaký velké střety s Osmany v 16. století sehrávaly v dobové společnosti.¹⁹ Novější metodologické přístupy historické vědy spočívající v antropologizujícím zájmu o aktéry v dějinách,²⁰ stejně jako čtení symbolických rovin a významů promlouvajících z dobových reflexí, umožňují studovat tyto dějinné mezníky zcela novou optikou.²¹ Bitva a její výsledek se stávaly objektem politických, teologických i každodenních rozprav raně novověkých pozorovatelů.²² Postupně mohly být vytvářeny rozličné obrazy střetu, jež ovlivňovali promlouvající

16 Srov. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, III. 1558–1573, Praha 1884, č. 179.

17 *Tamtéž*, č. 198.

18 Blíže srov. Václav BŮŽEK a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 157–181; Ivo CERMAN, *Panovník*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 54–78, zde s. 60–62.

19 Za průkopnickou práci sledující vytváření obrazu bitev je možné považovat disertaci Matthiase PFAFFENBICHLERA, *Das Schlachtenbild im ausgehenden 16. und 17. Jahrhundert*, Wien 1987.

20 Srov. Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien-Köln-Weimar 1996, s. 123–127.

21 K využití konceptů symbolické komunikace při studiu střetu křesťanů s Osmany srov. Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, *Zeitschrift für historische Forschung* 31, 2004, s. 489–527; TÁŽ, *Zeremoniell, Ritual, Symbol. Neue Forschungen zur symbolischen Kommunikation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, *Zeitschrift für historische Forschung* 27, 2000, s. 389–405. Nověji k symbolické komunikaci, resp. k formám, proměnám a možnostem porozumění symbolických rituálů srov. TÁŽ, *Des Kaisers alte Kleider: Verfassungsgeschichte und Symbolsprache im Alten Reich*, München 2008.

22 Kritický pohled na prameny a následné vytváření obrazu bitvy představil na příkladu bitvy u Moháče Zdeněk VYBÍRAL, *Bitva u Moháče*, s. 185–213; TÝŽ, *Pohled českých pramenů na bitvu u Moháče (29. 8. 1526)*, in: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, I, Praha 2007, s. 201–211.

i adresáti vzájemné komunikace.²⁵ Snaha interpretovat tyto válečné události nesoucí ještě hluboko v 16. a 17. století symbolické významy středověkých rytířských výprav vyzývá především k proniknutí k myšlenkovým světům dobových aktérů.²⁴ Zde je zapotřebí učinit pokus o odhalení stylizace jedinců do očekávaného chování a jednání, jimiž byly například předávané mužské vzory křesťanského rytíře či „dobrého kriegsmana“.²⁵ Novější bádání již uchopilo a v několika případech naplnilo obsahy klíčových dobových diskursivních kategorií či mechanismů propagandy sledovaného období.²⁶ Naznačit možnosti a meze takového studia se pokusí předkládaná studie na příkladu nepřítli známé bitvy u Keresztes v říjnu 1596, největšího střetu dlouhé války s Turky (1593–1606), jež je známa rovněž jako válka patnáctiletá.²⁷

25 Roviny politického diskursu předbělohorského období včetně symbolických prostředků využívaných při komunikační interakci analyticky pojednal TÝŽ, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005 (= Monographia historica 6); inspirativní metodologické přístupy k vytváření komunikativního obrazu střetů Osmanů a obyvatelstva středovýchodní křesťanské Evropy shrnuje nověji Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Das kommunikative Bild Ostmitteleuropas und des osmanischen Reichs in der Zeitungssammlung der letzten Rosenberger*, Frühneuzeit-Info 21, 2010, s. 180–197; ze zahraniční literatury k problematice metodologického uchopení procesu komunikace v raném novověku srov. nověji Anja MEUßER, *Für Kaiser und Reich. Politische Kommunikation in der frühen Neuzeit: Johann Ulrich Zasius (1521–1570) als Rat und Gesandter der Kaiser Ferdinand I. und Maximilian II.*, Husum 2004, s. 205–230.

24 K přetrvávání a ožívování ideologie křížových výprav v raném novověku srov. výběrově Norman HOUSLEY, *Křížové výpravy v letech 1450–1650: mobilizace a paměť*, in: Pavel Soukup – Jaroslav Svátek (edd.), *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010, s. 219–231; Matthias PFAFFENBICHLER, *Die Türkenkreuzzüge des Spätmittelalters*, in: Barbara Sternthal (ed.), *Kreuzritter*. Schallaburg Kulturbetriebsges, Schallaburg 2007, s. 262.

25 Dnes již do jisté míry paradigmatickou práci představuje Andreas WANG, *Der Miles Christianus im 16. und 17. Jahrhundert und seine mittelalterliche Tradition. Ein Beitrag zum Verhältnis von sprachlicher und graphischer Bildlichkeit*, Bern 1975 (= Mikrokosmos. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Bedeutungsforschung 1). Další metodologicky závažná literatura je uvedena níže ve studii. Dobová diskursivní kategorie „dobrého kriegsmanství“ doposud čeká na své naplnění metodologicky nosně ukotveným bádáním.

26 K propagandistice rudolfínské doby srov. Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Wien 1981; metodologicky inovativní přístupy k naplnění dobových klíčových kategorií raného novověku představují výběrově zejména M. MENDEL – B. OSTRANSKÝ – T. RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 247–332; V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd.), *Člověk českého raného novověku*; Jiří HRBEK, *Absolutismus. Konstrukce a dekonstrukce jednoho historického pojmu*, Český časopis historický 105, 2007, s. 643–689.

27 Srov. Jan Paul NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*, Wien 1993. Ve studii používám toponymum Keresztes, které vystihuje místo bitvy geograficky. Při označení téhož ve sledovaném období se

Historiografické přístupy k patnáctileté válce

Vleklým střetům habsburské monarchie s Osmany v průběhu 16. století se dostalo rozsáhlé pozornosti zahraniční i domácí historické vědy. Tato tematika je v poslední době diskutována s využitím novějších metodologických přístupů.²⁸ Dlouhou válku s Osmanskou říší v letech 1593–1606 zasadilo do širšího kontextu osmanské expanze proti křesťanské Evropě doposud především zahraniční bádání.²⁹ Výsledky staršího, převážně pozitivistického domácího bádání shrnul koncem osmdesátých let minulého století Jaroslav Pánek,³⁰ jenž společně s Josefem Janáčkem a Noemi Rejchrtovou ve stejné době propojili události uherských bojišť s biografickými pohledy.³¹

Novější cestu k pohledu na habsbursko-osmanské střety zvolil v polovině devadesátých let Tomáš Rataj, jenž soustředil pozornost na vnímání jinakosti Turků v české raně novověké společnosti.³² Ratajův obsáhlý rozbor

dále objevuje pojmenování *Keretes* či *Kheredes*. Pro tutéž bitvu je v českém prostředí používáno rovněž označení *Jágr* a *Erla*. V německy a latinsky psaných pramenech se objevuje *Erlau*, *Eger* a *Keresztes*, v maďarském (uherském) prostředí *Eger*, *Mezőkeresztes* a *Keresztes*, v transkribovaných tureckých pramenech se převážně objevuje *Eğri* a *Haçova*.

28 Blíže Václav BUŽEK, *Turecké války, konstrukce obrazu toho druhého a šlechtická kultura ve středovýchodní Evropě raného novověku – mezinárodní symposia ve Štýrském Hradci a Lipsku*, ČČH 107, 2009, s. 238–241.

29 K tomu srov. s přehledem další literatury J. P. NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*; Ernst Dieter PETRITSCH, *Der „lange“ Türkenkrieg 1593–1606*, in: *Adelige Macht und Religionsfreiheit 1608: Der Horner Bund*, Horn 2008/2009, s. 142–155; TÝŽ, *Tribut oder Ehrengeschenk? Ein Beitrag zu den habsburgisch-osmanischen Beziehungen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: Elisabeth Springer (ed.), *Archiv und Forschung*, Wien 1993, s. 49–58. Starší zahraniční bádání shrnuje Zygmunt ABRAHAMOWICZ a kol., *Die Türkenkriege in der historischen Forschung*, Wien 1985.

30 Jaroslav PÁNEK, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, *Československý časopis historický* (dále ČSČH) 36, 1988, s. 856–872; ČSČH 37, 1989, s. 71–84. Z pozitivistického bádání srov. zejména František KAMENÍČEK, *O účincích válek tureckých na Čechy a Moravu okolo roku 1600*, Brno 1889; TÝŽ (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*, Praha 1894; TÝŽ (ed.), *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, I–III, Brno 1900, 1902, 1905; Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy*, XII, Praha 1901, s. 346–427; Přehled ještě starší literatury a pramenů k období patnáctileté války podal Čeněk ZÍBRT, *Bibliografie české historie*, III, Praha 1906, s. 485–486.

31 Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 311–327; Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Václav Budovec z Budova, Antialkorán*, Praha 1989, s. 7–30; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 125–140, 274–295.

32 Srov. Tomáš RATAJ, *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, *Folia Historica Bohemica* (dále FHB) 17, 1994, s. 59–84; TÝŽ, *Ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva. Turci v obrazech a představách raného novověku*, *Kuděj* 1, 1999, č. 2, s. 22–37.

tištěných literárních pramenů nejrůznějších žánrů vyústil v odkrytí řady stereotypních obrazů Turka, jež dobové cestopisy, naučná díla, písemnosti zpravodajského charakteru, beletrie i oficiální habsburská propaganda vyzařovaly do okolní společnosti.⁵³ Statisticky a přehledově hodnotné výsledky Ratajova výzkumu doplnily početné příspěvky literárně historického bádání, které v analyticky pojatých případových studiích blíže osvětlily problematiku reflexe tureckého nebezpečí.⁵⁴ Základním přehledem produkce turcik ve sledovaném období zůstává katalog Carla Göllnera, přestože nezachytil v úplnosti početnou produkci z oblasti Evropy mluvící slovanskými jazyky.⁵⁵

Během zhruba posledního desetiletí se habsbursko-osmanským střetům 16. a 17. století dostalo novějšího uchopení studiem hmotné kultury převážně šlechtického prostředí. Z programů výtvarné výzdoby interiérů i exteriérů šlechtických sídel lze vyčíst snahu jejich majitelů stylizovat se do očekávané role křesťanských rytířů.⁵⁶ Zbraně i umělecké předměty, jež se z uherských bojišť do křesťanského světa dostávaly jako trofeje, našly pevné místo ve zbrojnicích či kunstkomorách šlechty i členů panovnické dynastie.⁵⁷ Jejich exotický charakter měl napomáhat promyšlené sebe prezentaci urozených křesťanských mužů.⁵⁸ Válečné střety počátku raného

53 TÝŽ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v rané novověké literatuře českých zemí*, Praha 2002.

54 Hana BOČKOVÁ, *Rytíř křesťanský Václava Budovce z Budova*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity – řada literárně-vědná 5, 1998, s. 19-24; Petr ODSTRČIL, „*Křesťanský rytíř*“, *Antialkorán a antikrist*, in: Celostátní vědecká konference – Historie 1998, Praha 2000, s. 111–147; nověji se problematice věnoval Jan PIŠNA, *Turecké nebezpečí ve středoevropské literatuře sklonku 16. století. Sonda do předmluv děl Löwenklaua, Budovce a Paprockého*, in: Mariusz Dzieweczyński – Mirjam Jahr – Kateřina Ondřejová (edd.), *InterFaces. Materiały VI. Międzynarodowej Konferencji Studenckiej Interfaces we Wrocławiu*, Wrocław 2009 (= *Orbis linguarum* 81), s. 239–249.

55 Srov. Carl GÖLLNER (ed.), *Turcica*, II, Bucuresti–Berlin–Baden-Baden 1966. Alespoň pro prostor Království českého je možné doplnit Göllnerův soupis díky bibliografickému dílu Čeňka Zírta, srov. Č. ZÍBRT, *Bibliografie*, III.

56 Srov. Václav BŮŽEK, *Sebe prezentace křesťanského rytíře ve výzdobě císařského sálu v Bučovicích*, in: Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*, Brno 2009, s. 311–322; V. BŮŽEK – O. JAKUBEC – P. KRÁL, *Jan Zrinský ze Serynu*, s. 120–140.

57 Srov. Matthias PFAFFENBICHLER, *Die türkischen Waffen in der Kunstkammer Rudolfs II.*, in: Lubomír Konečný – Beket Bukovinská – Ivan Muchka (edd.), *Rudolf II., Prague and the World*, Prague 1998, s. 161–165; TÝŽ, *Meisterwerke der Hoffagd- und Rüstkammer*, Wien 2005.

58 V domácím bádání toto téma systematicky sleduje Vítězslav PRCHAL, *Rüstkammern in Residenzen: Die Repräsentation der Aristokratie aus den böhmischen Ländern und*

novověku s sebou přinesly pozvolnou proměnu tradičního středověkého šlechtického vojska v žoldnéřskou armádu.⁵⁹ Tím začínala šlechta ztrácet svůj dosavadní monopol na válku. Přesto se urozené vrstvy společnosti snažily udržet si atributy válečníků ve smyslu středověkého učení o trojím lidu, které jim přisuzovalo úlohu *bellatores*.⁴⁰ Nejnovější výzkumy Václava Bůžka a Vítězslava Prchala ukazují, že ještě v 16. a 17. století šlechtici záměrně vytvářeli obraz sebe samých jako válečníků, a to v kontextu dobově dobře srozumitelných rytířských a vojenských ctností.⁴¹ Tato militární tematika byla zároveň odrazem maskulinního vzorce, jenž tvořil součást výchovy i vzdělávání raně novověkého kavalíra.⁴² Motivy z tureckých válek prostupující hmotnou kulturou šlechty sloužily k ožívování rytířských ctností urozených mužů a stávaly se jedním z nástrojů potvrzujících jejich výlučné společenské postavení.⁴³ Dobově dobře srozumitelné symboly křížů doprovázejících

Wandlungen der adeligen Militärtätigkeit in 16. und am Anfang des 17. Jahrhunderts, in: David Schriffl – Niklas Perzi (edd.), *Schlaglichter auf die Geschichte der Böhmischesen Länder vom 16. bis 20. Jahrhundert. Ausgewählte Ergebnisse zu den österreichisch-tschechischen Historikertagen 2006 und 2008*, Wien-Berlin 2011, s. 55–62; TÝŽ, *Obraz křesťanského rytíře? Turcika ve šlechtických zbrojnicích raného novověku*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 123–136. Nejnověji k tématu srov. TÝŽ, *Válka, zbraně a zbroj v reprezentačních strategiích české a moravské aristokracie v letech 1550–1750*, Praha 2012 (= Disertační práce FF UK).

- 59 Zahraniční bádání představilo v řadě prací koncept vojenské revoluce, jež započala již před třicetiletou válkou v průběhu 16. století – k tomu srov. alespoň výběrově Jutta NOWOSADTKO, *Krieg, Gewalt und Ordnung. Einführung in die Militärgeschichte*, Tübingen 2002; Clifford ROGERS (ed.), *The Military Revolution Debate: Readings on Military Transformation of Early Modern Europe*, Colorado 1995; Geoffrey PARKER, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500–1800*, Cambridge-New York 1996. Méně pozornosti věnovalo tomuto fenoménu domácí bádání. Srov. Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008.
- 40 Srov. David J. B. TRIM (ed.), *The Chivalric Ethos and the Development of Military Professionalism*, Leiden-Boston 2005.
- 41 Srov. Václav BŮŽEK, *Šlechta v předbělohorských Čechách*, in: Tomáš Knoz – Jan Dvořák (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Brno 2011, s. 95–121, zde s. 96–97. V. PRCHAL, *Válka, zbraně a zbroj*.
- 42 K identitě šlechtice-válečníka pro sledované období srov. i s přehledem další literatury práci V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, s. 257–275, zde zejména s. 262–265. Dále srov. například instrukce využívané při dvorské výchově z doby Ferdinanda I. v polovině 16. století, které edičně zpřístupnil Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 420–432; Martin Holý však nevěnoval bližší pozornost možnostem přítomnosti maskulinních vzorců ve výchově šlechticů.
- 43 Srov. Václav BŮŽEK, *Türkische Motive in der Selbstdarstellung von Adeligen in den böhmischen Ländern zu Beginn der Neuzeit*, in: Gabriele Haug-Moritz – Ludolf Pelizaeus (edd.), *Repräsentation der islamischen Welt im Europa der Frühen Neuzeit*,

křesťanská vojska se v grafických doprovodech tisků i nástěnných výmalbách střetávaly s jasně vymezenou stranou tureckého půlměsíce, tedy stranou „ouhlavního nepřítele všeho křesťanstva“.⁴⁴

Příležitostí projevit rytířské ctnosti vštěpované urozenému muži výchovou i předávanou rodovou tradicí byla bitva jako vyvrcholení střetu odlišných kultur, náboženských táborů či mocenských snah.⁴⁵ Ještě v raném novověku si bitvy s Turky uchovávaly mnohé ze středověké ritualizované a magické podoby.⁴⁶ V prostoru habsburské monarchie vzrůstal význam prezentace výsledku bitvy přímo úměrně s tím, jak se křesťansko-osmanská fronta přibližovala k Vídni, přičemž vítězství křesťanských vojsk provázely záhy okázalé oslavy, zatímco prohry a ztráty uherských pevností jako důležitých opěrných bodů se následně stávaly argumentačním nástrojem členů panovnické dynastie pro další berní požadavky na zemských sněmech.⁴⁷ Domácí bádání v oblasti hospodářských dějin přispělo především ve výzkumech Tomáše Sternecka k poznání mechanismů berního systému a finančního zatížení, jaké země Koruny české nesly v období patnáctileté války s Turky.⁴⁸ Podrobně byla tato tematika zpracována také zahraniční

Münster 2010, s. 95–126. Očekávanou roli válečníka jako neodmyslitelnou součást maskulinity individua pojednal s těžištěm v 19. století Jiří HUTEČKA, *Idea občana – válečníka a „moderní“ maskulinní identita: modelová studie z dějin Spojených států*, *Theatrum historiae* 5, 2009, s. 263–279.

44 Grafickou rovinu tištěného turcika naposledy interpretoval Milan SVOBODA, „*Relace aneb historické vyprávění o obléhání pevnosti Velký Varadín Turky*“. *Osobní svědectví svobodného pána Melchiora z Redernu z roku 1598*, in: Vítězslav Prchal a kol. (edd.), *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16.–19. století*, Pardubice 2011, s. 11–25, zde s. 19. Ze zahraniční literatury srov. výběrově přehledovou práci Peter PARET, *Imagined Battles: Reflections of War in European Art*, Chapel Hill 1997.

45 Srov. Vítězslav PRCHAL, *Vojáci Fortuny. Bítevní triumf a společenská legitimizace v 17. století*, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 5, s. 34–37; Jiří HUTEČKA, *Dulce et Decorum Est. Bitva v evropských dějinách*, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 5, s. 30–35; TÝŽ, *Kořeny spravedlivé války: od Platóna k Grotiovi*, *Theatrum historiae* 3, 2008, s. 85–107.

46 Středověkou bitvu jako hluboce ritualizovanou událost s magickými prvky pojednal Georges DUBY, *Neděle u Bouvines 27. července 1214*, Praha 1996; k významu symboliky bitvy v raném novověku srov. i s přehledem nejnovějšího zahraničního bádání Michaela FAHLENBOCK a kol. (edd.), *Inszenierung des Sieges – Sieg der Inszenierung: interdisziplinäre Perspektiven*, Innsbruck-Wien-Bozen 2011.

47 K tomu nejnověji i s přehledem zahraničního bádání Veronika SANDBICHLER, *Bilder des Triumphs im höfischen Fest der Habsburger des 16. Jahrhunderts*, in: M. Fahlenbock a kol. (ed.), *Inszenierung des Sieges*, s. 143–156.

48 K tomu v syntetické podobě s přehledem domácího i zahraničního bádání Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou portou (1593–1606)*, Praha 2006, s. 110–136, 172–176.

historickou vědou, zde jsou zásadní zejména výzkumy maďarského historika Gézy Pálffyho pro prostředí Uher.⁴⁹

Teprve během posledního desetiletí se znovu probouzí zájem historické vědy o přímé aktéry bojů. Jaroslav Pánek a Václav Bůžek pojednali cesty, jimiž se do české šlechtické společnosti zhruba v padesátých a šedesátých letech 16. století přenášely myšlenky habsburské křesťansko-rytířské obrany proti Turkům.⁵⁰ České pány a rytíře měly povzbudit k účasti na protitureckých bojích rytířské kratochvíle a dramatizovaná představení pořádaná na místodržitelském dvoře Ferdinanda Tyrolského v Praze.⁵¹ Osobitou podobu nabyly ideály křesťanského rytířství také ve dvou představeních uspořádaných v Budyni nad Ohří Janem Zajícem z Házmburka, jehož poselství bylo inspirováno sarmatismem i vlastní cestou do Jeruzaléma.⁵² Ani českému rytířství nebyla vzdálena snaha bránit křesťanskou Evropu proti osmanským vpádům, což na příkladu Zikmunda Chotka z Chotkova a Pavla Korky z Korkyně ukázali Ivo Cerman a Zdeněk Vybíral.⁵³

K prožitkům účastníků válečných událostí v Uhrách se historická věda začala vracet spolu s příchodem historickoantropologických přístupů od počátku devadesátých let 20. století. Pozornosti se zprvu oprávněně dostalo zejména slavným vítězům nad Osmany, mezi nimiž vynikal Adolf ze Schwarzenberku, jemuž se roku 1598 podařilo dobýt zpět klíčovou pevnost Ráb.⁵⁴ Dobře známé jsou rovněž paměti dvou „kriegsmanů“

49 Géza PÁLFFY, *Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit*, Historisches Jahrbuch 123, 2003, s. 111–148; TÝŽ, *Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie. Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: Friedrich Edelmayer – Maximilian Lanzinner – Peter Rauscher (edd.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, Wien-München 2003, s. 20–44.

50 Blíže V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, zejména s. 174–200; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia, aneb zповěď českého aristokrata*, Praha 2007 (= *Manu propria* 4); TÝŽ (ed.), *Paměti českého šlechtice z poloviny 16. století. „Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka*, FHB 14, 1990, s. 17–98.

51 V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 174–200.

52 J. PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka*, s. 27–46.

53 *Zprávu a naučení Zikmunda Chotka z Chotkova*, v níž autor podával návod správného tažení a obrany proti Turkům, interpretoval Ivo CERMAN, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008, s. 37–55; Zdeněk VYBÍRAL, *Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (edd.), *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách*, Tábor 2006 (= *Husitský Tábor, Supplementum* 3), s. 555–569, zde s. 556, 561.

54 Blíže Alexander ROTHKOPF, *Graf Adolf von Schwarzenberg, der Sieger von Raab 1598*, Beiträge zur Oberbergischen Geschichte 2, 1989, s. 50–62; pozoruhodné prameny k rábskému vítězství i osobě Adolfa ze Schwarzenbergu a jeho vojenské účasti

z řad českého rytířstva, Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů a Pavla Korky z Korkyně.⁵⁵ Výše připomenuté využití studia hmotné kultury v průniku s dalšími metodologickými přístupy představili Tomáš Knoz v biografii Karla staršího ze Žerotína a Milan Svoboda ve studiích věnovaných vítězství Melchiora z Redernu u Velkého Varadínu roku 1598.⁵⁶ Jejich interdisciplinárně inspirované studium dokázalo vykreslit celou řadu obrysů prožívání i následného vytváření a udržování obrazu válečného zážitku v paměti jedince i rodu.⁵⁷ V poslední době byl zpřístupněn alespoň dochovaný fragment deníku Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku, očitého svědka obléhání Ostřihomi a bočkajovských i tureckých vpádů z roku 1605.⁵⁸ Na bohatou informovanost české a moravské šlechty i církevních hodnostářů o událostech na bojištích patnáctileté války upozornil při rozboru cenné korespondence olomouckých biskupů Jan Al Saheb.⁵⁹

Vymezování raně novověké české společnosti vůči turecké jinakosti představily výzkumy Tomáše Rataje a Lucie Storchové. Reflexe střetu „vlastního“ a „cizího“ světa dokresluje obsahy kolektivní identity utvářející se během druhé poloviny 16. století a vrcholící zejména v období patnáctileté války, jak ji odrazily dobové diskursivní texty s tureckou tematikou.⁶⁰

se dochovaly ve Státním oblastním archivu Třeboň, pobočka Český Krumlov, Sběrka rukopisů, inv. č. 248, sign. 208.

55 Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979. Edici části Korkových pamětí vydal František PALACKÝ (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně, znamenitého vůdce českého v XVI. století*, Časopis českého musea 5, 1829, s. 29–32; moderní kompletní edici Korkových pamětí připravil do tisku Zdeněk VYBÍRAL (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně* (v tisku).

56 Tomáš KNOZ, *Karel st. ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008; Milan SVOBODA, *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*, Praha 2011, zde i přehled starších výzkumů.

57 T. KNOZ, *Karel st. ze Žerotína*, s. 66–68; M. SVOBODA, *Redernové v Čechách*, s. 105–196.

58 Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Deník Šťastného Václava Pětipeského z Chýš z roku 1605*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), s. 187–262.

59 Jan AL SAHEB, *Události patnáctileté války v Uhrách (1593–1608) ve světle korespondence olomouckých biskupů Stanislava Pavlovského a Františka z Ditrichštejna*, in: V. Prchal a kol. (edd.), *Mezi Martem a Memorií*, s. 27–38, zde s. 38.

60 M. MENDEL – B. OSTRÁNSKÝ – T. RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 247–332, zejména s. 294–300; Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustili... České cestopisy o Egyptě 15.–17. století*, Praha 2005.

Obnovený konflikt Habsburků s Osmany a cesta k bitvě u Keresztes

Po roce 1568, kdy museli osmanští Turci soustředit svoje vojenské prostředky proti Persii, se habsburské říši dařilo udržet na východě říše pomocí tributů mír po dobu čtyřiaadvaceti let.⁶¹ Situace se začala měnit po roce 1590, kdy válka Osmanů s Persií skončila a z Konstantinopole začaly docházet diplomatické zprávy o nové hrozbě turecké invaze.⁶² S příchodem militantního velkovezíra Sinana paši nabrala osmanská politika znovu nepřátelských a výbojných rozměrů. Habsburské poselstvo v Konstantinopoli, o jehož působení zanechal pozoruhodnou reflexi český šlechtic Václav Vratislav z Mitrovic, se snažilo všemi silami odvrátit novou válku.⁶³ V červnu 1592 však zaútočil bosenský místodržitel Hasan paša z vlastního pohnutí na chorvatskou pevnost Bihać, jejíž posádku a obyvatelstvo krvavě zmasakroval. Habsburská strana nepotrestala toto porušení míru a nová agrese přišla o rok později, kdy v červnu 1593 vzal Hasan paša útokem další chorvatskou pevnost Sisak.⁶⁴ Turečtí obléhatelé zde však byli drtivě poraženi záhřebským vojenským správcem Ruprechtem z Eggenberka a chorvatským bánem Tomášem Erdödyem. Tragickou porážku bosenského pašalíku navíc podtrhla smrt Hasana paši v jím započaté bitvě.⁶⁵ Pro Sinana pašu to však byla dostatečná záminka k rozpoutání nových vln nenávisti proti Habsburkům a k veřejnému vyhlášení války, již sultán Murad III. vypověděl Rudolfovi II. počátkem srpna 1593.⁶⁶

Dlouhá válka s Osmany 1593–1606 bývá hodnocena jako první moderní válka v uherské historii.⁶⁷ Po roce 1594 zasáhla všechny oblasti Uherské nížiny, Sedmihradsko i prostor Chorvatska a Slovinska. Každým rokem mobilizovali Habsburkové i Osmané několik desítek tisíc mužů.⁶⁸ Císařská

61 E. D. PETRITSCH, *Tribut oder Ehrengeschenk?*, s. 49–54; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 312.

62 K tomu blíže Josef MATOUŠEK, *Turecká válka v evropské politice v letech 1592–1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*, Praha 1955. Jaroslav Pánek však správně odhalil přílišnou závislost Matouškova výzkumu na diplomatických relacích – Jaroslav PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*, Praha 2010, s. 127, pozn. 35.

63 Blíže J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 312–317; Alois BEJBLÍK (ed.), *Přihody Václava Vratislava z Mitrovic*, Praha 1977, s. 37–116.

64 J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 315.

65 Miroslav ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 2009, s. 124–125.

66 J. P. NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, s. 10.

67 G. PÁLFFY, *The Kingdom of Hungary*, s. 209–210.

68 *Tamtéž*, dále srov. J. P. NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, s. 9–26; Z. ABRAHAMOWICZ a kol., *Die Türkenkriege*, s. 34–59. Z českých prací srov. Jiří PROCHÁZKA, *Velká a dlouhá válka s Turky*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 5,

a uherská vojska si dokázala zajistit převahu úspěšným tažením v severních Uhrách během roku 1593.⁶⁹ Události v Uhrách brzy zasáhly i do Království českého. V srpnu 1594 byl velením tažení české zemské hotovosti proti Turkům pověřen Petr Vok z Rožmberka. Příprava finančně velmi nákladného tažení stála posledního rožmberského vladaře mnoho sil i prostředků.⁷⁰ Sám polní hejtman hodnotil tehdejší vojenskou sílu i reálné bojové možnosti českého vojska velmi kriticky.⁷¹ Přesto dokázal ze svých panství postavit do tažení asi 1500 mužů, obstojně vyzbrojených chladnými zbraněmi i novými ručnicemi a oděných do oděvů v rožmberských barvách červené a bílé. Rožmberské oddíly vytvořily tehdy celou desetinu vojska, jež se v září zdoluhavě shromažďovalo ve Znojmě a mělo pomoci osvobodit z obležení strategicky důležitý Ráb.⁷² Tato uherská bašta však byla po taktických neúspěších arciknížete Matyáše, jenž jí z obležení nedokázal včas osvobodit, vydána nepříteli 28. září 1594, což jejího velitele Ferdinanda z Hardeggu stálo později život z důvodu „velezrady“.⁷³ Vojsko české zemské hotovosti bylo nakonec 3. listopadu rozpuštěno, aniž přímo zasáhlo do bojů, které přerušil příchod zimy.⁷⁴

Následujícího roku se válečné štěstí přiklonilo na habsburskou stranu. Pod vedením nového zkušeného generála Karla z Mansfeldu, jehož Rudolf II. povolal z Nizozemí, se během úspěšných tažení od jara 1595 podařilo dobýt Ostrihom, Vyšehrad nad Dunajem a Vácov. Císař však nevyužil těchto vítězství k vyjednávání a rozhodl se pokračovat v bojích. V srpnu téhož roku však Mansfeld zemřel v polním ležení a arcikníže Maxmilián nedokázal nahradit taktické schopnosti padlého hraběte.⁷⁵ Morálka vyčerpaných a stále hůře zásobených i placených vojsk začala upadat. V prosinci roku

1997, s. 25–37. TÝŽ, *Konec tureckého nebezpečí a Morava*, tamtéž, s. 173–176. K počátkům patnáctileté války blíže J. MATOUŠEK, *Turecká válka*.

69 J. P. NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, s. 11.

70 Blíže Václav BŮŽEK, *Protiturecké tažení z roku 1594 (Hospodářské a politické aspekty generalátu Petra Voka z Rožmberka)*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 53–65.

71 J. PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka*, s. 127–128.

72 Blíže Václav BŮŽEK, *Der Zug Peter Woks von Rosenberg gegen die Türken im Jahre 1594*, in: Prague Papers on the History of International Relations 2, 1998, s. 98–109; TÝŽ, *Protiturecké tažení z roku 1594*; Václav BŮŽEK – Aleš STEJSKAL, *Výzbrojní program Petra Voka z Rožmberka (Příspěvek k poznání mentality raně novověkého velmože)*, FHB 15, 1991, s. 179–268.

73 J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 320–321.

74 J. PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka*, s. 128–133.

75 Blíže J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 320–321; J. P. NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, s. 11–12.

1595 již k císařskému dvoru v Praze doléhaly zprávy o chystající se obrovské ofenzívě tureckého sultána.⁷⁶ O nových válečných přípravách Turků byl díky novinovému zpravodajství dobře informován také Petr Vok z Rožmberka.⁷⁷

Koncem června 1596 vyrazila osmanská armáda pod vedením sultána Mehmeda III. na pochod z Konstantinopole. Přes Edirne, Plovdiv, Sofii a Niš dorazila do Bělehradu, odkud pokračovala dále a 20. srpna překročila řeku Sávu a vstoupila na habsburské území. Sultánova válečná rada se rozhodla oblehnout strategicky důležitý Eger. Dobře opevněné hornouherské město ležící zhruba sto kilometrů severovýchodně od Budapešti kontrolovalo důležité komunikační spojení mezi habsburskými dolnorakouskými državami a Sedmihradskem, kde právě probíhalo protiosmanské povstání.⁷⁸ Zanedlouho dorazily k Osmanům zprávy, že se habsburským vojskům podařilo obsadit pevnost Hátván, kde byli údajně vítěznými vojáky vyvražděni všichni osmanští obyvatelé města, a to včetně žen a dětí.⁷⁹ Osmanská vojska zahájila obléhání Egeru 21. září 1596. Po třech týdnech město 12. října kapitulovalo a následně byli Osmany popraveni všichni jeho obránci.⁸⁰ Několik dnů po obsazení Egeru obdrželo osmanské velení zprávy, že se spojená armáda Habsburků a Sedmihradska blíží k jejich pozicím. Velkovezír Damad Ibrahim paša znovu svolal válečnou radu, jež rozhodla o vytáhnutí osmanských vojsk ven z pevnosti, aby bylo možné včas zaujmout v terénu výhodné postavení proti ne-

76 Srov. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, IX. 1595–1599, Praha 1897, č. 160.

77 Srov. blíže Státní oblastní archiv Třeboň, Historica (dále jen Historica Třeboň), sign. 5813–5816, psané noviny z Antverp, Benátek, Frankfurtu, Kolína a Vídně o tureckých válečných přípravách a událostech v Uhrách a východním Středomoří. Soubor psaných novin docházejících posledním Rožmberkům z několika evropských novinových center během druhé poloviny 16. století tvoří jedinečný pramen k dalšímu studiu tureckých válek – k charakteristice tohoto pramene blíže K. PRAŽÁKOVÁ, *Das kommunikative Bild*.

78 Základní přehled o tažení Mehmeda III. podává Henry Smith WILLIAMS (ed.), *The Historians' History of The World*, XXIV, London 1904, s. 373, 439; mocenské zájmy Osmanů v druhé polovině 16. století analyzuje Suraiya FAROQHI, *The Ottoman Empire and the World Around It*, London 2004 (= Library of Ottoman Studies), s. 27–74. Dále srov. George Childs KOHN, *Dictionary of Wars*, New York 2007, s. 47–48; Stanford J. SHAW, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I. Empire of the Gazis, Cambridge 1976, s. 185. K přehledu bitev patnáctileté války v Uhrách srov. Ervin LIPTAI, *Magyarország hadtörténete* [Vojenská historie Maďarska], Budapest 1985; Attila WEISZHÁR – Balázs WEISZHÁR, *Csaták kislexikona* [Malý lexikon bitev], Budapest 2000.

79 Richard HODGES, „*Last-minute Turkish Victory*“, *History Today* 46, 1996, č. 10, s. 32–35, zde s. 32–33.

80 *Tamtéž*.

příteli.⁸¹ Oddíly vypochoďovaly z města a v několika proudech zamířily do bažinatého terénu u nedaleké vesnice Mezőkeresztes.⁸²

Historiografický obraz bitvy u Keresztes – úskalí interpretace

Tricet let po pádu Sigetu se v Uhrách odehrál další významný střet expandujících Osmanů s habsburskými vojsky. Křesťanská Evropa utrpěla znovu tragickou porážku, během níž padl velký počet šlechticů obou stavů z českých zemí.⁸³ Při snaze proniknout k vytváření obrazu další z velkých raně novověkých bitev s Turky je nejprve nutné pokusit se s využitím dostupných pramenů rekonstruovat průběh samotné události.⁸⁴ Výsledný obraz je následně možné srovnat s dobovými reflexemi střetnutí, což umožňuje klást si otázky směřující k rozkrývání myšlenkových světů pozorovatelů, symbolickému vyjadřování nejrůznějších významů, jakých bitva křesťanů s pohany nabývala, i k nezbytné stylizaci pro využití průběhu a výsledku bitvy panovnickou či zemskou propagandou i v sebezprezentaci urozených aktérů.⁸⁵ Válečný střet jako vyhocení konfliktu skupin umožňuje

81 Hans Joachim KISSLING, *The last great Muslim empires: history of the Muslim world*, Princeton 1969, s. 35.

82 Volný překlad maďarského jména vesnice Mezőkeresztes zní „Křížové pole“. Turecké pojmenování tohoto místa *Haçova* znamená ve volném překladu „Plán kříže“.

83 Přelomový význam bitvy u Keresztes potvrzuje novější bádání; srov. J. P. NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, s. 13.

84 Rozložení sil, průběh bitvy, její historické důsledky i další příběh bitvy v českých dějinách ukázal na příkladu bitvy u Lipan 1434 Petr ČORNEJ, *Lipanská křižovatka: příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992, s. 185–204, 253–254; dále srov. Z. VYBÍRAL, *Bitva u Moháče*.

85 Metodologicky inspirativní podněty k historickoantropologicky založenému studiu přináší od konce 90. let minulého století především německá a rakouská historiografie – srov. výběrově Benigna von KRUSENSTJERN – Hans MEDICK (edd.), *Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe* (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 148), Göttingen 1999; Heinz DUCHHARDT (ed.), *Krieg und Frieden im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit: Theorie, Praxis, Bilder: Guerre et paix du moyen âge aux temps modernes*, Mainz 2000; Matthias ASCHE, *Religionskriege und Glaubensflüchtlinge im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts, Überlegungen zu einer Typendiskussion*, in: Franz Brendle (ed.) *Religionskriege im alten Reich und in Alteuropa*, Münster 2006, s. 435–454; Olivier CHALINE, *Religion und Kriegserfahrung. Die Schlacht am Weißen Berge 1620*, in: tamtéž, s. 511–518; Ulrich KOBER, *Eine Karriere im Krieg. Graf Adam von Schwarzenberg und die kurbrandenburgische Politik von 1619 bis 1641*, Berlin 2004 (= Quellen und Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte 24); Franz BRENDLE – Anton SCHINDLING (edd.), *Geistliche im Krieg*, Münster 2009; Marian FÜSSEL, *Frauen in der Schlacht? Weibliche Soldaten im 17. und 18. Jahrhundert zwischen Dissimulation und Sensation*, in: Klaus Latzel – Franka Maubach – Silke Satjukow (edd.), *Soldatinnen*, Wien 2011, s. 159–178; M. FAHLENBOCK a kol. (edd.), *Inszenierung des Sieges*.

obvykle pronikání k podobám dobových myšlenkových hodnot, norem a jejich každodenního uplatňování v životě jedinců.⁸⁶

Patrně již na samotném bojišti vznikal díky vlastnímu válečnému zážitku bojujících účastníků příběh bitvy, jenž následně nabýval druhého života v dobové společnosti.⁸⁷ V sítích společenských vztahů se do všech směrů mohly rozšiřovat různé výklady uplynulé bitvy, které zakládaly její komunikativní obraz.⁸⁸ Jemu bývala následně vtištěna určitá sjednocená podoba, již vytvářela po sběru informací z dobového písemného i ústního podání historická publicistika.⁸⁹ Souběžně s tímto zpravodajským obrazem bitvy byl její příběh využíván jako nástroj argumentace v rovině politické i teologické.⁹⁰ U celé řady střetů s Turky v 16. a 17. století lze díky dochování pramenů nejrůznějších typů a provenience nalézat oporu k zodpovězení takových otázek a přiblížit se roli, jakou bitva hrála v mysli aktéra, mentalitě společnosti, politickém, hospodářském, společenském i kulturním vývoji sledované doby.⁹¹

Když proti sobě ve středu 23. října 1596 vojska obou stran stanula, byli jejich členové vyčerpáni dlouhými pochody i předchozím obléháním a dobýváním pevností na nepříteli. Postavení zneprátelených stran oddělovala drobná říčka tekoucí severojižním směrem a spojující dva rozsáhlé močály, které na severu vytvářely přirozenou překážku pěšímu postupu. Turci rozložili tábor na západním břehu, zatímco křesťanská vojska stála na východní straně.⁹² Křesťanský kontingent pod vrchním velením arciknížete Maxmiliána a sedmihradského knížete Zikmunda Báthoryho zaujal výhodné postavení na vyvýšenině u zříceniny starého kostela a rychle vybudoval polní

86 Srov. Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien-Köln-Weimar 1996, s. 125–127.

87 Každodennost bitvy, její ritualizovaný charakter, symbolický náboj i šíři společenských a politických důsledků dříve ukázal na příkladu středověké bitvy u Bouvines Georges DUBY, *Neděle u Bouvines 27. července 1214*, Praha 1996.

88 Metodologicky nosný přístup využívá ke studiu komunikativního obrazu bitvy u Lepanta 1571 Stefan HANSS, „*Per la felice victoria*“. *Venezianische Reaktionen auf die Seeschlacht von Lepanto (1571)*, *Frühneuzeit-Info* 22, 2011, s. 98–111.

89 Blíže T. RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 59–72.

90 *Tamtéž*, s. 159–202.

91 Srov. V. PRCHAL, *Vojáci Fortuny*, s. 34–37; TÝŽ, *Rüstkammern*, s. 53–62; TÝŽ, *Obraz křesťanského rytíře?*, s. 123–136; TÝŽ a kol. (ed.), *Mezi Martem a Memorií*; J. HU-TEČKA, *Dulce et Decorum Est*; TÝŽ, *Kořeny spravedlivé války*; TÝŽ, *Idea občana – válečníka*.

92 Monograficky se bitvě věnovala maďarská historiografie. Srov. Sándor László TÓTH, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború [Bitva u Mezőkeresztes a patnáctiletá válka]*, Szeged 2000.

opevnění pomocí zákopů, jež měly poskytnout výhodu proti přesile nepřítele. Samotná bitva začala útokem Osmanů na opevněná postavení spojené křesťanské armády.⁹³

Osmané se opakovaně pokusili během 24. a 25. října překročit řeku, ale byli odraženi zpět. Zde se projevil jejich problém s překonáváním vodních toků.⁹⁴ Křesťanská vojska dokázala zastavit několik pokusů nepřítele o průlom především díky rozsáhlejšímu použití dělostřelectva i ručních palných zbraní, které pomohly díky vhodnému rozmístění v polním opevnění smazat početní převahu útočníků. Po třech dnech bitvy se 26. října zdálo, že Osmané utrpí porážku jednoduše tím, že nedokáží přes křesťanské opevněné pozice prorazit a budou nuceni opustit bojiště, což se ještě v raně novověkém pojetí polních střetů rovnalo prohře. Turecké dějepisectví z počátku 17. století dokládá, že se Osmané skutečně ocitli na prahu porážky, avšak průběh bitvy zvrátila taktická chyba císařských vojsk.⁹⁵

Křesťanská jízda překvapivě zaútočila přímo proti nepříteli, prorazila linie pěchoty a zamířila přímo ke stanům osmanského velení. Tam však rytíři, snad oslnění nenadálým úspěchem a vidinou bohaté kořisti, propadli rabování. Několik praporeců údajně dokázalo napadnout také stan, kde byly uchovávány pokladnice se zlatými mincemi k financování tažení. Odvážným útočníkům se podařilo zabít či jinak zneškodnit strážce, včetně elitních janičářů. Nato propadli útočníci jásotu a pod vztyčenými vlajkami se znamením kříže začali kolem dobytých truhlic tancovat. Sultán Mehmed III. chtěl z bojiště uprchnout. Uposlechl však své rádce a nařídil pokračovat v bitvě.⁹⁶

Jiné osmanské prameny líčí, že křesťanský výpad ohrozil přímo stan Mehmeda III., který byl hájen samotnými vezíry a učiteli i žáky osmanské dvorské šlechtické školy. Přesto se k sultánovi pokusila probít pouze skupina útočníků, zatímco ostatní propadli kořistě. Zázemí sultánova dvora se útočníkům postavilo se vším, co zrovna měli po ruce, včetně například kuchářského náčiní, dřevorubeckých seker či ženijního nářadí. Nakonec dokázali Osmané ze svého zázemí zbytky křesťanských útočníků zahnat na ústup. Ležením se rozlehly nadšené výkřiky o prchajících křesťanech, které

93 *Tamtéž*, s. 23nn.

94 Pozdější bitvy u Mogersdorfu (Szentgotthárd) 1664 a Zenty, kde Turci utrpěli těžké porážky, prokazují obdobné taktické nedostatky v překonávání vodstev.

95 Dobová kronika osmanského autora jménem İbrahim Efendi Peçuyli (1572–1650) byla edičně vydána – Bekir Sıtkı BAYKAL (ed.), *Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi [Historie Peçeviova]*, I-II, Ankara 1999 (= Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), zde s. 138–139. Dále srov. starší edici téhož díla Murat URAZ (ed.), *İbrahim Pecevi, Pecevi Tarihi*, Istanbul 1968–1969.

96 B. S. BAYKAL (ed.), *Peçevi Tarihi*, I, s. 139.

dodaly oddílům odvahu do dalšího boje. Morálka janičářských oddílů se obnovila. S podporou dělostřelectva dokázali zmobilizovaní Osmané prorazit v mohutném náporu opevněnou linii habsbursko-sedmihradského vojska. Zaskočené křesťanské oddíly se obrátily na útek.⁹⁷

Vítězství u Hačovy – Pláně kříže – znamenalo pro Osmany velký strategický úspěch.⁹⁸ Namísto dalšího postupu proti Vídni se však Mehmed III. vrátil téměř měsíčním vítězným pochodem do Istanbulu, kde propukly několikadenní pouliční oslavy. V dobových panegyrických dílech začal být oslavován jako „dobyvatel Egeru“.⁹⁹ Habsburské vojsko u Keresztes promarnilo zprvu úspěšným jízdám výpadem příležitost k porážce nepřítele. Odvážný útok rytířů popisují podobně prameny osmanské i habsburské strany.¹⁰⁰ Z celkového počtu přibližně 40 000 vojáků ztratila křesťanská strana více než 8 000 mužů. Osmanům se tak dostal do rukou „klíč ke křesťanstvu“, jenž otevíral především cestu k Vídni. Císař Rudolf II. byl následně nucen žádat na říšském sněmu 1597 o další pomoc proti Turkům. Jména ztracené pevnosti Erlau a následné bitvy u Keresztes se skloňovala s ne-skrývanou bázní jako symboly nadále už takřka hmatatelného tureckého nebezpečí.¹⁰¹

*Bitva v očích aktérů – válečný zážitek
jako východisko konstrukce obrazu bitvy*

Na jaře 1596 se v Království českém šířily zprávy o novém mohutném náporu Turků v Uhrách.¹⁰² Proti nepříteli křesťanstva mělo co nejdříve vyrazit

97 Další rozsáhlé (šestisvazkové) osmanské kronikářské dílo pochází od dějepisce Mustafa NAIMA (1655–1716), *Ravzat el-huseyin fi hulusat ahbar el-hafikeyn* [Zahradá al-Husayna: nejvybranější ze zpráv východu a západu] – dílo edičně vydal Zuhuri DANISMAN (ed.), *Naima Tarihi VI Cilt*, Istanbul 1967. Relevantní část díla byla přeložena do angličtiny – Charles FRASER (ed.), *Mustafa Naima, Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659 of the Christian era*, London 1832, zde s. 71–90. Ke kritickému pohledu na tato osmanská narativní díla srov. Gabriel PITERBERG, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*, London 2003, s. 72–98, 130–177.

98 R. HODGES, „Last-minute Turkish Victory“, s. 35.

99 C. FRASER (ed.), *Mustafa Naima, Annals*, s. 74–90.

100 Zde zejména srov. Hieronymus OERTEL, *Chronologia, oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen, auch Scharmützen und Schlachten, so in Ober- und Under-Ungarn, auch Sibenbürgen mit den Türcken von Anno 1395 bis auff gegenwertige Zeit gedenkhwürdig geschehen*, Nürnberg 1615, s. 324–326. Studovaný exemplář je uložen v Bayerische Staatsbibliothek München, sign. Hbks/F 70 t.

101 K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 88.

102 Srov. psané noviny zasílané Petru Vokovi z Rožmberka z března a dubna 1596, zprávy o zbrojení a nových pohybech Turků docházely do Čech z Vídně, Bratislavy, Vratislavi, Benátek i říšských novelantských center – blíže Historica Třeboň, sign.

vojsko zemské hotovosti, protože ohroženy byly již i hranice Markrabství moravského.¹⁰⁵ V červenci císařské patenty rozhlašovaly nutnost obrany Uher, kam se podle „hodnověrných“ zpráv vypravil samotný sultán.¹⁰⁴ Povinnost účasti v tažení byla Rudolfem II. vyhlášena v pátek 26. července.¹⁰⁵ Již od druhé poloviny května však velitelé nadcházející kampaně Vilém Trčka z Lípy a Rudolf Vchynský ze Vchynic shromažďovali pluky profesionálních knechtů, pro něž královská komora počítala s penězi na šest měsíců – tedy do konce listopadu toho roku.¹⁰⁶ Dne 19. června byl zmustrován první a nejsilnější oddíl českého jezdeckta, jenž měl tvořit jádro tažení vyslaného z království. Jeho velení bylo svěřeno zkušenému válečníkovi pokročilého věku Albrechtovi Pětipeskému z Chýš a Egrberku.¹⁰⁷ Tisíc Pětipeského jezdců bylo doplněno ještě dvěma polovičními oddíly o pěti stech jízdních mužích pod velením Václava Popela z Lobkovic a Karla Tetaura z Tetova.¹⁰⁸ Ti vyrazili přes Tábor a Jihlavu, tradiční shromaždiště zemských vojsk, na moravské zemské hranice, odkud měli dále pokračovat do Prešpurku.¹⁰⁹

České oddíly pod velením Viléma Trčky z Lípy, Rudolfa Vchynského ze Vchynic a Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku se podílely na úspěšném protiútoku v Horních Uhrách, který měl odlehčit ohroženému Egeru. Dne 3. září se habsburským vojskům podařilo dobýt strategicky významnou pevnost Hátván.¹¹⁰ Velitel českého jízdního pluku Albrecht Pětipeský psal obšírně o vítězství u Hátvánu své rodině a okruhu „pánů a přátel“, kteří od něj obratem vyžadovali další informace o dění na bojišti a zároveň jej ujišťovali, že se za úspěch statečných křesťanských bojovníků v Uhrách

5826–5835. Dále srov. *Mandát Rudolfa II. aby správce církve lid napomínali k pokání za příčinou válečného tažení proti Turku a aby zvoněno bylo k modlitbám*, 1596, 1. června, *Sněmy*, IX, č. 220.

103 Srov. *Mandát Rudolfa II. o hotovosti zemské a aby žádný v službu polní ven z země se nezamlouval*, *Sněmy*, IX, č. 235.

104 Václav LÍVA (ed.), *Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé v Praze*, II, 1590–1617, Praha 1938, s. 203.

105 *Tamtéž*.

106 Srov. *Vydání na lid válečný do království Uherského vypravený*, *Sněmy*, IX, č. 255.

107 K jeho osobě blíže Petr MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský z Chýš a z Egrberku – edice korespondence*, Praha 2005 (Diplomová práce).

108 *Tamtéž*. Již 17. 6. 1596 byl Pětipeského jízdní oddíl připraven u Nymburka, odtud měl co nejdříve vyrazit na moravské hranice – srov. V. LÍVA (ed.), *Regesta fondu Militare*, II, s. 200.

109 V. LÍVA (ed.), *Regesta fondu Militare*, II, s. 201.

110 H. OERTEL, *Chronologia*, s. 324–326.

nepřestávají modlit.¹¹¹ Svým rozsahem ojedinělý soubor dochované korespondence rytířského rodu Pětipeských z Chýš umožňuje blíže nahlédnout do každodennosti polního tažení a jeho reflexe v očích aktéra bojů – velitele české jízdy Albrechta Pětipeského.¹¹²

Od obsazeného Hátvánu se habsburské oddíly pod vrchním velením Adolfa ze Schwarzenberku stáhly do výchozích pozic zpět na západ k Vácovu na Dunaji.¹¹³ Zde napsal Albrecht Pětipeský v polním ležení list své rodině do Byšic u Mělníka, jehož obsah prozrazuje, že se mezi křesťanskými vojsky šířily zprávy, že Turci proti nim stojí v obrovské přesile, čítající až 400 000 mužů.¹¹⁴ V předtuše nerovného střetu nalézal český rytíř sílu ve víře v boží ochranu. Rodinu prosil o zprávy z domova a svoji manželku a sestru napomínal, aby bedlivě dohlížely na výchovu jeho dcer a synů. Zároveň věřil, že s pomocí boží se ještě se svou rodinou shledá.¹¹⁵ Pod svým podpisem připojil sdělení, že se mu podařilo získat, patrně během dobytí Hátvánu, neobvyklou válečnou kořist v podobě tří tureckých žen a tří dívek. Zajal také jednoho Turka, jenž ovšem dokázal brzy uprchnout. Albrecht Pětipeský neměl žádnou možnost odeslat zajatce na své statky do Čech.¹¹⁶

Adolf ze Schwarzenberku vydal 2. října rozkaz, aby jízda Albrechta Pětipeského následovala pěší pluk Viléma Trčky z Lípy; vojska se pohnula od Vácova na východ proti nepříteli.¹¹⁷ Dne 15. října začal Adolf ze Schwarzenberku přeskupovat oddíly a český jízdní pluk převedl k uherským husarům a následně k saským rejtarům.¹¹⁸ O čtyři dny později již nejvyšší velení uva-

111 Srov. list Hertvíka Zejdlice ze Šenfeldu z 12. 9. 1596: „Hátván že jest vzat, buď z toho Pánu Bohu chvála. Toliko potřeba mysliti, abychom jej dlouho schovali... O Turcích co slyšeti a silní-li jsou, prosím při nejprvnější příležitosti mi oznamte.“ Zámek Nelahozeves, Lobkoviczká knihovna a archiv [v roce 2011 tam byly archiválie zmiňovaného fondu přesunuty ze Státního oblastního archivu Litoměřice], Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv (dále jen LRRRA), sign. P11/16; P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 414.

112 Srov. LRRRA, sign. P 10/1–1, fol. 5; tamtéž, sign. P 11/16, fol. 16–17; tamtéž, sign. B 94, fol. 66–71; listy edičně zpracoval P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 414–421.

113 H. OERTEL, *Chronologia*, s. 525–526.

114 „Od Hátvánu jsme přijeli a tu očekáváme, co dále pán Bůh chtíti. Na nepřitele čekáme, kterýž od nás blízko jest. Tak praví, že má míti lidu do čtyrykrátě sto tisíc. Pán Bůh rač nám svou svatou pomoc dáti a mně se se všemi Vámi v dobrým zdraví popříti shledati.“ LRRRA, sign. P10/1, fol. 5; P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 415.

115 Srov. *tamtéž*.

116 „Mám šest Turkyň vězení, tři ženy a tři děvčata ještě a jedna mi umřela a Turek mi, šelma utekl. Nevím, jak je domů vám odeslati...“ *Tamtéž*.

117 Originály Schwarzenberkových polních rozkazů se dochovaly rovněž v rámci korespondence Pětipeských z Chýš – srov. LRRRA, sign. B 94, fol. 66–71, zde fol. 66; P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský z Chýš*, č. 416–421.

118 *Tamtéž*, fol. 67–68.

žovalo o vhodném polním ležení a jeho opevnění v náročném bažinatém terénu jihovýchodně od Egeru u vsi Keresztes.¹¹⁹ Poslední písemný rozkaz byl Pětipeskému vydán 23. října, kdy Schwarzenberk již připravoval svoje jednotky na poziční střet s Turky, kteří proti němu vytáhli od Egeru. Český rytmistr měl připravit svoje rytíře k boji a vyčkávat v pohotovosti na další rozkaz.¹²⁰ Ještě téhož dne se rozpoutaly boje, jejichž výsledkem byla drtivá porážka habsburských vojsk. Albrecht Pětipeský z Chýš padl s většinou svého pluku během již popsaného odvážného jízdního výpadu proti sultánovu ležení.¹²¹

Vytváření obrazu bitvy

Utváření diskursivní podoby průběhu, výsledku i následků polní bitvy u Keresztes lze sledovat v několika časových i tematických rovinách. Bezprostředně po střetu se tragická porážka stala argumentačním nástrojem Rudolfa II. na zemských sněmech. Ve šlechtické společnosti rudolfinských Čech a Moravy se záhy objevily reflexe bitvy, jež dokládají epistolografické prameny. Ve stejné době šířilo několik z dnešního pohledu typizovaných výkladů také novinové zpravodajství. V druhém sledu s odstupem několika týdnů byla tematika zpracována propagandou prostřednictvím tištěných letáků, které již ovšem podávaly značně tendenční informace. Výklad střetu soustředěný na oslavu padlých českých šlechticů podal Bartoloměj Paprocký z Hlohol. Keresztes se také dostala do řady známých memoárových a narativních děl a žila následně prokazatelně ještě v 19. století svým druhým životem. Srovnání těchto základních rovin obrazu kereszteské bitvy zároveň vybízí k otázce, do jaké míry byly reflexe události ovlivněny typizací, sebestylizací autorů, propagandou či rozličnými dobově předávanými stereotypy ve vnímání tureckých nepřátel a střetů s nimi. Právě v období patnáctileté války vyvrcholil obraz Turka jako „ouhavlňho nepřítele křesťanstva“.¹²²

Význam hornouherského města Egeru jako brány do srdce křesťanské Evropy byl vyzdvížen při žádosti Rudolfa II. o pomoc, s níž se v říjnu 1596 obracel na falckého kurfiřta Fridricha.¹²³ Porážce křesťanských vojsk

119 Tamtéž, fol. 71.

120 Tamtéž, fol. 69. Lze předpokládat, že po zformování oddílů vojska byly již další rozkazy vydávány rychleji pomocí polních posílů.

121 H. OERTEL, *Chronologia*, s. 337; Eduard PETRŮ (ed.), *Bartoloměj Paprocký z Hlohol, O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu*, Praha 1982, s. 358.

122 M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 299.

123 „...der Feind allgemeiner Christenheit, der Türk, sich fast wider alles Versehen mit aller seiner Macht auf unser Kunigreich Oberhungern gewendet, die Hauptfestung Erlau dermassen und so stark belagert... da ermelte Festung, die ein Aufenthalt des

u Keresztes však již ani nové posily z Římsko-německé říše nemohly zabránit. Posledního říjnového dne byly v Praze i v sídlech českých šlechticů známé podrobnější informace o obsazení Egeru a hrozbě dalšího střetu s Turky v Horních Uhrách.¹²⁴ Během prvních listopadových dnů dorazily do Čech také psané noviny z Košic a Vídně líčící porážku křesťanských vojsk u Egeru.¹²⁵ Především zprávy sepsané v Košicích s týdenním odstupem od porážky 2. listopadu 1596 poskytovaly podrobné a čerstvé líčení průběhu čtyřdenní bitvy.¹²⁶ Bohaté informace musel pisatel načerpat od jednoho či více očitých svědků střetu. Křesťanská vojska se údajně statečně bránila v polních zákopech a vzdorovala přesile.¹²⁷ Ve vhodném okamžiku, v poledne 26. října, se český jízdní pluk pokusil prorazit liniemi. Úspěšně se probil až k sultánovu ležení, avšak stále příliš početná turecká pěchota dokázala včas průlom přehradit a znemožnila využít tohoto překvapivého manévru. Osud statečných českých jezdců tím byl zpečetěn.¹²⁸ Níže bude patrné, že z těchto zpráv následně výrazně čerpaly další oficiální i jedinečné individuální reflexe bitvy. Listopadové zprávy docházející do Království českého byly zakončovány zbožnými prosbami o ochranu před dalším „ukrutenstvím tureckým“.¹²⁹ Podtrhovaly tak obecný stereotyp Turka jako úhlavního nepřítele křesťanské Evropy, který disponuje ohromující válečnou mašinérií.¹³⁰ Přesto poukázáním na příkladnou statečnost českého jízdního pluku ponechávaly křesťanům naději na obranu a konečné vítězství nad Turky, čehož však lze dosáhnout pouze ctnostným křesťanským životem a statečným bojem za obranu vlastní víry.¹³¹ Tuto typizaci sdělení bylo možné následně sledovat i v tištěných

ganzen Kunigreichts Oberhungern und Trost vieler anderen umbliegenden Festungen ist, von dem Feind sollte erobert, oder aber die Unserigen (welches der Allmächtig gnädiglich abwenden und verhüten wolle) davor sollten geschlagen werden...“ *Sněmy*, IX, č. 255.

124 Srov. německy psaný list Jiřího Pichla adresovaný Petru Vokovi z Rožmberka z Prahy 30. 10. 1596. *Historica Třeboň*, sign. 5841. Dobyť Egeru zde bylo zdůvodněno zradou části posádky, která město nepříteli vydala.

125 Srov. německy psané noviny z Košic a Vídně datované 2., 7. a 15. 11. 1596 a adresované Petru Vokovi z Rožmberka. *Historica Třeboň*, sign. 5844, 5844/1–2.

126 Srov. tamtéž, sign. 5844.

127 Tamtéž, fol. 1.

128 Tamtéž, fol. 2–3.

129 Srov. *Historica Třeboň*, sign. 5844/1–5.

130 Srov. T. RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 217–229.

131 Srov. *Historica Třeboň*, sign. 5844, fol. 1.

letáčích ovlivněných již zřetelně habsburskou propagandou, jež se všemi prostředky snažila aktivizovat obyvatele zemí Koruny české k obraně.¹⁵²

Podrobněji lze z dochovaných pramenů rekonstruovat v první řadě politickou rovinu ohlasu kereszteské bitvy. Reakce na drtivou prohru se odrazila v ještě intenzivnější snaze panovníka o sebrání prostředků a posíl k obraně proti postupující osmanské invazi.¹⁵³ Rudolf II. svolal další sněm na 23. ledna 1597.¹⁵⁴ V lednu 1597 se jméno *Erla* stalo mocným symbolem blízkosti tureckého nebezpečí a argumentačním nástrojem v ústech císaře Rudolfa II. Nyní se již celé křesťanstvo včetně papeže mělo zasadit o zastavení dalšího postupu Turků v Uhrách. Ze sněmovní propozice lze také vyčíst, že habsburská válečná rada již počítala s přenesením válčiště dále na území zemí Koruny české.¹⁵⁵ Hráz křesťanstva se v dobovém diskursu začala posouvat z Uher na moravské a české území.¹⁵⁶ Čeští stavovští zástupci naslouchali těmto znepokojujícím zprávám, zatímco se jim stále méně dařilo vymoci z vyčerpané země další válečné berně či vyzbrojené vojáky, a vyhovět tím opakovaným a stupňujícím se požadavkům panovníka.¹⁵⁷

Ještě v listopadu 1596 navázaly na psané noviny z Uher a Vídně zprávy šířené tištěnými letáky. Obrovské ztráty císařských vojsk se dobová publicistika v habsburském soustátí snažila z propagandistických důvodů zakrýt. V centru vyobrazení bitvy na novinovém letáku vytištěném u Oldřicha Valdy na Starém Městě pražském se vzpínal silný válečný kůň s křesťanským rytířem ve zbroji španělského typu, ozbrojeném dlouhým kopím a velkým štítem. Za ním právě zuřila bitevní vřava. V rozporu s jejím výsledkem zde byla křesťanská vojska zachycena jako vítězí strana patrně ještě nerozhodnutého boje.¹⁵⁸ V popředí lze okolo rytíře vidět zabitě Turky

152 Srov. T. RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 24–58.

153 K tomu srov. zvýšenou snahu o vymáhání dlužných válečných berní i trestání šlechticů, kteří se nedostavili k svolaným muštrůnkům od konce října do prosince 1596 – V. LÍVA (ed.), *Regesta fondi Militare*, II, s. 208–211.

154 *Sněmy*, IX, č. 280.

155 Srov. *tamtéž*, č. 293.

156 „A jakož také stavové s vyslanými z[e] zemí k[e] království tomuto příslušejících při sobě toho zdravě a rozumně povážiti mohou, že po ztrátě vejš jmenované přední pevnosti Erlly (na kteréž jest markrabství Moravskému a knížetství Slezskému jako i království tomuto vysoce mnoho záleželo) a tom nešťastném potkání nepříteli Turku na mnoho rozdílných místech obležením a dobejváním některých pevností i jinač větší mocí než kdy prvé odepíráno neb odoláno býti musí...“ *Sněmy*, IX, č. 293.

157 *Tamtéž*.

158 Srov. novinový leták *Valní bitva s Turkem léta tohoto 1596. Pravdivé vypsání, co jest se mezi lidem křesťanským válečným a ouhlavním nepřitelem Turkem u Keresztes*

s nepostradatelnými atributy turbanů a uherského husara, který i po pádu s koně dále statečně bojuje se šavlí proti nepříteli.¹³⁹

Tendenční dřevorez letáku zakrýval skutečný výsledek bitvy, o němž se čtenář mohl dočíst až v jeho textu. Úkolem takové zpravodajské ilustrace bylo v prvním sledu přitáhnout pozornost kupujícího.¹⁴⁰ V další rovině však grafický výjev odkrýval obsahy čitelné ve srozumitelném symbolickém kódu. Symbol kříže výrazně označoval křesťanské vojsko útočící na Turky zprava za střelby z ručnic. Turecká pěchota nalevo před šikem prchala zcela pryč z bitevní scény. Výjev vítězí křesťanské pěchoty byl samozřejmě v příkrém rozporu s výše pojednaným skutečným průběhem bitvy.¹⁴¹ Symbolický obsah zdánlivě jednoduchého vyobrazení značně zjemňoval tragický výsledek střetnutí. Rovněž výklad průběhu a porážky v bitvě byl v textu letáku veden snahou zmírnit katastrofu habsburských sil u Keresztes. Grafická i textová podoba letáku byly patrně společně ovlivněny snahou intenzivně varovat čtenáře či pouhého pozorovatele ilustrace před tureckým nebezpečím, zároveň však nezdrtit věřícího křesťana tragickou porážkou a poskytnout mu naději v záchranu před pohanskou invazí.¹⁴² Písemnost měla v duchu habsburské propagandy především pohnout českou společnost k uvědomění si skutečného nebezpečí.¹⁴³

Na obležení a ztrátu Egeru reagoval také pražský arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé, jehož péčí byl vydán v Praze v tiskařské dílně Anny Šumanové leták s názvem: Erla, v kterém místě, v jakém způsobu, v jaké síle turecké, kdy, proč, kterak a od koho sultánovi Mehmetovi toho jména třetímu Tureckému císaři léta tohoto 96. obležena a vzdána byla.¹⁴⁴ Úvodní stranu

*zběhlo I které osoby přitom zahynuly a co jich z obojí strany na placu zůstalo, kdo z našich jako pan Trčka a jiní od Turka vysvobozeni jsou, tisk Oldřich Valda, Staré Město pražské, listopad 1596. Studovaný originál je uložen v Zámku Nelahozeves, Roudnická Lobkoviczká knihovna, sign. III lb 12/44. Dále srov. T. RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 46.*

139 Srov. další výjevy z tureckých válek v hmotné kultuře šlechtického prostředí. K tomu s přehledem další literatury V. BŮŽEK, *Türkische Motive*.

140 Srov. *Valní bitva s Turkem* – titulní dřevorez.

141 Srov. *tamtéž* a výše ve studii k rekonstrukci faktického průběhu bitvy.

142 Srov. v textu letáku *Valní bitva s Turkem*, fol. 2–4.

143 Srov. T. RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 139–140.

144 Studovaný exemplář se dochoval v Státním oblastním archivu Třeboň, pobočka Český Krumlov, Sběrka rukopisů, inv. č. 248, sign. 208 (červená), *Vzpomínkové album svobodného pána Adolfa ze Schwarzenberku 1596–1598* (dále jen *Album Adolfa ze Schwarzenberku*), fol. 3–10.

s titulem a odkazem na arcibiskupa doprovázel dřevoryt,¹⁴⁵ na němž Turci určenými typickými atributy turbanů, zahnutých šavlí a praporců s půlměsíci ostřelovali křesťanské město, jehož dominantou byl kostel.¹⁴⁶ Obširné líčení začínalo poukazem na hříchy křesťanstva, čímž se vyznění úvodu shoduje se stereotypem vnímání Turka jako boží metly.¹⁴⁷ Průběh obléhání je podán s důrazem na statečnost obránců pod velením Viléma Trčky z Lípy, kteří však byli převahou nepřítelů nakonec přemoženi. Turci jsou opakovaně nazváni „zběří“.¹⁴⁸ Zásadní váha je přikládána významu pevnosti Eger, která je několikrát označována jako „nejhlavnější a nejpřednější pevnost v Uhřích hořejších“.¹⁴⁹ Úvod letáku je laděn velmi dramaticky, dobového čtenáře totiž informoval o zajetí mnoha křesťanů, včetně českých šlechticů Viléma Trčky z Lípy a Jana Vchynského z Vchynic, Turky.¹⁵⁰ Lze usuzovat, že leták svým obsahem vzbuzoval ve čtenáři strach a úzkost z tureckého nebezpečí během čtení celého jeho obsahu. Samotný závěr zakončený prosbou k bohu, aby vysvobodil z nepřátelských rukou zajatce, ponechával mysl čtenáře naději. Mezi řádky je ovšem znovu patrna snaha zvýraznit naléhavou potřebu obranného boje za křesťanskou společnost všemi jejími prostředky. Také pražský arcibiskup se prokazatelně snažil aktivizovat přinejmenším gramotnou společnost. Značnou angažovanost katolické církve v těchto snahách ostatně dále dokládá velký počet dochovaných kázání, jež měla povzbudit odvahu a víru velitelů i vojáků přímo v Uhrách, stejně jako obyvatel vzdálenějších od fronty ve vnitrozemí.¹⁵¹

145 Provedení dřevorytu je velmi stylizované, zároveň se při srovnání s obdobnými letákovými ilustracemi jeví jako méně propracované a kvalitní, což by mohlo naznačovat snahu dostat leták do oběhu co nejrychleji. Dosavadní výzkum zároveň neobjevil použití tohoto dřevorezu na jiném letáku.

146 Tamtéž, fol. 3.

147 „Když sultán Mehmet toho jména třetí turecký císař v steklosti své, to však z samého dopuštění Božího pro veliké hříchy naše, lid křesťanský mečem, ohněm a jinými přeukrutnými těžkostmi hubiti a trápati umínil...“ Tamtéž, fol. 4. Ke stereotypu Turka jako boží metly křesťanstva blíže T. RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 225–229.

148 Srov. *Album Adolfa ze Schwarzenberku*, fol. 4, 9. Stejněho dobového výraz – „zběří“ užil při pojmenování Turků také Štastný Václav Pětipeský z Chýš; srov. M. ŽITNÝ (ed.), *Deník Štastného Václava Pětipeského*, s. 241.

149 Srov. *Album Adolfa ze Schwarzenberku*, fol. 4–5.

150 „...pan Vilím Trčka a pan Jan Vchynský s některými víceji křesťany přece v zajetí zůstávají, kterýchž o ty všemo-húcí, věčný a milosrdný bože náš sám potěšitelem a ochráncím býti a je toho ukrutného jha tureckého pro čest a chválu jména tvého svatého milostivě vysvoboditi rač. Amen.“ Tamtéž, fol. 10.

151 K tomu srov. výběrově Georg SCHERER, *Křesťanská vojenská kázání všem nejvyšším hejmanům, místodržícím etc. a vůbec všemu křesťanskému vojsku, kteří se nyní*

Jejich počet vzrostl v souvislosti s velkou kampaní Mehmeda III. právě v letech 1596–1597.¹⁵²

V listopadu 1596 začala být látka reflektována také v okruzích rodin a přátel šlechticů, kteří se tažení zúčastnili.¹⁵³ Z dopisu Václava Budovce z Budova psaného 25. listopadu 1596 Amandu Polanovi z Polansdorfu je patrné, že se k Budovcovi dostaly tradiční výklady bitvy, které byly šířeny novinami i v prostředí panovnického dvora a politické reprezentace.¹⁵⁴ Zároveň však pisatel dopisu znal podrobnější zprávy o výpadu české jízdy pod vedením Albrechta Pětipeského z Chýš, kterého ve svém latinském listu ocenil jako zkušeného válečníka a muže čisté a pevné víry. V Budovcových očích představoval Albrecht Pětipeský křesťanského rytíře, v němž se protínaly ctnosti válečnické a duchovní: „...viro pio et orthodoxo et veterano milite et capitaneo...“¹⁵⁵ Z obsahu listu je dále patrné, že si český evangelický šlechtic uvědomoval blízkost tureckého nebezpečí a ve velitelských počinech Albrechta Pětipeského z Chýš spatřoval příklad hrdinného bojovníka Kristovy víry i naději do dalších obranných bojů.¹⁵⁶ Budovcovy snahy přimět křesťanské obyvatele českých zemí k účinnější obraně jsou dobře známy z jeho díla *Antialkorán*, který vrcholí statí *O rytíři křesťanském*.¹⁵⁷ Budovec adresoval svoji obširnou reakci na bitvu u Keresztes významnému kalvínskému teologovi Amandu Polanovi, jenž mohl tento pohled šířit dál v teologických a učenecích kruzích, především protestantské části společnosti.¹⁵⁸ Budovcova reflexe zabarvená do značné míry jeho vyhraněným

v Uhřích proti Turku užívati dají, k šťastnému vítězství a vejstraze. A nejprve věrně napomenutí, že křesťané Turku nemají se podávati, než rytířsky proti němu bojovati, Národní knihovna ČR, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54 H 2240.

152 Přehled dalších kázání pro období 1596–1597 podává Ratajův seznam turcik – T. RATAJ, *České země ve znamení půlměsíce*, s. 355–356.

153 Šíření informací o bitvě od přímých aktérů a jejich rodin do okolní české šlechtické společnosti lze doložit v korespondenci Pětipeských z Chýš a Egrberku. Srov. LRRA, sign. P 11/16, fol. 16–17; sign. P 10/1–1, fol. 5; P 10/12, fol. 48.

154 List edičně zpřístupnil Julius GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce korespondence z let 1579–1619*, Praha 1908, s. 25–27.

155 „...Bohemi duce Alberto Pietepeský, viro pio et orthodoxo et veterano milite et capitaneo, qui mille equites ducebat...“ J. GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce korespondence*, s. 25.

156 *Tamtéž*, s. 25–27.

157 Srov. N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 323–353; TÁŽ, *Václav Budovec*, s. 189; P. ODSTRČIL, „*Křesťanský rytíř*“, s. 114; H. BOČKOVÁ, *Rytíř křesťanský*. Nověji interpretoval předmluvu *Antialkoránu* J. PIŠNA, *Turecké nebezpečí*, s. 244–245. První rukopis Budovcova díla byl sepsán již před rokem 1593; srov. *tamtéž*.

158 Opavský humanista a teolog Amandus Polanus z Polansdorfu byl žákem a od 25. 10. 1596 také zetěm Johanna Jakuba Grynaea, stal se rektorem basilejské univerzity a část

evangelickým postojem pojala bitvu u Keresztes jako hrozbu, jež měla přispět především k vnitřní nápravě křesťanstva v duchu Erasmovy Rukověti křesťanského rytíře.¹⁵⁹ Albrecht Pětipeský byl představen jako archetyp bojovníka silného duchovně i tělesně.

Rozsáhlé zprávy o katastrofální porážce v Uhrách u Egeru a Keresztes šířící se od panovnického dvora, z kostelních kázání, letákového zpravodajství i možných osobních (dnes již těžko doložitelných) ústních svědectví vzbudily u českých šlechticů obavy z možné invaze Osmanů do Království českého. V jižních Čechách připravoval svoje panství na možný vpád tureckých nájezdníků Petr Vok z Rožmberka.¹⁶⁰ V lednu vydal svým poddaným v Prachaticích příkaz, aby zinventarizovali podle domů všechny zbraně, a obyvatelům, kteří dostatečně ozbrojeni nebyli, aby rada města přímo z Rožmberkových zbrojnic opatřila potřebnou výzbroj.¹⁶¹ Podle starobylého obyčeje měla mít každá domácnost k dispozici helmici, ručnici a dobrou chladnou zbraň – oštěp či kord.¹⁶² Péče o obranyschopnost vlastních panství i promyšlení výzbrojního programu byly u Petra Voka z Rožmberka již opakovaně doloženy starším badáním.¹⁶⁵ Tento příklad regionální mobilizace

svého života strávil jako vyhledávaný preceptor šlechticů, včetně Karla st. ze Žerotína a jeho mladšího bratra Diviše. Blíže srov. M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 71–76, 268–278; František HRUBÝ, *Kalvínský theolog a bouře opavská r. 1603*, ČČH 57, 1951, s. 593–601; T. KNOZ, *Karel starší ze Žerotína*, s. 55, 83, 87; Ernst STAEHELIN, *Amandus Polanus von Polansdorf*, Basilej 1955; Josef ZUKAL, *Polanové z Polansdorfu. Památná rodina opavská 16. věku*, Časopis Matice moravské 51, 1927, s. 99–125.

159 Srov. H. BOČKOVÁ, *Rytíř křesťanský*, s. 19–24, zde zejména s. 20. Martin SVATOŠ – Michal SVATOŠ, *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985, s. 46–47, 271–295; František PROCHÁZKA (ed.), *Erasma Rotterdamského ruční knížka o rytíři křesťanském*, Praha 1787; Anna M. O'DONNELL (ed.), *Desiderius-Roterodamus Erasmus, Enchiridion militis christiani: an english version*, Oxford 1981.

160 Petr Vok z Rožmberka uložil 18. 1. 1597 Prachatickým, aby „...sepsali inventář všech zbraní při domech v městě se nacházejících a uložili držitelům domů, kteří podle staršího nařízení dostatečnou zbraní opatřeni nejsou, aby do čtyř neděl, co jim schází, si opatřili; povoluje, aby za mírnou náhradu měšťanům ze zbrojnice jeho zbraně vydávány byly...“. *Sněmy*, IX, č. 289.

161 „Poněvadž království toto České před nenadálejšími vpády od nepřítelů ouhlaovního všeho křesťanstva v velikém nebezpečnosti zůstává, tak že za potřebné býti poznáváme, aby jeden každý z poddanejších mejch zvláště v městech a v měst[ěčkách] mejch osedlejších s dobřejšími zbraněmi se zásobiti a ty k dotčené a nenadále potřebě jmiti mohl...“ *Tamtéž*.

162 „A poněvadž od předkův mejch při všech městech a měst[ěčkách] mejch s dostatkem o tom jest nařízeno, že k jednomu každému domu helmelín, ručnice a jedna dobrá zbraň buď kord neb voštíp zapsána jest, a by i k prodajům domové přicházeli, takové potřeby vždy při domech aby zůstávaly...“ *Tamtéž*.

165 Srov. V. BŮŽEK, *Der Zug Peter Woks*; V. BŮŽEK – A. STEJSKAL, *Výzbrojní program Petra Voka*; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 333–334. Jaroslav Pánek interpretoval

nemusel být po rozšíření zpráv o porážce křesťanů u Keresztes v Čechách ojedinělý.¹⁶⁴ Z Rožmberkova počínání lze usuzovat, že poslední frontou obrany proti pohanům měla být křesťanské šlechtě jejich vlastní panství.

S delším časovým odstupem bylo téma kereszteské bitvy zpracováno Bartolomějem Paprockým z Hlohola. V písňové formě vdechla Paprockého veršovaná skladba sledovanému obrazu bitvy obrysy směřující k epitafu. Pod názvem Památka Čechům u Kheredes byla vydána ještě do konce roku 1596.¹⁶⁵ Apologeticky laděný spis měl oslavit padlé české šlechtice a výrazně poukázat na ideál smrti v boji za ochranu křesťanstva.¹⁶⁶ Žalozpěv o 25 slokách byl navíc vybaven hudebním doprovodem zapsaným v notách.¹⁶⁷ Úvod zpěvu otevírá výklad Sokratova citátu zdůrazňujícího, že hrdinná smrt v boji je smrtí slavnou, která je odměněna slavným pohřbem i hrobem.¹⁶⁸ Série dalších antických citátů vztahujících se k hrdinské smrti válečníka je uzavřena Xenofontovými slovy poukazujícími na otcovskou hrdost k synovi padlému v bitvě.¹⁶⁹ Následně je metaforicky vyjádřen žal nad padlými českými šlechtici, nejprve pláčem Koruny české a posléze jednotlivých

Rožmberkovy výzbrojní snahy jako odraz nedůvěry v habsburské válečnictví, proto Petr Vok soustavně budoval zbrojnici, jež měla vystačit pro několik set rožmberkských vojáků, kteří měli v případě nutnosti bránit jeho statky. *Tamtéž*.

164 Šířeji zaměřené studium patričních fondů a sbírek v regionálních archivech bude předmětem dalšího výzkumu.

165 Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Památka Čechům u Kheredes a nebo Erle, měsíce října léta Páně 1596 pobitým, učiněná od Bart. Paprockého z Glohol a Paprocké Woly, Staré Město pražské* [Anna Šumanová] 1596. K tomu srov. T. RATAJ, *České země ve stínu púlměsíce*, s. 359. Studovaný originál je uložen ve Strahovské knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. FK V, 2/12; K tomu dále srov. T. RATAJ, *České země ve stínu púlměsíce*, s. 359; E. PETRŮ (ed.), *O válce turecké a jiné příběhy*, s. 8.

166 Srov. B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Památka Čechům u Kheredes*, fol. 1–12.

167 Ve čtyřpůlovém taktu a v molové tónině je zapsán notový doprovod, pod ním následují tyto první verše písňe: „Paklis umínil, Pane milostivý, na křesťanský lid tvůj žalostivý, ukrutnou ruku pohanskou držeti, nás ní hubiti. Známe, Pane náš, své veliké zlosti, avšak prosíme tvé božské milosti, buď náš pán a nechť nevládnou nad námi zlostní pohani...“ *Tamtéž*, fol. 5.

168 „Hodný toho ten Národ Český velmi slavný, jak onen dal naučení Sokrates své dávní, aby dlouhou a častou pamět jim dělali, příběhy mnohé české, jenž by vzpomínali [...] Slavní Čechové, radost mějte a ne pláč, z jich smrti otcové. Socrates praeclarum esse dicebat, in bello fortiter occumbere. Etenim, qui sic e vita migrat, funere et sepulchro magnificentissimo honoratur [...]: Sokrates velmi slavnou věc býti to pravil, v boji udatně zahynouti. Nebo kdo tak z života tohoto se vystěhuje a z něho vykročí, pohřbem i hrobem znamenitě poctěn bývá [...]“ *Tamtéž*, fol. 2.

169 „Cum filium suum corruilse percepisset in bello, ne lachrimans quidem, ait, Sciebam me genuisse mortalem: Když o synu svém, že zahynul v boji, přezvěděl, takto beze všeho pláče pověděl: Věděl jsem, že jsem ho smrtelného zplodil.“ *Tamtéž*, fol. 4.

českých rodů.¹⁷⁰ Bartoloměj Paprocký postavil do centra pozornosti Albrechta Pětipeského z Chýš, jehož přirovnal k trójskému hrdinovi Hektorovi. Statečnému českému rytíři se podařilo probít se hluboko do tureckého ležení, kde však byl unavený přemožen a padl slavnou a hrdinnou smrtí.¹⁷¹ Paprockého příměr byl pravděpodobně motivován nejen snahou poukázat na hloubku vlastenectví a válečnické kvality rytíře.¹⁷² Pětipeského smrt vyloženou v humanistickém duchu v souvislosti s bájným antickým hrdinou lze také chápat jako statečnou smrt rytíře za celé křesťanstvo.¹⁷³ Ve dvou připojených kratších písních vystupuje český plukovník Albrecht Pětipeský a jezdcí z jeho praporu jako následovníhodní a příkladně neohrožení křesťanští bojovníci.¹⁷⁴ Náboženský rozměr písně je patrný především ze závěrečné prosby autora ke Kristu o spásu duší mužů padlých u Keresztes.¹⁷⁵

Je zřejmé, že se Paprockého výklad ocitá v zásadním rozporu s výše pojednanými obrazy bitvy, které poukazovaly na rabování jízdního oddílu, jenž

170 Značnou roli zde hraje také titulní ilustrace letáku, v jejímž centru je Kristus na kříži a pod ním je ve stylizovaném castru doloris vyobrazen lev jako heraldický symbol českého království stojící na hrobce šlechtice ve zbroji, tumba je navíc opatřena nápisem „TUMULUS“. Tento komponovaný alegorický výjev je obklopen erby nejvýznamnějších šlechticů, kteří v bitvě padli, na čelních místech jsou vyobrazena erbovní znamení Lobkoviců a Pětipeských z Chýš. Srov. B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Památka Čechům u Kheredes*, fol. 1. K obrazovému doprovodu Paprockého děl, jenž vytvářel další rovinu představení nutnosti boje proti tureckým vpádům, na příkladu *Diadochu* alespoň okrajově Ondřej JAKUBEC, *Grafické dílo Jana Willenbergera a knižní tisky přelomu 16. a 17. století (Mezi realitou, imaginací a konceptualitou)*, in: Jiří Fiala (ed.), *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultatis philosophica. Studia Moravica*, II, Olomouc 2004, s. 185–204, zde s. 188.

171 „Pláč dítek velkých i poctivé ženy, bratří i strejců v Čechách rozmnožený, pro smrt rytíře Albrechta slavného Pětipeského. Ten pod svou správou tisíc koní majíc, hrdinsky sobě s nimi počínajíc, stál jako někdy Turnus v bystrém kroku Turkům na oku. Ležení Turků již opanovavši, všecku jejich moc před sebou zahravši, chtěl odpočinout, jsouc zemdlelý v boji, i stál v pokoji. Potom jak Hektor v Tróji prokřikujíc, statečným Čechům srdce přidávajíc, padl nebohý, nemajíc obrany z nižádné strany.“ B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Památka Čechům u Kheredes*, fol. 7. Hektor či Hektór, který mnohokrát vynikl svojí statečností a především oddaností svojí vlasti, byl nejstarším synem trójského krále Priama. *Ottův slovník naučný*, XI, Praha 1897, s. 46.

172 Čechové jsou v celém spisu podáni jako příkladní stateční bojovníci, kteří jsou schopni vyrovnat se největším antickým rekům – srov. B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Památka Čechům u Kheredes*, fol. 4–11.

173 Zde je nutno poukázat na přísloví, které bylo latinsky a česky otištěno pod titulem spisu: „Nullus hominum, fidelior est amicus, tumulo: Žádný z lidí není člověku tak věrným přítelem jako hrob.“ B. PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Památka Čechům u Kheredes*, fol. 1.

174 *Tamtéž*, fol. 10–11.

175 *Tamtéž*, fol. 12. K interpretaci této písně srov. dále T. RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 154.

tím promarnil moment překvapení zprvu podařeného výpadu. Umělecká forma obrazu bitvy, výrazný národnostní patos, humanistický rozměr využívající didakticky působivých příkladů z antického prostředí byl zarámován Paprockého apelem na šlechtickou společnost v křesťansko-rytířském duchu, a to zcela v souladu s oficiální rudolfínskou propagandou.¹⁷⁶ Podobně oslavného pojetí se kerezteské bitvě dostalo v dalším Paprockého díle *Historie o příbězích v Království uherském* i jinde, jež byla součástí zmíněného *Diadochu*, vydaného roku 1602.¹⁷⁷ Rovněž zde byl český jízdní pluk Albrechta Pětipeského představen jako sbor příkladných křesťanských rytířů. Národnostní patos byl ještě důraznější, protože podle Paprockého slov byli Čechové v boji opuštěni jinými oddíly spojeného vojska jiných národností.¹⁷⁸ Křesťanská vojska tím ztratila „Victorii“, kterou již měli Češi v bitvě na dosah.¹⁷⁹ V kontextu dalších Paprockého děl souvisí oslava českého hrdinství s výrazným podílem slovanských národů (především Čechů a Poláků) při obraně křesťanského valu v Uhrách.¹⁸⁰

*Druhý život bitvy u Keresztes – rodová paměť,
dějepisectví a politický diskurs novější doby*

Paprockého výklad bitvy, jenž se stal pevnou součástí několika jeho genealogických pojednání v *Diadochu*, vytvořil základ budoucím obrazům, které podávalo české dějepisectví a jež oživily ještě obrozenecké diskuse 19. století. V případě sledovaného rodu Pětipeských z Chýš se smrt Albrechta Pětipeského a jeho stejnojmenného synovce u Keresztes stala jedním z ústředních kamenů rodové paměti tohoto nižšího šlechtického rodu.¹⁸¹ Hrdinství předků prokazovalo a upevňovalo společenskou výlučnost rytířské

176 Ke kritickému pohledu na Paprockého díla a jejich vztah k oficiální habsburské propagandistice srov. blíže Josef POLIŠENSKÝ – Jiří HRUBEŠ, *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, *Historický časopis* 7, 1959, s. 74–105, zde zejména s. 99–100. Dále srov. K. VOCELKA, *Die politische Propaganda*, s. 219–296.

177 E. PETRŮ (ed.), *O válce turecké*.

178 „Tak Němci oddali se na utíkání, za nimiž Uhři pospíchali k veliké své hanbě a všemu křesťanstvu k znamenité škodě, a to tak nerozumně a strašlivě, že je žádný živý člověk zdržeti ani obrátiti nemohl. Sami Čechové na placu zůstali, kteříž statečně s Turky bojovali tak dlouho, dokavadž nebyli od takové síly přemoženi. Tu zahynul onen slavný a udatný rytíř, jenž byl z kmene těch, kteří užívají za erb řeky na červeném poli, při němž padlo mnoho vzáctných Čechův, kteříž na tom místě hrdinsky svou krev vyli.“ *Tamtéž*, s. 358.

179 *Tamtéž*.

180 Srov. M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 311.

181 Srov. Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Diadochos*, III. O stavu rytířském, Brno 2005, s. 104–105.

rodiny a dalším generacím Pětipeských z Chýš byl příběh prokazatelně záměrně předáván.¹⁸² Vojenské album Pětipeského přímého velitele od Keresztes Adolfa ze Schwarzenberku, jež nechal z dochovaných pramenů sestavit na oslavu slavného turkobijce pro Jana Adolfa ze Schwarzenberku roku 1860 pražský velkoobchodník Richard Dotzauer, dokládá, že vojenská zdatnost Pětipeského byla oceňována také ve vzpomínkách schwarzenberského rodu.¹⁸³ Za výše interpretovaným tiskem o Erle a vlepeným originálem polního rozkazu z října 1596 byl na samostatné straně vymalován erb Albrechta Pětipeského z Chýš doprovozený citacemi z Paprockého Diadochu o statečné rytířově smrti v Uhrách.¹⁸⁴

Mezi narativními obrazy bitvy vytvářenými s odstupem doby vyniká krátká reflexe události Václavem Vratislavem z Mitrovic, současníkem sledovaných bojů. Paprockého interpretace ho nijak zřetelněji neovlivnila. Vratislav z Mitrovic sepisoval svoje Paměti v roce 1599, tedy tři roky před vydáním Diadochu.¹⁸⁵ Nicméně Paprockého Památka Čechům u Kheredes vydaná před koncem roku 1596 mu známa být mohla. Cenné Vratislavovo podání propojuje oficiální zprávy o rabování jízdního oddílu v sultánském ležení s Paprockého identifikací útočníků jako Čechů: „...u Erle, když se naši na plundrování a drancování stanův dali...“.¹⁸⁶ Pokud lze připustit, že pod pojmem „naši“ chápal autor pamětí bojovníky z Čech, vrhá tím Pětipeského oddíl do zcela jiného světla. Očitý svědek mnoha bojů v Uhrách během patnáctileté války a autor rozsáhlých pamětí Jindřich Michal Hýzrle z Chodů se zúčastnil sledovaného tažení a zasáhl do bojů u Hátvánu v září 1596.¹⁸⁷ Po dobytí města však odjel zpět do Čech, kde uzavřel sňatek a do roku 1603, kdy se teprve znovu na uherská bojiště vrátil, se mu narodilo několik dětí.¹⁸⁸ Porážku křesťanských vojsk u Egeru a Keresztes v celých svých

182 K obsahům rodové paměti Pětipeských z Chýš blíže Miroslav ŽITNÝ, *Ideál křesťanského rytířství v paměti rytířského rodu Pětipeských z Chýš a Egerberku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= *Opera historica* 15), s. 183–217. V reflexi Vratislava z Mitrovic však může pojem „naši“ označovat také celek císařského vojska, ačkoli útočící jízdní pluk byl pod českým velením a přinejmenším z větší části složený z českých jezdců. K analýze pojmu „naši“ ve vztahu ke střetům habsburských armád s Osmany srov. blíže M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 299.

183 Srov. *Album Adolfa ze Schwarzenberku*, fol. 1–12.

184 Srov. *tamtéž*, fol. 12.

185 A. BEJBLÍK (ed.), *Příhody Václava Vratislava*.

186 *Tamtéž*, s. 37.

187 V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla*, s. 56–62, 192–194.

188 *Tamtéž*, s. 61–62, 193–194. Hýzrleho donutily k náhlému opuštění bojiště smrt jeho strýce a potřeba ucházet se o dědictví v právní lhůtě šesti týdnů.

pamětech nijak nezmínil.¹⁸⁹ Pro největší porážku křesťanských vojsk v Horních Uhrách nebylo v Hýzrlových pamětech místo, přestože o všech taženích, jichž byl členem, podával obsáhlé faktografické informace týkající se především uspořádání oddílů, jejich počtů a velitelů.¹⁹⁰

Pozdější dějepisická zpracování již byla závislá na Paprockého výkladu. Z nich především Beckovského druhý díl Poselkyně starých příběhů českých doplněný a vydaný až na přelomu let 1879–1880 Antonínem Rezkem opakoval stereotypní obraz hrdinných českých rytířů, kteří se probili až do blízkosti Mehmeda III.¹⁹¹ Bitva u Keresztes zde byla hodnocena jako největší střet patnáctileté války.¹⁹² Romantické dějepisectví se vracelo k hrdinství Čechů jako k inspiraci národního hnutí, což lze pozorovat například u zhodnocení Paprockého prací Josefem Jirečkem v roce 1866.¹⁹³

Jak ukázal již v druhé polovině sedmdesátých let 19. století Antonín Rezek, obranu proti Turkům jako legitimizační nástroj panovnické moci využil v českém prostředí Ferdinand I. Habsburkové následně pokračovali v ospravedlňování rostoucích berních požadavků v podobném duchu.¹⁹⁴ Rezkovy popularizační články otištěné v časopise Lumír dokonce s notnou dávkou národní hrdosti přičítaly Království českému zásadní zásluhy na udržení Uher v křesťanských rukou.¹⁹⁵ Po uvědomění si Rezkova národnostního akcentu jsou jeho studie věnované vztahu zemí Koruny české k tureckým válkám cenné díky zachycení osob, jež se zúčastnily obranných bojů v Uhrách.¹⁹⁶

189 Srov. *tamtéž*, celý rozsah pamětí; v jiných souvislostech je jméno *Erla* zmíněno pouze na stranách 65 a 202.

190 Srov. například Hýzrlův faktograficky bohatý popis tažení k obležené Ostrihomi, který popisuje také události, jichž se autor pamětí sám jako očitý svědek zúčastnit nemohl. *Tamtéž*, s. 87–99.

191 „I vida to Albrecht Pětipeský, jenž byl nejvyšším nad jedním tisícem jezdcův českých, s tím svým lidem na Turky tak mužně udeřil, že skrze celé turecké vojsko až k stánu Machometa císaře se prosekal a srdnatě nepřátelům odpíraje, od nich i s tím lidem svým zmordován byl...“ Antonín REZEK (ed.), *Jan Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých*, II (1526–1607), Praha 1879, s. 377.

192 *Tamtéž*.

193 Josef JIREČEK, *Bartoloměj Paprocký z Hlohol a z Paprocké vůle a spisovatelská činnost jeho*, Časopis Musea království Českého 40, 1866, č. 1, s. 1–54, zde s. 15.

194 K tomu blíže J. POLIŠENSKÝ – J. HRUBEŠ, *Turecké války*, s. 74–103, zde s. 77.

195 *Tamtéž*.

196 Z Rezkových prací k tomuto tématu srov. Antonín REZEK, *Zvolení Ferdinanda I. za krále českého*, Časopis českého musea (dále jen ČČM) 50, 1876, s. 494–524, 605–631; TÝŽ, *Přijetí Ferdinanda I. za pána na Moravě, ve Slezsku a i v Lužici*, ČČM 51, 1877, s. 54–65; TÝŽ, *Jednání Čechův, Moravanův i Slezanův s Ferdinandem I. ve Vídni a korunovace královská v Praze*, ČČM 51, 1877, s. 354–372, 469–488; TÝŽ, *Geschichte*

Přestože Antonín Rezek již méně podrobně sledoval období patnáctileté války, neopomněl věnovat se v populárnější rovině bitvě u Keresztes. Hrdinná smrt českých šlechticů Albrechta Pětipeského z Chýš, Václava Popela z Lobkovic a Zdeňka Kaplírě ze Sulevic poskytla Rezkovi v době rostoucího českého národního hnutí a politické emancipace příklady statečných českých bojovníků, kteří za evropské křesťanstvo a monarchii položili své životy: „...národ český pro zachování království uherského od záhub tureckých a pro tak zvanou ideu státu rakouského i za dob své politické samostatnosti přinášel oběti největší...“.¹⁹⁷ Pro Antonína Rezka typický široký výklad českých politických dějin aktualizoval poutavým způsobem historickou látku.¹⁹⁸ Hrdinství Čechů v prohrané bitvě u Keresztes se stalo v duchu Rezkova umírněného národního cítění jedním z řady argumentů ospravedlňujících historické právo českých zemí na obnovení jejich státnosti.¹⁹⁹ Příběhu prohrané a tragické bitvy u Keresztes, jenž však zároveň obsahoval národně patetickou oslavu hrdinství českých křesťanských rytířů vycházející především ze spisů Bartoloměje Paprockého, se ještě s odstupem téměř tří set let dostalo politického využití.

Sledovaný příběh bitvy vstoupil také do beletrie. Jan Karel Hraše oživil v povídce *Z Opočna do Uher zajetí Viléma Trčky v obleženém Egeru*.²⁰⁰ V duchu pozdního romantismu a v souvislosti s rostoucím českým národním hnutím heroizoval příběh Čechů jako velkých vlastenců bojujících za svoji zemi, nikoli za zájmy monarchie, přičemž vyšel zcela zřetelně z Paprockého děl.²⁰¹ Rozsáhlého básnického obrazu se dostalo prostřednictvím Filipa Hyšmana také statečné smrti Albrechta Pětipeského u Keresztes. Rovněž tento autor vyzdvihl ve vyhraněně nacionálním duchu rytířskou smrt hlavního hrdiny, přičemž dodržel také Paprockého žalozpěvné ladění.²⁰² Jeho báseň s názvem *Albrecht Pětipeský a podtitulem 25. října 1596* podtrhovala obrovské zásluhy českého rytířstva, které v přelomový moment tureckých vpádů nejvýznamněji (v národnostním měřítku) přispělo k obraně křesťanské Evropy.²⁰³

Ferdinands I. im Böhmen, Praha 1879; TÝŽ, *Různé listy z dějin českých*, Lumír 5, 1877, s. 69–71, 120–122, 212–214, 524–526, 548–550, 566–568.

197 A. REZEK, *Různé listy z dějin českých*, Lumír 5, 1877, s. 526.

198 Detailním životopisem i rozbořem Rezkova historiografického díla se zabýval Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002, zde zejména s. 150–175.

199 Srov. *tamtéž*, s. 171–175.

200 Jan Karel HRAŠE, *Z dávných dob*, Třebíč 1889, s. 1–12.

201 *Tamtéž*.

202 Srov. Filip HYŠMAN, *Obraz našich dějin. Básně vlastenecké*, Praha 1895, s. 53–55.

203 *Tamtéž*.

Vylíčení příběhu bitvy a Pětipeského smrti v poli následovalo v souboru básní po příkladech velkých českých hrdinů, jakými podle autora byli například Svatý Václav či Jan Žižka.²⁰⁴

Ve srovnání s dalšími velkými porážkami habsburských vojsk Osmany v 16. století (Moháč 1526, Siget 1566) zůstává druhý život bitvy u Keresztes ve společnosti zemí habsburské monarchie spíše v pozadí. Srovnávací pohled na tuto otázku zůstává předmětem dalšího výzkumu.

Závěr

Na příkladu bitvy u Keresztes je možné především díky jedinečně dochovaným pramenům ukázat, jakým způsobem byly zprávy z bojiště předávány, reflektovány a zpracovávány v rudolfinských Čechách. Za nejvěrohodnější obrazy bitvy lze považovat nejčerstvější novinová zpracování tématu, přestože i ona byla značně ovlivněna typizací a stereotypy ve vnímání tureckých nepřátel i bojů s nimi. Cílená propaganda Rudolfa II. následně využívala bitvy podle jejího výsledku k aktivizaci stavovské reprezentace a jejímu většímu zapojení do obrany monarchie. Bitva u Keresztes se stala mocným argumentačním nástrojem panovníka pro jeho další berní požadavky. Především díky dochovaným reflexím bitvy v osobních písemnostech české šlechty bylo možno ukázat, že se jména *Erla/Eger*, *Jager* a *Kereteš* (Keresztes), označující tentýž střet habsburských vojsk s Osmany v Horních Uhrách v říjnu 1596, skloňovala s obecně srozumitelnými obsahy, jimiž byly na jedné straně drtivá porážka vzbuzující strach z dalšího tureckého postupu, na straně druhé (s větším časovým odstupem) pak zároveň odkaz k hrdinství českého jezdeckta a příkladný boj křesťanských rytířů, jenž měl být následován dalšími pravými křesťany. Obě tyto základní roviny podporovaly habsburské politické potřeby, přičemž rovina druhá zároveň již u Bartoloměje Paprockého z Hlohol obsahovala značnou dávku národní hrdosti a oslavy češství, jež bylo chápáno jako součást identity křesťanstva bojujícího za obranu jeho uherské obranné linie, nikoli protimonarchicky.

Příběh kerezsteské bitvy se stal natolik rozšířeným, že našel pevné místo také v rodové paměti několika zúčastněných šlechtických rodin, což se doposud podařilo prokázat na příkladu Pětipeských z Chýš a Schwarzenberků. V následujících narativních uchopeních se v obrazu bitvy postupně stále více prohluboval nacionální rozměr, jenž s přelomem osmdesátých a devadesátých let 19. století dospěl až k využití Paprockého obrazu českých hrdinů v bitvě jako argumentačního nástroje českého obrozeneckého hnutí. Sledované téma vybízí k dalšímu výzkumu v podobě srovnávacího pohledu na velké střety s Turky v raném novověku.

204 *Tamtéž*, s. 1–52.

Keresztes 1596. The Creation of an Image of the Lost Battle with the Ottomans and its Second Life

MIROSLAV ŽITNÝ

Based on the example of the greatest battle of the fifteen years war between the Hapsburg Monarchy and the Ottomans near Keresztes (Eger) in Upper Hungary in October 1596, this case study traces the creation of a discourse image of this clash of the empires and its subsequent second life in the Rudolphinian Czech Lands and its overlap into the 19th century. The defeat of the Imperial armies at Keresztes was reflected in contemporary reports, propaganda and even in a number of personal eyewitness accounts and they consequently became Rudolph II's levers of argument in his attempts to engage the Czech Estates in the defence of Hungary against Ottoman expansion.

Thanks to the preserved reflections of the battle in personal documents of the Czech nobility, alongside the use of approaches of historical anthropology and symbolic communication, it has been possible to demonstrate that the handed down account of the battle contained the contents that were generally understood, being, namely, on the one side a crushing defeat leading to fears of further Ottoman advance, while on the other hand (yet, acknowledged with a larger time gap) the simultaneous heroism of the Czech cavalry and the exemplary combat skills of the Christian knights, which were to be then copied by other real Christians. Both of these fundamental levels were helpful to the subsequent political aspirations of the Hapsburgs. The image of the battle was subsequently imbued with a large dose of national pride and a celebration of Czechness through the pen of Bartoloměj Paprocký of Hlohol, a Czech orientated humanist author. Yet, in Paprocký's presentation it could not be interpreted as being anti-monarchical.

The story of the Battle of Keresztes also found a lasting place in the memory of several participating aristocratic families, for example the noble family of Pětipeský of Chýše and the Schwarzenbergs. In subsequent narratives a national dimension of the battle image gradually progressed. At the end of the 1880s and the early 1890s it even advanced to the stage when Paprocký's image of the Czech heroes in the battle served as a strong argument for the Czech National Revival movement. The theme under study invites further research in terms of a comparative perspective on the clashes with the Ottomans in the early Modern Age.

Translated by Alena Linhartová

Renesanční epitaf v průsečíku historických disciplín a jeho vypovídací možnosti

ONDŘEJ JAKUBEC

Když v roce 1598 ustavoval Fridrich ze Žerotína svůj testament, v jednom z bodů uvedl povinnost přenést po jeho smrti ostatky rodiny do nové hrobky při bratrském sboru v Židlochovicích – „[aby] tělo mé beze všech zbytků a nákladů... pochováno bylo, a těla dobré paměti paní máteře mé, prvních manželek i dítek mých, aby ke mně přiloženy byly“.¹ Týkalo se to tehdy i jeho první ženy Mandaleny ze Zástřizl, která zemřela v roce 1566, pouhý rok po jejich svatbě. K místu jejího pohřbu v židlochovickém hřbitovním

ONDŘEJ JAKUBEC: Renaissance Epitaph on the Intersection of Disciplines and its Communicational Possibilities

Despite a number of particular studies, the Renaissance epitaph remains a largely undervalued source. Art historians study it solely as a “work of art,” while historians tend to use it as a source of purely factual data (heraldic, epigraphic, genealogical, prosopographic etc.). However, from the wider, cultural-historical or historical-anthropological perspective, it is necessary for both disciplines to realize the specific value of the epitaph as a sepulchral monument, the goal of which was to construct the identity of the “social body” of the deceased. The specific conceptual character of the epitaph thus offers a possibility to study it as a complex medium (source) reflecting cultural codes of dying, death, remembering and salvation (which is especially interesting in the context of Europe divided by different denominations), but also as a pure phenomenon that took part in forming the death discourse of the period.

Key words: Epitaph, sepulchral monuments, death, Renaissance, early modern era, confessions, Czech Lands

kostele nechal vzápětí zhotovit kamenný náhrobník – „hrobový kámen“,² který však neznáme. Ovšem ještě s odstupem čtyř let po její smrti objednal malovaný epitaf, jenž je naopak dodnes zachován. Především ale zůstal i po roce 1598, po translaci ostatků do nové společné hrobky, uložen v hřbitovním kostele v Židlochovicích. Památník tak ukazuje, že epitafy se stávaly v době kolem 1600 bezmála závazným doplňkem náhrobků. A především, že jim byla vlastní principiální autonomnost jako vzpomínkových artefaktů, které bývaly umísťovány zcela nezávisle na čase pohřbu i místě hrobu. Mandalenin epitaf navíc ukazuje zajímavou ikonografií, kterou Fridrich ze Žerotína, významný protagonista Jednoty bratrské na Moravě, pro manželčin památník zvolil. Na první pohled prostá kompozice klečící Mandaleny ze Zástřizl pouze tradičně adoruje krucifix a upírá oči na diváka. Zdánlivě nenápadný motiv stromu v pozadí ukazuje na další rovinu malby. Jeho dva propletené kmeny ukazují směrem ke krucifixu zelenou korunou, na opačné straně u Mandaleny ale uschlou. Detail jednak indikuje základní polaritu dělicí obraz na „tento svět“, zastoupený zemřelou manželkou se žerotínskými stavbami za zády (zámek, bratrský sbor), a na „onen svět“, jak jej v pozadí kříže ilustruje fantaskní krajina „království nebeského“. Ikonografický motiv symbolického živého/mrtvého stromu ovšem připomene i známý reformační obraz *Gesetz und Gnade*, koncipovaný Lutherem, Melanchtonem a Cranachem st., ilustrujícím na polaritě Zákona a Boží Milosti princip útěšné pavlovské teologie.³

Uvedený příklad zde nemá sloužit jen jako ukázka možné interpretace jednoho díla – šlechtického památníku, ale snaží se vystihnout něco ze složitější podstaty epitafů 16.–17. století. Tuto dobu můžeme bezpochyby nazvat „kulturou epitafů“, neboť období zhruba mezi léty 1550–1650, v některých oblastech ale ještě delší, představuje éru, pro niž byl epitaf, vedle náhrobních desek, nejtypičtější formou sepulkrální (výtvarné) kultury. Při pohledu na bohaté doložené či dochované fondy těchto památek, které doslova přeplyňovaly zejména farní chrámy a zpřítomňovaly v nich památku na členy

1 Josef JEŘÁBEK – Adolf KRÁL, *Žerotínové a Židlochovice*, Židlochovice 1966, s. 13–15.

2 Bartoloměj PAPROCKÝ, *Zrcadlo Slawného Margkrabstwij Morawského*, Olomouc 1593, f. 194v.

3 Ondřej JAKUBEC, heslo *Monogramista H.Z. Epitaf Magdaleny ze Zástřizl*, in: týž (ed.), *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*, Olomouc 2007, s. 147–148. Téma *Zákon a Milost* se stalo prvním programovým tématem luteránských *Dogmenbilder* a doznal velkého rozšíření; v českých zemích se ocitl záhy, ve 30. letech 16. století, výjimečně v prostoru pardubického zámku. K tématu Jan ROYT, *The Allegory of Salvation and Sin*, *Bohemian Reformation and Religious Practice* 6, 2004, s. 247–264.

Monogramista H.Z., Epitaf Magdaleny ze Zástřízl s Ukřižováním, 1570, olej, dřevo, Národní památkový ústav, ú.o.p. v Olomouci, státní zámek Velké Losiny. Foto: Zdeněk Sodoma © Muzeum umění Olomouc.

městských societ, ale i na šlechtice či duchovní, se neubráníme dojmu, že oproti předchozí i následující době se muselo v souvislosti s kulturou umírání a vzpomínání „něco zvláštního přihodit“. Jen na několika místech je zachováno původní vybavení kostelů, a tak si můžeme namnoze jen zprostředkovaně představit interiéry i exteriéry kostelů, které byly přeplněny různými epitafy, votivními deskami, nápisovými tabulemi, pohřebními štíty, praporce i předměty osobní povahy, jako např. zbrojí, které přetvářely křesťanské chrámy v mauzolea daných komunit či šlechtických rodů. Taková obliba epitafních memorií, které tvořily přinejmenším u nás dominantní produkci malířských i sochařských děl, nutně vyvolává otázku, co vedlo k jejich popularitě? A navazujícím dotazem by mělo být, co z této popularity můžeme vyčíst. Jaké rysy osobité „mentality“ vedly tolik osob 16.–17. století k budování tak jedinečných památníků na sebe a své rodiny? Jako důvody takové obliby se někdy uvádí zvýšená potřeba reprezentace, spojená s vědomím tradice jako výrazu osobní i kolektivní identity a legitimacy.⁴ Jindy se zvažuje nový rys „humanistického individualismu“ či „měšťanské emancipace“ spojený s etickou prezentací ctnosti. Případně se tyto memorie považují za náhražkový způsob zachování vztahu k mrtvým, který byl narušen

⁴ *Zwischen Schande und Ehre. Erinnerungsbrüche und die Kontinuität des Hauses.* Hrsg. von Martin WREDE – Horst CARL, Mainz 2007. Obecně *Memoria als Kultur.* Hrsg. von Otto Gerhard OEXLE, Göttingen 1995.

luteránským „zrušením“ očiště jako místa, kam směřují přímluvy živých (to ale snižuje nemenší obliba epitafů u katolíků).⁵ Při hledání odpovědi se nutně dotkneme otázky kultury smrti, umírání a základních kategorií, které ji určovaly – tělo, duše, žijící a zemřelí. Stejně tak bude nevyhnutelné sledovat epitafy jako „kulturní artefakty“ v kontextu kulturních zvyklostí a norem týkajících se nejen smrti a pohřbívání, ale i vzpomínání – uchovávání paměti. Různá média vzpomínání (výtvarná, literární i hudební) nabízela možnosti regulování a akcentování posmrtné památky – ve smyslu eticko-sociálním, teologicko-eschatologickém ad.⁶ Již z tohoto důvodu epitafní sepulkrální památníky nelze omezit na jejich výtvarně-formální aspekty či disponibilní faktografické poznatky, ale jejich interpretační pole by mělo přirozeně zahrnout i širší sféru historické antropologie či kulturních dějin.

Epitaf: monument – dokument

Souvisejícím příznakem takového dotazování je promyšlení vztahu historie a dějin umění, případně nutného a obtížného vyrovnávání se s přístupy dalších disciplín.⁷ Základní problém vyvolává role uměleckých děl – epitafů – jako „pramenů“, tedy jejich vypovídací historická hodnota ve vztahu „dokument – monument“. Nese jedinečné informace pro poznání historické skutečnosti, anebo jeho hodnota končí u ilustračního doprovodu historických textů? Pokud platí první možnost, jak věřím, je na místě otázka, s jakými nástroji potom může historik (umění) analyzovat a interpretovat epitafy, aby v nich našel jedinečné sdělení. Hrozí zde totiž nebezpečí, že se bude pohybovat ve vágním poli předdefinovaných kulturních dějin či dějin mentalit, do jejichž ustálených vzorců bude vkládat epitafní památníky s jejich zdánlivě autonomními, přitom ale možná jen odvozenými významy. Takovou výtku adresoval určitým historikům umění Carlo Ginzburg, který mluvil o bludném kruhu, v němž historikové čtou v obrazech jen to, o čem

5 Frits SCHOLTEN, *Sumptuous Memories. Studies in seventeenth-century Dutch tomb sculpture*, Zwolle 2003, s. 17–18; Jan CHLÍBEC – Jiří ROHÁČEK, *Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách*, Praha 2011, s. 27.

6 R. G. BOGNER, *Die Totenklage der Frühen Neuzeit. Perspektiven der interdisziplinären Forschung*, in: týž (vyd.), *Leichab dankung und Trauerarbeit. Zur Bewältigung von Tod und Vergänglichkeit im Zeitalter des Barock*, Amsterdam 2010, s. 1–8.

7 Toto si historikové umění jasně uvědomovali, jako např. Erwin Panofsky, který při studiu sepulkrálních památek narážel na problém obtížného propojování řady disciplín – dějin náboženství, teologie, historie, religionistiky, literatury, lingvistiky apod., viz Erwin PANOFSKY, *Tomb sculpture. Four Lectures on Its Changing Aspects from Ancient Egypt to Bernini*, London 1992, s. 9.

se již dozvěděli, tj. si přečetli, odjinud.⁸ I tak má ale „obraz“ svou historickou relevanci a umělecká díla mohou jistě sloužit jako prameny pro rozšířené poznání historie, pokud je ale historicky vysvětlujeme (přihlížíme k jiným pramenům), stejně jako je důsledně vnímáme jako „prameny“ svého druhu. V případě „obrazů“ mám na mysli nejen roli a „zasíťování“ tvůrce a objednavatele, ale i vnitřní logiku díla, vztah k obrazové tradici, roli vizuálních stereotypů a konvencí ovlivněných dobovými kulturními vzorci a sdílenou zkušeností.⁹ V souhrnu toho pak nebudeme epitafy jen deterministicky vnímat jako reflexe socio-kulturního a náboženského kontextu, ale i jako autonomní činitele, kteří tento kontext i vytvářely.

Následující text si tak v rámci upozornění na jedinečnost raně novověkých/renesančních epitafů klade logickou otázku. Jakou roli zde může sehrát historie umění, lépe řečeno umělecko-historický materiál, respektive s jakými metodami k němu v kontextu kulturně-historického „zkoumání smrti“ můžeme přistupovat? Zdá se obecně, že se historie a dějiny umění se svými postupy dokáží jen málokdy protnout a obě disciplíny namnoze bohatý fond uměleckých památek zkoumají izolovaně a neumějí vytěžit veškerý jeho potenciál. Tento vztah disciplín je přitom v umělecko-historické debatě od počátku akcentován.¹⁰ V nedávné recenzi se této duality, v kontextu bádání o sepulkrálních monumentech, dotkla britská historička Clare Gittingsová, jež příznačně formulovala závislost historiků umění na vizuálních zdrojích, kteří často opomíjejí složku nápisů na sepulkrálních, zatímco u historiků si cenila zohlednění řady dalších, zejména písemných pramenů.¹¹ Na takovou obligátní výtku přitom již dříve reagoval Ernst Hans Gombrich, mimo jiné v recenzi pozoruhodné knihy Francise Haskella, jejíž téma může být vhodné i pro následující úvahy o recepci epitafů v historických disciplínách. Pojednává totiž o tom, jak naopak historikové využívali

8 C. GINZBURG, *Kunst und soziales Gedächtnis. Die Warburg-Tradition*, in: týž, *Spurensicherung. Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, Berlin 2002, s. 85–173, zvláště s. 109. Vít VLNAS, *Potřebují dějiny umění historii?*, in: M. Bartlová (ed.), *Dějiny umění v české společnosti: otázky, problémy, výzvy. Příspěvky přednesené na I. sjezdu českých historiků umění*, Praha 2004, s. 135.

9 Ernst Hans GOMBRICH, *Umění a iluze. Studie o psychologii obrazového znázorňování*, Praha 1985, s. 47–103.

10 C. GINZBURG, *Kunst*, s. 85–173. Vztahu obou disciplín byla ne náhodou věnována samostatná sekce na I. sjezdu českých historiků umění, M. BARTLOVÁ (ed.), *Dějiny umění*, s. 151–184.

11 Recenze Clare GITTING na práci: Peter SHERLOCK, *Monuments and memory in early modern England*, Aldershot 2008, *Mortality* 14, 2009, č. 1, s. 92–93. Tatáž badatelka je sama autorkou publikace *Death, Burial and the Individual in Early Modern England*, London 1988.

„obrazy“, v širokém smyslu starožitností (včetně náhrobků), v jejich snaze o pochopení minulosti, a jak z nich vytěžovali jen izolované faktografické údaje.¹² Jejich přístup představoval, jak označuje Gombrich, spíše zjednodušující „extraction of information from visual evidence“ a vůbec přitom nepřihlížel ke specifickým okolnostem „produkce obrazů“ – *image-making*;¹³ dnes bychom to snad doplnili i o kritérium percepce obrazů. Podobně a později uvažuje Peter Burke, když při obhajobě „přijatelného svědectví“ uměleckých děl klade důraz na sledování vizuální rozmanitosti, využívání/fungování obrazů a postoje vůči nim v různých dobách a situacích.¹⁴

Role epitafů jako sepulkrálních monumentů nás přirozeně vede ke komplexnímu kulturně-historickému tématu smrti, umírání a vzpomínání a ke zkoumání toho, jakou roli zde měly epitafní „obrazy“. Zkoumání reflexe smrti v pozdním středověku a raném novověku je v posledních dekádách již plně etablovaným a rozličnými nástroji analyzovaným tématem. Tzv. *death studies* již pokrývají širokou oblast od prehistorie po současnost, existuje několik specializovaných časopisů a již začíná být obtížné vcelku přehlédnout množství stále novějších publikací.¹⁵ Tyto studie jsou tematicky i metodologicky velmi disparátní, pohybují se na širokém multioborovém terénu.¹⁶ Nebude snad příliš zjednodušujícím tvrzením, že historický

12 Francis HASKELL, *History and Its Images. Art and the Interpretation of the Past*, New Haven-London 1995, s. 9–10.

13 Ernst Hans GOMBRICH, *What Art Tells Us*, in: týž, *The Uses of Images. Studies in the Social Function of Art and Visual Communication*, London 2000, s. 262, 266, 271.

14 Peter BURKE, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, Ithaca 2001, s. 14–16.

15 V domácím prostředí metodologické a historiografické modely *death studies* dobře sumarizují např. Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 5–55; Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009, s. 19–51; Souhrnně i Craig M. KOSLOFSKY, *The Reformation of the Dead. Death and Ritual in Modern Germany, 1450–1700*, London 2000, s. 4–15; Tristanne CONNOLLY, *Introduction*, in: táž, *Culture, Disease, and Well-Being: Spectacular Death: Interdisciplinary Perspectives on Mortality and (Un)Representability*, Bristol 2011, s. 1–18.

16 Nelze ani v nejmenším přehlédnout šíři relevantní literatury k „tématu smrti“. Proto budou uváděny jen základní práce, respektive ty s přímým vztahem k textu. Z obecných publikací např.: *Death and the Quest for Meaning*, Stephen STRACK (ed.), Northvale 1997; *Tod, Jenseits und Identität. Perspektiven Einer Kulturwissenschaftlichen Thanatologie*. Hrsg. von Jan ASSMANN – Rolf TRAUZETTEL, München 2002; *Death and Dying. A Reader*. Eds. Sarah EARLE – Caroline BARTHOLOMEW – Carol KOMAROMY, London 2009; Klaus FELDMANN, *Tod und Gesellschaft. Sozialwissenschaftliche Thanatologie im Überblick*, Wiesbaden 2010. V českém prostředí se takto problémem zabývá Helena HAŠKOVCOVÁ, *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*, Praha 2000. Z domácí historické literatury si zaslouží uvést následující: monotematický

výzkum sleduje téma převážně jako kulturní fenomén, zabývá se otázkami recepce a vnímání smrti v minulosti a vidí ji, slovy Otto G. Oexleho, jako „totální sociologický fenomén“.¹⁷ Smrt a zpřítomnění zemřelých se tak analyzují, přinejmenším od doby Arièsova *L'homme devant la mort* (1977), jako sociální konstrukt, dotýkající se širokého pole kulturní historie, historické antropologie i dějin mentalit. Takovýto princip kulturní konstrukce představ o smrti, rituálů s ní spojených a forem vzpomínání na zemřelé dobře vystihuje bonmot Jean-Clauda Schmitta, že „mrtví nemají jinou existenci než takovou, jakou pro ně vymyslí živí“.¹⁸ A „obrazy mrtvých“ prostředkované sepulkrálními monumenty ukazují snad nejpůsobivěji, jak tato konstruovaná existence mrtvých záměrně prostupuje časem historickým i přítomným.¹⁹

Specifikum epitafu v kontextu sepulkrálních památek

V prvé řadě bude na místě definovat předmět této úvahy, tedy epitaf 16.–17. století, a naznačit, jaké otázky tomuto typu uměleckého díla jako historikové vůbec můžeme klást. Tedy, jaké odpovědi vlastně očekáváme. Epitaf v kontextu sepulkrální kultury, či oněch *death studies*, představuje jednu z mnoha memorií či médií spojených se smrtí, pohřbem a posmrt-

Sborník prací FF brněnské univerzity. Řada historická C 49. Series historica. Studia Historica Brunensia, Brno 2004; P. KRÁL, *Smrt; TÝŽ, Mezi životem a smrtí. Testamen-ty české šlechty*, České Budějovice 2002; Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mor-tem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008; *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*. Ed. Martin HOLÝ – Jiří MIKULEC, Praha 2007; T. WINKELBAUER - T. KNOZ, *Geschlecht und Geschichte: Grablegen, Grabdenkmäler und Wappenzyklen als Quelle für das historisch-genealogische Denken des österreichischen Adels im 16. und 17. Jahrhundert*, in: J. Bahlcke – A. Strohmeyer (vyd.), *Die Konstruktion der Vergangenheit*, Berlin 2002, s. 129–177. Umělec-kohistorické reflexi smrti se v poslední době věnovali např. *Memento mori! Smrt jako brána věčnosti ve výtvarném umění*, Jan ROYT (ed.), Sušice 2004; J. CHLÍBEC – J. ROHÁČEK, *Sepulkrální skulptura*; Hana MYSLIVEČKOVÁ, *Epitafy v renesanční se-pulkrální sochařské tvorbě Moravy a českého Slezska*, in: O. Jakubec (vyd.), *Ku věčné památce*, s. 73–81. Literaturu do roku 2004 shrnuje Tomáš KNOZ, *Sborník prací FF brněnské univerzity*, s. 305–320.

17 Z posledních titulů např. *Deathscapes. Spaces for Death, Dying and Bereavement*. Avril MADDRELL – James D. SIDAWAY (Eds.), Farnham 2010.

18 B. GORDON – P. MARSHALL, *Introduction*, in: titíž (vyd.), *The Place of the Dead. Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge 2000, s. 1–16.

19 Z toho důvodu se problematika všudypřítomných *images of dead* stává předmětem i seriózních popularizačních prostředkování, např. vynikající dokument BBC *How Art Made The World 5. To Death And Back*, viz <http://www.youtube.com/watch?v=DgAVIQyIO0Y&feature=relmfu>.

nou památkou.²⁰ Z hlediska dějin umění jej pak vnímán jako umělecké dílo v rámci řady dalších pohřebních památníků – *Totengedächtnismäler*.²¹ Termín „epitaf“ je z etymologického a lingvistického hlediska do jisté míry klamavý. Jeho původní význam z řeckého „k hrobu příslušející“ označoval pohřební nápis i oslavnou řeč a jako náhrobní nápis je vnímán obecně dodnes. Z principu avšak epitaf s hrobním místem přímo nesouvisel. Sám přenos termínu z literárního útvaru na nezávislý „památník“ jako určitý umělecký artefakt se odehrál již v humanistickém prostředí 14.–15. století, odkdy bylo *epitaphium* synonymem *monumentum* – proto lze jeho užívání plně přijmout.²² Vymezení epitafu z hlediska formálního a typologického není snadné a jednoznačné. Existuje totiž celá řada typů, variací a kombinací – epitaf obrazový, znakový, portrétní, nápisový, dále známe epitafní oltáře, kombinace epitafů s kazatelnami, stejně jako je nevyhraněná hranice vůči dalším podobným typům (votivní, odpustkový či fundační obraz, kenotaf, pohřební štít). Produkci epitafů je vlastní i materiálová různorodost. Tato pestrost způsobuje, že z hlediska formálního (výtvarného) je vymezení „epitafu“ nejednotné a jeho hranice jsou propustné.²³ Jistá definice je však možná z pozice vymezení vůči jiným sepulkráliím, zejména těm vztahujícím se k hrobu, jako jsou náhrobky, náhrobníky, tumby, sarkofágy. Charakter epitafu je totiž vzhledem ke své odlišné funkční náplni zvláštní. Jeho jedinečnost spočívá v tom, že je vždy něčím „navíc“. Jeho funkce nebyla jen deskriptivní, ale také, řekněme,

20 Poněkud jiný význam má termín *epitaph(ion)* z hlediska liturgie v byzantském prostředí, kde představuje ikonu s tématem ukládání Krista do hrobu či oplakávání, viz Michale KUNZLER, heslo *Epitaphion*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche* 5. Hrsg. von W. Kasper, Freiburg-Basel-Rom-Wien 1995, s. 732.

21 Stále nejlépe téma zpracovává Paul SCHOENEN, heslo *Epitaph*, in: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, V, Stuttgart 1967, sl. 872–921. Recentní shrnutí Roger BOWDLER, heslo *Epitaph*, in: *The Dictionary of Art* 10. Ed. J. Turner, London 1995, s. 435–437.

22 Výhrady z onoho lingvistického hlediska uvádí Renate KOHN, *Zwischen standesgemäßem Repräsentationsbedürfnis und Sorge um das Seelenheil. Die Entwicklung des frühneuzeitlichen Grabdenkmals*, in: M. Hengerer (vyd.), *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 25; či Inga BRINKMANN, *Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels*, Berlin-München 2010, kdy také shrnuje rozdíly mezi náhrobky a epitafy, s. 78–80.

23 R. KOHN, *Zwischen standesgemäßem Repräsentationsbedürfnis*, s. 24–26; Eva de la FUENTE PEDERSEN, *Frömmigkeitsideal und protestantische Ethik. Zur Stiftung von Epitaphkanzeln und anderen kirchlichen Holzschnitzereien mit Epitaphfunktion durch dänische Bürger im 17. und im frühen 18. Jahrhundert*, *Konsthistorisk tidskrift* 68, 1999, s. 155–178.

konceptuální.²⁴ Pokusím se jeho výlučnost stručně definovat z několika hledisek – nejprve z prostorového (umístění epitafů), poté reprezentačního (představení a vystupování jedince), a s tím souvisejícího časového hlediska (vyjádření temporality a atemporality vzhledem k vystupování a vnímání protagonistů epitafů), a nakonec se pokusím definovat obsahovou strukturu těchto památníků. Naznačím tak, jak je důležité vzájemně sledovat materiálovou (výtvarnou) podstatu epitafů s jejich sociálním fungováním. Pokud jejich prostorové a časové vymezení vnímáme u vědomí komplementárních kategorií „smrti–truchlení–vzpomínání“, pak je důležité vnímat tyto památníky provázaně s ohledem jak na reprezentaci mrtvých, tak na percepci živými. Epitafy jsou totiž památníky nejen na mrtvé, ale i na živé, stejně jako budoucí potomky, kteří s nimi záměrně spojují svou identitu.²⁵

Místo epitafu

Nejstarší epitafy vznikají od 14. století vedle náhrobků či jiných pomníků označujících hrob a z funkčního hlediska se od nich od počátku odlišují jako komplementární memorie. Ještě pozdně středověký epitaf měl svébytnou liturgickou funkci alternující oltář, při němž se mohly sloužit zádušní mše, jak tomu odpovídaly i jejich kvazi-retáblivé formy. I v renesanci tuto tradici uchovávají epitafní oltáře, jejichž počátky se odvíjejí od 14. století.²⁶ Epitaf je vytvářen nezávisle, druhotně a často i s jistým časovým odstupem od památníku označujícího bezprostředně po pohřbu hrobní místo. Oproti jednomu náhrobku mohlo být epitafních memorií zřizováno více, ve smyslu záměrného označování míst spojených za života dotyčnou osobou, již to mělo i do budoucna zpřítomňovat ve smyslu symbolické „vlády“ nad daným teritoriem. Tomuto zviditelnění identity zemřelého odpovídala i praxe multiplikace pohřbů a ukládání částí těla na různých místech (např. srdcí v urnách).²⁷ Doplňující role epitafních památníků byla přitom obecně

24 Takto definuje roli epitafu např. Susanne BÄUMLER, *Der Mensch in seiner Frömmigkeit. Epitaph, Wandgrabmal, Stifterbild*, in: R. A. Müller (vyd.), *Reichstädte in Franken*, München 1987, s. 231–243. Autorčiny úvahy o sociální stratifikaci epitafů s akcentem na emancipační snahy měšťanů však působí zjednodušeně.

25 Avril MADDRELL – James D. SIDAWAY, *Introduction: Bringing a Spatial Lens to Death, Dying, Mourning and Remembrance*, in: titíž (vyd.), *Deathscapes*, s. 1–16; Andreas ZAJIC, „Zu ewiger gedächtnis aufgericht“. *Grabdenkmäler als Quelle für Memoria und Repräsentation von Adel und Bürgertum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Das Beispiel Niederösterreich*, München 2004, s. 18.

26 R. KOHN, *Zwischen standesgemäßem Repräsentationsbedürfnis*, s. 23; Dagmar A. THAUER, *Der Epitaphaltar*, München 1984, s. 18.

27 Danielle WESTERHOF, *Death and the noble body in Medieval England*, Woodbridge 2008; Nigel LLEWELLYN, *Funeral Monuments in Post-Reformation England*, Cambridge

známa, stejně jako byla vyžadována.²⁸ Také zprávy z četných testamentů a dalších dokladů jasně oddělují náhrobky („kameny hrobové“) od epitafů.²⁹ Specifikum epitafu jako jistého druhu „konceptuálního díla“ spočívá snad nejvíce v tom, že jeho zrod a funkce jako sepulkrálního monumentu není dominantně spojena se *sepulchrem* – pohřbem. Zjednodušíme-li situaci, pak na rozdíl od epitafu představuje náhrobek či náhrobník, jako nejčastější sepulkrální památník, objekt – desku kryjící či označující hrobní místo. Nejčastější model náhrobku pozdního středověku a raného novověku pak ukazuje především figuru zemřelých jako připomínku jejich totožnosti, jak to předurčila tradice římských náhrobků a sarkofágů.³⁰ Dalšími identifikátory identity osob jsou znaky a nápisy, ozřejmující datum smrti, stejně jako mohou připomínat, respektive zdůrazňovat místo uložení zemřelých. V úhrnu tedy tradiční náhrobek v duchu antické tradice slučoval identitu náhrobku a hrobu těla, portrétu či nápisu toto tělo zpředměťující a lokalizující a především nadále vzpomínkově uchovávací.³¹ „Konceptuální aspekt“ epitafů naopak spočívá v první řadě v tom, že vzniká mimo vlastní hrob, v řadě případů i u jiného kostela nebo i na jiném místě, než jsou uchovávány ostatky toho či těch, k nimž se vztahuje, jež zobrazuje, popisuje a připomíná. Role epitafu tedy není lokalizační, stejně jako není jednoduše deskriptivní.³²

Epitafní obraz živého/mrtvého

Naznačené představení jedince – zemřelého se v kontextu sepulkrálního umění zpracovává rovněž zajímavým způsobem a souvisí právě s tím, že všechny informace obrazového epitafu jsou poskytovány nezávisle na místě uložení ostatků zemřelých. Je mu tak vlastní jistá komplexita a jiný druh

2000, s. 37, 44. Autor mluví o „split burials“ s cílem vytvořit zemřelému „extended geographical range“. Případovou studii je Meredith J. GILL, *Death and the cardinal. The Two Bodies of Guillaume d'Estouteville*, *Renaissance Quarterly* 54, 201, č. 2, s. 347–388.

28 Příkladem za vše může být kamenný znakový náhrobník Markéty Smiřické v kostele sv. Gotharda v Brozanech, k němuž byl vytvořen ve stejné době neméně reprezentativní „figurální epitaf“, Petr HRUBÝ, *Šlechtické sepulkrální památky Litoměřicka do počátku 18. století jako historický pramen*, Ústí nad Labem 2010, s. 95–95.

29 Některé příklady přináší P. KRÁL, *Smrt*, s. 241–242.

30 Roman PRAHL a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*, Praha 2004, s. 16.

31 Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti*, I, Praha 2000, s. 253.

32 Dobrým příkladem je soubor sepulkrálií rodiny Zikmunda Brozanského z Vřesovic, představujících na dvou autonomních epitafech Zikmunda jeho „dvojí status“, ve vazbě na dvě ženy a jejich potomky: P. HRUBÝ, *Šlechtické sepulkrální památky*, s. 99–105.

vyvolání vzpomínky na zemřelé. Pokud je tedy „viditelný hrob eschatologickým aktem i projevem vůle zachovat vzpomínku“,⁵³ pak epitaf nemá na rozdíl od náhrobku za cíl upozornit na zemřelé v podobě konkrétního odkazu na jejich fyzické ostatky. Neodkazuje na hrob, jako spíše na abstrahovanou individualitu jedince, jehož „přítomnost“ a paměť má být zachována *ad perpetuum*, bez ohledu na jeho ostatky. Toto oddělení epitafu od fyzického těla nesouvisí ovšem jen s trvalou vzpomínkou, ale také s eschatologií, vědomím oddělení těla od duše, o jejíž spásu v první řadě jde. Taková „eschatologická vzpomínka“ ovšem stále vynucuje potřebu zpřítomnění fyzického vzhledu zemřelých, jak ji výmluvně ukazují skupinové portréty rodin, jejichž členové se v modlitbě a v naději o spásu obracují k Bohu. Při konfrontaci s epitafem tedy pozorovatel vnímá existenci mrtvého v tělesném i symbolickém – spirituálním smyslu. Výstižně tuto dualitu ukazuje příběh smrti třináctileté Magdaleny, dcery Martina Luthera v roce 1542 a jeho vnímání separace od světa živých. „Mám radost, pokud jde o duši, ale jsem smutný, pokud jde o tělo“, tak Luther formuloval paradox bolestného rozloučení s fyzickým společenstvím se svou dcerou na jedné straně, ale zároveň radostného vědomí jejího současného společenství s Bohem a budoucího vzkříšení.⁵⁴ Epitafní památníky však tuto separaci ze společenství živých nekonstatují, naopak, snaží se jí zabránit a viditelně tak zaplnit mezeru, kterou tu zanechali. Existují případy, kdy se umístění památníků se zobrazením zemřelých odvolávala právě na místa, kde v kostele za života skutečně sedávali a jejich „podoba“ měla tuto existenci stále uchovávat. V této podobě pak epitafy rozšiřují sociální teritorialitu zemřelého a tím, jak ovládají prostor, ozřejmují pro něj i potomky potřebnou společenskou či mocenskou legitimitu.⁵⁵

„Existence“ zemřelých je dána základním paradoxem smrti a vzpomínky na zemřelé, spočívajícím v „přítomnosti nepřítomného“.⁵⁶ Podvojnost smrti a umírání ve smyslu fyzického, stejně jako sociálního „faktu“ dobře představuje metafora „dvojího těla“ zemřelého, k nimž oběma jsou vedeny vzpomínky živých.⁵⁷ Existuje tak „přirozené tělo“ podléhající zá-

53 Ph. ARIÈS, *Dějiny*, s. 268.

54 C. M. KOSLOFSKY, *The Reformation*, s. 153.

55 K tomu velmi přesvědčivě N. LLEWELLYN, *Funeral Monuments*, s. 42–48; Obecně Olaf B. RADER, *Grab und Herrschaft. Politischer Totenkult von Alexander dem Großen bis Lenin*, München 2003; David HOWARTH, *Images of Rule. Art nad Politics in the English Renaissance, 1485–1649*, London 1997, s. 153–190.

56 Thomas MACHO, *Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě*, in: J. Assmann, *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha 2005, s. 75.

57 Koncept „dvojího těla“ exemplárně zpracoval Ernst H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Thought*, Princeton 1997, k pohřbům, s. 419–437.

niku a tím moralizujícím způsobem zpředměňuje pomíjivost lidského bytí, jak tuto představu dokládají četné knihy *artis bene moriendi* či pohřební kázání.⁵⁸ Vedle toho ale stále působí i „sociální (politické) tělo“, které ve vzpomínkách uchovává, respektive konstruuje „druhý obraz“ zemřelého a v tomto smyslu je naopak „nesmrtelné“.⁵⁹ Vizuální představu tohoto dvojího těla plně poskytuje typ náhrobku zv. *transi*, jenž v horní části ukazuje idealizovanou, trvalou podobu zemřelého, a pod ní fyzické tělo v různém stupni rozkladu. Způsob podvojného *reprentacion au vif* a *reprentacion de la mort* známe od 14. století, ale naplno se rozvíjí o století později. V 16. století jej nacházíme hlavně v Anglii a Francii, kde od časů Ludvíka XII. († 1515) dostávají královské náhrobky v Saint-Denis právě tuto podobu.⁴⁰ Často sugestivní památníky se svými figurami zemřelých i dnes potvrzují, že „sociální tělo“ těchto dávno mrtvých stále reálně vystupuje a že s ním, ať chceme nebo ne, navazujeme vztah. V takovém vzájemném vztahu se nabízí zajímavé pole pro sledování okolností a pohnutí, které vedly konkrétní osoby k vytvoření konkrétních památek uchovávajících na ně „trvalou památku“. Snad lze jednoduše konstatovat, že i epitafy sehrávaly podstatnou roli v procesu, kterým mrtví a živí upevňovali navzájem své vazby. Měly a mají totiž moc mrtvé nejen zobrazovat, ale i nahrazovat a bránit tak destabilizačním důsledkům jejich posmrtného sociálního vyloučení.⁴¹ Epitaf tedy funguje jako sociální médium či vytváří „sociální prostor“, který identifikuje jedince a rodinu ve strukturách času a společnosti.⁴² Sugestivním příkladem neoddělitelného vztahu živých a mrtvých může být rozměrný epitaf brněnského protestantského měšťana Michaela Reicha († 1592), pořízený jeho pozůstalými rok po jeho smrti. Mnohočetná skupina Reichovy rodiny zachycuje všechny její členy – živé i mrtvé. Neoddělitelnou jednotu živých a mrtvých

58 Pavel KRÁL, *Knihy o dobrém umírání v českém prostředí ve druhé polovině 16. a první půli 17. století*, in: M. Holý – J. Mikulec (vyd.), *Církev a smrt*, s. 7–22; R. PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus*.

59 T. MACHO, *Smrt*, s. 90.

40 E. PANOFSKY, *Tomb*, s. 63–66, 78–81; E. KANTOROWICZ, *The King's*, s. 431–437.

41 Margit THÖFNER, *Material Time. The Art of Mourning in Early Modern Europe*, in: R. G. Bogner (vyd.), *Leichabdankung*, s. 189; N. LLEWELLYN, *Funeral Monuments*, s. 42, 59.

42 Kilian HECK, *Das Grab als Buch. Zum Image lutherischer Landesherrn um 1600*, in: A. Köstler – E. Seidl (vyd.), *Bildnis und Image. Das Portrait zwischen Intention und Rezeption*, Köln-Weimar-Wien 1998, s. 179–190; TÝŽ, *Grabmonumente als soziale Raumbildung. Das Grabmal für Dietrich von Fürstenberg und die Grabdenkmale des Domkapitels im Paderborner Dom*, in: U. Schütte – L. Unbehaun (vyd.), *Bildnis, Fürst und Territorium*, München-Berlin 2000, s. 141–153.

Philip Fernandus,
Epitaf rodiny Michaela Reicha
1595, olej, plátno.
Ze sbírek Muzea města Brna.
Foto: © Muzeum města Brna.

navíc emocionálně silně zdůrazňuje „živý“ vztah protagonistů obou světů.⁴³

Také textová složka epitafů, jako komplexní součást jejich sdělení, určovala jak (pasivně) totožnost, sociální a rodinnou příslušnost, tak také aktivisticky vybízela recipienty ke vzpomínce a modlitbě. Zbožné formule na závěr nápisů, ale přímo i oslovení kolemjdoucího tak představovalo zemřelé ve vztahu k živým jako stále „přítomné“, v katolickém prostředí tedy míněno v očistci, u protestantů odmítajících toto „třetí místo“ spíše jako nábožensko-etické exemplum. V každém případě tak nápisy neupomínají jen na

⁴³ Naposledy Zora WÖRGÖTTER, *Epitafní obrazy v Brně*, in: O. Jakubec (vyd.), *Ku věčné památce*, s. 56–58.

zanikající fyzické tělo v hrobě, ale připomínají stálou existenci „fungujícího těla“, se kterým tak může adresát tváří v tvář nápisu stále komunikovat jako s něčím „reálně přítomným“.⁴⁴ Za jeho duši se proto může přimlouvat (u katolíků), anebo může nacházet inspiraci ve vzpomínce na vzor života zbožného a ctnostného křesťana (u nekatolíků).⁴⁵

Komunikativnost a časová kontinuita vzkazu zemřelého nemusela zasahovat jen do přítomnosti, ale mohla být v rámci křesťanské dějinné perspektivy projektována i do budoucnosti života věčného. Nápis na epitafu chrudimské měšťanky Magdaleny Boleslavské z Kočice tak uzavírá formule předjímající, že se jednou na onom světě setká se všemi svými čtyřmi manželi, jak jsou vedle ní na epitafu zobrazeni.⁴⁶ Zvláštní charakter epitafů je často dán také touto nadindividuální, kolektivní povahou. Na rozdíl od většiny náhrobků se nevztahuje jen k jedné dotčené a zobrazené osobě, ale k širší rodině, k rodu, jenž je představen v širší časové perspektivě. Skupinová zobrazení tak zahrnují přítomné zástupce rodiny, stejně jako jejich mrtvé předchůdce, často dřívější zesnulé manželky či manžele, stejně jako jejich potomky, děti – živé i zesnulé.

Čas epitafů a jejich protagonistů

Zemřelí a jejich sepulkrální památníky tedy nezaplňují pouze určitý prostor, ale ovládají i čas a specifickým způsobem s ním v rámci podoby sepulkrálního monumentu pracují. Pokud má totiž jeho prostřednictvím zpřítomnění a zobrazení zemřelého poskytovat viditelnou upomínku, má ji především zachovávat trvale. Plejáda epitafů a památníků raného novověku ukazuje pestré formy zobrazení zemřelých, kteří jsou dílem zachyceni ve „věčné modlitbě“, stejně tak se ale často sugestivně obracejí svými pohledy na své pozorovatele a opět se tak vůči živým aktivizují. Stejně tak ale příznačně strnulé pózy a fixní postoje portrétovaných zemřelých jasně sugerují jejich trvalou existenci „mimo čas“. Toto pojetí ne-časovosti se v religionistickém bádání vztahuje zejména k představení absolutní nadpozemské podstaty spirituálního bytí, stojící mimo tento profánní svět.⁴⁷ Tento princip však

44 Nigel LLEWELLYN, *The Art of Death. Visual Culture in the English Death Ritual c. 1500–c. 1800*, London 1991, s. 9.

45 Příkladem může být epitaf olomouckého kanovníka Zikmunda Gloczera: Metoděj ZEMEK, *Náhrobky v metropolitním kostele sv. Václava v Olomouci*, Praha 1948, s. 25.

46 Vizi věčného života manželů zahrnuje v Chrudimi i epitaf Samuela Klatovského (1612) v děkanském kostele: Ondřej JAKUBEC – Radka MILTOVÁ, *Osobnost a dílo Matouše Radouše a tvorba renesančních epitafů v Chrudimi*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 81–108.

47 Mircea ELIADE, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 1993, s. 59–64.

známe i z náboženského umění, ikon a zejména středověkých obrazů, které vědomě prvek časovosti popírají a prezentují obrazy božských prototypů jako trvale existující a nepodléhající plynutí času.⁴⁸ Podobně můžeme nahlížet na způsob zobrazení zemřelých na epitafech, jež podporuje představu nečasového věčného trvání.⁴⁹ Analogickým typem byl v Polsku osobitý náhrobní portrét „sarmatského malířství“ 17.–18. století, svou vytržeností z času ne nepodobný starobylým fajúmským portrétům. I zde byly obrazy „živých-zemřelých“ umísťovány na rakve, kde se hrávaly roli dvojníka, stále živého sociálního těla zemřelého, podobně jako to pozorujeme v rituálech panovnických pohřbů raného novověku. Ne náhodou se tyto portréty v Polsku snímaly z rakví a po doplnění textem sloužily v kostelech jako typické epitafní památníky.⁵⁰ Při vnímání raně novověkých epitafů jsme tak konfrontováni, stejně jako doboví pozorovatelé, s dvojím časem – okamžitým (řec. *kairos*), který sami aktivizujeme chvilkovým připomenutím si zemřelých, stejně jako s absolutním (řec. *chronos*), který portrétem zemřelého zajišťuje jeho „trvalou existenci“. Takový památník pak přesvědčivě vizualizuje představu o smrti jako přechodu ze světa profánního a časového do transcendentního bezčasu. Právě toto vyjádření věčného, nečasového statusu zemřelých v rámci přítomně prožívané vzpomínky se stávala velkou výzvou nejen pro tvůrce sepulkrálních monumentů, ale třeba i pro literáty a básníky.⁵¹ Při sledování funkce epitafů musíme navíc vnímat jejich jistou časovou dynamiku, která vědomě pracovala s existencí památníků, ale i trváním zemřelých v čase, jak ukazuje již zmíněná eschatologická perspektiva nápisů. Vedle toho existovala i praktická rovina fungování epitafů, které sledovaly další „vývoj“ osudů rodiny a budoucí úmrtí formou dopisování dat úmrtí či přimalovávání křížků u hlavy jednotlivých aktérů epitafu – členů rodiny. Také v tom je ovšem možné spatřovat jistou konceptuální rovину epitafu, která je personálně i časově nevyhraněná a počítá s kontinuální dynamikou v dalším životě rodiny. Tímto dodatečným zasahováním do své hmotné podstaty (dopisováním dat či značením křížků) se epitafy stávají osobitými památníky posmrtné kultury. Opět, na rozdíl od náhrobků, nejsou statické, ale ze své podstaty aktivně udržují integritu rodinné památky.

48 Hana HLAVÁČOVÁ, *Zobrazení posvátného. Dva aspekty středověkého obrazu*, in: A. Matoušek – L. Karfíková (vyd.), *Posvátný obraz a zobrazení posvátného*, Praha 1995, s. 86–88; Robin CORMACK, *Malowanie duszy. Ikony, maski pośmiertne i całuny*, Kraków 1999, s. 71–80.

49 M. THÖFNER, *Material*, s. 185–187.

50 Larissa I. TANANAJEVA, *Náhrobní portrét*, *Umění* 30, 1982, s. 54. K francouzským pohřbům E. KANTOROWICZ, *Two King's*, s. 421–427.

51 M. THÖFNER, *Material*, s. 182.

Struktura epitařu a jeho elementy

Při pokusu definovat specifičnost epitařu zbývá ještě hledisko obsahové, to jest, jakými zvláštními elementy je epitař utvářen. Také v tomto ohledu překračuje dominantně lokalizační a popisnou funkci náhrobků či náhrobníků, a to ve velmi komplexní podobě. Nejtypičtější forma tzv. obrazového epitařu (*Bildepitaph*) sestává ze tří osobitých, ale vzájemně propojených částí. Zahrnuje zobrazení – portréty dotyčné osoby či osob (zemřelých, ale třeba i živých v okamžiku jeho zhotovení), dále základní identifikační nápisy, ale často i oslavné humanistické texty či náboženské, nejčastěji biblické citace. A nakonec, třetí element obrazového epitařu ukazuje obrazovou scénu náboženského či alegorického charakteru. Podstatné ovšem je, že všechny tyto tři složky tvoří jednotu. A to nejen kompoziční v rámci jednoho díla, které může kombinovat různé výtvarné techniky, ale především ideovou, anebo právě onu konceptuální. Konstruuji pospolu jistý druh záměrného sdělení, jehož smysl dalece překračuje dominantně lokační a identifikační zřetel jiných sepulkrálních monumentů. Tím ovšem nemá být řečeno, že náhrobky podobnou komplexitu, konceptuálnost či symbolické vrstvy sdělení neobsahují. Podobně mohou i epitařy být naopak redukovány na základní identifikační údaje. Je nicméně převažující skutečností, že i tak zůstává role epitařu především poukazující, metaforická a konceptuální, jak to vychází ze samé podstaty jeho autonomie. Tato poukazující role epitařu má nejčastěji vztah ke dvěma významovým rovinám, jak to ostatně odráží dobový termín pro takový „křesťanský památník“ – *christliche Gedächtniss*. Jeho cílem je tak v první řadě prostředkovat vzpomínku na sociální, případně rodové postavení, které zejména u šlechtických monumentů za pomoci heraldického aparátu demonstruje kontinuitu a tradici rodinné linie.⁵² Druhou komplementární rovinou epitařů byla vrstva náboženská, která mohla zahrnovat eschatologické, konfesijní a moralizující hledisko. Obě roviny v sobě spojují křesťanský aspekt víry v překonání smrti, život budoucí, stejně jako faktický pohled upřený k minulosti a přítomnosti, který pro současníky stále znovu udržuje vzpomínku na konkrétní osobu, její postavení a činy ve smyslu „památníku“ jako objektu paměti a vzpomínání.

Přes nesporně zajímavé antropologické aspekty epitařů a sepulkrálních památek by měl náš zájem zůstávat především historický. Co vlastně můžeme od pestrého a bohatého fondu epitařních památníků očekávat? Pokud

⁵² Otto G. OEXLE, *Adel, Memoria und Gedächtnis. Bemerkungen zur Memorial-Kapelle der Fugger in Augsburg*, in: Ch. Grell – W. Paravicini – J. Voss (vyd.), *Les princes et l'histoire du XIe au XVIIIe siècle*, Bonn 1998, s. 339-357.

je tedy vnímáme jako „konceptuální objekty“, můžeme na jejich příkladech studovat postoje dobových aktérů v rámci několika funkčně významových rovin. Nabízí se hledisko postoje vůči smrti a vzpomínání, stejně tak ale i otázky reprezentace, konstrukce vlastní identity, genderové hledisko, vyjádření zbožnosti a v neposlední řadě i možná konfesijní prezentace. Zdá se mi, že v tomto smyslu můžeme epitaf a jeho výpovědní potenciál vztáhnout k jinému typu média posmrtné vzpomínky – pohřebním kázáním raného novověku. Také ony vznikaly po smrti, jejich existence byla nezávislá na pohřebním místě a pouhém konání obřadu, ale v podobě tisků mohla zasahovat mnohem větší rádius – prostorově i časově. Především jsou ale kázání také „konceptuálními médii“, které nejsou deskriptivními prameny, ale podobně jako epitafy spíše konstruují rétorickými figurami a tradičními klišé ideální obraz zemřelého. Nejde zde ale o to, že bychom proto neměli těmto pramenům a jejich manipulaci s pamětí primárně jen nedůvěřovat.⁵³ Také epitafy nezdánlivě přistupují k prezentaci památky konstruktivním, selektivním, ne-li přímo klamavým způsobem.⁵⁴ A to se netýká jen nápisů. Také zdánlivě věcná řeč portrétů zemřelých (či v okamžiku pořízení epitafu stále živých) skrývá ve svém systému znaků záměrnou „divadelní“ komunikaci, kterou portrétování po své smrti neuchovávají ani tak svou fyzickou, jako spíše „společenskou tvář“.⁵⁵ Řeč uměleckých děl tedy není „realistická“ v tom smyslu, že by odrážely sociální realitu a tím potvrzovaly svou relevanci historického pramene. Naopak, tato relevance a zajímavost pro historika vychází z toho, jak právě stylizací, normativností a manipulací takový „konceptuální obraz“ konstruuje či reflektuje dobové mentality, ideologie a identity.⁵⁶ V případě sepulkrálních památek a jejich vizuálních reprezentací či narativů je přínosné na pozadí mentalit a antropologických vzorců sledovat, jakými obecně srozumitelnými prostředky a topoi se prezentace a konstrukce paměti utvářela a jak mohla aktuálně působit.⁵⁷ Při takovém bádání je třeba kriticky zkoumat epitafy jako „obrazy“ v kontextu dobové

53 R. PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus*, s. 8. Klaus RASCHZOK, *Epitaphien, Totenschilde und Leichenpredigten als Erinnerungszeichen. Bemerkungen zu einer protestantischen Frömmigkeitstradition*, in: M. Herzog (vyd.), *Totengedenken und Trauenskultur. Geschichte und Zukunft des Umgangs mit Verstorbenen*, Stuttgart 2001, s. 111–155.

54 N. LLEWELLYN, *Funeral Monuments*, s. 40.

55 Peter BURKE, *Sebereprezentace v renesančním portrétu – obraz jako jeviště*, in: týž, *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Eseje o vnímání a komunikaci*, Jinočany 2007, s. 224–244.

56 P. BURKE, *Eyewitnessing*, s. 30.

57 Jaś ELSNER, *Introduction*, in: týž – J. Huskinson (vyd.), *Life, death and representation. Some New Work on Roman Sarcophagi*, Berlin 2010, s. 13–14.

vizuální kultury, ale také je v rámci sepulkrální kultury důsledně vztahovat k myšlenkovému, sociálnímu, náboženskému a politickému prostředí, v němž v konkrétní době vznikaly. Významný britský historik umění Nigel Llewellyn ve své jedinečné knize o sepulkrálních památnících post-reformační Anglie správně opouští výhradní „diskurs uměleckosti“ a považuje historika spíše za antropologa, který konvence smrti a vzpomínání sleduje v rámci dobových kulturních vzorců.⁵⁸ V případě naznačené afinity mezi epitafy a pohřebními kázáními je navíc zajímavé, jak se tato memoriální média objevují v post-reformačním období shodně v tak masivní míře. I když samozřejmě známe náhrobky i kázání tradičně od antiky, nelze si nevšimnout, jak v období pozdního středověku narůstá jejich obliba, respektive možnost je pořídit, což přirozeně vzrůstá, byť s dalšími významovými akcenty v post-reformační době.⁵⁹ Pokud za šířením kázání stál význam písemného slova, pak množství epitafů odpovídá nejen možnostem širších sociálních vrstev objednatelů, jimž tato památka byla na rozdíl od nákladných náhrobků snáze dostupná, ale i podobná sériovost a standardizace projevující se mimo jiné speciálními grafickými knihami epitafních vzorníků (*coenotaphiorum formae*).

Smysl epitafů: historie a (kontra) dějiny umění

Předchozí odstavce se pokusily nejen vymezit epitaf vůči jiným sepulkráliím, ale i jej definovat jako autonomní objekt, jehož osobitá funkční a obsahová náplň může přinášet osobitá (kulturně) historická sdělení. Jak se s tímto naznačeným potenciálem epitafních památek vyrovnávají historické disciplíny? Několik vět se zjednodušeně pokusí naznačit některé tendence a přístupy historie i dějin umění vůči sepulkráliím a otázky, které jim tyto disciplíny kladou.⁶⁰

V historickém prostředí získalo využívání epitafů a vůbec sepulkrálních uměleckých památek základní směr již v 19. století, který v mnohém navazoval na zájem humanistické a barokní historiografie. Pregnantně tento postoj formuloval v roce 1857 rakouský historik Joseph Bergmann, zamýšlející se nad principiálním významem pohřebních památek. Připustil jejich uměleckou cenu, ale pro historiky je považoval především za *Hilfsquellen*, které

58 N. LLEWELLYN, *Funeral Monuments*, s. 35–36. V anglickém prostředí je toto zkoumání významů a sledování sepulkrálií na pozadí dějin idejí více než inspirativní: P. SHERLOCK, *Monuments*. Podobně zajímavě F. SCHOLTEN, *Sumptuous*.

59 R. PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus*, s. 12–18; C. M. KOSLOFSKY, *The Reformation*, s. 107–114.

60 Problematiku shrnuje *Grabmäler. Tendenzen der Forschung an Beispielen aus Mittelalter und früher Neuzeit*. Hrsg. von Wilhelm MAIER – Wolfgang SCHMID – Michael Viktor SCHWARZ, Berlin 2000.

poskytují bohatý datový materiál, což je neoddiskutovatelný historický potenciál i epitafů. V tomto směru realizuje řada badatelů svá parciální studia orientovaná epigraficky, heraldicky, genealogicky či prosopograficky.⁶¹ Podobně někdy zájem (kulturních) historiků zužuje epitaf na ikonografický pramen (např. pro dějiny odívání).⁶² I když se někteří autoři pokoušejí studovat epitafy či náhrobní památky jako „hromadné prameny“, přihlížejí k „hledisku společenskému, tak duchovnímu“,⁶³ dlužno říci, že ne vždy si připouštějí specifikum epitafů jako uměleckých děl a médií, nepodávajících jen pasivní informace. Naopak, jejich konceptuálnost nutí se také zamýšlet nad normativní, selektivní, manipulativní a konstruktivní povahou a uměleckým – žánrovým specifikem „obrazů“. Tato „kritika obrazových pramenů“ je historiky obecně spíše zanedbávána.⁶⁴ Dlužno ale povědět, že v současnosti i někteří historikové role podobných „hmotných pramenů“ obecně nahlížejí kritičtěji a ne tak striktně objektivisticky, ale spíše ve smyslu médií nabízejících různé interpretační přístupy.⁶⁵ Také vůči sepulkráliím a dalším uměleckým dílům se zaujímá obezřetnější postoj, vědomý si nebezpečí zploštění složitých obsahových a významových vrstev, případně nevhodné redukce na pouhý ilustrační prostředek.⁶⁶ Rozvíjí se proto komplexní *Memoria-Forschung* zkoumající i pohřební památníky jako součást reprezentace a „sociální organizace“ raně novověkého prostoru, zohledňuje jejich symboliku, stejně jako je vnímá v poloze „ego-dokumentů“. Zkoumání sepulkrálií se tak zaměřuje na problém „vnímání sebe“ v kontextu (nejen) šlechtické mentality tradice a kontinuity, reflektující ve svých vzpomínkových monumentech svou vladařskou hegemonii a mocenskou

61 V domácím prostředí základní literaturu shrnuje P. HRUBÝ, *Šlechtické sepulkrální památky*, s. 15–18. Systematické studium realizuje Centrum Epigrafická a sepulkrální studia při Ústavu dějin umění AV ČR, vydávající tematicky pestrý sborník *Epigraphica et Sepuleralia* – prozatím tři svazky (2005, 2009, 2011).

62 Zuzana SAFRTALOVÁ, *Oděv, schránka lidského těla i duše. Renesanční odívání měšťanských elit v metropolích Koruny české*, Ústí nad Labem 2010, s. 88–90.

63 P. HRUBÝ, *Šlechtické sepulkrální památky*, s. 7.

64 P. BURKE, *Eyewitnessing*, s. 14–15.

65 Helmut HUNDSBICHLER, *Relienkunde der Frühen Neuzeit*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (vyd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien 2004, s. 941–951; Friedrich POLLEROß, *Das frühneuzeitliche Bildnis als Quelle*, in: tamtéž, s. 1006–1028.

66 Michael V. SCHWARZ, *Haus des Toten. Religionsgeschichtlich, christlich, mittelalterlich*, in: W. Maier – W. Schmid – M. Schwarz (vyd.), *Grabmäler*, s. 11–29. Případovou studii je Rainer a Trudl WOHLFEIL, *Nürnbergger Bildepitaphien, Versuch einer Fallstudie zur historischen Bildkunde unter Mitwirkung von Victoria Strohbach*, *Zeitschrift für historische Forschung* 12, 1985, s. 129–180.

legitimitu.⁶⁷ Příkladem tohoto syntetizujícího zájmu o epitafy může být z poslední doby Andreas Zajic, jehož zájem je sice převážně „epigrafický“, přesto ve své úctyhodné disertaci neopomíná další aspekty vycházející jak z transdisciplinárního pohledu, tak ze sledování socio-historického zázemí a fungování těchto monumentů. Klade při zkoumání obrazových sepulkrálních memorií důraz na sociálně-konvenční způsoby veřejného vyjádření osobní či mocenské identity, která je určena daným adresátům a je vždy proměnlivě definována na základě konkrétního kulturního kontextu.⁶⁸ Studium epitafů totiž může pro historiky, zejména městské, sloužit jako dobrý zdroj vícerého poznávání – elity či society měst a jejich sítí, strategií jejich prezentace (kde byly umístěny a s jakými prvky či rétorikou pracovaly) či jejich konfesionalita prezentované ve veřejném prostoru.

Přístup historiků umění k renesančním epitafům a dalším sepulkrálním monumentům mohou vice versa ukázat podobný zplošťující pohled, jako u starších historických přístupů. Namísto faktografické exploatace převažuje zájem o autonomní výtvarné aspekty těchto památníků – uměleckých děl. Příznačné je pro historiky umění bezmála programové ignorování nápisové složky sepulkrálií.⁶⁹ Z domácího prostředí mohu za všechny zvolit naši nejvíce zasloužilou badatelku o epitafech – Jarmilu Vackovou, která shromáždila početný soubor malovaných památníků, dohledala jejich

67 Kilian HECK, *Genealogie als Monument und Argument. Der Beitrag dynastischer Wappen zur politischen Raumbildung der Neuzeit*, München-Berlin 2002; Maja SCHMIDT, *Tod und Herrschaft. Fürstliches Funeralwesen der Frühen Neuzeit in Thüringen*, Erfurt 2002; *Tod und Verklärung. Tod Grabmalsskulptur in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. von Arne KARSTEN – Philipp ZITZLSPERGER, Köln-Weimar-Wien 2004; *Totenkult und Wille zur Macht. Die unruhigen Ruhestätte der Päpste in St. Peter*. Hrsg. von Horst BREDEKAMP – Volker REINHARDT – Philipp ZITZLSPERGER, Darmstadt 2004; *Grab – Kult – Memoria. Studie zur gesellschaftlichen Funktion von Erinnerung*. Hrsg. von Carolin BEHRMANN – Arne KARSTEN – Philipp ZITZLSPERGER, Köln-Weimar-Wien 2007; Andrea BARESEL-BRAND, *Grabdenkmäler nordeuropäischer Fürstenhäuser im Zeitalter der Renaissance 1550–1650*, Kiel 2007.

68 Souhrnný a fundovaný přehled základních badatelských tendencí dává A. ZAJIC, *Zu ewiger*, s. 15–18. V domácím historickém prostředí význam promyšlení vztahu umění, mentality, kultury a náboženství připomínal už v 80. letech např. Jiří PEŠEK v recenzi na knihu: Jan HARASIMOWICZ, *Treści i funkcje ideowe sztuki ślaskiej reformacji 1520–1650*, *Studia Comeniana et historica* 18, 1988, č. 36, či později TÝŽ, recenze na práci: Katarzyna CIEŚLAK, *Tod und Gedenken*, *Umění* 47, 1999, č. 4, s. 357–359.

69 Tak kriticky, ale oprávněně Jiří Roháček zmiňuje např. Kurta BAUCHA (*Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts*) či Erwina PANOFKSKEHO (*Tomb Sculpture*); v prvním případě pro jeho formalizující, ve druhém zase pro příliš ideově volnou (ikonologickou) interpretaci, vycházející z morfologických či ikonografických aspektů sepulkrálií, Jiří ROHÁČEK recenze na práci: Andreas ZAJIC, „*Zu ewiger gedächtnis aufgericht*“, *Umění* 53, 2005, č. 3, s. 310–312.

grafické předlohy a zasloužila se o odpovídající formální klasifikaci. Na pozadí toho jí však tyto památky pro svou zhusta nízkou výtvarnou kvalitu sloužily jako doklad „antirenesančního“ charakteru našeho umění 16.–17. století. Dominantně formalistní hledisko jakoby předurčilo i autorčiny názory na historické, sociální a náboženské zakotvení těchto maleb, které bylo spíše, řekněme, intuitivní. „České renesanční měšťanstvo“ vnímá v tragických souvislostech jako „osamocenou třídu, zrazovanou panovníkem i šlechtou, předurčenou de facto k zániku“, žijící ve strachu před Bohem na pozadí pověrečnosti a sektářské rozdrobenosti nekatolictví a epitafy vnímá jako symbol tohoto. Možné konfesijní nuance definuje bohužel neméně zjednodušujícím a nepřesným způsobem – luteráni jsou moralisté, katolíci více citoví.⁷⁰ Dokladem takového přístupu je bezmála úplná absence citací historické literatury. J. Vackové, ani historikům umění nelze jistě jejich formální přístup vytýkat. Patří přece k jejich zájmu, stojícímu na počátku oboru jako exaktní (znalecké) disciplíny. Vyčítat by se ale mohlo, že s obecnou historií nakládají často „selektivně, účelově, bez smyslu pro kontext“.⁷¹ I hlediska výtvarná, formální či materiálová přitom nemusejí končit prostým konstatováním. Analýza formy se může propojovat s vysvětlováním jejího původu, proměny, přenosu a užití, tedy „vyšetřením obrazu“. Tak se v případě sepulkrálií i analýza užitých materiálů a jejich dobová preference může stát dalším pramenem pro poznání sociální hierarchie a její reflexe.⁷²

Jako *partes pro toto* zmíněné odtažitosti dějin umění od „dějin“ lze uvést dvě navýsost hodnotné publikace. V prvním případě dokazuje Ivo Hlobil, že jeho zájem o umělecká díla počátku renesance je neodmyslitelný od vědomí historického kontextu objednavatelského zázemí a humanistického diskursu. V okamžiku, kdy dojde na užší problém architektonické skulptury a sepulkrálních památek, zúží se okruh otázek dominantně na formální rysy dílen či anonymních sochařů, tedy na „vývoj“ forem a výtvarného názoru.⁷³ Druhým příkladem je nedávná monografie o sepulkráliích jagellonské doby.

70 Jarmila VACKOVÁ, *Epitafní obrazy v předbělohorských Čechách*, Umění 17, 1969, s. 151–155. Historiografické kontury přístupů dějin umění nastíněny v O. JAKUBEC, *Malované renesanční epitafy předbělohorské éry jako zrcadlo náboženského vyznání*, in: K. Horníčková - M. Šroněk (vyd.), *Umění české reformace (1580–1620)*, Praha 2010, s. 385–387.

71 V. VLNAS, *Potřebují dějiny umění*, s. 155.

72 N. LLEWELLYN, *Funeral Monuments*, s. 236–251.

73 Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, zvláště s. 190–211. Podobně dnes tento trend zastupuje významná olomoucká badatelka Hana Myslivečková.

Přes zajímavé nakročení do teologického vztahu k *pompaefunefbris* se přece jen otázky kladené tomuto materiálu smršťují zase jen na otázky typologie, morfologie a výtvarné kvality, operující stále s evoluční tezí „pokroku“.74 Jiný druh izolovanosti dějin umění ukazuje i známá práce Erwina Panofského. Její promýšlení je sice odvislé od formálních a estetizujících kategorií, ale dominantní příklon k sebe-vysvětlující ikonografii a typologii ji činí rovněž diskutabilní.75 Mnohem přesvědčivěji se problému zhostili již dříve Jan Harasimowicz, Katarzyna Cieslaková a nedávno Nigel Llewellyn a Frits Scholten. Ti vycházejí z Arièsova konceptu mentalit (či kolektivní psychologie), nicméně ve svém vyšetření sepulkrálií úspěšně postupují za hranice autonomní ikonografie a typologie, a důsledně zohledňují jejich sociální, náboženskou a kulturní determinaci. Podobně tedy jako v historii poskytuje i současná umělecko-historická literatura (i přes často dílčí příspěvky) optimistické doklady, že dějiny umění jsou schopny své formalistické vidění propojovat s novými okruhy témat – zbožnosti, mentality, společenské (rodové, kolektivní) reprezentace (*Standortbestimmung*), sledujícími spíše funkční aspekt těchto děl.76

Přes tyto žádoucí přístupy však stále můžeme pozorovat dvojkolejnou disciplín. Jako příklad typicky izolovaného pohledu mohu uvést jistě výjimečnou práci amerického historika Craiga Koslofského, věnovanou „reformaci smrti“ v 16.–17. století v nekatolickém Německu. Odmítá totiž naznačený vztah mrtvých a živých a v reformovaném prostředí zdůrazňuje totální separaci živých od mrtvých jako výsledek odmítnutí očištění protestanty, a tím i celého systému rituálů a aktivit, kterými mohli živí (pozůstalí, klérus) vyprošovat vykoupení duší. Výrazem tohoto spirituálního oddělení byla i fyzická separace mrtvých umístovaných na nově zřizovaných hřbitovech

74 Jan CHLÍBEC, *Figurální sepulkrální skulptura doby jagellonské*, in: týž – J. Roháček, *Sepulkrální skulptura*, s. 28.

75 K této metodě viz C. GINZBURG, *Kunst*, s. 36–42, či P. BURKE, *Eyewitnessing*, s. 40–42.

76 Renate HOLZSCHUH-HOFER, *Kirchenbau und Grabdenkmäler*, in: *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700*, Wien 1990, s. 91–111; Karin TEBBE, *Epitaphien in der Grafschaft Schaumburg. Die Visualisierung der politischen Ordnung im Kirchenraum*, Marburg 1996; Podobný přístup zaujal k problému „sepulkrální architektury“ Howard COLVIN, *Architecture and the After-Life*, New Haven 1991; *Demeures d'éternité. Eglises et chapelles funéraires aux XVe et XVIe siècles*. Ed. Jean GUILLAUME, Paris 2005. V domácím prostředí představují jeden z prvních pohledů studie Z. Wörgötterové, zdůrazňující, že u epitafů „jejich funkční stránka často převažovala nad stránkou estetickou“, Zora PELOUŠKOVÁ, *Epitaf Šimona Kryblera z Altendorfu*, *Bulletin Moravské galerie v Brně* 55, 1999, s. 8–13. První pokus o komplexní sledování umění reformace v kulturně-historickém kontextu přinesla publikace K. HORNÍČKOVÁ - M. ŠRONĚK (eds.), *Umění české reformace*.

za městskými hradbami. Dle něj se tak smrt stává bariérou oddělující obec věřících, kteří se vztahují jako individuality k suverénnímu Bohu.⁷⁷ Svou argumentaci příznačně zakládá na textových pramenech – církevních řádech, vizitačních protokolech či tištěných kázáních (tedy normativních a teologickým diskursem ovlivněných pramenech), stejně jako na konfliktních situacích. Neméně příznačné ovšem je, že v celé knize neuvádí vizuální prameny sepulkrálií. Je snad přehlédnutí velikého množství zpřítomňování mrtvých prostřednictvím sepulkrálních památníků záměrné? Ukazují totiž na pravý opak – na ne-separování mrtvých. Není pak náhodou princip nezávislosti epitafů na hrobu a jejich umísťování v centrálních kostelech městských komunit jasným výrazem alternativní snahy navázat se svými zemřelými pevný vztah „na věčnou památku“? Tuto obligátní formulaci hlásaly jak jejich časté uvozující inskripce, stejně jako i testátoři zavazovali své potomky zřizovat „tabule na památku“.⁷⁸ Podobně se přitom vykládají i zmíněná pohřební kázání, která měla tuto mezeru v protestantském prostředí zacetit.⁷⁹ Koslofskeho rezervovanost vůči vizuálním dokladům může být typická a v případě sepulkrálií se s ní setkáváme už v dobovém prostředí.⁸⁰ Nigel Llewellyn tak referuje o cestě italského humanisty do reformované Anglie, s jejími kostely plnými sepulkrálních monumentů, kde si měl povzdechnout, jak se zde obyvatelé „málo či dokonce vůbec nestarají o smrt“. Měl nejspíše na mysli právě onen posmrtný rituální život v podobě zádušních přímluvných modliteb. Pokud tento příklad „předpojatého fantasty“⁸¹ dokládá neporozumění v případě střetu dvou kultur, je pak i Koslofskeho přístup ukázkou možné kolize dvou našich disciplín, jedné závislé na textech, druhé na obrazech.

77 C. M. KOSLOFSKY, *The Reformation*, s. 2–3, 10. Názor přejímá i Susan C. KARANT-NUNN, *Gedanken, Herz und Sinn. Die Unterdrückung der religiösen Emotionen*, in: B. Jussen – C. Koslofsky (vyd.), *Kulturelle Reformation. Sinnformationen im Umbruch 1400–1600*, Göttingen 1999, s. 88–89.

78 S odvoláním na předchozí literaturu stejný názor zastává Tomáš MALÝ, *Komemorační kultura v českých zemích raného novověku*, in: O. Jakubec (ed.), *Ku věčné památce*, s. 38. TÝŽ, „Mentalita“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (Chrudimské kšafy ze 16.–18. století)*, Chrudimský vlastivědný sborník 7, 2003, s. 45.

79 R. PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus*, s. 17.

80 Vít VLNAS, *Tunel ražený ze dvou stran? Poznámky ke vzájemnému vztahu dějepisu umění a historiografie bez přívlastků*, in: J. Dvořák - T. Knoz (vyd.), IX. sjezd českých historiků, II. Historie v kontextu ostatních vědních disciplín, Brno 2008, s. 36. V případě Koslofského nejde ani tak o chybné čtení výtvarných děl, jak má na mysli Vlnas, ale spíše jejich absolutní, nejspíše vědomé nezohlednění. Dalším příkladem toho je Norbert FISCHER, *Geschichte des Todes in der Neuzeit*, Erfurt 2001, zvláště s. 11–26.

81 N. LLEWELLYN, *Funeral Monuments*, s. 59.

Konfesionalita epitařů – jedna z možných interpretací

Na závěr lze poskytnout několik stručně definovaných příkladů z domácího prostředí, na nichž lze demonstrovat možné interpretace epitařních památek.⁸² Ty mohou ukázat alternativu na jedné straně faktograficko-exploatačnímu přístupu historiků, stejně jako na straně druhé izolovaným uměleckohistorickým analýzám zaměřeným na „uměleckost“ epitařů. Z mnoha aspektů volím složitě hledisko konfesijní reprezentace v rámci epitařů, tedy, nakolik mohly vyjadřovat nejen obecně náboženské, ale konkrétněji i konfesijní přesvědčení svých objednavatelů či „aktérů“. Tato otázka vyvolává oprávněné pochybnosti, které souvisejí s přesvědčením o potlačení silné konfesijní sebeidentifikace a jejího konfrontačního vyjádření, jak třeba mluví o nadkonfesijním křesťanství té doby u nás Josef Válka a jiní.⁸³ V rámci dějin umění se analogicky předpokládá, že přes existenci různých konfesijních kultur bylo *monument-making* plně standardizovanou praxí v základu vyjadřující stejné představy o komemoraci a náboženské, obecně křesťanské prezentaci. Je zřejmé, že při pohledu na většinu sepulkrálních památek, včetně epitařů, nepozorujeme na první pohled patrné konfesijní rozdíly. Margit Thöfnerová tak příkladně srovnává vybrané náhrobky katolických, luteránských a kalvínských vládařů, a je pravdou, že jejich struktura a podoba je bezmála shodná.⁸⁴ Také ikonografie náboženských témat na epitařech často zachycuje standardní témata ukřižování, zmrtvýchvstání, vzkříšení Lazara a podobně, bez ohledu na konfesijní prostředí. Není tedy vzácným jevem, že i historikové umění potlačují konfesijní aspekt sepulkrálních památek ve prospěch dominantní osobní, rodové či dynastické reprezentace, stejně jako připomínají jejich návaznost na předreformační tradici.⁸⁵ Podobně tak může narušovat představu o programovém konfesijním charakteru epitařů dobová umělecko – dílenská praxe zhotovovat tyto památníky anonymně do zásoby a uspokojovat tak spíše všeobecně komemorativní potřeby objednavatelů.

82 Většině z nich se již dostalo monografického zpracování, proto pro bližší informace odkazují na příslušnou literaturu shrnutou v O. JAKUBEC, *Malované renesanční epitařy*, s. 385–397.

83 Josef VÁLKA, *Myšlenkové ovzduší české společnosti na přelomu 16. a 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 26, 1996, č. 55–56, s. 16–18; T. Malý ve společném textu Ondřej JAKUBEC – Tomáš MALÝ, *Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitařu a umění jako zdroji konfesijní identifikace*, *Dějiny – Teorie – Kritika*, 2010, č. 1, s. 79–112. O rozdílech v katolickém a protestantském „umírání“ i Sebastian LEUTERT, *Geschichte vom Tod. Tod und Sterben in Deutschschweizer und oberdeutschen Selbstzeugnissen des 16. und 17. Jahrhunderts*, Basel 2007 s. 221–244.

84 M. THÖFNER, *Material*, s. 182–184, 197.

85 I. BRINKMANN, *Grabdenkmäler*, s. 375.

Ale i tak má snad zamýšlení se nad konfesijní distinkcí sepulkrálního umění smysl. Už jen z toho důvodu, že post-reformační náboženské umění přes mnohá shodná východiska hlavních konfesí (vizuální vztah k „posvátnému“, didaktická funkce umění) přece jen prošlo proměnou. Reforma přinesla podstatné změny vůči jeho formě i obsahu – vedle redukce ikonografického repertoáru (zvláště ne-biblických témat) přispěla i vlastními obrazovými programy, stejně jako reformační obraznost zásadně zapojila do evangelijního poselství obrazů nápisovou složku – tak typickou v propojení s obrazem právě u „konfesijních epitafů“.⁸⁶ I tak se hlavní funkce sakrálního umění, do jehož to sepulkrální jistě patří, stále vztahovala k jeho prostředkující roli, nesoucí vůči svému publiku osobitý vzkaz.⁸⁷ Ten se ale odvíjel od povahy konfesijní kultury, stejně jako konkrétního kontextu, do něžž bylo dílo určeno (a v němž mohlo být ale různě čteno). Proto také existuje početná literatura mapující jak katolické, tak nekatolické umění a vizuální imaginaci.⁸⁸

Reforma vůči katolické tradici ovšem také nově teologicky i prakticky redefinovala vztah ke smrti a umírání, tělu, duši, stejně jako ke společenství živých i mrtvých. I proto nelze pominout zkoumání konfesionality sepulkrálních památek i dalších funerálních médií. Nemohla ale tuto tradici, respektive vztahování se k mrtvým zcela zrušit. Luther to jasně vyjádřil v pohřebním kázání nad Janem Saským roku 1532: „Zádušní mše a přímluvy za zemřelé pominuly, ale nechceme tyto bohoslužby zcela opomenout.“⁸⁹ Odmítnutí očistce a jeho vztahu k živým proměnilo u nekatolíků eschatolo-

86 Carl C. CHRISTENSEN, *The Significance of the Epitaph Monument in Early Lutheran Ecclesiastical Art (ca. 1540–1600)*, in: L. P. Buck (vyd.), *The Social History of the Reformation*, Columbus 1972, s. 297–314; Jan HARASIMOWICZ, *Lutherische Bildepitaphien als Ausdruck des „Allgemeinen Priestertums des Gläubigen“ am Beispiel Schlesiens*, in: B. Tolkemitt – R. Wohlfeil (vyd.), *Historische Bildkunde. Probleme – Wege – Beispiele*, Berlin 1991, s. 135–164. Autor mluví o luteránském epitafu jako o „Wort-Bild-Glaubensdeklaration“, s. 136.

87 Carl C. CHRISTENSEN, *Princes and Propaganda. Electoral Saxon Art of the Reformation*, Kirksville 1992, s. 27.

88 Z řady titulů např. pro luterány: Sergiusz MICHALSKI, *The Reformation and the Visual Arts. The Protestants Image Question in Western and Eastern Europe*, New York 1995; Jan HARASIMOWICZ, *Treści i funkcje ideowe sztuki ślaskiej reformacji (1520–1650)*, Wrocław 1986; TÝŽ, (ed.), *Sztuka i dialog wyznań w XVI i XVII wieku*, Warszawa 2000. Kalvíni: *Seeing beyond the Word. Visual Arts and the Calvinist Tradition*. Ed. Paul C. FINNEY, Cambridge 1999. Katolíci: Steven F. OSTROW, *Art and Spirituality in Counter-Reformation Rome*, Cambridge 1996; *From Rome to Eternity. Catholicism and the Arts in Italy, ca. 1550–1650*. Eds. Pamela M. JONES – Thomas WORCESTER, Leiden-Boston-Köln 2002; Gauvin A. BAILEY, *Between Renaissance and Baroque: Jesuit Art in Rome, 1565–1610*, London 2003.

89 C. M. KOSLOFSKY, *The Reformation*, s. 81.

gicky motivovanou vzpomínku z prospektivní fáze na retrospektivní. Vzpomínky se netýkají budoucí spásy, ale minulého života jako vzoru křesťanského života a víry pro ty stále žijící – *exemplum virtutis*.⁹⁰ Na druhou stranu katolíci koncept očistce utvrdili a přímluvy za zemřelé vytvořily v rámci komemorace celý systém rituální praxe. Toto vše se promítlo i viditelně v typice a tematice epitafů. Protestantké epitafy nejen používaly konfrontační motivy, např. katolický klérus zobrazený v pekle, ale přinesly i rejstřík nových témat – Zákon a Milost, Kristus žehná dětem, alegorické ukřižování, Poslední večeře (jako aluze na svátost podobojí).⁹¹ Vedle toho však vyjadřovaly docela jiný „étos“, související s didaktickým aspektem protestantského obrazu jako *Lehrbildu*. Nekatolické epitafy proto pracují s více narativním (historicko-biblickým) či naopak alegorickým obsahem, který má za účasti vysvětlující nápisové složky edukativní poslání. Specifická témata i bohatě aplikované biblické nápisy tak komemorativní aspekt propojují s jistou „obrazovou teologií“, tedy s didaktickým a doktrinálním charakterem, s nímž se zobrazení ztotožňují.⁹² Příklady epitafů jako ryziho typu *Lehrbild* či *Bekennnisbild* z našeho prostředí mohou být např. Alegorické ukřižování z Opavy a Krnova a žerotínská deska z Opočna.⁹³ Naopak katolické epitafy již svými nápisy vyzývajícími pozorovatele k přímluvným modlitbám za duše v očistci vyjadřovaly něco jiného.⁹⁴ Navíc stále užívaly tradiční devocionální náměty jako Kristus Trpitel, Pieta či Madona s dítětem. Tento charakter epitafů stále ukazuje na roli Panny Marie a svatých jako přímluvců a jejich zobrazování na epitafech tedy není jen výrazem katolických kultů, ale především výzvou vůči žijícím, aby stále dbali na péči o spásu zemřelých. Také v tomto případě nacházíme příklady epitafů, které pracovaly s vyhraněnou katolickou ikonografií – oním konvenčním vizuálním jazykem. Za všechny lze uvést kanovnícké epitafy v olomouckém dómu, typické vyhoceně katolickou až „protireformační“ imaginací. Vizuální přítomnost takových epitafů v biskupské katedrále nejen uchovávala památku na kleriky, ale názornou formou ovládala prostor, který tak zvyšoval svůj

90 F. SCHOLTEN, *Sumptuous*, s. 18–19.

91 Miriam V. FLECK, *Ein tröstlich gemelde. Die Glaubensallegorie „Gesetz und Gnade“ in Europe zwischen Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Korb 2010, s. 511–551.

92 Božena STEINBORN, *Malowane epitafia mieszczańskie na Śląsku w latach 1520–1620*, *Roczniki sztuki śląskiej*, IV, 1967, s. 16–31; Carl C. CHRISTENSEN, *Art and Reformation in Germany*, Detroit 1979, s. 160.

93 Ondřej JAKUBEC, *Renesanční malované epitafy českého Slezska a jejich konfesionální charakter*, *Cieszyńskie Studia Muzealne*, 2010, č. 4, s. 81–102.

94 Ralph HOULBROOKE, *Introduction*, in: týž (vyd.), *Death, Ritual, and Bereavement*, London-New York 1989, s. 11–12.

„konfesionalizační potenciál“.⁹⁵ Epitafy tedy dokázaly velmi specifickým autonomním jazykem, který by měl být právě analyzován (ikonografie, nápisy, oslovení pozorovatele, vyjádření vztahu zemřelých k Bohu, prezentace ctnostného života), vyjádřit stejné myšlenky jako dobové příručky dobrého umírání. Jejich vypovídací hodnota, jakkoliv obdobně preskriptivní a idealizovaná, je proto stejně tak podstatná.⁹⁶

Elias Hauptner,
Epitaf olomouckého
kanovníka Thomase
Krencia s P. Marií,
1610, olej,
měděný plech,
katedrála sv. Václava
v Olomouci.
Foto: Zdeněk Sodoma
© Muzeum umění
Olomouc.

95 Ondřej JAKUBEC – Radka MILTOVÁ, *Elias Hauptner a Matouš Radouš – malíři umírajícího času. Manýristické epitafy v českých zemích kolem roku 1600*, *Umění* 57, 2009, č. 2, s. 148–171.

96 T. MALÝ, *Komemorativní kultura*, s. 39-40.

Ovšem také zdánlivě standardizované sepulkrální památníky, s konfesijně neokázaným vyhraněným charakterem, mohou vykazovat i méně výrazné konfesijní nuance. A právě tyto jemné rozdíly v imaginaci a vizuálním jazyku epitafů by se neměly opomíjet. Nedávno tak analogicky, a mnohem výstižněji, analyzovala Radmila Pavlíčková pohřební kázání českého bratra Matěje Cyra nad Petrem Vokem, kde velmi dobře ukázala, jak zdánlivě marginální nuance či obecně znějící nadkonfesijní motivy, stejně jako absence některých tezí, potvrzují bytostně konfesijní zabarvení textu, které bylo dobovým čtenářům více než zřejmé. Bratrské kázání tak srovnává s katolickým nad Kryštofem ml. Popelem z Lobkovic, jehož struktura i témata jsou sice obdobná, nicméně řada akcentů odkrývá konfesní manifestaci.⁹⁷ Podobné významové nuance mohou nabízet i epitafy. Jako vhodný příklad lze srovnat dva sochařské epitafy z druhé poloviny 16. století se zdánlivě obdobnou ikonografií. Prvním je katolický památník Jiřího ml. Popela z Lobkovic († 1590) v pražské katedrále. Zemřelý je zobrazen v devoci před krucifixem a jeho konfesi jasně identifikuje růženec v ruce. Druhý podobný monument, ovšem protestantského měšťana Georga Thallera z roku 1572, se nachází při hlavním městském chrámu sv. Mořice v Olomouci. Ve středu je podobně zobrazena devoce Thallerovy rodiny před Ukřižovaným. Konfesijní vyznění olomouckého epitafu ale ovlivňují další elementy – spodní část s Poslední večeří doplňují četné biblické citáty zdůrazňující oltářní svátost pod obojí. Epitaf tak funguje jako „obraz vyznání“ (*Bekenntnisbild*), ale vizuálně se od Lobkovicova odlišuje i narativní koncepcí. Zatímco první ukazuje protagonistu v bezčasové devoci, druhý zasazuje měšťanskou rodinu do posloupného sledu evangelijního vyprávění, počínaje dole večeří Páně a přes ukřižování vrcholí „historickým“ zmrtvýchvstáním.⁹⁸ I když tedy oba epitafy pracují se shodnou ikonografií, ukazují ji v jiném kontextu – Lobkovicův památník reflektuje katolickou pobožnost a naopak Thallerův spíše narativní a didaktický princip.

Renesanční epitafy v českých zemích jistě většinou nedisponují výtvarně atraktivními památkami, stejně jako jejich program nedosahuje sofistikovanosti, jakou sledujeme třeba v Německu či Polsku.⁹⁹ Na závěr tak

97 Radmila PAVLÍČKOVÁ, *(Ještě jednou) pohřební kázání Matěje Cyra nad Petrem Vokem z Rožmberka roku 1612. Jednota bratrská a mediální propagace*, in: J. Roháček (vyd.), *Epigraphica & sepulcralia*, III, Praha 2011, s. 339–348, 352.

98 Ondřej JAKUBEC, *Renesanční epitafy v českých zemích a jejich „konfesionalita“* in: J. Roháček (vyd.), *Epigraphica*, s. 163–193.

99 Tomu odpovídá bohatá literatura, např. Jan HARASIMOWICZ, *Mors janua vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992; Katarzyna CIEŚLAK, *Tod und Gedenken. Danziger Epitaphien vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*, Lüneburg

Epitaf rodiny
Georga Thallera,
1572, pískovec,
kostel sv. Mořice
v Olomouci.
Foto: Zdeněk Sodoma
© Muzeum umění
Olomouc.

1998; Marcin WISŁOCKI, *Protestantische Epitaphien des 16. und 17. Jahrhunderts in den pommerschen Hansestädten Stettin (Szczecin), Greifswald und Stralsund*, in: B. Störkuhl (vyd.) *Hansestadt, Residenz, Industriestandort*, München 2002, s. 105–121.

bude jistě vhodné uvést alespoň jeden zajímavější příklad, který by mohl demonstrovat, s jakými záměry historik umění může přistupovat k epitafním památkám. V Chrudimi se dodnes zachoval pozoruhodný soubor malovaných epitafů, které vytvářel pro místní elitu Matouš Radouš, rovněž její příslušník. Již na jiném místě bylo vyloženo,¹⁰⁰ jak tyto epitafy svou ikonografií (nikoliv výtvarným stylem či inskripcí) rezonovaly s utrakvistickým a poté s pobělohorským katolickým prostředím města. Jedním z nejpoutavějších památníků je epitaf Tomáše Lvíka a jeho ženy, pořízený posmrtně pro děkanský kostel po roce 1619. Na první pohled je také tradiční – ve středu ukazuje náboženskou scénu, dole portrét manželů sugestivně sledujících pozorovatele a nakonec trojici nápisů (identifikační se jmény a daty úmrtí, humanisticko-oslavná báseň, biblická citace). Bližší pohled ale naši jistotu zpochybní. Především sám ústřední výjev vyvolával dlouho chybné výklady, až po zjištění prototypu – grafiky alegorického ukřižování, jak ji vymyslel katolický rytec Hieronymus Wierix před rokem 1600. Zajímavé ovšem je, že shodný námět našel své místo právě zde, stejně jako na luteránském epitafu ve Slezsku. Setkáváme se tu tedy s ikonografií, která sama o sobě není konfesijní, ale naopak mohla být adaptována i v jiném konfesním prostředí.¹⁰¹ Záleží tedy na kontextu, ve kterém má tato ikonografie fungovat. V případě Chrudimi bylo město převážně utrakvistické, i když kolem roku 1600 se zde setkáváme s vlivy luterství či dokonce kalvínské.¹⁰² Jak tedy číst takový manželský epitaf? Snad jako „monument-dokument“ s více významovými vrstvami. Je memorií patrně bezdětných manželů, kterým ji pořídili posmrtně jejich přátelé, jak udává nápis. Humanisticky rozevlátý hlavní nápis vypisuje oslavnou biografii manžela, jež je zakončen eschatologicky optimistickým konstatováním – „nyní žiji své dny věčně pod vedením Krista“. I další výrazný nápis ale upoutá pozornost – již svým vložением mezi postavy manželů, sugerující dojem jejich *creda*. Ukazuje upravený biblický nápis, který kompiluje verše 35–39 z osmé kapitoly Pavlova listu Římanům, kde apoštol oslavuje moc Kristovy milosti a jistotu spásy, již neohrozí úzkost ani smrt, jak to explicitně ilustrují bizarní personifikace ústředního výjevu alegorického ukřižování. Nápis snad dobře akcentuje pavlovsko-luteránskou teologii, nacházející své závazné vyjádření i ve

100 O. JAKUBEC – R. MILTOVÁ, *Elias*, s. 170–171.

101 Katarzyna CIEŚLAK, *Epitafium Adelgundy Zappio w Gdańsku – przykład zbliżenia siedemnastowiecznej ikonografii luteránskiej i katolíckej*, in: J. Baranowski (vyd.), *Między Padwą a Zamościem. Studia z historii sztuki i kultury nowożytniej ofierowane profesorowi Jerzemu Kowalczykowi*, Warszawa 1993, s. 179–190.

102 Michal ŠRONĚK, *Kalvinisté v Čechách*, in: K. Horníčková – týž (ed.), *Umění české reformace*, s. 357.

Formuli concordiae, a je možné předpokládat, že toto přesvědčení o ospravedlnění vírou manželé demonstrativně vyznávali. Obraz také neobsahuje žádné „katolické atributy“, byť nelze zapomínat, že samo schéma centrální scény vzešlo z katolického prostředí. Analýza kompozice ale ukáže proměnu vzoru, který bezmála jako katolický *Andachtbild* nabízí oproštěnou devocionální scénu s pokorně zachyceným „obecným křesťanem“ u kříže, který shlíží v tichosti k zemi. Chrudimský epitaf oproti grafickému vzoru scénu zapojuje do narativního pašijového celku a v pozadí k němu připojuje scény nesení kříže a zmrtvýchvstání, čímž biblicky věrně demonstruje Kristovu spásonosnou misi. Tento přístup je bližší protestantskému pojetí didaktického náboženského díla, které má obrazem i slovem oslovit diváka. Zde je tento apelativní charakter podtržen i změnou pohledu ústřední figury, jež

Matouš Radouš,
Epitaf Tomáše Lvíka
Domažlického a jeho ženy
Salomeny Francové z Liblic
s Alegorickým ukřížováním,
po roce 1619, olejová tempera,
dřevo, Chrudim, kostel
Nanebevzetí Panny Marie.
Foto: Zdeněk Sodoma
© Muzeum umění Olomouc.

na epitafu naléhavě vyhlíží ven na pozorovatele. Ukazuje se tedy, že prvotně „katolická kompozice“ byla velmi dobře adaptována na nekatolické poměry, kde posloužila jako typický metaforický *Lehrbild*, jak dokládá i zmíněný slezský epitaf se stejnou ikonografií. I když neznáme žádný písemný pramen informující nás o vyznání či zbožnosti Tomáše a jeho ženy, můžeme snad toto dílo, díky své specifické formě a obsahu, využít k průniku do intencionality jeho objednavatelů a považovat jej za svého druhu ego-dokument či osobitý historicko-antropologický pramen nesoucí jedinečné sdělení a referující o záměrech protagonistů epitafu, jakkoliv prostředkovaných jinými objednavateli památníku.¹⁰⁵

Facit

Epitaf 16–17. století je samozřejmě třeba vnímat v kontextu. A to nejen v tom konkrétním post-reformační doby, ale i v rámci vývoje uměleckých forem, kdy nelze popřít tradici tohoto typu pohřebního monumentu. Proto již pozdně gotické, stejně jako i pozdější náhrobky pracují se složitou ikonografií a symbolickým aparátem, jehož cílem bylo utvářet obraz zemřelého jako mocenský, náboženský i morální vzor. U epitafů však konstrukce autonomní identity „sociálního těla“ zemřelých tvořila princip. Právě pro tento konceptuální charakter mohou epitafy a otázky jim kladené představovat obohacení nejen pro historiky, ale i historiky umění. Nabízí větší interpretační pole, než jen prosopografické, genealogické či heraldické údaje v prvním případě a abstrahované výtvarné formy či stylové kategorie na druhé straně. Jejich hodnota jako pramene není jen exploatační, stejně jako epitafy nebyly jen pasivní reflexí kulturních kódů, médiem, ale mnohem komplexnějším fenoménem, který dobový diskurs smrti napomáhal utvářet. Studium epitafů a vůbec uměleckých děl jako projevů určitého dobového kontextu (E. H. Gombrich by možná řekl „klimatu“) tedy neznamená pouhý determinismus. Vedle normativnosti obrazové kultury a její tradice sehrávalo podstatnou roli při utváření „konkrétní“ umělecké formy její „konkrétní zadání“, na němž se podílely nejrůznější okolnosti, na jejichž základě tvůrce vytvářel „konkrétní“ formu díla.¹⁰⁴ Je zjevné, že při takovém způsobu tazání nelze umělekohistorické a historické hledisko oddělit. Epitaf tak

105 Podrobněji Ondřej JAKUBEC, *Renesanční epitaf jako médium „konfesijní identity“ v prostředí předbělohorské Chrudimi. Památník Tomáše Lvíka Domažlického (†1616) a Salomeny Francové z Liblic (†1619) jako historicko-antropologický pramen*, *Theatrum historiae* 3, 2008, s. 65–84.

104 Ernst Hans GOMBRICH, *Norm and Form. Studies in the Art of the Renaissance*, London 1966, s. vii; Michael BAXANDALL, *Patterns of Intention. On the Historical Explanation of Picture*, New Haven-London 1985, s. 30.

stále můžeme vnímat jako historický pomocný pramen, umělecké dílo – ryzí formu, ale i jako vizuální médium, komunikační prostředek nesoucí jedinečné dělení. A dějiny umění mohou se svou analýzou vizuálních norem, forem a ikonografie nabídnout jeden z komplementárních pohledů na „fenomén smrti“, který se z principu vzpírá jednotnému historickému výkladu a spíše vyžaduje „flexibilitu historického diskursu“. Přístupy historiků umění, historiků, demografů, sociologů a psychologů a dalších proto mohou a budou i nadále přinášet svá specifická tázání a řešení, což jen vypovídá o tom, že „umírání nemůže být nijak vtěsnáno do dat vyznačovaných na schématech grafů“.¹⁰⁵

105 N. LLEWELLYN, *The Art*, s. 7.

Renaissance Epitaph on the Intersection of Disciplines and its Communicational Possibilities

ONDŘEJ JAKUBEC

The Renaissance epitaphs visually defined the 16th and 17th century; a distinctive “culture of epitaphs” existed in this period. In some regions, this highly popular art form was predominate in the work of painters and sculptors. The main task of this text is to define epitaph in comparison with other sepulchral monuments (especially gravestones or head stones) and to attempt to explain their extreme popularity within contemporary discourse around death, remembering and salvation. The text also explores the interpretive possibilities of this “artwork” as a “source” within the “document – monument” relationship. It raises a question of the role of art history, or more exactly, of art-historical material, in the context of cultural-historical “death studies.” Which methods should we use to approach this material? Traditionally, history and art history study material within their isolated fields, which prevents them from drawing maximum benefit from their intersection. The author believes that it is not possible to analyze epitaph solely from the art-historical position as an object of style and form, a pure “art.” Neither is it useful to treat it as a reservoir of historical facts, or reduce it to vague illustration of historical texts. The epitaph carries unique information necessary for understanding the historical reality, if we explain it historically and perceive it as a specific “source.” By studying the epitaph as an “image,” art historians can contribute to the critique of this “source.” Art history takes into account the role and “networking” of the artist and the patron, analyzes the inner logic of the artwork and its relationship to visual tradition, and explores the role of visual stereotypes and conventions influenced by cultural patterns of the period and by shared experience. One concludes that it is impossible to separate the art-historical and historical point of view. Epitaph thus remains an auxiliary historical source, and a work of art, a pure form, but it is also a visual medium, a means of communication carrying a unique message. Art-historical studies of sepulchral monuments use analysis of visual norms, forms and iconography to offer an alternative view of the “death phenomenon.”

Studying the role of epitaphs as sepulchral monuments leads to a complex culturally historical theme of death, dying and remembering. Historical research deals with the theme mainly as a cultural phenomenon, studying the reception and perception of death in the past and seeing death as a social construction that touches upon the wide field of cultural history, historical anthropology and history of mentalities. Epitaphs as “social images of the dead” show expressively how the collectively imagined existence of the dead permeates both historical and present time. The text focuses on the denominational aspect of epitaphs and how this reflects the depiction of the protagonists (who were not always identical with the patrons). The author argues that sepulchral art should continue to be distinguished according to the denomination, despite justified objections that there was a tendency, especially in the Czech Lands, to restrain the strong denominational self-identification and its confrontational expression. Apart from a number of seemingly iconografically neutral examples, there are many epitaphs with distinctly Catholic as well as non-Catholic (Lutheran, Calvinistic) iconography, which, together with corresponding texts, represented the denominational identity of the protagonists. This is also connected with the way both main denominational parties built their own unique visual culture and imagination in religious art. We need to analyze the specific language of epitaphs

(iconography, inscriptions, the way they address the viewer, the expression of relationship of the dead to God, the presentation of the virtuous life) because this language reflected the mentality of dying and remembering as developed in individual denominational cultures. (However, their denominational distinctness should not be perceived in all cases within a strictly polarized context.) 16th and 17th century guidebooks of good death speak similar language and even though they are often normative and idealized, their informational value is essential. In this sense, it is even more useful to compare epitaphs with funeral sermons, which were, like epitaphs, created after death, and their existence was not limited to the space of the funeral or the duration of the ceremony. In the form of prints, sermons had much wider range of influence, both spatially and temporally. Like epitaphs, sermons are “conceptual media”: they do not “describe” but use rhetorical figures and traditional clichés to construct an ideal image of the deceased person. From a confessional point of view, both sermons and epitaphs use numerous seemingly marginal nuances and universally valid formula, or omit certain denominationally charged motifs. Paradoxically, these nuances, absences and generalizations confirm the essentially denominational tone of both epitaphs and sermons. This tone may seem indistinct to us but was more than obvious to the contemporary recipient. The peculiar “conceptual” character of epitaphs, so clearly visible from the religious (confessional) point of view offers a possibility to study epitaphs as something more than “formal artworks” on the one hand, or “sources to exploit” on the other. Instead, we can view epitaphs as complex media reflecting cultural codes of dying, death, remembering and salvation (which is especially interesting in the context of Europe divided by different denominations), but also as pure phenomenon that took part in forming the death discourse of the period.

Translated by Hana Logan

STUDIE

Jednota bratrská a rodinné zázemí Václava Hollara

OLGA FEJTOVÁ

V roce 2006 došlo v Mladé Boleslavi k významnému nálezu archivu Matouše Konečného, biskupa Jednoty bratrské,¹ jehož součástí byla mimo jiné i evidence členů Jednoty z Prahy a ze středních Čech, doplněná o soupisy nově přijímaných členů. Rejstřík sboru pražského i jiných k němu příslušejících podle všeho vyhotovil kdysi sám Matouš Konečný.² Sestavil ho k 16. listopadu roku 1607 a zachytil v něm 418 jmen členů Jednoty bratrské ze všech tří královských měst pražských počítaje v to i ty, kteří se podíleli na správě sborové komunity.³ Jednalo se jak o měšťany, tak o obyvatele měst pražských, včetně vandrovnických tovaryšů. Seznam byl rozčleněn podle jednotlivých měst

OLGA FEJTOVÁ: The Unity of the Brethren and the Family Background of Wenceslaus Hollar
This contribution, on the basis of data from a recently discovered primary source on the history of the Unity of the Brethren, i.e. the name index of its members from the Towns of Prague and suburbs from 1607, and their confrontation with other contemporary documents, reveals the allegiance of Wenceslaus Hollar's father to this confession. However, some members of the Hollar Family, which had Czech Brethren roots, succeeded in behaving rather pragmatically in a new contemporary confessional environment and in adapting to the changes of confessional conditions by which they went beyond the usual notions of the Brethren confession and stood in contrast to the fortunes of the majority of other Prague members of the congregation of the Unity of the Brethren.

Key words: 17th century, the Czech Lands, Prague, Horažďovice, Wenceslaus Hollar, John Hollar, the Unity of the Brethren

a v jejich rámci podle bydliště členů sboru. Uvedená evidence pražské základny předbělohorské Jednoty bratrské připravená aktuálně k uveřejnění,⁴ ukrývala vedle jmen z běžného měšťanského prostředí i několik významných osobností z řad měšťanských politických, ekonomických či intelektuálních elit z Malé Strany i Starého a Nového Města. Minimálně dva záznamy nás přivádějí také k rodinnému zázemí významných zástupců pražské umělecké sféry. První z nich, který se týkal několika osob, jednoznačně a nezpochybnitelně zachytil nejbližší příbuzné českého barokního malíře Karla Škréty,⁵ druhý pak uvádí jméno, které naznačuje souvislost s rodinným zázemím druhého českého velikána barokního umění, totiž Václava Hollara. Mezi pražskými novoměstskými členy sboru Jednoty bratrské byl v lokalitě „na Tůních“ zapsán i „Jan Holar z Horažďovic“. Byl zachycen samostatně, bez rodiny či nejbližších příbuzných.⁶ Naskytá se proto otázka, zda se jednalo o příbuzného známého českého rytce Václava Hollara. Jméno by totiž naznačovalo, že mohlo jít přímo o jeho otce. Pokud by tomu tak bylo, výrazně by to posunulo debatu o konfesijním zázemí, z něhož Václav Hollar vyšel a které také formovalo jeho osobnost. Současně by bylo možné lépe vysvětlit i mnohé jeho životní kroky, spojené především s odchodem z Čech v době pobělohorské.

Hollarovi životopisci naráželi a narážejí při rekonstrukci jeho života, respektive pokud se pokoušejí odhalit jeho konfesijní příslušnost, na základní problém, a tím je nedostatek pramenů. Ten je vedl a vede k hypotézám,

1 Viz Jiří JUST, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22–25 (46–47), 2009, s. 249–286; TÝŽ, *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*, (ed.) Jiří JUST, Praha 2011 (Archiv Matouše Konečného I./1.), s. 11–41.

2 Za identifikaci písařské ruky v soupisu děkuji kolegyni Mgr. Markétě Růčkové, která mě navíc na tento nález a především na jeho součást, týkající se obyvatel pražských měst upozornila. Současně bych chtěla poděkovat kolegovi Pavlovi Sosnovcovi za zpřístupnění uvedeného materiálu a kolegiální pomoc při jeho zpracování.

3 Muzeum Mladoboleslavska, Mladá Boleslav, Archiv Matouše Konečného, A 3254/Praha/O/1607, Rejstřík Jednoty bratrské Praha 1607 a A3254/Tuchoměřice/O/1607.

4 Soupis bude vydán jako součást monografie Olga FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské*, připravovaná do tisku v roce 2013.

5 Olga FEJTOVÁ, *Karel Škréta – malíř českého baroka a jeho českobratrské kořeny*, Umění 59, 2011, č. 1, s. 57–59.

6 Muzeum Mladoboleslavska, Mladá Boleslav, Archiv Matouše Konečného, A 3254/Praha/O/1607, f. 5r.

kteře zařazují Václava Hollara a jeho rodinu na jedné straně k okruhu protestantů, aniž by většinou vlastní konfese byla specifikována, nebo z něj na druhé straně činí katolíka. Zatímco první hypotéza se od 19. století pravidelně objevovala převážně v české odborné literatuře, možný katolicismus Hollarův měly častěji reflektovat zahraniční, hlavně německé výzkumy.⁷ Zahraniční badatelé však ve svých teoriích vycházeli, tak jako jejich čeští kolegové, ze stejné nebo spíše užší pramenné základny.⁸ Vzhledem k tomu, že česká uměnovědná i historická literatura Hollarovi přisuzovala jako základní charakteristiku, úzce spojenou s jeho životní dráhou i tvorbou, osud pobělohorského náboženského exulanta,⁹ jeví se odpověď na otázku konfesijního zázemí, v němž Hollar vyrůstal a které ho nepochybně ovlivnilo i profesně, tím významnější.

Současná historiografie, respektive studie, vytvořené v souvislosti s organizací poslední větší hollarovské výstavy v Praze na přelomu let 2007/2008,¹⁰ se k Hollarovu konfesijnímu zázemí staví v zásadě neutrálně. Zdůrazňována je silná vazba prezentace Hollara jako protestanta ve starší české historiografii 19. a první poloviny 20. století s ideologizovaným pohledem na české dějiny doby pobělohorské, charakterizující je jako etapu útlaku českého (původně převážně protestantského) národa katolickými Habsburky a jejich politikou. Neudržitelnost tohoto pohledu, i díky rozvoji bádání k problematice náboženského vývoje českých zemí po roce 1989,¹¹

7 Blíže k tomuto tématu Vít VLNAS, *Návraty českého vyhnance. Hollar a Hollarium v českém kulturním povědomí*, in: Václav Hollar 1607–1677 a Evropa mezi životem a zmarem, (ed.) Alena Volrábová et al., Praha 2007, s. 51–59 (angl. verze *Wenceslaus Hollar 1607–1677 and Europe between Life and Desolation*, /edd./ Alena VOLRÁBOVÁ et al., Prague 2007), a k reflexi Hollarovy konfesijní příslušnosti v německé literatuře Alena VOLRÁBOVÁ, *Václav Hollar a Evropa mezi životem a zmarem*, in: tamtéž, s. 8.

8 Shrnutí zahraniční literatury k životu a dílu Václava Hollara srov.: Vladimír DENKSTEIN, *Hollarovy rané kresby z let 1625–1630*, Umění 25, 1977, s. 216, a TÝŽ, *Václav Hollar kresby*, Praha 1978, s. 81, a výstavní katalogy z roku 2007 – srov. poznámka č. 1 a 10.

9 V. VLNAS, *Návraty českého vyhnance*, s. 51.

10 Výstava se pod názvem *Václav Hollar a Evropa mezi životem a zmarem* uskutečnila ve dnech 12. 10. 2007 – 13. 1. 2008 v paláci Kinských v Praze. Katalog k výstavě *Václav Hollar 1607–1677 a Evropa mezi životem a zmarem*, (ed.) A. VOLRÁBOVÁ et al.

11 Srov. shrnutí výsledků bádání k baroknímu období českých dějin in: *Barokní Praha – barokní Čechie. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách*, Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24.–27. září 2001, (ed.) Olga FEJTOVÁ – Václav LÉDVINKA – Jiří PEŠEK – Vít VLNAS, Praha 2004 (= Documenta Pragensia); aktuální shrnutí literatury k tématu srov. Olga FEJTOVÁ, „*Já pevně věřím a vyznávám...*“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012, s. 67–79.

vyvolala oprávněné pochyby, které se týkaly zařazování Václava Hollara mezi protestanty často pouze na základě jediného údaje z jeho života, totiž že Čechy opouští roku 1627, kdy zemi zasáhla významná vlna náboženské emigrace jako reakce na zahájení činnosti rekatolizačních komisí.¹² Při přípravě hollarovské výstavy ve druhé polovině minulého desetiletí proto převážil spíše kompromisní pohled na důvody Hollarova odchodu z Čech. Byl sice zmíněn i konfesijní motiv, který souvisel se známými údaji o Hollarově širší rodině v Čechách, ale současně byly zdůrazněny také jeho profesní ambice, dále rodinné spory a nakonec i možné příčiny ekonomické.¹³

Na protestantské kořeny Václava Hollara, respektive protestantskou konfesi jeho otce odkazovali už jeho první životopisci a současníci. John Aubrey připomínal Hollarovu vzpomínku na otce, který měl být přistižen v době předbělohorské na tajném shromáždění a následně být pokutován.¹⁴ John Evelyn pak zmiňoval přestup Václava Hollara ke katolictví až při jeho pobytu v zahraničí.¹⁵

První pochyby o protestantismu Hollara se objevily v české historiografii na počátku 20. století, a to především v díle Františka Adolfa Borovského.¹⁶ On i jeho následovníci konstruovali katolické konfesijní zázemí užší rodiny Václava Hollara ovšem téměř výhradně na základě údajů, které se týkaly kariérního postupu i úřednického profesního života jeho otce. Jan Hollar totiž působil v době předbělohorské jako komorník, později registrátor a nakonec jako depozitor desek zemských.¹⁷ Podle údajů literatury navíc na úředním postu u zemských desek zůstal i po událostech bělohorských a setrval na něm až do své smrti kolem roku 1630. V pobělohorském období měl

12 Blíže srov. Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, II, Praha 1882–1885; aktuálně Jaroslava MENDELOVÁ, *Dekrety reformatní komise pro Nové Město pražské z let 1627–1629*. Edice, Praha 2009; Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999, zvláště s. XX–XXIII.

13 Srov. A. VOLRÁBOVÁ, *Václav Hollar a Evropa mezi životem a zmarem*, s. 7–11.

14 Srov. John AUBREY, *Brief Lives*, Andrew CLARK (ed.), Oxford 1898, s. 407, citováno dle V. DENKSTEIN, *Hollarovy rané kresby*, s. 196, a TÝŽ, *Václav Hollar kresby*, s. 14.

15 Citováno dle V. DENKSTEIN, *Hollarovy rané kresby*, s. 196, a TÝŽ, *Václav Hollar kresby*, s. 14. K dalšímu Hollarovu životopisci (George Vertue), který už nebyl Hollarovým současníkem, srov. A. VOLRÁBOVÁ, *Václav Hollar a Evropa mezi životem a zmarem*, s. 7.

16 František Adolf BOROVSÝ, *Václav Hollar a české Hollareum*, Praha 1907, s. 8–9. Jeho argumentaci přijímá později i další Hollarův životopisec Johannes URZIDIL, *Hollar. Umělec, vlastenec, světoobčan*, Praha 1937, s. 14–15. Odkazy na další tituly srov. V. DENKSTEIN, *Václav Hollar kresby*, s. 77.

17 F. A. BOROVSÝ, *Václav Hollar a české Hollareum*, s. 5; J. URZIDIL, *Hollar*, s. 14.

být v úřadu dokonce povýšen.¹⁸ Jednoduchá úvaha vedla pak Hollarovy životopisce k tvrzení, že pokud jeho otec sloužil bezmála třicet let habsburským katolickým panovníkům, musel být katolíkem.¹⁹ Druhým argumentem pro katolictví Hollarovy rodiny bylo polepšení, respektive doplnění rodinného erbů Hollarů z Práchně (Prachenbergeru) o znak matky Václava Hollara rozené Lvové (Löwové) z Löwengrünü a Bareytu. Došlo k němu roku 1636 a proběhlo z iniciativy a na žádost právě Václava Hollara. Týkalo se nejen jeho osoby, ale také jeho bratra Mikuláše, tedy dvou synů z prvního manželství Jana Hollara s Margaretou (Markétou) Lvovou.²⁰ Kladné vyřízení této žádosti bylo ze strany katolického panovníka, tj. Ferdinanda II., zdůvodněno „ohledem na věrné služby, které prokázal ... Jan Hollar [otec žadatele O.F.], domu rakouskému“.²¹ Dle řady badatelů nebylo myslitelné, aby takovou žádost o polepšení rodového erbů císaři mohl podat nekatolík.²² Argumentace tohoto typu, která se v české odborné literatuře objevovala od počátku 20. století, se naposledy uplatnila v roce 1977 v monografii Stanislava Richtera, věnované Václavu Hollarovi.²³ Richter prezentoval jeho otce Jana Hollara jako loajálního úředníka, který si zachovával v nábožensky i politicky zjitřené době předbělohorské i během stavovského povstání „nezávislý a neutrální postoj k událostem“. Hollarova otce přiblížil tento autor jako člověka, který si udržoval odstup od dobových náboženských konfliktů a nijak se do nich nezapojoval, a to ani v době po vydání rudolfínského majestátu, který vytvořil i nekatolickým konfesím prostor pro legální působení. Z tohoto důvodu viděl Richter v Janovi Hollarovi spíše katolíka, který se neangažoval v dobovém náboženském dění.²⁴

Argumentace Stanislava Richtera pro katolictví Jana Hollara v sobě zahrnuje na první pohled výstižnou charakteristiku života a především kariéry úředníka desek zemských, tj. jeho zdrženlivý postoj k prezentování vlastní

18 F. A. BOROVSÝ, *Václav Hollar a české Hollarium*, s. 8–9; J. URZIDIL, *Hollar*, s. 15. K úmrtí Jana Hollara srov. Antonín DOLENSKÝ, *Václav Hollar český rytec*, Praha 1919, s. 6; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám rodu Hollarů z Práchně*, Časopis Musea Království českého 85, 1911, s. 163 – autor, který jako jeden z mála Hollarových životopisců pracoval s prameny, uvádí na rozdíl od jiné literatury pouze přibližný údaj o době úmrtí Jana Hollara.

19 J. URZIDIL, *Hollar*, s. 15.

20 *Tamtéž*; A. DOLENSKÝ, *Václav Hollar*, s. 6.

21 J. URZIDIL, *Hollar*, s. 15.

22 *Tamtéž*; A. DOLENSKÝ, *Václav Hollar*, s. 6.

23 Stanislav RICHTER, *Václav Hollar. Umělec a jeho doba 1607–1677*, Praha 1977, s. 36–39.

24 *Tamtéž*, s. 59.

víry. Tato okolnost ovšem v neklidných předbělohorských a bělohorských časech nesvědčí o žádném konkrétním konfesijním zázemí jedince, ale spíše o jeho vynucené obezřetnosti. Teze o věrných službách Jana Hollara katolickým panovníkům pak pomíjí skutečnost, že dotyčný byl úředníkem v zemské instituci, a tudíž sloužil v době předbělohorské v prvé řadě stavům.²⁵ Rovněž žádost Václava Hollara o rozšíření rodového erbů není jednoznačným dokladem jeho či otcova katolictví. Hollar tuto žádost podává za přispění a na přímluvu anglického vyslance, v jehož družině tehdy pobýval mimo jiné i u císařského dvora.²⁶ S takovou diplomatickou podporou následná úprava nobilitace rodiny Hollarů nemusela vyžadovat ani žadatelovo katolictví, natož katolickou konfesi u jeho otce. Samotné vyjádření panovníka k nobilitaci ocenilo pouze „věrné služby“, což se týkalo obecně loajality a profesionality Jana Hollara, nikoliv speciálně jeho konfese.²⁷

Richterova monografie ale upozornila na závažný problém, s nímž se potýkalo veškeré dosavadní hollarovské bádání pokoušející se dokládat tu či onu konfesi otce Václava Hollara na základě jeho profesní kariéry. Jde o otázku, zda a za jakých podmínek se nekatolík mohl ocitnout a působit na postu vyššího zemského úředníka, a to jak v době předbělohorské, tak během stavovského povstání, respektive zda mohl protestant zůstat na postu vyššího zemského úředníka s nástupem rekatolizace po porážce povstání. V prvním případě se skutečnou komplikací pro úřednickou kariéru nekatolíka mohla stát, a to pouze do roku 1609, jen veřejně deklarovaná příslušnost k netolerované konfesi, tj. např. k Jednotě bratrské. V době pobělohorské pak samozřejmě byla již nutnou podmínkou kariéry zemského úředníka příslušnost ke katolické konfesi, ale zkoumání míry její věrohodnosti přesahovalo, alespoň do poloviny 17. století, rámec možností dobové světské i církevní moci.²⁸ Proto ani kariéra Jana Hollara sama o sobě nesvědčí o jeho konkrétní konfesijní příslušnosti, protože nedokazuje nic

25 Srov. Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 61–63.

26 J. URZIDIL, *Hollar*, s. 15, 42–43.

27 Srov. ke kariérám nekatolíků v císařských službách v době pobělohorské Thomas WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, Český časopis historický 98, 2000, s. 509–512. Autor konstatuje, že ještě ani ve druhé polovině 17. století nebyla konverze ke katolictví bezpodmínečným předpokladem pro kariéru v císařských službách – s. 512.

28 Srov. O. FEJTOVÁ, „*Já pevně věřím a vyznávám ...*“, s. 275–282; aktuální shrnutí literatury Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny země Koruny české*, VIII, Praha 2008, s. 664–694.

více, než že dotyčný svou konfesi veřejně nedeklaroval a dokázal se přizpůsobit různým nábožensko-politickým poměrům.

Naopak ve prospěch protestantismu Václava Hollara svědčí řada dnes z větší části známých životopisných dat, spojených s celou jeho rodinou. Právě tyto údaje daleko lépe odpovídají na otázku, v jakém náboženském prostředí umělec vyrůstal a jaká konfese ho především formovala. Písemné prameny zachytily ve dvou předbělohorských dekádách v městech pražských dva bratry Hollarovy z Práchně – Jana (otce Václava Hollara) a Jakuba (strýce Václava Hollara). Nobilitaci a predikát z Práchně získali roku 1600.²⁹ Oba se přistěhovali do měst pražských, konkrétně na Nové Město, z Horažďovic, tehdy patřících k panství švihovskému. Jeho tehdejší českobratrští majitelé zažívali ještě v sedmdesátých a osmdesátých letech 16. století závažné konflikty s panovníkem kvůli svým ikonoklastickým aktivitám.³⁰ V samotném městě se i díky jeho bratrské vrchnosti nacházela početná komunita Jednoty bratrské,³¹ jejíž několik členů se na přelomu 16. a 17. století přestěhovalo do měst pražských.³²

Jan Hollar, otec Václava Hollara, získal měšťanské právo na Novém Městě pražském roku 1601 a v dokumentu, který předložil novoměstské radě, je označen jako „Jan Holar z Horažďovic“, tedy v identické formě, kterou uvádí soupis členů Jednoty bratrské Matouše Konečného. Rukojemství mu při udělení měšťanského práva poskytl mimo jiné i Adam Skála ze Zhoře, přední člen pražského sboru Jednoty bratrské,³³ který vystupoval v této úloze výjimečně, a to vždy v případech novoměšťanů, u nichž se dala předpokládat vazba na Jednotu bratrskou.³⁴ Úřednická profese Jana Hollara

29 *Ottův slovník naučný*, XI, Praha 1897, s. 485; V. DENKSTEIN, *Václav Hollar kresby*, s. 14.

30 Srov. Michal ŠRONĚK, *Náboženský obraz v teorii a praxi radikální reformace v předbělohorských Čechách* [on line], habilitační práce, Masarykova univerzita Brno, Brno 2010, s. 97, [cit. 23. února 2012], <<https://is.muni.cz/do/rect/habilitace/1421/sronek/habilitace/>>.

31 K historii místního sboru Jednoty bratrské srov. Vojtěch SOKOL, *Příspěvky k náboženskými dějinám horažďovským*, Písek 1925; Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1955, s. 30–31.

32 Muzeum Mladoboleslavska, Mladá Boleslav, Archiv Matouše Konečného, A 3254/Praha/O/1607, Rejstřík Jednoty bratrské Praha 1607.

33 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 558, f. 243. K bratrské příslušnosti Adama Skály ze Zhoře srov. Muzeum Mladoboleslavska, Mladá Boleslav, Archiv Matouše Konečného, A 3254/Praha/O/1607, Rejstřík Jednoty bratrské Praha 1607, 7v.

34 V roce 1592 poskytl rukojemství jednomu z členů bratrské rodiny Rozínů pocházejících z Turnova, roku 1604 měšťanovi přicházejícímu z Přerova s „vejhostním“ listem od Karla st. ze Žerotína či v roce 1606 jinému měšťanovi z Horažďovic, Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 558, f. 126r, 265r, 290v.

již byla zmíněna. Jeho první manželkou se stala Markéta (Margareta), dcera obchodníka Davida Lva z Lövengrynu a Bareytu, který pocházel z Horní Falce, tj. z oblasti, která byla ve druhé polovině 16. století silně ovlivněna kalvínským. Jejím bratrem byl pravděpodobně Jan Löw z Löwengrünü a Bareytu, který působil mimo jiné v Praze jako agent saského kurfiřta.⁵⁵ V souvislosti s těmito okolnostmi je více než pravděpodobné, že první manželka Jana Hollara se hlásila k protestantské konfesi. Její přesnou formu však nelze určit. Jeho druhou manželkou se měla stát jistá Markéta, která pocházela z Hradce Králové. Sňatek s ní uzavřel krátce po smrti předchozí ženy v roce 1613.⁵⁶ Jan Hollar po sobě zanechal tři syny – nejstaršího Václava, slavného malíře a rytce, a dále Mikuláše a Jana (později v pramenech zachyceného jako Jan Jiří), kteří se všichni narodili ze sňatku s Markétou Lvovou.⁵⁷

Jan Hollar se stal již na počátku 17. století majitelem domu na Novém Městě pražském, nejprve v ulici na Dláždění (dnešní Hybernská) v prostoru pozdějšího Šporkovského paláce. Tento dům prodal roku 1604 významnému členovi pražského sboru Jednoty bratrské Vojtěchovi Kautskému (Koutskému) z Jenštejna.⁵⁸ Místo této nemovitosti zakoupil ve stejném roce nedaleko nový dům na Senném trhu.⁵⁹ O rok později formou „freymarku“ získal místo něj hodnotnější dům v Soukenické ulici, v němž se měl roku 1607 narodit a vyrůstat i budoucí významný umělec Václav Hollar.⁴⁰

55 Srov. Vladimír DENKSTEIN, *Dodatek k údajům o rodině Václava Hollara*, Umění 27, 1979, s. 358.

56 Údaj se opírá především o manželské „vzdání“ s novou manželkou z 5. 9. 1613 – Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2201, kniha trhová Nového Města pražského 1613–1640, f. 34r; srov. také Antonín RYBIČKA, *O rodině Hollarů z Prachně*, Časopis musea Království českého 29, 1855, s. 301; F. A. BOROVSÝ, *Václav Hollar a české Hollareum*, s. 5; J. URZIDIL, *Hollar*, s. 12.

57 F. A. BOROVSÝ, *Václav Hollar a české Hollareum*, s. 6; A. RYBIČKA, *O rodině Hollarů*, s. 301. J. URZIDIL, *Hollar*, s. 12, zmiňuje, že Václav a Mikuláš pocházeli z prvního manželství Jana Hollara a nevlastní Jan Jiří z druhého. Tuto informaci převzal i S. RICHTER, *Václav Hollar*, s. 43. Uvedený údaj není doložen citací a další literatura jej neopakuje. Z materiálů knihy zhostné Nového Města pražského však vyplývá, že všechny děti Jana Hollara se narodily ze svazku s Markétou Lvovou a nejmladším byl Jan (Jiří) – srov. Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 137, kniha zhostná/výhostná Nového Města pražského, 1609–1649, f. 219v, 19. 12. 1635.

58 František RUTH, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*, I, Praha 1902, s. 343. Vojtěch Kautský je zachycen v soupisu členů Jednoty bratrské viz Muzeum Mladoboleslavska, Mladá Boleslav, Archiv Matouše Konečného, A 3254/Praha/O/1607, Rejstřík Jednoty bratrské Praha 1607, f. 1r, 6r.

59 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2199, kniha trhová Nového Města pražského 1600–1607, f. 230v, 30. 6. 1604.

40 Tamtéž, f. 242v, 9. 5. 1605. Za uvedený dům splácel dopletek až do roku 1619.

Zřetelnější vazbu k protestantskému prostředí je možné sledovat u prostředního syna Jana Hollara a bratra rytce Václava Mikuláše, jenž působil jako vrchnostenský úředník na Boleslavsku, kde je připomínán minimálně v letech 1636–1658.⁴¹ Jednalo se o oblast, která byla v době předbělohorské jedním z center působení Jednoty bratrské. Co je však důležitější, roku 1640 vystoupil Mikuláš Hollar na straně protestantské, konkrétně jako jeden z plnomocníků pověřených za švédského vpádu převzetím statku Smiřických a výkonem jeho správy (což se opakovalo v letech 1643 a 1648).⁴²

Nejmladší Hollarův bratr Jan, respektive Jan Jiří, se oženil roku 1634 s vdovou po lékárníkovi Arnbergerovi v Mladé Boleslavi, kde se usadil a působil v městské radě. Díky sňatku nejen významně rozšířil svůj nemovitý majetek, ale současně se, byť dočasně, usadil ve městě, které je opět možné spojit s tradicí předbělohorského intenzivního působení Jednoty bratrské, jehož důsledky zasahovaly i do vývoje pobělohorského.⁴³ Jan Jiří se však později vrátil do měst pražských, kde mu roku 1644 bylo uděleno měšťanství na Novém Městě pražském.⁴⁴ V této době již působil jako úředník při české kanceláři a o jeho veřejně deklarované katolické konfesi nebylo pochyb.⁴⁵ I díky novému významnému profesnímu postavení se mu obratným jednáním podařilo postupně získat nejen nemovitý majetek svého otce, ale i problematické dědictví po strýci,⁴⁶ které vysoudil na vdově po svém bratranci stejného jména Janovi Jiřím, tj. Zuzaně Hollarové. Uvedený bratranec byl jediným synem, respektive potomkem jeho strýce Jakuba Hollara.⁴⁷

41 *Ottův slovník naučný*, XI, s. 485.

42 T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, I, s. 551.

43 V radě byl zachycen minimálně v letech 1637–1638. Srov. *Ottův slovník naučný*, XI, s. 485.

44 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 559, kniha měšťanských práv Nového Města pražského 1612–1658, f. 274r, 8. 8. 1644; Sběrka listin, sign. PPL IV-6131, zachovací list pro Jana Jiřího Hollara 3. 6. 1644.

45 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 559, kniha měšťanských práv Nového Města pražského 1612–1658, f. 274r, 8. 8. 1644; *Berní rula*, III. Pražská města, (ed.) Václav LÍVA, Praha 1949, s. 85. Za zamyšlení stojí i okolnost, že na rozdíl od svých bratrů Václava a Mikuláše nebyl Jan Jiří roku 1636 zahrnut do polepšení rodového erbů – srov. poznámka č. 21 a 35.

46 *Berní rula*, III. Pražská města, (ed.) V. LÍVA, zaznamenala v jeho majetku nejen dům v Soukenické ulici (s. 107), ale i původně strýcův dům U modrého orla s šenkem (s. 85).

47 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka papírových listin, sign. AMP PPL IV – 9117, 19. 4. 1660, narovnání pozůstalosti po Jakobovi Hollarovi z Práchně; AMP PPL IV – 12626, žádost Jana Jiřího Hollara o zrušení „zvodu“ šestipanského úřadu na dům U modrého orla, který vznikl pro neodvádění kontribuce, 20. 8. 1664; celý spor o dědictví poprvé zachytil A. DOLENSKÝ, *Príspevek k dějinám rodu Hollarů*, s. 160–163, ten rovněž zmiňuje, že Zuzana byla tehdy již znovu prodaná za horažďovického měšťana Táborského – srov. *tamtéž*, s. 161.

Také v životopise zmíněného Jakuba Hollara, bratra Jana Hollara a strýce rytce Václava Hollara, nalezneme řadu indicií, které svědčí pro jeho protestantskou konfesi. Víme o něm, že se narodil roku 1565.⁴⁸ Měšťanství získal sice také jako jeho bratr Jan na Novém Městě pražském, ale až během stavovského povstání 17. října 1619, kdy byla městská správa novoměstská plně v rukou protestantů.⁴⁹ Prokázal se přitom listinou potvrzující jeho řádný původ, kterou mu vystavilo město Horažďovice již roku 1599, což nasvědčuje tomu, že přesun do zemského centra plánoval dlouhodobě. Zisk měšťanství v době stavovského povstání by svědčil pro jeho protestantskou konfesi, ale vzhledem k tomu, že mu měšťanství bylo obnoveno i po porážce povstání v době stabilizace nové – katolické správy města, není tato úvaha jednoznačná. V každém případě až do roku 1619 byl měšťanem Horažďovic, tj. města s početnou komunitou Jednoty bratrské.⁵⁰ Je velmi pravděpodobné, že tomu tak bylo z jeho vlastního rozhodnutí, protože nelze očekávat, že by se svým ekonomickým postavením i společenskými vazbami (bratr zemský úředník) nebyl v případě svého zájmu o zisk měšťanství na Novém Městě pražském zdejší radou oslyšen.

Jakub Hollar se pokoušel usadit, respektive získat zázemí na Novém Městě pražském podobně jako jeho bratr už od počátku 17. století. Již v této době zakoupil dům v prostoru dnešní Navrátilovy ulice (dříve Řeznické) ve štěpánské čtvrti. Literatura jej specifikuje jako dům U sedmi mečů,⁵¹ ale z projednávání pozůstalosti, respektive ze sporů, které s tím byly spojeny, je zřejmé, že v době úmrtí byl Jakub Hollar majitelem domu U modrého orla na téže ulici.⁵² Mohlo se jednat o tentýž dům, u něhož literatura zaměnila označení. Prvý název byl totiž spojován především s identifikací domu existujícího v době pozdního středověku.⁵³ V každém případě byl dům Jakuba Hollara jednoznačně lokalizován v prostoru uvedené ulice. Zmíněná

48 Knihovna Národního muzea, sign. 15 F 11, Památka pohřební urozeného pana Jakuba Hollara z Práchně, měštěnána Nového Města pražského, [Praha], [b.t.], 1626, a.l. Uvádí Knihopis K 06818 [on line], [cit. 23. února 2012], <<http://db.knihopis.org/l.dll?cll~6897>> a Čeněk ZÍBRT, *Bibliografie české historie*, IV, Praha 1909, s. 615, č. 10275.

49 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 559, kniha měšťanských práv Nového Města pražského 1612–1658, f. 81r; F. RUTH, *Kronika*, III, Praha 1904, s. 970.

50 *Tamtéž*.

51 Srov. F. RUTH, *Kronika*, I, s. 242.

52 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka papírových listin, sign. AMP PPL IV – 9117, 19. 4. 1660, narovnání pozůstalosti po Jakobovi Hollarovi z Práchně; A. DOLENSKÝ, *Příspěvek k dějinám rodu Hollarů*, s. 161–162.

53 Srov. F. RUTH, *Kronika*, I, s. 242.

nemovitost nepochybně poskytovala oporu pro jeho vlastní pobyt ve městě, i když zůstal, jak už bylo zmíněno, do roku 1619 stále horažďovickým měšťanem.

Jakub Hollar se věnoval obchodu, proto pro něj bylo zázemí pro jeho podnikání v Praze tak důležité.⁵⁴ Byl celkem třikrát ženatý. První sňatek, který měl uzavřít v roce 1589, trval až do roku 1612, podruhé se oženil v zářijí a jeho nové manželství vydrželo jen do roku 1619, kdy uzavřel svůj poslední sňatek.⁵⁵ Jeho první nebo druhou manželkou byla Kateřina, dcera předního horažďovického měšťana Jana Housky, s nímž měl Jakub Hollar jediného potomka, jenž se dožil dospělého věku, již zmiňovaného syna Jana Jiřího.⁵⁶ Tento syn se musel na základě výpovědi pramenů narodit až po roce 1589.⁵⁷ Další známou manželkou Jakuba Hollara se stala Anna Kozáková, rovněž původně horažďovická měštka, která se věnovala obchodu. Z Horažďovic provozovala obchodní aktivity nejprve společně se svým prvním manželem Jiřím Kozákem, později samostatně. Obchodovala s obilím, železem, ale dovážela i víno z Rakous, které dále distribuovala v Čechách. Za obchody sama cestovala do Norimberku i Prahy.⁵⁸ Také pro ni mělo vlastnictví domu na Novém Městě pražském z čistě ekonomických důvodů velký význam.

Po smrti Jakuba Hollara se roku 1626⁵⁹ jeho vdova Anna Hollarová (dříve Kozáková) dostala do sporu o dědictví po něm, respektive především o uvedený novoměstský dům, a to jednak s jediným synem zemřelého

54 Št. K. VYDRA, *Hollarové z Práchně*, Památky archeologické a místopisné 22, 1906/08, sl. 485. V Horažďovicích vlastnil v době, kdy sepsal roku 1621 testament a byl již měšťanem novoměstským, dva domy poničené požárem a řadu dalších nemovitostí. Tamtéž, sl. 487.

55 Památka pohřební, al. Životopisné údaje z textu titulního listu uvedeného tisku nejsou zcela přesné. Jakub Hollar se měl narodit roku 1565 a ženit v 21 letech. Text však uvádí, že první sňatek uzavřel nikoliv v roce 1586, ale roku 1589. Jeho manželství trvala 25, 7 a 8 let, což cca odpovídá, s odchylkou pouze jediného roku, údaji o uzavření prvního sňatku skutečně roku 1589.

56 Byl to jediný potomek Jakuba Hollara, který žil v době, kdy Jakub Hollar sepisoval roku 1621 svou pozůstalost. Srov. Št. K. VYDRA, *Hollarové z Práchně*, sl. 487–488.

57 Památka pohřební, al. 1589 datum uzavření prvního sňatku Jakuba Hollara, viz poznámka č. 55.

58 Informaci poskytla svědkyně Zuzana Tyllová, která podala na Novém Městě roku 1626 svědectví patrně ke sporu mezi Annou Hollarovou, roz. Houskovou a jejím nevlastním synem Janem Jiřím. Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka rukopisů, kniha svědomí Nového Města pražského 1624–1634, f. 127r–128r, s.d. [1626].

59 Pochován byl na Novém Městě pražském u sv. Štěpána, tedy ve čtvrti, kde žil po zisku novoměstského měšťanství. Památka pohřební, al.

Janem Jiřím, a také s bratrem Jakuba Janem Hollarem.⁶⁰ Výpovědi svědků získávané novoměstskou správou pro vyřešení konfliktu naznačují komplikované rodinné vztahy, respektive trvalé spory Jakuba Hollara a jeho ženy Anny na straně jedné a Jakubova syna z prvního manželství Jana Jiřího, který podle všeho nebyl schopen převzít otcův majetek a navázat na jeho podnikatelské aktivity, na straně druhé.⁶¹ Svědčila by pro to i délka sporu o dědictví, který skončil až roku 1660.⁶² Jan Jiří Hollar, Jakubův syn, se po smrti otce vrátil do Horažďovic, kde mu jako univerzálnímu dědici připadl domovní majetek a usadil se zde. Zemřel tu roku 1638 a byl v Horažďovicích i pochován.⁶³ Ještě v roce 1624 však vystupoval mezi místními měšťany, kteří v době vrcholící rekatolizace žádali, aby mohli setrvat ve víře „pod obojí“.⁶⁴ On sám však na rozdíl od spoluměšťanů nezdůrazňoval formu víry, u níž hodlal setrvat.⁶⁵ Osudy tohoto bratrance Václava Hollara však jednoznačně potvrzují jeho protestantskou víru, byť nám nedovolují konstruovat, že se jednalo o příznivce Jednoty bratrské.

I zmíněná vdova po Jakobovi Hollarovi Anna (dříve Kozáková) se rovněž nepochybně hlásila k protestantské konfesi, protože se ocitla v době pobělohorské v emigraci.⁶⁶ Odešla až po roce 1626, protože v tomto roce zahájila ještě v Čechách svůj výše uvedený dědický spor o majetek po svém manželovi, jehož základem byl dům U modrého orla v Navrátilově ulici.⁶⁷

60 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka papírových listin, sign. AMP PPL IV – 9117, 19. 4. 1660, narovnání pozůstalosti po Jakobovi Hollarovi z Práchně; A. DOLENSKÝ, *Příspěvek k dějinám rodu Hollarů*, s. 161–162.

61 *Tamtéž*.

62 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka papírových listin, sign. AMP PPL IV – 9117, 19. 4. 1660, narovnání pozůstalosti po Jakobovi Hollarovi z Práchně; AMP PPL IV – 12626, 20. 8. 1664, žádost Jana Jiřího Hollara o zrušení „zvodu“ šestipanského úřadu na dům U modrého orla, který vznikl pro neodvádění kontribuce; A. DOLENSKÝ, *Příspěvek k dějinám rodu Hollarů*, s. 161.

63 Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Prahy, Sběrka papírových listin, sign. AMP PPL IV – 9117, 19. 4. 1660, narovnání pozůstalosti po Jakobovi Hollarovi z Práchně; Št. K. VYDRA, *Hollarové z Práchně*, sl. 489. Srov. A. DOLENSKÝ, *Příspěvek k dějinám rodu Hollarů*, s. 163 – Jan Jiří Hollar, syn Jakuba Hollara, při narovnání o dědictví po Jakobovi Hollarovi z roku 1660 uváděn jako měšťan horažďovický.

64 Št. K. VYDRA, *Hollarové z Práchně*, sl. 489; V. SOKOL, *Příspěvky k náboženským dějinám*, s. 15–18, konkrétně Jan Hollar na s. 16.

65 V. SOKOL, *Příspěvky k náboženským dějinám*, s. 16.

66 L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech*, s. 6, 152. Anna Hollarová byla evidována mezi emigranty v Pirně pouze k roku 1629.

67 A. DOLENSKÝ, *Příspěvek k dějinám rodu Hollarů*, s. 162.

Současně jí byl v této době dům, o nějž se soudila se svým nevlastním synem, zeměpanskou správou konfiskován.⁶⁸

Konfesijní příslušnost syna i manželky představují spolu s dalšími údaji o životě Jakuba Hollara (silná vazba na jedno z center Jednoty bratrské – Horažďovice, či zisk měšťanství v městech pražských v době stavovského povstání) závažné indicie dokládající, že i on pravděpodobně patřil k protestantskému konfesijnímu táboru.

Vedle životopisných dat vypovídají o protestantském, či dokonce česko-bratrském zázemí některých členů hollarovského rodu i literární památky, spojené s jejich osudy. Tak např. otec Václava Hollara Jan zapsal na přelomu let 1599/1600 do památníku humanisty „evangelického vyznání“ Mistra Matouše Günthera z Jihlavy krátký úryvek ve formě devizy z biblického novozákonního textu, který odpovídal po jazykové stránce jak Melantrichově bibli, tak Bibli kralické. Hojně citovaná pak byla uvedená deviza i v domácí česko-bratrské tištěné produkci a patřila k populárním a rozšířeným i v evropském kalvínském prostředí.⁶⁹

Druhá literární památka je spojena se smrtí bratra Jana Hollara a strýce Václava Hollara, Jakuba. V roce 1626 byla vydána v souvislosti s jeho úmrtím Památka pohřební, přinášející vedle životopisných údajů k osobě Jakuba Hollara také pohřební báseň-modlitbu. Uvedená připomínka zemřelého představuje jednoduchý literární útvar, který však v žádném případě nenese jednoznačné a obvyklé atributy katolického textu s jeho důrazem např. na mariánský kult, nebo kult světců – přímluvců za duši zemřelého.⁷⁰

Všechny výše připomenuté životopisné údaje však stále pouze naznačují, že vazba rodiny Hollarů z Horažďovic na protestantské prostředí existovala, a to nejen v době předbělohorské, ale také v době pobělohorské. Na druhou stranu způsob života jednotlivých jejích členů byl spojen se značným pragmatismem, který jim většinou dovoľoval pohybovat se v jakémkoliv konfesijním prostředí. Tato skutečnost však komplikovala identifikaci konfesijní příslušnosti jednotlivých příslušníků Hollarova rodu.

68 Srov. L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech*, s. 6, 152; Václav LÍVA, *Studie o Praze pobělohorské. Emigrace*, I, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 6, 1950, s. 391, a T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, II, s. 1017 – dům zůstal minimálně do roku 1640 pod správou císařského rychtáře.

69 V. DENKSTEIN, *Hollarovy rané kresby*, s. 195.

70 Srov. s rétorikou dobové testamentární praxe viz Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentínem a sekularizací (Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století)*, Brno 2009, s. 107–123.

Jednoznačnou odpověď na otázku o původní konfesi Václava Hollara proto může dát jen vyřešení konfesijní příslušnosti jeho otce. Byl tedy „Jan Holar z Horažďovic“ zachycený v soupisu členů Jednoty bratrské na Novém Městě pražském příbuzným, respektive otcem Václava Hollara? Vzhledem k okolnosti, že dosud známé prameny evidují na Novém Městě v první dekádě 17. století jen dvě dospělé osoby jménem Hollar a navíc z Horažďovic, z nichž jedním byl Jan Hollar z Práchně, novoměstský měšťan a otec Václava Hollara, a druhým jeho bratr Jakub Hollar z Práchně, umělcův strýc a tehdy ještě horažďovický měšťan, který však vlastnil na Novém Městě dům, neměla by být identifikace jména ze soupisu pražských členů Jednoty bratrské tak problematická, i když ani nyní nemůže proběhnout se stoprocentní jistotou a beze vší pochybnosti. Člen Jednoty Jan Hollar by na základě dosavadních znalostí pramenů měl být s největší pravděpodobností otcem Václava Hollara, protože jediný další příslušník rodu, jehož jméno by mohlo svádět k záměně, byl syn Jakuba Hollara (bratra Jana Hollara) Jan Jiří, jehož jméno však prameny důsledně uvádějí v kompletní podobě a není pravděpodobné, že by bratrský biskup Konečný při soupisu postupoval jinak. Navíc jeho otec Jakub v době vytváření evidence pražských členů Jednoty ještě nedosáhl novoměstského měšťanství, tudíž ani jeho syn jím nemohl disponovat, protože se v uvedeném období ocitl stěží na prahu dospělosti. Pokud by tedy Jakub Hollar a jeho syn Jan Jiří Hollar byli v nějaké sborové evidenci Jednoty bratrské, muselo by se jednat o Horažďovice.

Rovněž místo, na němž Jana Hollara soupis zachytil, se shoduje s jeho tehdejšími bydlištěm v Soukenické ulici. Lokalita „na Tůních“, v níž sborová evidence kromě Jana Hollara zaznamenala i několik dalších členů, by odpovídala území v novoměstské petrské čtvrti, které se nacházelo poblíž Soukenické ulice.⁷¹ Druhá novoměstská lokalita obdobného názvu se nalézala poblíž Štěpánské ulice a dodnes ji připomínají názvy ulic V tůních a Na rybníčku. V této oblasti se shodou okolností nacházel dům U modrého orla jeho bratra Jakuba, takže bylo teoreticky možné, že se Jan Hollar mohl nechat zapsat právě zde. Strukturování soupisu členů Jednoty bratrské, které, byť nikoliv důsledně, postupuje po jednotlivých novoměstských čtvrtích, však potvrzuje první variantu, tj. že Jan Hollar byl seznámenán ve svém bydlišti.

Otec Václava Hollara tedy podle všech přímých i nepřímých dokladů byl minimálně v prvním desetiletí 17. století členem Jednoty bratrské. Zda své členství tajil z důvodu své kariéry zemského úředníka, či z jiných osobních

71 Srov. Marek LAŠŤOVKA – Václav LEDVINKA et al., *Pražský uličník*, I, Praha 1997, s. 598; F. RUTH, *Kronika*, II, Praha 1904, s. 584.

pohnutek dnes již stěží vyřešíme. Na rozdíl od jiných bratří nedeklaroval veřejně svou konfesijní příslušnost nejen v dobách pronásledování Jednoty, ale nakonec ani po vydání rudolfínského majestátu roku 1609, tj. po dosažení náboženské svobody. Pragmatismus jeho i části příslušníků hollarovského rodu v přístupu k víře představuje jisté specifikum nejen v kontextu obvyklých představ o bratrské konfesi, ale vymyká se i životním osudům většiny dalších pražských členů sboru.

Informace o životě Václava Hollara a jeho předků významně přispívají k rozšíření našich dosud omezených znalostí o působení Jednoty bratrské v městech pražských v době předbělohorské. Samotný nálezk soupisu jejích příslušníků z pražského souměstí naznačuje, že významná část členů Jednoty přesídlila do měst pražských v době rudolfínské, a to nejen z venkovských center Jednoty (Turnov, Horažďovice, nebo Mladá Boleslav), ale i z dalších míst Čech a Moravy. Lze jen spekulovat, zda se jednalo o přesun organizovaný, či zda v pozadí stála pouze snaha bratří, hledat z vlastní iniciativy v multikulturním a multikonfesijním prostředí, které skýtala císařská rezidence, příhodnější podmínky k životu pro příslušníky netolerované konfese. Městské rady jednotlivých měst pražských tyto osoby bez problémů přijímaly mezi své měšťany, i když jim jejich vyznání muselo být v řadě případů známo. Někteří z nově příchozích členů Jednoty záhy po přesídlení do zemského centra dokonce nastoupili úspěšnou kariéru v městských, zemských či zeměpanských službách.⁷²

Představené prameny vypovídající o životě rodiny Václava Hollara by však především měly zbavit pohled na tohoto umělce ideologického nánosu, který z něj činil na jedné straně politicky angažovaného protestanta, či na straně druhé aktivního katolíka. Václav Hollar podle dostupných pramenů vyšel z českobratrské rodiny, jejíž jednotliví příslušníci se však dokázali v dobovém konfesijním prostředí pohybovat obezřetně a poměrně pragmaticky. V důsledku toho se při změně konfesijních poměrů v době pobělohorské většinou rychle přizpůsobili i této situaci. Je zřejmé, že vztah Václava Hollara ke konfesi se utvářel pod tímto vlivem, což je skutečnost, kterou by mělo především uměnovědné bádání do budoucna zohlednit.⁷³

72 Srov. Muzeum Mladoboleslavsko, Mladá Boleslav, Archiv Matouše Konečného, A 3254/Praha/O/1607, Rejstřík Jednoty bratrské Praha 1607 a A3254/Tuchoměřice/O/1607. Informace k pražským členům Jednoty bratrské v době předbělohorské zpracovány viz jejich biogramy v připravované monografii, O. FEJTOVÁ, *Jednota bratrská*, připravovaná do tisku.

73 Za pomoc při rešerši archivních materiálů z fondů a sbírek Archivu hlavního města Prahy děkuji kolegyni Jaroslavě Mendelové.

The Unity of the Brethren and the Family Background of Wenceslaus Hollar

OLGA FEJTOVÁ

The biographers of Wenceslaus Hollar, who have attempted to establish the confessional allegiance of this artist of European importance, have run into difficulties in terms of a lack of primary sources. That led them in turn to hypotheses which positioned the artist and his family on the one hand into the Protestant orbit (primarily Czech historiography) or on the other hand into Catholic stream (mainly German researchers). The main reason for this prevarication between the two confessional streams on the side of historians and art historians was the confessionally ambiguous behaviour of the members of his family. The successful pre-White Mountain and post-White Mountain clerical career of Wenceslaus Hollar's father in the civil service, alongside an elevation of the family coat of arms of the Hollars of Prácheň in the 1650s counted as the main arguments for Catholic allegiance. On the contrary, the departure of Wenceslaus Hollar from the Czech Lands in the period of the culminating second Post-White Mountain emigration wave of 1627 and contemporary reports about his conversion to Catholicism only during his stay abroad, were to testify in favour of allegiance to some branches of the Protestant confession.

The assessment of contemporary primary sources, especially those in the collections of the Archives of the capital city of Prague point to the existence of links between the family of the Hollars of Horažďovice and the Protestant environment not merely in the pre-White Mountain period but also in the post-White Mountain period. New information on this issue has been provided by a newly discovered primary source – an index of names of the members of the Unity of the Brethren in the Towns of Prague and their suburbs from 1607, from the archive fund of Matouš Konečný, Bishop of the Unity of the Brethren. This register also mentions „John Holar of Horažďovice“, who, on the basis of currently known resources would most probably have been the father of Wenceslaus. John Hollar, contrary to other members of the Unity of the Brethren did not publicly declare his confessional allegiance even after the 1609 Rudolphine Letter of Majesty ensuring religious freedoms. The pragmatism of his approach to faith which other members of the family clan also found convenient, naturally represents a certain specific feature not merely in the context of commonly held notions of the Brethren confession but would have also gone beyond the fortunes of the majority of other members of the Prague congregation.

Translated by Alena Linhartová

M A T E R I Á L Y

Synody a synodální zákonodárství ve středovýchodní Evropě. Přehled bádání za posledních patnáct let

PAVEL KRAFL

PAVEL KRAFL: Synods and Synodical Legislation in East Central Europe. An Overview of Research over the last Fifteen Years

The author presents an overview of research into the issues related to synods and synod legislation in East Central Europe over the last fifteen years. The paper describes the outputs dealing with legatine synods, provincial synods and diocesan synods. The territory is limited to the lands of the Bohemian Crown, Poland, Hungary, Pomerania, the State of German Knights in Prussia and the Margraviate of Meissen. Given the fact that the dioceses of Prague and Olomouc were included in the Mainz church province, the paper also deals with works on Mainz Archbishops' provincial synods and statutes. The article is structured in the following chapters: 1. Introduction; 2. Position of synodical issues within Czech historiography; 3. Book sources editions; 4. Book monographs; 5. Chapters on synods in syntheses; 6. Conference collections on synods and book anthologies of synodical studies; 7. Studies and articles: 7.1. Legatine, provincial and diocesan synods in the lands of the Bohemian Crown; 7.2. Polish legatine, provincial and diocesan synods; 7.3. Synods in Prussia and Pomerania; 7.4. Legatine synods of Hungary (and Poland) and Hungarian diocesan synods; 7.5. Catholic synods and the Hussite movement; 8. Summary. Publications in preparation.

Key words: legatine synod, provincial synod, diocesan synod, legatine statutes, provincial statutes, diocesan statutes, synodical statutes, synodical legislation, particular ecclesiastical law, canon law, codification, East Central Europe, Bohemia, Moravia, Silesia, Lusatia, Polonia, Pomerania, Prussia, Hungary, Meißen, church provinces of Prague, Gniezno, Riga, Esztergom, Mainz, L'viv, dioceses of Meißen, Kamień Pomorski, the high and late Middle Ages

1. Úvod

Nedávno publikované monografie o synodách církevní provincie se sídlem v Tarragoně a o jejich ustanoveních prozrazují zájem, jemuž se synodální problematika mezi evropskými badateli těší, a naznačují její význam pro dějiny církve a pozici tématu celoevropského významu.¹ Dostatečné pozornosti se v posledních letech dostalo institutu synody též v domácím milieu. V naší stati se soustředíme na publikační výstupy k dějinám synod a statut z prostředí středovýchodní Evropy, s důrazem na českou a polskou církev a na období středověku. V částech pojednávajících o produkci týkající se českých diecézí navazujeme na přehled bádání z roku 1997² a druhotně též na bibliografii synod v Čechách, na Moravě a ve Slezsku pro léta 1950–2000.³

2. Postavení synodální tematiky v systému české historické vědy

Synoda je kanonickoprávním institutem, ve své vrcholně středověké podobě byl začleněn do právního systému církve rozhodnutím 4. lateránského koncilu, které se stalo součástí kodifikace *Liber extra* z roku 1254. Ustanovení promulgovaná na synodách ordinářem mají charakter právní normy. Přesto je tradičně synodální tematika v české historiografii řazena do dějin církevní správy. Je to důsledek vytěsnění církevně-právní problematiky z dějin práva v důsledku dominance etatistické koncepce dějin práva, typické pro českou právní historiografii, navíc zdůrazněné v druhé polovině 20. století tehdejší vládnoucí ideologií. Synodální zákonodárství se u nás, na rozdíl od sousedních historiografií, nestalo předmětem zájmu historiků-juristů, výlučně se jím zabývali historikové s pomocněvědným či teologickým vzděláním. Rozdílná byla situace v Polsku, kde synodální tematika byla téměř výlučně studována tamními juristy, vznikla mj. ediční řada *Studia i Mate-*

1 Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, *Els concilis Ilerdenses de la província eclesiàstica Tarraconense a l'edat mitjà (546–1460)*, Barcelona 2009; TÁŽ, *Els concilis de la província eclesiàstica Tarraconense celebrats a Lleida (546–1460)*, Lleida 2010.

2 Pavel KRAFL, *Synodální statuta olomoucké a pražské diecéze (Stav a možnosti historické práce)*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 116, 1997, s. 99–106.

3 TÝŽ, *Synodalita ve zkratce*, Dialog Evropa XXI (dále DE) 11, 2001, č. 1–4, s. 5–7. – Synodální tematiku reflektoval též přehled bádání P. KRAFL, *Zum Studium des mittelalterlichen kanonischen Rechts und der Kirchenverwaltung in der Tschechischen Republik in den Jahren 1990 bis 2000*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (dále ZRG) 121, Kanonistische Abteilung 90, 2004, s. 342–354. Zmínit lze recenzní článek Jiřího Kejře, který německé veřejnosti představil tři české knihy o synodách, a sice reedici pražských synodálních ustanovení (viz pozn. 9), monografii a edici moravských synod a statut (viz pozn. 12) a nakonec monografii B. Zilynské (Blanka ZILYNSKÁ, *Husitské synody v Čechách 1418–1440*, Praha 1985); Jiří KEJŘ, *Die mittelalterlichen Synoden in Böhmen und Mähren*, ZRG 122, Kan. Abt. 91, 2005, s. 767–770.

ryaly do Historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce, v níž řada z nich otiskovala své práce.⁴ Akcentace právní dimenze v německé odborné literatuře je patrná již ze samotného titulu níže citované edice statut diecéze kamieňské.⁵ Pokusem o změnu pozice a pojmání historické kanonistiky v české historické vědě je sborník *Sacri canones servandi sunt*.⁶ Církevně-právní kontext diecézních synod a statut byl též zdůrazněn zařazením úvodní kapitoly o církevním právu do monografie o synodách olomoucké diecéze (Církevní právo na Moravě ve středověku. Předpoklady pro rozvoj synodality, právní souvislosti).⁷

3. Knižní pramenné edice

Sérii knižních edicí synodálních statut diecézí středovýchodní Evropy zahájil Peter Wiegand vydáním statut diecéze se sídlem v Kamieňi Pomorském. Edičně zpřístupnil celkem patero synodálních statut z let 1352–1500.⁸ Dvě století badatelského zájmu o synody pražských biskupů a arcibiskupů vyústila v souhrnnou edici. Jedná se o editorské dílo Zdeňky Hledíkové, Rostislava Zeleného, Jaroslava Polce a Jaroslava Kadlece, do knižní podoby převedené pod redakcí J. Polce a Z. Hledíkové.⁹ Původně se jednalo o sérii

4 Srov. P. KRAFL, *Do vínku české historické kanonistiky*, in: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 22–25; TÝŽ, *Several Notes on the Position of Canon Law in Czech Legal Historiography*, in: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczałowi, I*, red. Stanisław Grodziski – Dorota Malec – Anna Karabowicz – Marek Stus, Kraków 2010, s. 450–451. Viz též P. KRAFL, *K postavení církevněprávní tematiky v syntézách a učebnicích českých právních dějin*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 22, 2007, s. 176–182.

5 Viz pozn. 8.

6 *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. P. KRAFL, Praha 2008.

7 P. KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku* (= Práce Historického ústavu AV ČR, řada B Editiones, sv. 2), Praha 2003, s. 59–65.

8 Peter WIEGAND, *Diözesansynoden und bischöfliche Statutengesetzgebung im Bistum Kammin. Zur Entwicklung des partikularen Kirchenrechts im spätmittelalterlichen Deutschland* (= Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Reihe V. Forschungen zur Pommerschen Geschichte, Bd. 32), Köln–Weimar–Wien 1998, s. 245–319.

9 *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. Jaroslav POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Praha 2002. – Recenze knihy: Ivan HLAVÁČEK, in: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* (dále DA) 59, 2005, č. 1, s. 252–253; J. KEJŘ, *Die mittelalterlichen Synoden*, s. 768–769; P. KRAFL, in: *Historia Europae Centralis* 2, 2005, s. 295–296; TÝŽ, in: *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic, series nova*, 10, 2005, s. 295–296; TÝŽ, in: *Quaestiones Medii Aevi Novae* (dále QMAeN) 8, 2005, s. 401–402; Izabela SKIERSKA, in: *Roczniki Historyczne* (dále RH) 68, 2002, s. 253–257; B. ZILYNSKÁ, in: *Český časopis historický* (dále ČCH) 101, 2005, s. 396–400.

časopisecky publikovaných edicí R. Zeleného, J. Polce a J. Kadlece,¹⁰ k nimž byla připojena edice statut Jana IV. z Dražic od Z. Hledíkové, předtím otištěná jako příloha k životopisu jmenovaného biskupa.¹¹ Kniha respektuje ve své strukturaci členění a podobu edicí z římského časopisu Apollinaris a jejich úvodů převedených z angličtiny. Souhrnného vydání se po téměř dvou a půl stoletích dočkala též statuta olomouckých biskupů.¹² Dřevní edice Arsenia Theodora Fasseaua¹⁵ byla zdrojem četných omylů v literatuře, výrazně k tomu přispěly i nekritické přetisky do moravského Codexu.¹⁴ Podobně tomu bylo i s edicí moravských statut v Concilia Germaniae,¹⁵ jejíž

10 Rostislav ZELENÝ, *Councils and Synods of Prague and their Statutes (1343–1361)*, separatum ex Apollinaris 45, Roma 1972; Jaroslav V. POLC, *Councils and Synods of Prague and their Statutes 1362–1395*, Apollinaris 52, 1979, s. 200–257, 495–527; 53, 1980, s. 151–166, 421–457; Jaroslav KADLEC, *Synods of Prague and their Statutes 1396–1414*, Apollinaris 64, 1991, s. 227–293.

11 Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Studie a texty 6, 1991, Praha 1992, s. 169–192.

12 P. KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, Praha 2003, s. 123–266. – Recenze knihy: Miroslav ČERNÝ, in: *Právněhistorické studie* (dále PHS) 38, 2007, s. 448–449; Jan DRABINA, in: *Studia historyczne* 48, 2005, s. 367–368; Petr ELBEL, in: *ČMM* 124, 2005, s. 538–545; Jerzy FLAGA, in: *Prawo – Administracja – Kościół* 26, 2006, nr. specjalny, s. 287–289; TÝŽ, in: *Revue d'histoire ecclésiastique* 101, 2006, s. 791–795; Ignác Antonín HRDINA, in: *Právník. Teoretický časopis pro otázky státu a práva* 143, 2004, č. 7, s. 741–745; TÝŽ, in: *Revue církevního práva* (dále RCP) 27, 2004, č. 1, s. 48–50; Howard KAMINSKY, in: *Speculum. A Journal of Medieval Studies* 81, 2006, s. 220; J. KEJŘ, *Die mittelalterlichen Synoden*, s. 769; [Štěpán KOHOUT], in: *Krok. Knihovnická revue Olomouckého kraje* 1, 2004, č. 2, s. 54; TÝŽ, in: *Střední Morava* 22, 2006, s. 144; Dušan KOS, in: *Zgodovinski časopis. Historical review* 58, 2004, č. 3–4, s. 554–555; Milan KRAJČA, in: *Slovácko* 47, 2005, s. 278–279; Olivier MARIN, in: *Revue Mabillon. Revue internationale d'histoire et de littérature religieuses* 16 (77), 2005, s. 294–295; Krzysztof OŻÓG, in: *QMAeN* 9, 2004, s. 351–352; Miloslav POLÍVKA, in: *DA* 62, 2006, č. 1, s. 261–262; Aleš POŘÍZKA, in: *Bulletin Historického ústavu AV ČR* 15, 2004, č. 2, s. 13–15; TÝŽ, in: *Historica, series nova*, 11, 2004, s. 175–177; Dana RŮŽIČKOVÁ, in: *Medioevo Latino. Bolletino bibliografico della cultura europea da Boezio a Erasmo (secoli VI–XV)* 27, 2006, s. 946; I. SKIERSKA, in: *RH* 70, 2004, s. 239–241; Thomas WÜNSCH, in: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 53, 2004, č. 4, s. 620–621; B. ZILYNSKÁ, in: *ČCH* 103, 2005, s. 403–407; Leszek ZYGNER, in: *Concilium mediaevi. Zeitschrift für Geschichte, Kunst und Kultur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit* 7, 2004, s. 1095–1098.

13 Arsenius Theodor FASSEAU, *Collectio synodorum et statutorum almae dioecesis Olomucenae in IV partes distributa*, I, Rezii 1766.

14 Srov. P. KRAFL, *K údajné synodě olomoucké diecéze z roku 1400*, *Vlastivědný věstník moravský* (dále VVM) 47, 1995, s. 277–285; TÝŽ, *K datování vyškovské synody v literatuře*, RCP 2, 1995, s. 117–121; TÝŽ, *Několik poznámek k edicím předhusitských synodálních statut olomoucké diecéze*, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, series historica*, C 43, 1996, s. 61–72.

15 Joannes Fridericus SCHANNAT – Josephus HARTZHEIM, *Concilia Germaniae, IV-V, Coloniae Augustae Agrippinensium 1761–1763*. Komentář k edici viz předchozí poznámka.

texty se při konfrontaci s rukopisným dochováním olomouckých statut ukázaly být v řadě míst toliko volným výtahem jejich znění. V nové edici jsou odlišena statuta, u nichž je spolehlivě prokázán synodální původ (*statuta synodalia*), od statut, která nebyla publikována na synodě nebo jejich publikace na synodě nebyla prokázána (*statuta dioeciesana*). Připojena je též edice písemností, které souvisí se synodami: papežské buly, instrumenty veřejných notářů transumující části synodálních statut a konečně jeden dochovaný konvokační list.

4. Knižní monografie

Nového vydání se dočkala monografie Jana Fijałka popisující život polského kléru ve středověku na základě synodálního zákonodárství, publikovaná před více než sto lety.¹⁶ Krátká práce je rozčleněna do tří oddílů dále členěných do kapitol a paragrafů. První oddíl je věnován ústroji kleriků (tonsura, úprava vlasů, vousy, klerický oděv, nošení zbraní), druhý nedovoleným zábavám (návštěvy hospod, pracovní činnost v hospodách, hry, tance, zpěv, rozličná spektakula), třetí oddíl pojednává o konkubinátu (přebývání žen v domech duchovních, vlastní konkubinát, testamentární aktivity konkubinářů). Druhé vydání je z roku 1997.¹⁷ Jan Wiśniewski vydal samostatnou publikaci skládající se ze dvou na sobě nezávislých monografických studií, první z nich zpracovává materii středověkých pomezanských synod. Autor popsal tamní synodální statuta z diplomatického hlediska, poskytl přehled synod svolaných v letech 1411–1480. Hlavní část studie tvoří tematický rozbor obsahu statut, výklad je členěn do podkapitol o svátostně-náboženském životě, o životě kléru, řádů, o životě společnosti, o církevním majetku. Práci uzavírá text, který pomezanské synody začleňuje do celocírkevního kontextu.¹⁸

Monograficky byla zpracována synoda Lvovské arcidiecéze z roku 1765. Stanisław Tymosz svoji práci strukturoval do čtyř oddílů. V prvním charakterizuje situaci ve Lvovské arcidiecézi v polovině 18. století, tamní dění začleňuje do kontextu života polské katolické církve. Druhý je již přímo věnován svolání a průběhu synody arcibiskupa Václava Sierakowského. Nejobsáhlejší část publikace tvoří popis synodálních statut. Autor rozebírá

16 Jan FIJAŁEK, *Średniowieczne ustawodawstwo synodalne biskupów polskich*, I. Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego, Kraków 1895.

17 TÝŽ, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków 1997.

18 Jan WIŚNIEWSKI, *Średniowieczne synody pomezanskie. Dekanat sztumski (1601–1821)*, Elbląg 1998, s. 7–82.

jednotlivé tematické okruhy upravené konstitucemi: záležitosti víry, život kněžích, katechezi, svátosti, svatá místa a svátky, školství (duchovní semináře, farní školy), úřad děkana, správní záležitosti (výběr diecézních soudců, diecézních examinátorů, vytvoření nových arcijáhenství, rozhraničení děkanátů a farností), charitativní péči, správu církevního majetku, záležitosti řeholních řádů. V posledním čtvrtém oddíle S. Tymosz podává rozbor pramenů synodálních statut. Identifikoval zdroje v bibli, patristických textech, v Corpus iuris canonici, papežských konstitucích, dekretch tridentského koncilu, římském katechismu a v provinciálních a synodálních statutech. Zmiňuje též redakci statut, jejich tisk. Práce je vybavena obvyklým seznamem literatury a pramenů, ke kterým se přidružily vedle samotných synodálních statut z roku 1765 akta Archivu Lvovské arcidiecéze v Lubaczowě a rukopis Vatikánského archivu.¹⁹

Monografie tvoří větší část již citované knihy P. Wieganda. Členěna je na pět kapitol. Rozsáhlá kapitola je věnována partikulárním synodám a synodálnímu zákonodárství v pozdněstředověkém Německu. Rozsáhlou pozornost autor věnuje vývoji provinciální a diecézní synody ve vrcholném a pozdním středověku, zejména období od reformy 4. lateránského koncilu, funkci synodálního kázání, roli legátských synod, frekvenci konání synod v pozdněstředověké říši, podobě synody po kostnickém koncilu, reformě institutu synody na basilejském koncilu a dále období až po koncil tridentský. Předmětem rozborů je vývoj a podoba biskupského zákonodárství od 13. století, kodifikační úsilí, charakter statut jako zrcadla právní skutečnosti a souvislostem s vizitacemi. Samostatná podkapitola představuje synodu jako soudní místo, zabývá se vztahem mezi synodou a senodem. Autor neopomenul otázku role katedrální kapituly a kléru na synodě. Tato rozsáhlá partie knihy ji staví do pozice univerzálně využitelné příručky k problematice synod a synodálního zákonodárství ve vrcholně a pozdněstředověké střední Evropě.²⁰ Předmětem následných čtyř kapitol je již synodální dění v samotné kamieňské diecézi. Je rozebrán materiální původ nejstarších kamieňských statut, synody a statuta 15. století v kontextu proměn vyvolaných basilejskými koncilními dekrety. Zakomponován je výklad o synodálním kázání Petra z Ravenny z roku 1500. Nakonec P. Wiegand synodální zákonodárství kamieňské diecéze zařazuje do kontextu církevních dějin a partikulárního práva církevního jmenované exemtní diecéze.²¹

19 Stanisław TYMOSZ, *Synod archidiecezji lwowskiej z 1765 roku*, Lublin 1998.

20 P. WIEGAND, *Diözesansynoden und bishöfliche Statutengesetzgebung*, s. 8–109.

21 *Tamtéž*, s. 110–242.

Monografie o synodách olomoucké diecéze je předsazena edici statut olomouckých biskupů. Rozdělena je na dvě části. V první je položen důraz na kontext českého státu, po přehledu dosavadního výzkumu je představena situace v pražské, litomyšlské a v Bratislavské diecézi. Druhá část monografie je zaměřena na olomouckou diecézi, po výkladu o církevním právu na Moravě následuje kapitola o synodách a kapitola o statutech. Je podán souvislý výklad o synodách od počátku v polovině 13. století do konce 15. století. Synody z prvních desetiletí prokázané synodální aktivity jsou terminologicky uchopeny pojmem protosynoda. Doplněna jsou průřezová témata: jako otázka frekvence synod, jejich svolávání, termíny a místa konání, či složení synody. Kapitola o statutech obsahuje jejich přehled a obecný popis, výklad o rukopisech s opisy statut a o užívání statut, klasifikaci ustanovení statut a analýzu pramenů moravských diecézních statut, totiž odkazů a citací. Výklad uzavírají katalogové přílohy s přehledem synod, soupisem rukopisů s opisy statut a originálů a katalog inskripce článků statut z let 1318, 1349 a 1413 z dochovaných rukopisů.²²

Německá badatelka Stephanie Unger poskytla podrobný rozbor vlivu 4. lateránského koncilu a 2. lyonského koncilu na zákonodárství mohučských a kolínských arcibiskupů. Jedná se o dizertační práci obhájenou na filozoficko-historické fakultě univerzity v Heidelbergu.²³ Dílo zde zmiňujeme s ohledem na důležitost tématu mohučských synod a synodálního zákonodárství pro Čechy a Moravu. Autorka člení publikaci do sedmi oddílů. První má úvodní charakter, S. Unger čtenáře seznamuje se synodálními zákony coby pramenem, vymezuje pojem recepce, stručně představuje zákonodárství obou jmenovaných metropolitů do roku 1310, komentuje stávající edici *Concilia Germaniae* od Johanna Friderika Schannata a Josepha Hartzheima.²⁴ Druhý oddíl pojednává o 4. lateránském koncilu, především o poměru papeže a koncilu a o předpokladech publikace a prosazení koncilních dekretů. V třetím oddíle autorka zpracovává provinciální zákonodárství mohučských arcibiskupů do roku 1274. V dílčích kapitolách je představeno působení mohučských arcibiskupů Siegfrieda II. z Eppsteinu (1200–1230), Siegfrieda III. z Eppsteinu (1230–1249) a Wenera z Eppsteinu (1259–1284):

22 P. KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, s. 35–121.

23 Stefanie UNGER, *Generalis concilio inhaerentes statuimus. Die Rezeption des Vierten Lateranum (1215) und des Zweiten Lugdunense (1274) in den Statuten der Erzbischöfe von Köln und Mainz bis zum Jahr 1310*, Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte, Bd. 114, Mainz 2004. – Recenze knihy: Norman TANNER, in: *Archivium historiae pontificae* 43, 2005, s. 321–322.

24 J. F. SCHANNAT – J. HARTZHEIM, *Concilia Germaniae*, III-IV, Coloniae Augustae Agrippinensium 1760–1761.

otázka publikace dekretů 4. lateránského koncilu v církevní provincii Siegfriedem II., recepce obecného práva církve a konkrétně ustanovení uvedení koncilu v provinciálních statutech z let 1233, 1244, 1246 a 1261.²⁵ Čtvrtý oddíl je dedikován 2. lyonskému koncilu. Navazující pátý oddíl představuje provinciální zákonodárství mohučských arcibiskupů z období do roku 1310. Konkrétně je hodnocen episkopát Wenera z Eppsteinu (1259–1284), Gerharda II. z Eppsteinu (1289–1305) a Petra z Aspeltu (1305–1320) a recepce koncilních ustanovení v provinciálních statutech z let 1292 a 1310 a pro české prostředí již méně relevantních diecézních statutech z let 1274/1275.²⁶ V šestém oddíle knihy S. Unger popisuje zákonodárství kolínských arcibiskupů. Analýzy zřehledňuje příloha se soupisy citací koncilních dekretů ve statutech.²⁷ Zmíněná monografie představuje precizní zpracování vymezeného tématu, závěry jsou cenným přínosem pro synodální a obecně kanonistická bádání. Rozbory pramenů mohučských provinciálních statut jsou pro nás důležité s ohledem na skutečnost, že kodifikace Arnošta z Pardubic z roku 1349 coby základní zákonodárný počin pražské církevní provincie je v podstatě racionalizovaným výtahem z mohučských konstitucí.²⁸ Přitom ovšem zkušenosti s textově nespolehlivou dřevní edicí *Concilia Germaniae*, nabyté při edičním zpracování olomouckých synodálních statut,²⁹ mohou vyvolat otazníky nad trvalostí závěrů postavených z větší části na jejím rozboru.

V Poznani byla otištěna drobná monografie Józefa Nowackého o synodách poznaňské diecéze z let 1252–1738.³⁰ Práce je pojata jako chronologický výčet synod, opatřena je stručným poznámkovým aparátem připojeným na konci publikace. Je více méně závislá na starší práci Jakuba Sawického,³¹ nové poznatky nepřináší. Seznam pramenů a literatury doplňuje kapitola o historiografii poznaňských synod a fotografické přílohy s titulovými stránkami některých děl. Na konci knihy čtenář navíc nalezne stručný výklad o synodách poznaňské arcidiecéze z let 1968, 1992–1993 a 2004.³²

25 S. UNGER, *Generali concilio inhaerentes statuimus*, s. 52–100.

26 *Tamtéž*, s. 132–181.

27 *Tamtéž*, s. 281–291.

28 Srov. Rostislav ZELENÝ, *Councils and Synods of Prague and their Statutes (1343–1361)*, Estratto da Apollinaris 45, 1972, Roma 1972, s. 5.

29 Viz výše.

30 Józef NOWACKI, *Synody diecezji poznańskiej w latach 1252–1738*, Poznań 2004.

31 Jakub SAWICKI, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, VII. Synody diecezji poznańskiej i ich statuty, Poznań 1952.

32 J. NOWACKI, *Synody*, s. 131–151.

V souvislosti se svoláním sněmu české katolické církve vznikla příručka věnovaná synodalitě, autorem je teolog Miloš Raban. Autor rozebírá pojem synodality a pokouší se sepsat dějiny synodních aktivit počínaje prvotní církví a konče současností. Ve třetím oddíle knihy je zpracován z různých úhlů pohledu tehdy připravovaný sněm české katolické církve.⁵⁵ Text není určen pro potřeby historické vědy, přesto by čtenář očekával alespoň faktografickou přesnost a správnost: První synoda na Moravě se konala v Pustiměři u Vyškova, nikoliv v Rostoměři u Žižkova.⁵⁴ Roku 1287 byla ve Würzburgu slavena legátská synoda, nikoliv generální koncil.⁵⁵ Roku 1380 v olomoucké diecézi žádný zákaz tělesných prací o nedělích a svátcích vydán nebyl.⁵⁶ Roku 1400 se na Moravě žádná synoda nekonala.⁵⁷ Synody na Moravě se podle ustanovení z roku 1413 měly svolávat po sv. Mořici, nikoliv po sv. Martinu.⁵⁸ Užitečná je bibliografie k synodalitě a partikulárním sněmům v Evropě, vycházející z doktorské dizertace Petra Žúrka.⁵⁹

5. Kapitoly o synodách v syntézách

Své místo má naše tematika v syntézách dějin partikulárních církví. Rozsáhlého syntetického zpracování dějin se dočkala krakovská diecéze ve svých někdejších středověkých a raně novověkých hranicích. Autorem je Bolesław Stanisław Kumor. Do druhého dílu syntézy je pojat oddíl o diecézních synodách (IV. v rámci průběžného číslování celé syntézy). Rozdělen je do tří paragrafů (*sic!*). Jednotlivé kapitoly prvního paragrafu jsou věnovány středověkým synodám: úvahám o synodách 13. století, o statutech biskupa Nankera z roku 1320, o synodách 14. a 15. století. Druhý paragraf obsahuje výklad o synodách 16. století a o jejich souvislostech s reformou katolické církve a s bojem proti reformaci. Samostatná kapitola rozebírá synodu Jana Konarského z roku 1509, zbylé dvě pojednávají souhrnně o zbylých synodách první poloviny 16. století a o synodách druhé poloviny téhož století. V třetím paragrafu autor pojednal o zbylých synodách raného novověku: o synodách z let 1600–1614, o reformních ustanoveních biskupa Martina Szyszkowského vyhlášených na synodě z roku 1620, o diecézních synodách

55 Miloš RABAN, *Sněm české katolické církve. Obnova synodality*, Praha 2000.

54 *Tamtéž*, s. 61. Autor chybnou informaci nikde nemohl vyčíst.

55 *Tamtéž*, s. 60.

56 *Tamtéž*, s. 64.

57 *Tamtéž*, s. 65.

58 *Tamtéž*, s. 66. Autor přitom v seznamu literatury cituje relevantní studii o synodách olomoucké diecéze; *Tamtéž*, s. 155.

59 *Tamtéž*, s. 140–152.

z let 1630–1700, o synodách 18. století a nakonec o pastýřských listech krakovských biskupů, které postupně začaly nahrazovat institut diecézní synody. Charakteru knihy je podřízen střídmý poznámkový aparát umístěný na příslušné straně pod čarou, odkazující jen na vybrané tituly.⁴⁰

Rovněž souhrnné zpracování dějin církve ve státě řádu německých rytířů v Prusku z pera Andrzeje Radziwińskiego je strukturováno do tematických kapitol pokrývajících oblasti života církve. Pátá kapitola knihy pojednává o zákonodárné činnosti řížských metropolitů a diecézních biskupů, obsahuje podkapitoly o provinciálních synodách (pro které užívá termín „metropolitní synoda“) a statutech, o diecézních synodách a jejich statutech a o vizitacích a synodních soudech.⁴¹ Stručná syntéza slezských církevních dějin období středověku od Kazimierze Doly v krátkých kapitolkách reflektuje též diecézní synody.⁴² Okrajově lze zmínit monografii o městě Lenčice (Łęczycyca); kolegiátní kostel v nedaleké Tumě byl místem, kde byly obvykle slaveny polské provinciální synody. V monografii je jim věnována pasáž,⁴³ obsahově závislá na monografii Ignacy Suberyho v jejím prvním vydání. Kratičce jsou připomenuty též diecézní synody, které se v dané lokalitě konaly.⁴⁴

6. Konferenční sborníky věnované synodám a knižní výbory synodních studií

Jedinou akcí dedikovanou synodálnímu tématu se stala mezinárodní konference organizovaná institutem Maxe Plancka v Göttingenu ve dnech 14.–16. října 2004. Sborník obsahuje celkem sedmáct studií, z toho třináct se týká provincií a diecézí regionu středovýchodní Evropy.⁴⁵ Roku 2006, u příležitosti 550. výročí narození Jana Łaského, hnězdenského arcibiskupa, polského primasa a kancléře polského království, uspořádala konferenci

40 Boleśław Stanisław KUMOR, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, II, Kraków 1999, s. 115–176.

41 Andrzej RADZIMIŃSKI, *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525*, Malbork 2006, s. 119–153.

42 Kazimierz DOLA, *Dzieje kościoła na Śląsku*, I. Średniowiecze, Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku 9, Opole 1996, s. 75–76, 144–145.

43 *Łęczycyca. Monografia miasta do 1990 roku*, red. Ryszard ROSIN, Łęczycyca 2001, s. 144–147.

44 Ignacy SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Zarys historii prawa kościelnego w Polsce, sv. 1, Warszawa 1971.

45 *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, red. Nathalie KRUPPA – Leszek ZYGNER, (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 219, Studien zur Germania Sacra, Bd. 29), Göttingen 2006. O jednotlivých statích je pojednáno níže v sedmém oddíle.

Katolická univerzita v Lublině. Výstupem je monograficky pojatý sborník pokrývající všechny důležité sféry činnosti Jana Łaského.⁴⁶ Několik statí především o synodálním zákonodárství, ale též o synodách obsahuje sborník *Sacri canones servandi sunt*, konkrétně v oddílech V. Církevní zákonodárství a X. Biskupství a diecéze.⁴⁷ Synodám bylo dále věnováno tematické číslo časopisu *Dialog Evropa XXI*, blok příspěvků nese titul *Synodalita v církvi*.⁴⁸

Výroční sborníky reprezentují výbory studií Pétera Erdö a Zdeňky Hledíkové. Jeden ze čtyř oddílů knihy se studii P. Erdö shrnuje studie jmenovaného badatele k synodální tematice, nadepsán je *Konzilien und Synoden*. Obsahuje čtyři studie, konkrétně o ostráhomské „*liber synodalis*“ z roku 1382, o polských pramenech tohoto souboru, o kodifikacích pražské, hnězdenské a solnohradské církevní provincie a nakonec o pramenech partikulárního práva církevního v Uhrách, ve které přihlíží k partikulárním koncilům a diecézním synodám. Pátá studie o rukopise s polskou kodifikací z roku 1420 je začleněna do oddílu knižního výboru nadepsaného *Rechtsunterricht und kirchenrechtliche Kultur*.⁴⁹ Výbor studií Z. Hledíkové obsahuje oddíl věnovaný církevní správě, do něhož jsou přetištěny dvě studie:⁵⁰ stať o kodifikační roli synodálních statut v Čechách doby předhusitské (původně publikována roku 1989)⁵¹ a česká verze studie o synodách v pražské diecézi (původně otištěna ve výše zmíněném sborníku z konference z Göttingenu).⁵²

7. Studie a články

7.1. Legátské, provinciální a diecézní synody v České koruně

Syntetické shrnutí problematiky diecézních synod na území českého státu: v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, respektive v pražské, olomoucké, vřatislavské a litomyšlské diecézi zpracoval P. Krafl. Synodální život uvedených diecézí je periodizován, předmětem rozborů jsou počátky synod, frekvence

46 *Arcybiskup Jan Łaski reformator prawa*, red. S. TYMOSZ, Lublin 2007. O jednotlivých statích je pojednáno níže v sedmém oddíle.

47 *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. P. KRAFL. Pojednáno o nich bude níže v sedmém oddíle.

48 *Dialog Evropa XXI*, 11, 2001, č. 1–4, s. 2–20 (tematický blok redigoval P. Krafl).

49 Péter ERDÖ, *Kirchenrecht im mittelalterlichen Ungarn. Gesammelte Studien*, *Aus Religion und Recht*, Bd. 5, Berlin 2005, s. 13–85, 155–175. O jednotlivých studiích viz níže v sedmém oddíle.

50 Z. HLEDÍKOVÁ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 370–397.

51 TÁŽ, *Kodifikační úloha synodálních statut v českém prostředí předhusitské doby*, in: *Velké kodifikace. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988*, I, red. M. Doležal – V. Urfus, Praha 1989, s. 105–116.

52 Viz níže pozn. 55.

synod, termíny a místa konání, podoba svolávání na synodu, osoby svolávající synodu, otázka předsednictví, účastníci, průběh synody, synodální kazatelé. Klasifikována jsou statuta, rozebrána je otázka jejich publikace a rozšíření.⁵⁵ Studii předcházela stručnější stať publikovaná v Polsku.⁵⁴ Souhrnný výklad o synodách v pražské diecézi do husitské revoluce podala Z. Hledíková. Připojen je exkurs o formách dochování synodálních ustanovení pražských biskupů a arcibiskupů. Studie je vybavena mapou Čech s vyznačením hranic děkanátů.⁵⁵

Na provinciální, popř. legátský charakter několika pražských synod předhusitské epochy, dosud v rozporu s pramennými doklady traktovanými jako diecézní, upozornil v polském periodiku *Quaestiones Medii Aevi Novae* P. Krafl. Mezi provinciální synody tak lze zařadit říjnová shromáždění z let 1353, 1361, 1381, 1385, 1386 a červnové shromáždění z roku 1392. Poslední dvě uvedené synody měly evidentně též legátský charakter. U říjnových synod z let 1355 a 1405 je jejich povaha nejasná.⁵⁶ Přehled legátských statut promulgovaných pro olomouckou diecézi a provinciálních statut mohučských a pražských arcibiskupů zpracoval též autor. Zdůvodňuje legátský a provinciální charakter výše uvedených pražských synod, mylně pokládaných za diecézní. Připojen je katalog statut s údaji o datu a místu vydání, vydavateli, článcích statut, edicích statut a literatuře. V názvu studie je zdůrazněna olomoucká diecéze: pro pražskou diecézi se konala navíc ve Vídni roku 1267 legátská synoda, které prostor věnován nebyl. Provinciální zákonodárství pro pražskou a pro olomouckou diecézi bylo pochopitelně totožné, závěry tedy platí i pro Čechy, tedy pro pražskou (arci)diecézi, popř. diecézi litomyšlskou.⁵⁷

Skupina článků zpracovává z různých aspektů provinciální statuta Arnošta z Pardubic z roku 1349. Péter Erdő pojednal o rozsáhlejších provinciálních statutech středovýchodní Evropy, pro která užívá označení *Synodalbuch* (podle *liber synodalis*). Jednou ze synodních knih, kterým věnuje

55 P. KRAFL, *Středověké diecézní synody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Časopis Národního muzea, řada historická, 169, 2000, č. 1–2, s. 1–20.

54 TÝŽ, *Wybrane aspekty życia synodalnego w diecezjach: praskiej, olomunieckiej, wrocławskiej i litomyskiej do końca XV wieku. Porównanie*, Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 54, 1999, s. 467–482.

55 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Synoden in der Diözese Prag 1280–1417*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 307–329.

56 P. KRAFL, *Provincial and Legatine Statutes of the Archbishops of Prague*, *QMAeN* 8, 2005, s. 289–300.

57 TÝŽ, *Legátské a provinciální zákonodárství pro olomouckou diecézi od poloviny 13. století*, *Sborník archivních prací (dále SAP)* 53, 2003, s. 551–581.

výklad, jsou uvedena Arnoštova statuta.⁵⁸ Kontext rukopisného dochování opisů statut Arnošta z Pardubic z roku 1349 se stal předmětem zájmu Ivana Hlaváčka.⁵⁹ Tato provinciální statuta bezpochyby náležejí mezi nejvýznamnější právní památky českého středověku, zaslouží si své místo po boku statut Konráda Oty, horního zákoníku Václava II. či *Maiestas Carolina*. Bohužel tuto pozici nezaujímají v očích české právní historiografie. Cílem P. Krafla bylo zdůraznit opomíjenou charakteristiku uvedené kodifikace, autor vychází z osobní, územní a časové působnosti právní normy, ve srovnání s jinými významnými českými právními památkami neobyčejně široké.⁶⁰ Byl učiněn pokus o analýzu vlivu římského práva na Arnoštovu kodifikaci, více méně s negativním výsledkem. Konstatován je toliko vliv po stránce formální, prostředkován Liber extra, vliv po materiální stránce byl minimální.⁶¹

Před reedicí synodálních ustanovení pražských (arci)biskupů bylo upozorněno na několik dosud neevidovaných opisů statut a synodálních protokolů nacházejících se v Moravském zemském archivu v Brně.⁶² Po vydání zmíněné reedice Z. Hledíková publikovala ještě informace o nově nalezeném opise synodálních statut pražského biskupa Jana IV. z Dražic z roku 1308. Text nalezla v rukopise Vatikánské knihovny. V příloze článku čtenář nalezne edici statut přihlížející k oběma dochovaným textům, tj. štýrskohradeckému a vatikánskému.⁶³ Kodikologické výzkumy přinesly informace o dalších rukopisech s opisy provinciálních statut Arnošta z Pardubic z roku 1349.⁶⁴

58 Petér ERDŐ, *Synodalbücher der Kirchenprovinzen von Gnesen, Prag und Salzburg. Zu den Erscheinungsformen einer spätmittelalterlichen literarischen Gattung*, *Rivista internazionale di diritto comune* (dále RIDC) 10, 1999, s. 18–24. Přetisk TÝŽ, *Kirchenrecht*, s. 54–59.

59 Ivan HLAVÁČEK, *Kodikologisch-bibliotheksgeschichtliche Bemerkungen zu den Provinzialstatuten Ernst von Pardubitz von 1349*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 351–350.

60 P. KRAFL, *Arnoštova provinciální statuta z roku 1349 – významná česká právní památka*, in: *Arnošt z Pardubic (1297–1364). Osobnost – okruh – dědictví. Postać – środowisko – dziedzictwo*, red. Lenka Bobková – Ryszard Gładkiewicz – Petr Vorel, Wrocław–Praha–Pardubice 2005, s. 59–64. – Nedocenenou pozici kodifikace z roku 1349 v české právní historiografii krátce týž autor vzpomněl též ve stati *Several Notes on the Position of Canon Law*, s. 451–452.

61 Lenka MALÁROVÁ, *Pronikání římského práva do středověkých českých zemí. Arnoštova provinciální statuta z roku 1349 a římské právo?*, bakalářská práce FF MU, Brno 2010, s. 55–65 (sepsána pod vedením doc. dr. Pavla Krafla).

62 P. KRAFL, *K dochování statut pražských arcibiskupů v Moravském zemském archivu*, *Archivní časopis* 50, 2000, s. 215–222.

63 Z. HLEDÍKOVÁ, *Nově nalezený text pražského synodálního statutu ze srpna 1308*, *ČČH* 103, 2005, s. 116–127.

64 Stanislav PETR, *Právní rukopisy ve farní knihovně sv. Jakuba v Brně*, in: *Sacri canones servandi sunt*, s. 431.

Do výkladu Jany Nechutové o reformních a mravoučných kázáních doby předhusitské jsou logicky zakomponována kázání synodní; tvoří základ studie. Rozebírána či připomínána jsou synodní kázání Milíče z Kroměříže, Vojtěcha Raňkova z Ježova, Matouše z Krakova, Ondřeje z Brodu, Štěpána z Kolína. V příloze jsou přetištěny úryvky z vybraných kázání.⁶⁵ Další příspěvek k tématu vzešel z pera Marie Bláhové, která představila synodní kázání Jana Milíče z Kroměříže.⁶⁶ Na vztah kanonických předpisů týkajících se ceremoniální podoby synod a reality v Čechách upřela pozornost Blanka Zilynská. Rozsáhlou část výkladu věnuje vývoji ceremoniální a liturgické podoby synody v západní Evropě od raného období církve po 13. století. V druhé části stati upřela pozornost na poměry v Čechách počínaje polovinou 14. století do konce 15. století, s exkursem do staletí následujících. Do výkladu tedy pojala i synody utrakvistické.⁶⁷ Táž autorka promýšlela komunikační aspekt institutu synody v tuzemských podmínkách.⁶⁸

B. Zilynská se léta soustavně věnuje specifickému problému synod v Čechách v době od husitské revoluce do první poloviny 16. století. Souhrnný přehled nastínila v posledním příspěvku göttingenského sborníku.⁶⁹ Autorka se blíže zaměřila na charakter shromáždění kléru v Čechách z doby jagellonské. Vysledovala trojí typ shromáždění: „synodu“ biskupa Augustina Sanktuarijského, shromáždění svolaná administrátorem, v jednom případě označená jako synoda děkanů, a nakonec shromáždění, která se konala paralelně se sjezdy strany podobojí.⁷⁰ Opětovně se problematice synod kléru podobojí v Čechách od husitství do poloviny 16. století a novým formám

65 Jana NECHUTOVÁ, *Reform- und Bussprediger von Waldhauser bis Hus*, in: *Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa*, red. Winfried Eberhard – Franz Machilek, Köln–Weimar–Wien 2006, s. 239–254.

66 Marie BLÁHOVÁ, *Milíč von Kroměříž und seine Synodalpredigten*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 363–376.

67 B. ZILYNSKÁ, *Ceremoniál středověkých synod. Kanonické předpisy a česká realita konce středověku*, in: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, red. Martin Nodl – František Šmahel – Krzysztof Kowalewski, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 12, Praha 2009, s. 481–493.

68 TÁŽ, *Synoden als Kommunikationsforum*, in: *Ecclesia als Kommunikationsraum in Mitteleuropa (13.–16. Jahrhundert)*, red. Eva Doležalová – Robert Šimůnek, (= *Veröffentlichungen des Collegium Carolinum*, Bd. 122), München 2011, s. 51–66.

69 TÁŽ, *Synoden im utraquistischen Böhmen 1418–1531*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 377–386.

70 TÁŽ, *Synoda nebo sněm? Ke vztahu světské moci a utrakvistických církevních struktur v době jagellonské*, in: *Doba jagellonská v zemích České koruny (1471–1526). Konference k založení Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK v Praze (2.–4. 10. 2003)*, red. Viktor Kubík, *Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Dějiny umění – historie*, I, České Budějovice 2005, s. 29–34.

synodality B. Zilynská věnovala v příspěvcích z konference *Sacri canones servandi sunt*,⁷¹ konference *Commission internationale d'histoire ecclesiastique comparee* konané roku 2007 pod titulem *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej w średniowieczu*⁷² a nejnověji ve sborníku *Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte*.⁷³

V návaznosti na starší statě k synodalitě na Moravě, věnované samotným synodám, jejich podobě či upozorňující na omyly starších edicí,⁷⁴ rozšířil P. Krafl svou pozornost na samotná ustanovení synodálních a diecézních synod. Série statí představila partikulární zákonodárství olomoucké diecéze v chronologické řadě od poloviny 14. století do konce 15. století: nařízení statut Jana Volka z roku 1349 a Jana ze Středy z roku 1380,⁷⁵ statut Václava Králíka z Buřenic z roku 1413,⁷⁶ statut generálního vikáře Jakuba z Brna z roku 1419 a biskupa Kuneše ze Zvole z roku 1431,⁷⁷ statut Tase z Boskovic z roku 1461 a nakonec Stanislava I. Thurzo z roku 1498.⁷⁸ Prezentována byla dosud neznámá diecézní statuta olomouckého biskupa Dětricha z roku 1282, která tak zaujala pozici nejstarších dochovaných synodálních statut olomoucké diecéze. Je poskytnut popis obsahu právní normy.⁷⁹ Přehled synod a statut olomoucké diecéze pro göttingenský sborník

71 TÁŽ, *Synody v Čechách mezi Kostnicí a Tridentinem*, in: *Sacri canones servandi sunt*, s. 531–539.

72 TÁŽ, *Les nouvelles formes de la synodalité à la fin du Moyen Âge: la Bohême dans le contexte de la Réforme européenne*, in: *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej w średniowieczu / Religious Space of East-Central Europe in the Middle Ages*, Krzysztof Bracha – Paweł Kras, *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej otwarta na Wschód i Zachód 2*, Warszawa 2010, s. 79–100.

73 TÁŽ, *Hussitische Synoden. Die Vorläufer der reformatorischen Synodalität*, in: *Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte*, red. F. Machilek, *Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands*, Bd. 44, Köln–Weimar–Wien 2012, s. 57–75.

74 P. KRAFL, *K údajné synodě*; TÝŽ, *K datování vyškovské synody*; TÝŽ, *Několik poznámek*; TÝŽ, *Předhusitské synody olomoucké diecéze*, ČČH 94, 1996, s. 759–760.

75 TÝŽ, *Diecézní zákonodárství na Moravě v prvním půlstoletí po vzniku české církevní provincie*, *Mediaevalia historica Bohemica* 7, 2000, s. 109–132.

76 TÝŽ, *Vyškovská synodální statuta (1413)*, PHS 35, 2000, s. 67–83.

77 TÝŽ, *Moravská synodální statuta doby husitské*, in: *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*, red. Ivan Hlaváček – Jan Hrdina, AUC – Phil. et hist. 2, *Z pomocných věd historických* 15, 1999, Praha 2003, s. 203–211.

78 TÝŽ, *Moravské diecézní zákonodárství v druhé polovině 15. století*, in: XXVII. mikulovské sympozium *Vývoj církevní správy na Moravě*, 9.–10. října 2002, red. Emil Kordiovský – Libor Jan, Brno 2003, s. 329–335.

79 TÝŽ, *Neznámá synodální statuta olomoucké diecéze z roku 1282*, in: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, red. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda, Brno 2003, s. 101–104.

zpracoval Pavel Krafl.⁸⁰ Týž autor pro potřeby zahraniční odborné veřejnosti pojednal o rukopisném dochování a užívání olomouckých diecézních statut.⁸¹

Na synody vratislavské diecéze z období středověku se v göttingenském sborníku zaměřil Wojciech Mrozowicz. Představuje mimo jiné inkunábule a staré tisky se statuty uvedené diecéze.⁸² Spojnicí mezi polskými synodami a statuty a synodálním zákonodárstvím českých diecézí představuje v göttingenském sborníku stať Thomase Wünsche. Autor zdůrazňuje normativní roli synod pozdního středověku, pozornost upírá na magii a čarodějnictví.⁸³ Vzhledem k příslušnosti obojí Lužice, součástí míšeňské diecéze, do státoprávního celku České koruny zařadíme do oddílu i stať věnovanou synodálním statutům míšeňských biskupů. Synodální zákonodárství v exemptní míšeňské diecézi souhrnně představil Petr Wiegand v první části své studie publikované ve sborníku z konference v Göttingenu.⁸⁴ Týž autor pojednal o vlivech legislativy papežských legátů, metropolitů a zeměpánů na synodální zákonodárství v míšeňské diecézi.⁸⁵ Příchod věku knihtisku se odráží i na podobě rozšíření synodálních statut. P. Wiegand popsal využití knihtisku v míšeňské diecézi pro zveřejnění znění statut vyhlášených na synodě roku 1504. Součástí studie je široký výklad o vývoji synodálního zákonodárství v pozdním středověku se zaměřením na střední Německo, o synodách míšeňské diecéze. Přehled inkunábulí se statuty z celé střední Evropy autor poskytuje v rámci výkladu o zveřejňování znění statut v nových podmínkách formovaných knihtiskem.⁸⁶

80 TÝŽ, *Medieval synods and statutes of the diocese of Olomouc*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 351–361.

81 TÝŽ, *Zur handschriftlichen Überlieferung und zum Gebrauch der mittelalterlichen mährischen Diözesanstatuten*, ZRG 122, Kan. Abt. 91, 2005, s. 408–420. – Drobnou tematickou sondou představuje příspěvek P. KRAFL, *Uwagi o statutowości synodalnym. Drobną uwagą*, in: *Curatores pauperorum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*, red. Antoni Barciak, Katowice 2004, s. 39–42.

82 Wojciech MROZOWICZ, *Breslauer Synoden des Mittelalters und ihre Widerspiegelung in den Quellen. Ausgewählte Probleme*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 275–287.

83 Thomas WÜNSCH, *Partikularsynoden als Normierungsinstanzen am Vorabend der Reformation (Beispiele aus Böhmen-Mähren, Schlesien und Polen)*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 289–306.

84 P. WIEGAND, *Synodale Statutengesetzgebung im exemten Bistum. Die Diözesen Kammin und Meißen in der partikularkirchlichen Rechtslandschaft des späten Mittelalters*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 121–144.

85 TÝŽ, *Legaten, Metropolit und Landesherren – Einflussfaktoren bischöflicher Synodalesetzgebung in der Diözese Meißen*, in: *Sacri canones servandi sunt*, s. 285–297.

86 TÝŽ, „... pro conservatione status ecclesiastici sunt impresa...“ *Die synodale Statutengesetzgebung der Bischöfe von Meißen zwischen Skriptografie und Typografie*, in: *Bücher, Drucker, Bibliotheken im Mitteldeutschland. Neue Forschungen zur*

7.2. *Polské legátské, provinciální a diecézní synody*

Výčet všech prokázaných provinciálních synod hnězdenských arcibiskupů poskytl P. Krafl. Studie byla otištěna v polském periodiku *Prawo kanoniczne*. Je pojata jako chronologický výklad o jednotlivých synodách od počátků synodálních aktivit do počátku 16. století. Synody jsou periodizovány do čtyř celků: do počátku 14. století, období do konce 14. století, první a druhou polovinu 15. století. Připojen je syntetický výklad s popisem charakteristik synodálního života v Polsku na provinciální úrovni. V úvodu se autor krátce pozastavuje nad klasifikací shromáždění v Polsku, jichž se účastnili biskupové: vedle provinciálních synod se jedná o panovnická kolokvia, sjezdy polských biskupů a legátské synody. Na konci studie je připojen soupis prameny prokázaných synod.⁸⁷ Této stati předcházela studie ve Slovanských historických studiích od téhož autora, která je pojata jako katalog všech prokázaných provinciálních synod hnězdenských arcibiskupů. U každé synody jsou poskytnuty údaje o datu (prokázané rozpětí konání), místu konání, svolavateli, pramenných dokladech, prokázaných účastnících, publikaci statut, literatuře. Katalogu je předsazena syntetická stať.⁸⁸ Výklad o legátských statutech promulgovaných na legátských synodách pro Polsko a provinciálních statutech hnězdenské církevní provincie podal P. Krafl. Připojené samostatné katalogy legátských statut a provinciálních statut rozsáhlou materií zpřehledňují; obsahují údaje o datu publikace příslušných statut, vydavateli, všech dosavadních edicích, ustanovení statut a literatuře.⁸⁹

Jako provinciální synody jsou někdy v literatuře nekriticky označována mnohá setkání diecézních biskupů polské církevní provincie 12.–14. století, ve spojitosti s nimi ovšem není prameny prokázáno konání kanonicko-právního institutu provinciální synody. V souvislosti s vyhotovením soupisu provinciálních synod bylo třeba jasně vymezit tzv. sjezdy biskupů a knížecí kolokvia za účasti biskupů.⁹⁰ Akta katedrálních kapitul polských diecézí představil jako pramen pro studium provinciálních synod P. Krafl. Zpracovány

Kommunikations- und Mediengeschichte um 1500, red. Enno Bünz, Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 15, Leipzig 2006, s. 401–438.

87 P. KRAFL, *Provinciální synody hnězdenské církevní provincie do začátku 16. století*, *Prawo kanoniczne* 45, 2000, s. 57–78.

88 TÝŽ, *Přehled provinciálních synod Hnězdna z let 1206–1503*, *Slovanské historické studie* 25, 1999, s. 5–34.

89 TÝŽ, *Legátská statuta pro Polsko a provinciální statuta Hnězdna do konce 15. století*, *SAP* 51, 2001, s. 395–438.

90 TÝŽ, *Tzv. sjezdy biskupů v Polsku vrcholného středověku*, in: *Církev a stát (Sborník příspěvků z 4. ročníku konference)*, red. Michal Lamparter, (= *Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada teoretická*, sv. 228), Brno 1999, s. 19–30.

byly publikované části dochovaných akt kapitul se sídly v Hnězdně, Poznani, Włocławku, Krakově a Plocku.⁹¹ Stručný výklad o typologizaci polských synod, včetně hodnocení jejich funkce, podal T. Wünsch.⁹² Právněhistorický přístup se statistickým hodnocením obsahu ustanovení legátských a provinciálních statut z 13. a 14. století zkombinoval Waclaw Uruszczak.⁹³ Těž badatel pojal kapitolu o vřatislavských legátských synodách do výkladu o roli vřatislavského kostela při rozvoji kanonického práva.⁹⁴

Ke vzájemnému ovlivňování podoby zákonodárství docházelo též přes hranice církevních provincií. Nově objeveným příkladem je převzetí statutu *Crescente cottidie* pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna ze statut hnězdenského arcibiskupa Jakuba Šwinky.⁹⁵ Do sousedních zemí se texty statut dostávaly prostřednictvím rukopisů s jejich opisy. Na dosud neznámé opisy provinciálního statutu *De hiis autem* v rukopise Moravského zemského archivu v Brně upozornil P. Krafl. V článku je poskytnuta edice notářských instrumentů z 15. ledna 1381 a 4. května 1381, do nichž byl statut transsumován (podle brněnského rukopisu).⁹⁶ Glosy k provinciálním statutům arcibiskupa Mikuláše Tráby z roku 1420 z rukopisu z knihovny někdejšího vřatislavského biskupského semináře ve Vidnavě, dnes uloženého v Berkeley (USA), popsal a edičně zpracoval P. Erdő. Rukopis má silesiakální charakter, pochází z 15. století.⁹⁷

Význam postrádá stař Wojciecha Góřalského o polských synodách otištěná v časopise *Rivista internazionale di diritto comune*. Autor shrnuje

91 TÝŽ, *Akta katedrálních kapitul hnězdenské církevní provincie jako pramen k provinciálním synodám 15. století*, RCP 15, 2000, č. 1, s. 35–45.

92 T. WÜNSCH, *Typologie und Funkcionalität der polnischen Synoden. Neue Fragestellungen*, *Annuaire de l'histoire des conciles* (dále AHC) 40, 2008, s. 361–370.

93 Waclaw URUSZCZAK, *Ustawodawstwo synodów Kościoła Katolickiego w Polsce w XIII i XIV wieku*, *Czasopismo prawnohistoryczne* (dále CzPH) 51, 1999, č. 1–2, s. 133–148.

94 TÝŽ, *Udział Kościoła wrocławskiego w rozwoju prawa kanonicznego w Średniowieczu*, CzPH 52, 2000, č. 1–2, s. 55–62.

95 P. KRAFL, *Glosa k Jenštejnovým statutům z 18. října 1385*, VVM 52, 2000, s. 290–295; TÝŽ, *Crescente cottidie malicia perversorum. Notka o wplywie statutów Jakuba Świnki na czeskie prawodawstwo kościelne*, in: *Świat, Europa, mała ojczyzna. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w 80-lecie urodzin*, red. Marian Małeckı, Bielsko-Biała 2009, s. 111–117.

96 P. KRAFL, *Statut „De hiis autem” w rękopisie Archiwum Ziemi Morawskiej w Brnie*, *Studia teologiczno-historyczne Śląska Opolskiego* 23, 2003, s. 277–282.

97 P. ERDŐ, *Unterricht des Partikularkirchenrechts im Spätmittelalter. Anmerkungen zu einer schlesischen Handschrift (Berkeley, Robbins Collection MS 3)*, in: *„swer sinen vriunt behaltet, daz ist lobelich“*. Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag, red. Márta Nagy – László Jónácsik – Edit Madas – Gábor Sarbak, Budapest 2001, s. 205–222.

základní informace o legátských, provinciálních a diecézních synodách.⁹⁸ Poznámkový aparát je tvořen téměř výlučně (s jedinou výjimkou) odkazy na autorovu kompilační knižní monografii (či spíše skripta?) z roku 1991.⁹⁹ Stať nepřináší nové poznatky. Synodální zákonodárství hnězdenských arcibiskupů, jak provinciální, tak diecézní, se snažil shrnout též S. Tymosz. Svou studii rozdělil do dvou částí, z nichž každá zpracovává jedno z uvedených století.¹⁰⁰ V případě diecézních synod 14. století s odkazem na příslušný svazek edice *Concilia Poloniae* Jakuba Sawického¹⁰¹ konstatuje absenci synod a synodálních statut.¹⁰² Tzv. Synodyk, soubor starších provinciálních a legátských statut vyhlášený hnězdenským arcibiskupem Jaroslavem Skotnickým roku 1357, nesprávně označuje za kodifikaci¹⁰³ (lépe by měl být označen jako svod). S. Tymosz nereflktuje novější literaturu k hnězdenským provinciálním synodám a ze starší uvádí jen nejzásadnější tituly. Je zcela závislý na starších pracích Ignacy Suberyho a Jana Korytkowského,¹⁰⁴ jejichž závěry přebírá i s nedostatky. Unikly mu tak např. dvě provinciální synody arcibiskupa Jana Sprovského či dvě synody Jakuba Sienského.¹⁰⁵ V závislosti na starší literatuře do seznamu synod naopak zařazuje údajné provinciální synody z let 1376 a 1378, v pramenech označené jako *convocatio*.¹⁰⁶

Stať o provinciálních synodách hnězdenského arcibiskupa Jana Łaského, význačné postavy polské církve a státu, sepsal Michał Kaleta.¹⁰⁷ V chronologické řadě popisuje synody z let 1510–1530, každé z deseti synod je věnována podkapitola. Autor vychází ze starších zpracování,

-
- 98 Wojciech GÓRALSKI, *I sinodi nella storia della Polonia*, RIDC 10, 1999, s. 321–333.
- 99 TÝŽ, *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Lublin 1991.
- 100 S. TYMOŠZ, *Gnesener Provinzial- und Diözesansynoden im 14. und 15. Jahrhundert. Ein Überblick*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 177–198.
- 101 J. SAWICKI, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, V. Synody archidiecezji Gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1959.
- 102 S. TYMOŠZ, *Gnesener Provinzial- und Diözesansynoden*, s. 179.
- 103 TÝŽ, *Gnesener Provinzial- und Diözesansynoden*, s. 183.
- 104 I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981; Jan KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, I–IV, Poznań 1888–1891.
- 105 Srov. P. KRAFL, *Provinciální synody hnězdenské církevní provincie do začátku 16. století*, *Prawo kanoniczne* 45, 2000, s. 63–65.
- 106 Srov. *tamtéž*, s. 44, 56.
- 107 Michał KALETA, *Synody prowincjonalne arcybiskupa Jana Łaskiego*, in: *Arcybiskup Jan Łaski*, s. 133–154.

zejména z monografie I. Suberyho o polských provinciálních synodách, Jana Korytkowského o hnězdenských arcibiskupech¹⁰⁸ a ze dvou dílčích studií. Podobně kompilační charakter má text o arcidiecézních synodách Łaského,¹⁰⁹ která je postavena hlavně na práci J. Sawického¹¹⁰ a výše uvedených pracích. Synodám zmíněného arcibiskupa věnoval prostor též S. Tymosz v úvodní stati sborníku dedikovaného Łaskému, konkrétně v kapitole o jeho zákonodárných aktivitách.¹¹¹

Soustředěný zájem toruňského badatele Leszka Zygnera o polské synody přelomu 14. a 15. století nalezl vyjádření ve studii o diecézních synodách pěti polských diecézí, součástí hnězdenské církevní provincie. V samostatných podkapitolách poskytuje rozsáhlou a podrobnou analýzu pro hnězdenskou arcidiecézi, krakovskou, plockou, poznaňskou a wrocławskou diecézi. Z vilniuské a žmundské diecéze synody nejsou prokázány, autor dále upustil od výkladu o synodách diecéze vratislavské a lubušské, které se toho času nacházely za hranicemi Polského království. Poznámkový aparát studie poskytuje ucelený obraz o edicích a mnohdy roztráštěné literatuře a bude užitečným rozcestníkem pro badatele.¹¹² L. Zygnier rozebral synodální aktivity tří biskupů s juristickým vzděláním, a sice krakovského a poznaňského biskupa doktora obojího práva Petra Wysze, plockého biskupa doktora dekretů Jakuba z Kurdwanowa a poznaňského biskupa doktora dekretů Ondřeje Laskarii z Gosławice.¹¹³ Jakub z Kurdwanowa po sobě zanechal jednu z nejvýznamnějších synodálních památek polského středověku, kodifikaci plocké diecéze. Právní památka se stala předmětem podrobných rozborů téhož autora: L. Zygnier svou studii rozčlenil do pěti kapitol, v kterých představuje opětovně Kurdwanowského jako kanonistu, etapy vzniku kodifikace, podává

108 I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów*; J. KORYTKOWSKI, *Arcybiskupi*, II.

109 Robert WRONOWSKI, *Synody archidiecezjalne arcybiskupa Jana Łaskiego*, in: *Arcybiskup Jan Łaski*, s. 155–164.

110 J. SAWICKI, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, V. Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950.

111 S. TYMOSZ, *Szkic historyczno-biograficzny prymasa Jana Łaskiego*, in: *Arcybiskup Jan Łaski*, s. 34–47.

112 Leszek ZYGNER, *Synody diecezjalne metropolii gnieźnieńskiej na przełomie XIV i XV wieku (Gniezno-Kraków-Płock-Poznań-Wrocławsk)*, in: *Kultura prawna w Europie Środkowej*, red. Antoni Barciak, Katowice 2004, s. 165–226.

113 TÝŽ, *Drei polnische Bischöfe und Juristen. Peter Wysz, Jakob aus Kurdwanów, Andreas Laskarii und ihre Synodaltätigkeit in den Diözesen Krakau, Plock und Posen*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 239–275.

analýzu jejích pramenů, obsah ustanovení a shrnutí role a významu konstitucí.¹¹⁴

Do širšího kontextu bádání Stanisława Byliny o christianizaci Polska v pozdním středověku spadá stať o roli synodálních statut v tomto procesu. Autor, podobně jako v řadě dalších prací, vychází nejen z pramenů polské provenience, přihlíží též k pramenům z českých diecézí.¹¹⁵ Synodální zákonodárství poskytuje příležitosti k tematickým sondám. Do kontextu badatelských zájmů Adama Krawiece spadá stať o manželské problematice v legátských statutech vyhlášených pro Polsko a v tamních provinciálních a synodálních statutech. Dominantním tématem je prosazení příkazu uzavírat manželství *in facie ecclesiae*.¹¹⁶ Krzysztof Ożóg prezentoval statuta krakovského biskupa Nankera z roku 1420 jako „pastorální“ příručku.¹¹⁷ Marek Derwich pojednal o vztahu synod a reformních snah v řeholních společnostech na území hnězdenské církevní provincie. Předmětem jeho zájmu se stala ustanovení krakovských synod 14. století a kodifikace hnězdenského arcibiskupa Mikuláše Trąby z roku 1420.¹¹⁸ Tato statuta představil P. Erdő v rámci své studie pojednávající o synodních knihách, kterou otiskl v časopise *Rivista internazionale di diritto comune*.¹¹⁹ Ustanovení hnězdenských diecézních synod pojal do svého výkladu předneseného na konferenci *Christianity in East Central Europe* francouzský badatel a editor synodálních statut Joseph Avril.¹²⁰ Studie k legátským synodám a statutům závazným pro Polsko a současně konaným v Uhrách jsou představeny níže v oddíle 7.4.

114 TÝŽ, *Kodifikacja płocka biskupa Jakuba Kurdwanowskiego z przełomu XIV i XV wieku*, in: *W mazowieckiej przestrzeni kulturowej. Prace ofiarowane w 80. rocznicę urodzin Profesora Ryszarda Juszkiewicza*, Warszawa 2007, s. 33–79.

115 Stanisław BYLINA, *Statuty synodalne jako instrument chrystianizacji wsi w późnym średniowieczu*, in: *Sacri canones servandi sunt*, s. 271–284.

116 Adam KRAWIEC, *Problematyka małżeńska w średniowiecznym ustawodawstwie synodalnym Kościoła polskiego*, in: *Docendo discimus. Studia historyczne ofiarowane profesorowi Zbigniewowi Wielgoszowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Krzysztof Kaczmarek – Jarosław Nikodem, Poznań 2000, s. 247–259.

117 Krzysztof OŻÓG, *Kleine Pastoralkompendien in den spätmittelalterlichen Synodalstatuten Polens*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 215–237.

118 Marek DERWICH, *Synoden und Ordensreform im spätmittelalterlichen Polen*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 199–214.

119 P. ERDŐ, *Synodalbücher*, s. 12–17. Přetisk TÝŽ, *Kirchenrecht*, s. 49–54.

120 Joseph AVRIL, *Les prescriptions consiliaires et synodales des pays de l'est de l'Europe au regard des législations françaises du XIIIe siècle. Pour une première approche*, in: *Christianity in East Central Europe. Late Middle Ages*, red. Jerzy Kłoczowski – Paweł Kras – Wojciech Polak, Lublin 1999, s. 25–28.

7.3. Synody v Prusích a v Pomoří

Menší pozornost byla věnována periferním oblastem středovýchodní Evropy. Synodální statuta publikovaná na území řádu německých rytířů v Prusku, konkrétně v diecézích chelmské, pomezanské, varmijské (Erm-land) a sambijské, popsal na konferenci v Göttingenu Andrzej Radzimiński.¹²¹ Současně publikoval stať koncipovanou jako úvod do zákonodárství diecézí státu německých rytířů v Prusku.¹²² Provinciální („metropolitní“) synody řížských arcibiskupů a synodální statuta jim podřízených diecézí jsou součástí výkladu A. Radzimińskiego o církevním právu ve státu řádu německých rytířů v Prusku.¹²³ Předtím se týž autor zamýšlel nad tématem christianizace Prus řádem německých rytířů; úvahy postavil na rozboru ustanovení tamních statut.¹²⁴ Analýza obsahu tamních synodálních ustanovení témuž autorovi posloužila pro podrobný popis života kléru a církve v Prusku. Stať tvoří součást knižního souboru studií A. Radzimińskiego, poznámkový aparát je zastoupen seznamem pramenů a literatury na konci knihy.¹²⁵ Synodální zákonodárství v exemtní diecézi se sídlem v Kamieńi Pomorském souhrnně představil P. Wiegand v druhé části své göttingenské studie.¹²⁶

7.4. Legátské synody pro Uhry (a Polsko) a uherské diecézní synody

Nedílnou součástí výkladu P. Erdö o pramenech partikulárního práva církevního v Uhrách ve středověku je dílčí kapitola o tamních partikulárních synodách a statutech.¹²⁷ Synodám v Uhrách arpádovské éry, včetně shro-

121 Andrzej RADZIMIŃSKI, *Synodalstatuten im Deutschordensland Preußen*, in: Partikularsynoden im späten Mittelalter, s. 157–176.

122 TÝŽ, *Ustawodawstwo synodów diecezjalnych w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. Uwagi do problemu*, in: *Ecclesia – Cultura – Potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*, red. Paweł Kras – Agnieszka Januszek – Agnieszka Nalewajek – Wojciech Polak, Kraków 2006, s. 145–155.

123 TÝŽ, *Prawo kościelne oraz procesy ewangelizacyjne w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, in: *Sacri canones servandi sunt*, s. 261–264.

124 TÝŽ, *Udział zakonu krzyżackiego w procesie ewangelizacji Prus. Uwagi na podstawie ustawodawstwa synodalnego*, *Zapiski Historyczne* 60, 2005, č. 1, s. 7–26.

125 TÝŽ, *Życie i obyczaje kleru w państwie krzyżackim w Prusach*, in: *týž, Życie i obyczaje jowocść średniowiecznego duchowieństwa*, Warszawa 2002, s. 105–148.

126 P. WIEGAND, *Synodale Statutengesetzgebung im exemten Bistum. Die Diözesen Kammin und Meißen in der partikularkirchlichen Rechtslandschaft des späten Mittelalters*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, s. 144–155.

127 P. ERDÖ, *Partikulare Kirchenrechtsquellen in Ungarn*, in: *Proceeding of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law Munich, 15–18 July 1992*, red. Peter Landau – Jorg Mueller, *Monumenta Iuris Canonici*, C 10, Vatican 1997, s. 757–770. Přetisk TÝŽ, *Kirchenrecht*, s. 71–85.

máždění konaných před 4. lateránským koncilem, věnoval pozornost János Bak. Jádro článku pojednává o legátské synodě Filipa z Fermo slavené roku 1279 v Budě.¹²⁸ Pojednání o budínské synodě z roku 1279 začlenil do již zmíněného konferenčního referátu též J. Avril.¹²⁹ Do třetice studii o téže synodě napsal Z. J. Kosztolnyik. Popisu obsahu ustanovení je předsazen výklad o okolnostech, které předcházely jejímu svolání.¹³⁰

S. Tymosz zveřejnil článek o legátské synodě Gentila, slavené též společně pro Uhry a Polsko roku 1309 v Prešpurku.¹³¹ V úvodních částech studie se zastavuje u počátků činnosti papežských legátů v Polsku, představuje Gentila. Hlavní část stati tvoří popis ustanovení jeho statut; v poznámkovém aparátu přiléhajícím rozboru obsahu jednotlivých článků¹³² se ovšem neodkazuje na kritickou edici statut Władysława Abrahama,¹³³ ale překvapivě toliko na starší monografii Tadeusze Gromnického.¹³⁴ Při textovém srovnání příslušných pasáží monografie Gromnického a Tymoszova článku vyplývá, že S. Tymosz v podstatě více či méně doslovně převyprávěl výklad Gromnického.¹³⁵

Další zájem o uherské zákonodárství je soustředěn na synodální statuta ostrihomské arcidiecéze z roku 1382. Popsal je ve své stati P. Erdő. Je připojen přehled rubrik ve třech dochovaných verzích a porovnání některých ustanovení se vzorovými synodálními statuty z Nimes z roku 1252.¹³⁶ Svůj zájem o uvedená statuta autor rozvinul v článku, v němž se snažil dokázat původ některých ustanovení v polském církevním zákonodárství, konkrétně v krakovských synodálních statutech. Porovnávané úryvky ovšem nevykazují

128 János M. BAK, *National Synods in Hungary in the Arpad Age (With special reference to the Synodus Budensis of 1279)*, in: *Christianity in East Central Europe*, s. 33–39.

129 J. AVRIL, *Les prescriptions consiliaires*, s. 20–25.

130 Z. J. KOSZTOLNYIK, *Rome and the Church in Hungary in 1279: The Synod of Buda*, *AHC* 22, 1990, s. 68–85.

131 S. TYMO SZ, *Synod legacki kardynała Gentilisa z 1309 r.*, in: *Historia magistra vitae. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Jerzego Flagi*, red. Antoni Dębiński – Stanisław Wrzosek – Katarzyna Maćkowska – Małgorzata Kruszezewska-Gagoś, Lublin 2007, s. 341–352.

132 TÝŽ, *Synod legacki*, s. 347–350, pozn. 20–29.

133 Władysław ABRAHAM, *Statuta legata Gentilisa, wydane dla Polski na synodzie w Prezburgu 10 listopada r. 1309*, *Archiwum Komisji prawniczej* 5, Kraków 1897, s. 1–56.

134 Tadeusz GROMNICKI, *Synody prowincjonalne oraz czynności niektórych funkcyjnarzów apostolskich w Polsce do r. 1357*, Kraków 1885.

135 Srov. *tamtéž*, s. 236–240.

136 P. ERDŐ, *Libri sinodali tardo medievali in Ungheria: Il libro sinodale d'Esztergom*, *Revista Espanola de Derecho Canónico* 50, 1993, s. 607–622. Přetisk TÝŽ, *Kirchenrecht*, s. 15–31.

dostatečnou textovou podobnost; závěry nemůžeme považovat za prokázané.¹³⁷ Třetí část již uváděné studie z časopisu Rivista internazionale di diritto comune P. Erdö dedikoval synodám solnohradské provincie, zejména provinciálním synodám a legátským synodám s platností pro uvedenou církevní provincii. Vyslovuje se též k absenci provinciální synodní knihy v ostříhomské církevní provincii.¹³⁸

7.5. *Katolické synody a husitství*

Zákonodárci polské církevní provincie, osídlené obyvateli jazykově blízkými Čechům, reagovali na šířící se viklefsko-husitskou „herezi“ u svých jižních sousedů. Cíl zpracovat synodální zákonodárství hnězdenských arcibiskupů ve vztahu k husitství proklamoval Zbigniew Jakubowski.¹³⁹ Autor ovšem neměl ujasněny základní pojmy: v názvu článku neuvádí, zda má na mysli provinciální zákonodárství, či diecézní zákonodárství, či obojí dohromady. V úvodním odstavci statě píše o diecézních synodách,¹⁴⁰ v dalším výkladu synody nespécifikuje (provinciální/diecézní), evidentně ovšem popisuje synody provinciální, jak lze usoudit podle podoby chronologické řady uváděných synod a podle citované literatury.¹⁴¹ Protihusitská ustanovení v provinciálních statutech polských metropolitů následně rozebral a shrnul P. Krafl.¹⁴² Týž autor zhodnotil význam ustanovení diecézní synody komendátora olomouckého biskupství Václava Králíka z Buřenic slavené roku 1413 ve Vyškově na Moravě, která byla namířena proti šířícím se husitsko-viklefským názorům.¹⁴³ Problematiky využití synod a synodálního zákonodárství jako nástroje partikulární církve pro zabránění šíření husitské „hereze“ na širší teritoriální úrovni se chopila B. Zilynská. Teritoriálně je

137 TÝŽ, *Polnische Quellen des großen Synodabuch von Estergom (1382)*, ZRG 114, 1997, Kan. Abt. 83, s. 577–591. Přetisk TÝŽ, *Kirchenrecht*, s. 32–46. – Bližší komentář ke studii viz anotace P. KRAFL, in: ČČH 96, 1998, s. 872.

138 P. ERDÖ, *Synodalbücher*, s. 24–52. Přetisk TÝŽ, *Kirchenrecht*, s. 60–66.

139 Zbigniew JAKUBOWSKI, *Ustawodawstwo synodalne arcybiskupów gnieźnieńskich z lat 1420–1435 jako wyraz stosunku polskiej hierarchii kościelnej do husytyzmu. Wstępna charakterystyka zjawiska i perspektywy badań*, Studie o rękopisach 29, 1992, s. 69–78.

140 *Tamtéž*, s. 69.

141 *Tamtéž*, s. 71, 75–75. Srov. P. KRAFL, *Opatření proti šíření husitství v provinciálním zákonodárství hnězdenských arcibiskupů z let 1420–1435*, Teologická reflexe 6, 2000, s. 59, pozn. 5. – V článku Z. Jakubowski uvádí nesmyslné citace; Z. JAKUBOWSKI, *Ustawodawstwo*, s. 76, pozn. 1 (práce Kakowského), s. 76–77, pozn. 8 (knihy Gromnického).

142 P. KRAFL, *Opatření proti šíření husitství*, s. 58–62.

143 TÝŽ, *Vyškovská synoda (1413) o šíření viklefsismu*, DE 8, 1997, č. 2–3, s. 22–25.

její stať vymezena „širší“ střední Evropou: do pojednání je pojata hnězdenská, pražská, solnohradská, mohučská, kolínská a trevírská církevní provincie a exemptní míšeňská diecéze.¹⁴⁴

8. Shrnutí. Připravované publikace

Nástin výzkumů naznačuje poměrně vysoký zájem o synodální tematiku, odpovídající jejímu významu pro dějiny církve, dějiny církevního práva a řady dalších souvisejících disciplín. Poslední léta přinesla nové ediční zpracování kamieňských statut, moravských statut, reedici statut pražských. Publikovány byly jak dílčí analytické statě o jednotlivých aspektech synodálních aktivit a obsahové rozborů ustanovení synodálních zákonů, tak monografická zpracování tematiky synod a synodálního zákonodárství vymezené diecéze či církevní provincie, ať už časopisecká či knižní. Synodální zákonodárství se stalo jedním z hlavních pramenů pro mnohé monografické práce z dějin christianizace a všednodennosti církve a společnosti.¹⁴⁵

Patrné je odlišné pojmání a klasifikace problematiky v systému historické vědy v České republice oproti ostatním zemím středovýchodní a poltažmo střední Evropy (Polsko, Německo, Maďarsko): v české historiografii je stále opomíjena právní dimenze tématu. Zatímco zahraniční badatelé, na prvním místě historici-juristé, běžně publikují studie z oblasti synodálního zákonodárství v právně-historických časopisech (např. *Rivista internazionale di diritto comune*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* aj.), v českém prostředí dosud převládající etatické pojetí právních dějin, nesmyslně uplatňované též na vrcholný a pozdní středověk, ponechává téma vytěsněno z právního dějepisectví. Drobné difference lze u jednotlivých národních badatelů zaznamenat v terminologii, rozšíření v českém a polském prostředí nedoznal pojem *synodální kniha* (*liber synodalis*), užívaný pro statuta odpovídající definici kodifikace. V polské odborné literatuře je místy používán pojem *metropolitní statuta* jako synonymum pro statuta provinciální.

Poznatky novější odborné literatury, často v nově publikovaných titulech, nejsou dostatečně či dokonce vůbec reflektovány, a to jak v dílčích studiích,

144 B. ZILYNSKÁ, *Synodální opatření proti husitům v diecézích širší střední Evropy*, in: *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.*, red. Jana Konvičná – Jan Zdichynec, Praha 2006, s. 265–288.

145 Jmenujme např. A. KRAWIEC, *Seksualność w średniowiecznej Polsce*, Poznań 2000, zejména s. 111–123; S. BYLIŃA, *Christianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002; I. SKIERSKA, *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2003; TÁŽ, *Sabbatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008.

tak v pramenných reedicích a monografických pracích. Mnohdy se tak konzervují starší stereotypy výkladu a opakují staré historiografické omyly. V některých případech, zejména u církevních právníků a teologů, se na kvalitě publikovaných prací odráží nedostatečné zvládnutí či přímo absence znalostí metod historické práce. Vznikají tak statě, které jsou toliko nekritickou kompilací starší literatury (W. Góralski, S. Tymosz, Z. Jakubowski).

Logickým důsledkem poklesu role církve ve společnosti a současně proměny a poklesu významu institutu synody v samotné katolické církvi je okrajový zájem historiků o synody moderní doby. Ojedinělou je v naší odborné literatuře studie Kazimierze Doly o otázkách projednávaných na dvou meziválečných synodách vratislavské diecéze (z let 1925 a 1935).¹⁴⁶ Jako teoretické východisko pro badatele zaměřující se na minulé století může posloužit stať Ignáce Antonína Hrdiny o normativní úpravě institutu diecézní synody a partikulárního sněmu v kodexech kanonického práva z let 1917 a 1983.¹⁴⁷ Četné statě církevních právníků k polským katolickým synodám konaným v posledních letech či desetiletích lze nalézt v tamních kanonistických časopisech (zejména *Prawo kanoniczne*, *Zeszyty naukowe KUL* aj.).

Přehled publikací věnovaných synodám a synodálnímu zákonodárství záhy dozná změn. L. Zygnier připravuje knižní monografii o polských synodách se zvažovaným názvem *Reformatio Ecclesiae in membris*. Synody metropolii gnieźnieńskiej z lat 1378–1439. *Studium prawno-historyczne*. Bude pojednávat o provinciálních synodách a o diecézních synodách, o podobě institutu synody v Polsku a o jejím využití jako nástroje reformy církve.¹⁴⁸ Reedice se dočkají diecézní statuta olomouckých biskupů, opět s předsazenou monografií o synodách a statutech a s pozměněnou strukturací. Některé studie se synodální tematikou čekají na otištění.¹⁴⁹

146 K. DOLA, *Vratislavské diecézní synody z let 1925 a 1935*, DE 11, 2001, č. 1–4, s. 15–20.

147 I. A. HRDINA, *Normativní úprava institucí diecézní synody a partikulárních sněmů v kodexech z roku 1917 a 1983*, DE 11, 2001, č. 1–4, s. 8–14.

148 Na základě informace laskavě poskytnuté autorem.

149 L. ZYGNIER, *Die Kinder in den mittelalterlichen Synodalstatuten Polens (eine Skizze)*, *Documenta Pragensia*, v tisku.

Synods and Synodical Legislation in East Central Europe. An Overview of Research over the last Fifteen Years

PAVEL KRAFL

The author presents an overview of research into the issues related to synods and synod legislation in East Central Europe over the last fifteen years. The prevailing part of the research is represented by outputs dealing with the history of the high and late Middle Ages, when synods took place with the highest frequency. The emphasis is put on the research of Czech and Polish synods. The paper describes the outputs dealing with legatine synods, provincial synods and diocesan synods. The territory is limited to the lands of the Bohemian Crown, Poland, Hungary, Pomerania, the State of German Knights in Prussia and the Margraviate of Meissen. Regarding the levels of church administration, the paper covers the church provinces of Prague, Gniezno, Esztergom and Riga and the dioceses of Kamień Pomorski and Meißen. Given the fact that the dioceses of Prague and Olomouc were included in the Mainz church province, the paper also deals with works on Mainz Archbishops' provincial synods and statutes. New monographs on synods and critical editions of synodical statutes of dioceses in Olomouc and Kamień Pomorski have been published. Editions of Prague Archbishops' and Bishops' statutes, originally published in the *Apollinaris* journal, have appeared in a comprehensive collection. Numerous studies on Polish diocesan synods, Polish provincial synods, synodical legislation in Prussia and Moravia and Hungarian synods, have been released.

Translated by the author

Přehledy bádání a historiografických studií

Dilemata antifašismu: mezi appeasementem a Kominternou

(The Dilemma of Anti-Fascism: Between Appeasement and the Comintern)

SVATAVA RAKOVÁ

Kniha, jejíž originál vydal koncern Random House v roce 2010, přispěla svébytnou a původní cestou k obohacení diskuse o českém místě v novodobých evropských dějinách.¹ Britský autor se jako první pustil do úkolu zmapovat poněkud unikavou existenci jednoho ze čtrnácti obviněných v procesu s Rudolfem Slánským, známého u nás spíše pod jménem André Simone.² Bombasticky znějící název není pouhou marketingovou vinětou pro solidní, na archivním materiálu, dalších pramenech (tisk, paměti, korespondence) a množství literatury založené studii meziválečné Evropy, do níž jsou jako nosník vetkány osudy jednoho z významných mezinárodních komunistických aktivistů. Autor svého hrdinu, kterého doslova vydoloval z historického zapomnění, totiž sleduje právě ze zorného úhlu agenta Třetí internacionály, propagandisty a politického intrikána řízeného Moskvou, a touto rolí vysvětluje celou jeho pohnutou životní pouť včetně jejích občas záhadných a napohled nepochopitelných zvrátů. Nakolik toto interpretační východisko odpovídá skutečnosti, zůstane ovšem až do zpřístupnění osobních svazků archivu Kominterny (pokud k němu kdy dojde) předmětem dohadů.

SVATAVA RAKOVÁ: *The Dilemma of Anti-Fascism: Between Appeasement and the Comintern*
This review article is concerned with the tactics and tools employed by the European Left in the anti-fascist campaigns related to the significant political events of the 1930's (Reichstag Fire, Spanish Civil War etc.). The relationship among anti-fascism, struggle against anti-Semitism and pro-Soviet sympathies are followed through the case study of Otto Katz (sentenced to death as André Simone in the so called „Slánský process“ 1952), an important figure of the Communist organizational and propaganda network, and the reflection of his intricate career in the recent English historiography.

Key words: Interwar period, communist movement, anti-fascism, Otto Katz, propaganda

Autor knihu rozdělil do 15 kapitol, z nichž dvě úvodní a tři závěrečné včetně epilogu věnoval poslední etapě hrdinova života v poválečném Československu, nejprve ve funkci stranického prominenta a záhy jako oběti domácí verze stalinských čistek. Učinil tak patrně se záměrem vytvořit čtenářsky poutavý rámec, v jeho podání však tragický konec vyznívá spíše jako jakási antitéze jinak pozoruhodně souvislé a koncepční životní dráhy. Katz/Simone (1895–1952) byl ostatně s českým prostorem spojen jen dosti volně.³ Většinu života strávil putováním napříč Evropou a Amerikou, přičemž jednotlivé mise, vesměs svázané s dramatickými situacemi meziválečného vývoje, autor využívá k mnohostranné kontextualizaci individuálního osudu.

Potomek bohaté židovské rodiny z Jistebnice se záhy ocitl v prostředí trojkulturní Prahy, kde se již za studií přimkl k socialistickým idejím. Tě mu v protikladu k rozkolísané jazykové, etnické a kulturní příslušnosti poskytly pevnou světonázorovou oporu; tak alespoň autor motivuje Katzovu celoživotní oddanost socialismu a později stalinskému komunismu, v níž setrval i tehdy, kdy tomuto inteligentnímu a světaznalému člověku musela být zřejmá povaha sovětské reality a totalitního teroru.

Souběh existenční neukotvenosti a ideologické konzistence, typický pro mnoho střeoevropských židovských intelektuálů, vytvořil spolu s mnohostranným talentem předpoklady ke kariéře vyžadující přizpůsobivost, ochotu k neustálým změnám a také smysl pro hru, předstírání a stínový život. Záhy po dovršení dospělosti se Katz odpoutal od rodiny a ponořil se do německojazyčného prostředí nejprve Vídně a poté Berlína, který byl ve dvacátých letech jedním z center kosmopolitní kulturní avantgardy a živnou půdou politického extremismu.⁴ Tam vzápětí vstoupil do komunistické strany Německa a začal spolupracovat s mediálním impresáři Willi Münzenbergem,⁵

-
- 1 Jonathan MILES, *Devět životů Otto Katze. Příběh komunistického superšpiona z Čech*. Přeložila Petruška Šustrová. Praha, Paseka 2012, 354 s., ISBN 978-80-7432-202-0; Jonathan MILES, *The Nine Lives of Otto Katz: the remarkable story of a Communist super spy*, London 2010 (na toto vydání odkazuje překlad); TÝŽ, *The dangerous Otto Katz: the many lives of a Soviet spy*, New York 2010.
 - 2 V dostupných domácích i zahraničních bibliografiích se mi nepodařilo (s výjimkou dílčího článku Ivo Bartečka) objevit ke jménu Otto Katz a jeho krycím přezdívám žádnou relevantní literaturu monografické povahy.
 - 3 Library of Congress uvádí rok narození 1893, nicméně dle záznamů z britských cestovních indexů z roku 1933, vycházejících z údajů v pase, a dotazů britské tajné služby u československého konzulátu je platné datum 1895 (britský Národní archiv v Kew, fond KV 2/1382. Za upozornění a zprostředkování tohoto a dalších údajů z Katzova svazku v archivu v Kew děkuji Janu Němečkovi).
 - 4 Katzově přesídlení do Berlína a rychlému začlenění do německého komunistického prostředí by dával zřetelnější kontext tamní pobyt jeho bratra Leopolda jako zaměstnance obchodní společnosti (W)OSTWAG, faktické agentury sovětské vojenské špionáže, která byla v Berlíně otevřena v roce 1922; tomu nasvědčuje záznam britské tajné služby o jistém Leo Katzovi, „Čechovi, udávaného střídavě jako bývalého Rakušana, Němce, bez státní příslušnosti či Rumuna“ (Národní archiv v Kew, f. KV 2/1403). Leopold zahynul údajně v plynové komoře, druhý Katzův bratr Robert, jenž „zažehl Ottovo nadšení pro socialismus“ (s. 37), padl v první světové válce.
 - 5 Postava W. Münzenberga se těší zájmu novodobých historiků. Kromě autorem citovaných biografii (Babette Gross 1974, Sean McMeekin 2003, Alain Dugrand-Frédéric Laurent 2006) existuje i literatura německá, např. Harald WESSEL, *Münzenbergs*

jenž byl zároveň prvním předsedou Komunistické internacionály mládeže a spolu s Karlem Radekem jedním z architektů sovětsko-německého paktu k rozpoutání světové revoluce.

S Münzenbergovou osobností přesunul Miles pozornost k jen neúplně a spíše fragmentárně probádanému světu meziválečné smetánky radikální levice, jejíž členové se rekrutovali – a také byli záměrně verbováni – z nejrůznějších sociálních, profesních a názorových vrstev včetně elit všeho druhu: kulturních, akademických, uměleckých, diplomatických, bankovních, průmyslových i aristokratických.⁶ V panoptiku leckdy bizarních postav, které nicméně sehrávaly v politicky vypjatých dobách významné zákulisní role, defilují jména „komunistických milionářů“, poslanců, šéfů a pracovníků výzvedných služeb, vládních poradců, podnikatelů, vlivných intelektuálů, literátů, novinářů a filmařů, jejichž spektrum dokumentuje přitažlivost totalitní verze marxismu v meziválečném hledání východisek.

Možné koketérii tohoto světa s raným fašismem či dokonce mutaci, kterou příkladně prošel Benito Mussolini, učinil počátkem třicátých let definitivní přítrž nejen volební úspěch nacionálního socialismu, nýbrž – a v Milesově vidění situace především – hitlerovský antisemitismus. Těžištěm knihy a jejím patrně největším přínosem je názorné a dokumentované vylíčení rozhodujícího vlivu, který mělo pronásledování německých Židů na příklon evropského a zejména amerického veřejného mínění k podpoře „demokratického a pokrokového“ proudu, jenž postupně spojoval antifašismus s levicovou orientací a posléze s prosovětskými sympatiemi, z Moskvy obratně živenými politikou lidové fronty. Vedle působení židovských osobností včetně emigrantů, hojně zastoupených mezi zmíněnými elitami, se o ztotožnění antifašismu, boje proti antisemitismu a obrany stalinského SSSR zasloužila síť agentů a propagátorů, jimiž Kominternu protkala významná ohniska politického rozhodování a zejména nástroje masové manipulace: tisk, knižní nakladatelství, film.

Prizmatem nepolapitelného Katze Miles tyto sítě nikoli rozplétá, ale dává – tak jak mu dosavadní stav výzkumu dovoluje – alespoň nahlédnout do jejich šíře, všudypřítomnosti a provázanosti, složitě do té míry, že se čtenář občas ve světě dvojitych a trojitých špiónů a jejich převleků ztrácí (jmenný rejstřík obsahuje přes 500 položek, rozsetých na necelých 300 stranách textu). Hrdina knihy, vyškolený počátkem třicátých let v Moskvě, opouští Berlín, aby v západoevropských metropolích plnil tajné poslání: vytvářet co nejvěrohodnější mediální metaskutečnost, která by diskreditovala nacisty a zároveň propagovala sovětskou cestu.⁷ Ve spleti politických a ideologických proudů a státních i stranických zájmů

Ende. Ein deutscher Kommunist im Widerstand gegen Hitler und Stalin. Die Jahre 1933 bis 1940, Berlin 1991; Tania SCHLIE – Simone ROCHE, *Willi Münzenberg (1889–1940). Ein deutscher Kommunist im Spannungsfeld zwischen Stalinismus und Antifaschismus*, Frankfurt am Main-Berlin 1995.

6 Řadě výrazných osobností meziválečné kulturní a mediální levice, inklinujících ke komunismu a napojených na spolupráci se Sověty, se již dostalo novodobého monografického zpracování; vedle Münzenberga k nim náleží Arthur Koestler, Joris Ivens, Victor Gollancz, Lilian Hellman, Hans Wesemann, Josephine Herbst, Geneviève Tabouis.

7 O tom, že slovník a argumentační manipulace, používané v Katzem redigovaných publikacích, jakými byly první a druhá Hnědá kniha o nacistickém teroru (1953, 1954) či Nacistická konspirace ve Španělsku (1937), uplatňovaly v praxi propagandistické zásady KI a NKVD, svědčí obdobná stavba známé obhajoby stalinských procesů v Michael SAYERS – Albert KAHN, *The Great Conspiracy Against Russia*, New York 1946 (česky jako *Velké spiknutí*, Praha 1946).

Miles jakoby usiloval o historickou vyváženost. Na jedné straně sleduje krok za krokem systematickou komunistickou infiltraci vlivných výborů a organizací antifašistického hnutí v Evropě i v USA a řadu obvinění hitlerovského režimu včetně tzv. Oberfohrenova memoranda⁸ a nacistické inscenace požáru Říšského sněmu, která Katz s kroužkem zasvěcenců vštěpoval do povědomí veřejnosti,⁹ klasifikuje jako manipulaci a účelová falza (londýnský „vzdorosoud“ vpředvečer lipského procesu dokonce označil za „nestydatý a velice účinný propagandistický výkon“, s. 108), zároveň však konstatuje objektivní správnost dobové levicové analýzy kořenů nacionálního socialismu a metod jeho uzurpace moci.¹⁰

Hodnotové dilema je patrně zvláště v pozoruhodné kapitole, mapující Katzovo angažmá v poryvech španělské občanské války, neboť autor se musel vypořádat s faktem, že tato krvavá hra bez pravidel neměla v rámci konvenční interpretace kladného hrdinu: zvrstev se dopouštěly jednotlivé frakce republikánské Lidové fronty, ovládané přes španělské komunisty a sovětské operativce Moskvou, anarchisté v čele s katalánskými „trockistickými“ POUmovci i Francovi falangisté, podporovaní státy Osy.¹¹ Mezi exponenty Kominterny měl Katz za úkol především „vypátrat“ důkazy o aktivním podílu nacistů na Francově vzpouře a propagandisticky jich využít. V těchto pasážích se ovšem Miles plně spolehl na jeho svědectví, ačkoli jinde v textu soustavně upozorňoval na falzifikační povahu Katzovy angažované publicistiky a poukazoval na frapantní podobu jím líčených nacistických metod se standardními postupy NKVD (s. 160). Katz tedy na jedné straně sloužil dobré věci – prostřednictvím mobilizace veřejného mínění přimět britskou vládu

8 Údajný text konzervativního poslance Říšského sněmu Ernsta OBERFOHRENA, *What German Conservatives Thought about the Reichstag Fire*, který vyšel tiskem v Anglii (*Německá informační agentura v Londýně, 1935*).

9 Jak svědčí fond KV 2/1382, v souvislosti s organizací „vzdoroprocesu“ pokrývala britská tajná služba Katzovy pobyty v Londýně velmi důkladně včetně osobního sledování a odposlechlů. Z hlášení vyvstává další síť kontaktů s řadou komunistických aktivistů a levicových antifašistů (šéfredaktor Die rote Fahne Alexander Abusch, odborářský vůdce a člen politbyra KPD Paul Merker, politik KPD a novinář Heinrich Süskind, dlouholetý německý korespondent Manchester Guardianu Frederick Voigt, holandský komunistický publicista Nico Rost); autor však tyto informace – pokud mu byly známy – nijak nevytěžil a zmiňuje pouze nejznámější jména, která se KI snažila s kampaní spojit (Henri Barbusse, Albert Einstein).

10 Katzovu (Münzenbergovu) protinacistickou aktivitu té doby včetně Hnědé knihy považuje za vrcholný výplod manipulativní propagandy („podrobnosti jsou většinou nepravdivé“) s vyhraněným třídním postojem (výpady proti „bohatým Židům... židovským kapitalistům“) nověji také Nicole TAYLOR, *The Mystery of Lord Marley*, *Jewish Quarterly*, Summer 2005, č. 198 (internetový záznam, s. 4–5). Historickou revizi názoru na původce požáru Říšského sněmu zahájil již počátkem 60. let německý autor F. Tobias (Fritz TOBIAS, *Der Reichstagsbrand – Legende und Wirklichkeit*, Grote-Rastatt 1962); nejnovější shrnutí diskuse podal Marcus GIEBELER, *Die Kontroverse um den Reichstagsbrand. Quellenprobleme und historiographische Paradigmen*, München 2010.

11 Některé zjednodušené formulace typu „církve... utlačovala španělský lid už od dnů inkvizice“ (s. 158) Miles převzal z často citované společné práce někdejšího prominenta americké nové levice R. Radoshe a jednoho z koryfejí sovětské historiografie, akademika G. N. Sevostjanova, v seznamu literatury uvedeného jako Gregory Sevostian (Ronald RADOSH – Mary HABECK – Grigory SEVOSTIANOV, *Spain Bertayed: The Soviet Union and the Spanish Civil War*, Yale University Press 2001).

k opuštění appeasementu –, na straně druhé ve jménu stalinského zla „šílil bludy a nepřístupnou propagandu“ (s. 164), jež byla „urážkou čestně smýšlejících lidí na celém světě“ (s. 186).

Interpretační balancování odráží v kostce klíčový problém analýzy (nejen) evropského vývoje 20. století včetně legitimní potřeby stanovit pevnou hodnotovou osu na půdě, která se historikovi houpe pod nohama. Složitou povahu španělského konfliktu jakoby mimochodem dokresluje Milesem uváděný proud evropských a amerických kulturních prominentů – levicových antifašistů nebo přímo komunistů, kteří pod ochranou moskevských agentů křižovali bez úhony válkou zmítanou zemí, odesílali své reportáže a účastnili se republikánských banketů a recepcí. Jak ukázaly práce publikované po odtajnění kódu Venona a příslušných archivů, nebyla šetření Díasova a později McCarthyho výboru pouhou konspirační paranoiou konzervativců.¹² V této záležitosti se však ani Miles, jinak vcelku pozorný vůči ošidnostem pravolevých perspektiv, nedokázal vzepřít tabuizovanému pohledu; v novinářsky poplatném zesměšnění Díasových varování (s. 234), ostatně jediném v jinak korektním textu, zaskočil čtenáře přímou antitezí své dosavadní narativní a výkladové linie.

Čtenářsky atraktivní jsou pasáže pojednávající o Katzově oslnivé kariéře v Hollywoodu, který navštívil v polovině třicátých let s cílem získat vlivné konexe a finanční podporu pro síť antifašistických výborů, lig a organizací, jichž Kominternu využívala. Vzhledem k pozicím, které ve filmovém podnikání zaujímali němečtí židovští emigranti, nepřekvapuje množství ani zvučnost jmen, jež se v souvislosti s jeho aktivitami objevují, od politicky angažovaných členů pozdější tzv. hollywoodské desítky po studiové magnáty formátu Darryla Zanucka. Nakolik byl ovšem právě Rudolf Breda, jak znělo Katzovo tehdejší krycí jméno, skutečně inspirací hrdiny z Curtizovy oscarové Casablanky (1942), je možno jen spekulovat (na tuto postavu, ve filmu ostatně bez výraznějšího profilu, aspirují i další čeští odbojáři, např. Jan Smudek), stejně jako o jeho vlivu na vznik prosovětských snímků z doby válečného spojení.

Kapitoly, zahrnující sklonky Katzova mezinárodního působení, se zjevně potýkají s nejasností poměrů v komunistickém hnutí na přelomu třicátých a čtyřicátých let, kdy „zmatenou levici ovládal chaos“ (s. 222), a z nich vyplývajícím nedostatkem ověřených faktů. Autor je plně zčásti náhradní látkou: střípky informací, vydestilovaných ze zpřístupněných svazků britské špiónážní služby, a dedukcemi o vztahu sovětských „krtků“ k mytickým osobnostem agentů KI.¹³ Jejich podzemní svět se po Stalinově paktu s Hitlerem ocitl dočasně vzhůru nohama: antifašismus náhle vyšel z módy, agitace za britskou, popřípadě francouzskou aktivní politiku se stala nežádoucí a navíc prosakující informace o moskevských procesech přivedly některé z nich – Münzenberga, Orwella či Arthura Koestlera mezi nimi – k alespoň částečnému vystřízlivění.

12 Týká se to zejména Nigela Westa a série prací Johna E. Haynese a Harvey Klehra, publikovaných mezi léty 1992–2003. Vzhledem k mezinárodnímu renomé literárních veličin a jejich konexím neměl patrně generál Franco zájem na jejich spektakulární likvidaci; na druhé straně v emotivním antifašistickém snímku holandského prosovětského filmaře Jorise Ivensse *The Spanish Earth* (1937), který byl promítán FDR v Bílém domě, „není Franco vůbec zmíněn“ (s. 188). Odhalení Orwellovy práce pro britskou zpravodajskou službu, které bylo s příchutí senzace publikováno před několika lety, nepřekvapí vzhledem k početnému zastoupení marxistů v jejich řadách.

13 Zde Miles těžil z biografických zpracování všech hlavních agentů tzv. cambridgeské skupiny (Kilby, Burgess, Blunt, McLean).

Katz naproti tomu zůstával konzistentním stalinistou. Tak jako mnoho jiných německých komunistů, i on přečkal válku v mexickém azylu, kde se výrazně zapojil do ideového (a místy i fyzického) boje s tamními trockisty; podíl na vraždě Lva Bronštejna je ovšem opět jen autorskou spekulací. Tato část hrdinova života, jež se nejméně týká (středo)evropských záležitostí, je relativně objektivně zdokumentována díky záznamům, jež FBI v té době již soustavně vedla na skutečné či domnělé agenty Kominterny, působící v zájmové sféře USA.

Informační vakuum zato znemožnilo Milesovi vytvořit přijatelný můstek k nečekanému povolání Katze jako jednoho z předních kádrů KSČ (!) do poválečné Prahy (1946), prostředí, jehož jazyk, stranické hierarchie i povaha svěřených úkolů mu byly cizí; „nehodil se pro roli policajta střežícího dům“ (s. 250). Po krátké, nepříliš zmapované kariéře experta na mezinárodní styky, jehož povinnosti však byly od počátku spíše propagandistické a reprezentativní – zaměstnávalo jej ministerstvo informací, nikoli zahraničí –, se záhy po komunistickém převzetí moci dostal do soukolí čistek; za podpory svědectví přeživších (Loebl, London), nikoli však s oporou v relevantních archivech líčí autor pro domácího čtenáře nejznámější část Katzovy osobní historie.

Úkolem recenzenta je nikoli pouze kriticky rekapitulovat obsah, ale rekonstruovat metodu, na níž autor staví svá tvrzení a případné závěry. V případě biografie tak obtížné uchopitelné osoby, jakou Otto Katz svou volbou podzemního revolucionáře a profesí totalitního špiona byl, je to choulostivá záležitost. Autor kontaktoval řadu archivů, ovšem buď je využil značně výběrově (téměř nárazově), nebo jejich zpřístupněné svazky žádané informace prostě neobsahují.¹⁴ Z českých možností Miles cituje téměř výlučně Katzovu vlastní životopisnou verzi, přiloženou k vyšetřování z roku 1950, aniž by však tento zdroj, jehož údaje bez komentáře přebírá, kriticky zhodnotil. Nedostatek spolehlivých faktů je zvláště citelný v klíčové kapitole o Katzově pobytu v Moskvě, kde údajně došlo k jeho proměně z dandyovského levicového literáta na profesionálního agenta KI.¹⁵ Většinu příznačně stručného textu (osm stran) plní chmurné popisy Moskvy počátku třicátých let (Koestler, Tabouis) a historicky známý obraz sovětské reality (R. Conquest). Tvrzení o Katzově výcviku na pověstné Mezinárodní Leninově škole Kominterny je doloženo jediným, nijak nekonkretizovaným odkazem na „FBI, FIA svazek na Katze“ (s. 69, pozn. 15), který navíc musí pocházet až ze čtyřicátých let a jehož věrohodnost je sporná.

Na tomto vratkém bodě pak spočívá celá interpretační výstavba Katzova působení jako jednoho z předních agentů-operativců, plnění napříč západní Evropou příkazy Moskvy. Ačkoli postupně padají jména velkých šéfů meziválečné sovětské špionáže

14 Tak většina citací z britského Národního archivu v Kew udává fond KV 2/1582; v něm se však nalézá množství dalších informací, mimo jiné také (Milesem necitovaný) záznam o Katzovi jako „významném agentovi Kominterny se základnou v Paříži“ z roku 1951, zatímco dle autora se britská tajná služba začala o Katze zajímat až v roce 1953 (s. 16); další relevantní dokumenty obsahují složky KV 2/1583 a 1584. Určitou nedůvěru vzbuzuje ojedinělý odkaz na obtížně dostupný Ruský státní archiv společensko-politických dějin (s. 104, pozn. 16), jež se ostatně týká zcela podružného „klepu“; z kontextu je možné, že se jedná o nepřesně přeloženou převzatou citaci. Mezi autorskými díky za archivní spolupráci se pracovníci této instituce nevyskytují.

15 České citace bohužel trpí neúplností; pro tak zásadní informaci, jakou je Katzův odjezd do Moskvy, odkud teprve mohl avansovat do předních řad agentů KI, je uveden pouze obecný odkaz na Národní archiv Praha, pravděpodobně opět na Katzem prefabrikovaný životopis z roku 1950 (s. 63, pozn. 68).

(vesměs ovšem přeběhlků), čtenář nikde nenajde klíčové informace: kdo Katze řídil, komu předával zjištěné údaje, přes koho šlo financování jeho nákladných propagandistických podniků, cest a pobytů. Nejvíce materiálu poskytl autorovi britský Národní archiv v Kew, jehož svazky dosvědčují Katzovu kokotérii s britskou tajnou službou; ta mu byla ostatně přičtena k tíži v obžalobě pražského procesu, v níž řada údajů udivuje přesností a pravdivostí – což opět ukazuje na dokumentaci Kominterny, která si svého agenta hlídala na každém kroku. Navzdory indiciím však Katzovo místo v její hierarchii zůstává stále z rodu velmi přesvědčivých, nicméně nepřímých důkazů: charakteristický modus operandi, styky s prokázanými příslušníky její sítě, tvrzení informátorů tajných služeb...

Citace z archivních svazků ostatně většinou jen dokreslují údaje přebírané z literatury a – k určité újmě spolehlivosti textu – také z autobiografií aktérů, o jejichž objektivitě si nelze činit iluze; často jsou užívány zejména memoáry a osobní svědectví agentů-přeběhlků, tvůrčích osobností a lidí z kulturního prostředí, znalých zákonů literárního trhu. Technických problémů při ověřování životopisných faktů dobrodruhů Katzova typu je ostatně množství, ovšem vzhledem k tomu, že po celou dobu zůstával československým státním občanem, poskytnou domácí archivy budoucímu badateli zřejmě možnosti, které Miles nevyužil.¹⁶

Co se týče dobových reálií, stojí za pozornost, nakolik mladému autorovi zní cize označení vztahující se k existenci „společného státu“, takže občas zaměňuje dobově korektní *československý* za *český*; problémy s historickou nomenklaturou ostatně naznačuje i název.¹⁷ Terminologická pochybení jsou jinak velmi střídma (ČAUV na s. 32; Spenser Tracy na 233; Stephen Heym na 236; bulvár Wildshire na 223; správně nazvaný hotel Beverly Willshire se zase logicky nenachází v Hollywoodu, nýbrž v Beverly Hills). Překlad je dynamický a adekvátní s jedinou identifikovanou záměnou: v meziválečných barech si „umělci a spisovatelé (ne)léčili kocovinu ústřicemi Prairie“ (s. 47), nýbrž ostrým nápojem, zvaným podle vzhledu (syrové vejce) *prairie oyster*.

Přes všechny výtky, odbočky, mezery a nepřesnosti kniha bezpochyby náleží do žánru odborné literatury. Není to jen pro dodržování formálních náležitostí – důsledných citací,¹⁸ hojných odkazů, seznamu pramenů a literatury a využití primárních zdrojů. Autor svým provokativním, nicméně historickou realitu respektujícím způsobem nesporně přináší mnoho podnětů k promyšlení a konstruování sofistikovanějších modelů meziválečného vývoje, než jaké poskytuje pravo-levá či demokraticko-totalitní binarita. Modernizační sociální a politické proměny vyvolaly v život řadu idejí a hnutí, které promísily identifikace

16 To se týká např. tvrzení o „prvním“ sňatku s německou pracovnící Kl Ilse Klagemanovou v Moskvě v roce 1931 (s. 67), který musel být formalizován za součinnosti československé mise. Údaj převzal Miles z Katzova dotazníku z roku 1950, o rozvodu a dalším sňatku s Ilse (jež se stala v roce 1952 vdovou po Katzovi), se nezmiňuje; ve sdělení cizineckého odboru britského ministerstva vnitra z 5. 9. 1933, určeném imigračnímu úřadu a Scotland Yardu, je nicméně Katz uveden jako „Čechoslovák, Žid, rozvedený“ (KV 2/1382). Je také nepravděpodobné, že by Katzovu existenci ignorovaly československé zpravodajské služby.

17 Přiřazení O. Katze k českému prostoru zvolilo nakladatelství Paseka nepochybně s ohledem na domácí trh, v anglickém ani americkém vydání se neobjevuje (viz pozn. 1).

18 Citace nesedí vždy zcela přesně, evidentní je např. posunutý odkaz na proslulý Gottwaldův parlamentní projev o „zakroucení krkem“ (s. 39, pozn. 20–21).

a afiliace napříč tradičními kolektivními vymezeními: jak by se do takových matric vešla například „matka fašismu“ Margherita Sarfatti, intelektuálka z bohaté židovské rodiny, oddaná stoupenkyně (a dlouholetá finanční sponzorka) Mussoliniho? Takové výzvy považuje autorka recenze za neméně přínosný příspěvek historikově úkolu poznat, pochopit a vyložit než minuciózní deskripce dílčích faktů.

Recenze

Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 753 s., ISBN 978-80-7422-118-7.

V řadě českých vládařů patří nepochybně Přemysl Otakar II. z mnoha důvodů k osobnostem nejvýznamnějším. Mocenský rozlet českého státu spojený s tímto králem, závěrečná katastrofa jeho říše a panovnickova smrt v bitvě na Moravském poli jsou příběhem naplněným dramatickou dynamikou i osudovými zvraty. Už proto lze uvítat, že v ediční řadě věnované českým dějinám vydalo Nakladatelství Lidové noviny obsáhlou Žemličkovu monografii.

V úvodní kapitole nazvané „Král Přemysl jako téma“ se Josef Žemlička vyrovnal s historií dějepisného bádání věnovaného králi Přemyslu Otakarovi II. a jeho době. K významným mezníkům na této cestě patří materiálově cenná práce Václava Novotného a syntéza Josefa Šusty.¹ V následujícím období, trvajícím čtyři desítky let, zájem o dobu Přemysla Otakara II. téměř ustal – až v roce 1979 vyšel v Rakousku svazek *Ottokar-Forschungen*, v roce 1989 monografie Přemysla Otakara II. od Jörga K. Hoensche a v roce 1993 české, 1996 německé vydání mé knihy o Přemyslu Otakarovi II., která je ovšem psána z pozice historie umění. Za jiné práce tu lze vzpomenout i příslušný díl *Velkých dějin zemí Koruny české* z roku 2002 od Vratislava Vaníčka. V posledních desetiletích byla publikována řada dílčích studií zabývajících se nejrůznějšími aspekty této doby, a to i z pozice řady vědních disciplín, které hraničí s obecnými dějinami. Ale především k poznání epochy krále Přemysla Otakara II. přispělo pokračování edice diplomatického kodexu.

¹ Václav NOVOTNÝ, *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara* (= České dějiny, I/4, vydané u Jana Laichtera), Praha 1937; Josef ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví* (= České dějiny, II/1), Praha 1935.

To vše dnes mimo jiné tvoří výchozí bázi nové monografie o Přemyslu Otakarovi II., k jejímuž napsání je ovšem Josef Žemlička predestinován velkou řadou předcházejících vlastních prací, a to jak studií zabývajících se detailními problémy, tak i syntézami.² Velké kolektivní dílo Přemyslovci pak zřetelně ukázalo, jak spolupráce různých disciplín disponujících mnohdy svébytnými metodologickými možnostmi a postupy, může významným a inovativním způsobem spoluvytvářet obraz doby, který vyniká novou plasticitou a barevností.

Josef Žemlička si byl těchto možností dobře vědom – programově to formuloval už v úvodu své knihy ve slovech „ne však již samotná ‚ryzí‘ historie má dnes monopol na poznání minula, bez styku s výsledky archeologie, historie umění, literárních věd, filologie i dalších, jmenovitě pomocně vědních disciplín, by byl výsledek nutně ochuzený“. V porovnání s obrazem otakarské epochy, jak je prezentován ve starších syntézách, představuje proto Žemličkova monografie výrazný posun. Při tom Josef Žemlička strážlivě a korektně staví na všem, co bylo dosavadním badáním vykonáno, aniž by měl potřebu za každou cenu zaujímat odmítavý a destruktivní postoj k výkonům předchůdců.

Charakter dostupných pramenů a jejich výpověď dovoluje jen ve velmi omezené míře vytvořit osobní portrét hlavního hrdiny Žemličkovy knihy. Ta je proto také logicky mnohem více výpovědí o době Přemysla Otakara II., která je už v podtitulu knihy charakterizována jako „rozhraní věků“ – vzpomenout lze proměnu sídelní struktury země, vznik velkého množství nových měst, rostoucí úlohu trhu, intenzivní hledání nových zdrojů drahých kovů a narůstající oběh mincí, změny v sociální skladbě společnosti atd. Žemlička soustředil pozornost i na to, jak vedle těchto inovativních procesů dále přežívalo mnohé ze starších dob.

Ke klíčovým jevům 13. století patřil vzestup sociální vrstvy velmožů, která vytvářela rodová panství a usilovala o podíl na politické moci. Ke slabinám Otakarovy vlády patřila nedostatečná panovníkova schopnost najít se šlechtou *modus vivendi*, a to nejen v zemích přičleněných k Otakarově říši, ale i v jejím česko-moravském jádru. Žemlička se tomuto problému ve své knize podrobně věnoval (mimo jiné i v pasážích, v nichž polemizuje s Liborem Janem), jeho argumentace působí dojmem strážlivé uvážlivosti založené na brilantní znalosti materie. Zdá se nicméně, že syntetický pohled na fenomén velmožské vrstvy ve 12. a 13. století by byl velmi potřebný – umožňuje to i řada prací publikovaných v posledních dvou desetiletích. Možná by také v budoucnu mohla obraz dějin otakarské říše i dalších částí střední Evropy prohloubit ještě výraznější komparace vlády českého krále s vladařským dílem císaře Friedricha II. či francouzského krále Ludvíka IX. a jeho předchůdců.

V líčení teritoriální expanze přemyslovského státu poukázal Žemlička případně na kroky, které v tomto směru učinil už Otakarův otec král Václav I. Jeho úloha v ovládnutí babenberského dědictví nebyla, myslím, doposud dostatečně doceňována. Na pohled impozantní rozmach Otakarovy moci nesl s sebou zároveň českým králem nedoceňované průvodní jevy, které pak přispěly ke katastrofám let 1276 a 1278. Otakarovo úsilí „prezentovat se jako vládce, který je schopen hromadit pod svým žezlem různorodé oblasti i pestrý lid“ (s. 351) mělo své stíny, které jsou ovšem v knize dobře vylíčený.

2 Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1986, 1998; TÝŽ, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002; TÝŽ, *Přemyslovci. Jak žili, vládli a umírali*, Praha 2005; statě v kolektivní publikaci *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009, na jejímž vzniku se účastnil jako editor spolu s Petrem SOMMEREM a Dušanem TŘEŠTIKEM.

Žemlička detailně sledoval vývoj vztahů českého krále a jeho politiky k papežské kúrii, ke Karlovi z Anjou, k uherským Arpádovcům, k Wittelsbachům vládnoucím v rýnské Falci a v Bavorsku, k míšeňským Wettinům, braniborským Askáncům, ke slezským a polským Piastovcům, korutanským Sponheimům, říšskému episkopátu ad. A samozřejmě v žádném obraze života Přemysla Otakara II. nemůže chybět vylíčení politiky českého krále v záležitosti obsazení říšského trůnu, postoj k osobnostem, které o hodnost vladaře v Říši usilovaly, či ji získaly, ať už to byl Vilém Holandský, Richard Cornwallský, Alfons Kastilský či nakonec Přemyslův osudový protivník Rudolf Habsburský. Není v možnosti tohoto textu být pouze vyjmenovat všechny okolnosti, spleť souvislostí, příčin i jejich následků, které v Žemličkově knize před čtenářem defilují.

Osobnost českého krále Přemysla Otakara II. tu není jednostranně oslavována. Dobře jsou charakterizovány panovníkovy rysy, mezi něž nepatřila skromnost a zdrženlivost (s těmito vlastnostmi by ale nevykonal své velké vladařské dílo), Otakarův sklon k prezíravosti, který mu byl osudný, stejně tak jako jednání někdy neuvážené a impulzivní v situacích vyžadujících trpělivé vyjednávání, jak to později tak skvěle ovládal Otakarův syn Václav II. a zejména pravnuke Karel IV. K nim v neposlední míře náležela i „zbytnělá sebejistota“ zabraňující za nepříznivých okolností střízlivému posouzení vlastní situace a možností. Ale na druhé straně Žemlička výrazně ocenil Přemyslovo „osobní nasazení a houževnatost“, „vstřícnost k modernizačním změnám“ a to, že „pochopil výzvy své doby“, statečnost i další rysy, k nimž patřilo charisma vůdcovství. Na otázku, která se tu nabízí, totiž do jaké míry mohl vladař ovlivnit dějiny a tvář jím ovládané země, dává Žemličkova kniha zřetelně pozitivní odpověď.

Už jen intenzita proměny českých zemí v době Otakarovy vlády řadí tohoto krále k největším osobnostem, které kdy stály v čele českého státu v celé jeho historii. A lze jen dodat, že je zjevné, že Žemličkova monografie věnovaná životu krále Přemysla Otakara II. a jeho době se opírá o řadu desetiletí intenzivní práce věnované českým a středoevropským dějinám 13. století, že je dílem suverénním a mistrovským a navíc vyniká svými literárními kvalitami. Toto konstatování nemá v sobě opravdu nic z oné nadnesené chvály, se kterou kdysi minnesängři opěvovali českého krále Otakara.

Jiří Kuthan

Markus CERMAN, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2012, 155 s., ISBN 978-0-250-00460-3.

Bádání o vrchnostensko-poddanských vztazích ve středověku a raném novověku má v evropské historiografii velmi dlouhou tradici. Dílčí otázky této problematiky, týkající se například fungování správního a mocenského aparátu, ekonomiky jednotlivých panství či životních podmínek venkovanů, jsou již poměrně dobře prozkoumány. Téma však i nadále nabízí mimořádně široké pole pro další výzkumy i interpretaci, která v oblasti sociálních a hospodářských dějin mnohdy stále chybí. Přesvědčivým důkazem setrvávající závažnosti a mimořádných, dosud podceňovaných výkladových možností tohoto tématu je nová kniha vídeňského historika Markuse Cermana. Jeho publikace *Villagers and Lords in Eastern Europe* se zaměřuje na vztahy mezi vrchnostmi a poddanými v prostoru střední a východní Evropy raného novověku. Týká se tedy i českých zemí, které bývají (navzdory své geografické poloze) zahraničními historiky přiřazovány spíše k východoevropským regionům.

Markus Cerman vychází především z dosud publikovaných studií, týkajících se daného tématu, i ze svých vlastních výzkumů; součástí knihy je však i kapitola o pramenné

základně. Poměrně útlá, svižně napsaná práce v žádném případě není encyklopedicky koncipovanou příručkou pojednávající o situaci v jednotlivých regionech. Jde o komparativně pojatou analýzu mající za cíl odhalit prvky a tendence vývoje vrchnostensko-poddanských vztahů, jež byly pro zkoumaný prostor společné a typické, aniž by však opomíjela krajová či místní specifika.

Faktická absence srovnávacích výzkumů dané problematiky má za následek řadu dosud přežívajících stereotypů, které jsou však z hlediska výsledků novějšího bádání neudržitelné. Patří mezi ně teze o odlišnosti hospodářského a sociálního vývoje venkova na západě a východě Evropy, již kodifikoval mimo jiné Peter Kriedte výrokem o řece Labi jakožto nejdůležitější socioekonomické hranici evropského středověku. Na západ od ní se měl vývoj ubírat směrem k rostoucí osobní svobodě a hospodářské samostatnosti venkovského obyvatelstva. Na východ od zmíněného veletoku mělo naopak docházet k utužování poddanství a postupnému vzniku tzv. druhého nevolnictví, které vedlo k lidskému i finančnímu zbídačování venkovanů. Autor recenzované publikace naproti tomu dokládá, že rozdíly mezi západními a východními zeměmi nebyly zdaleka tak velké, jak se obvykle předpokládá. Kořeny všeobecně přijímaných postulátů o „jinakosti“ východní Evropy a opožděnosti jejího ekonomického a společenského vývoje vidí již v pracích ekonomů 18. a 19. století, jako byl Adam Smith, Thomas Robert Malthus nebo David Ricardo.

Hlavními příčinami dezinterpretací, vedoucích k nahlížení západních a východních venkovských společností jako diametrálně odlišných, jsou podle Markuse Cermana mimo jiné terminologická rozrůzněnost, izolovanost jednotlivých výzkumů a nedostatečná komparace. Nejzávažnějším problémem však bylo až do nedávna nekritické uplatňování určitých výchozích badatelských teorií, které předznamenávaly výsledky zkoumání a zneumožňovaly objektivní posouzení získaných poznatků. Poddaní tak byli většinou historiků a priori vnímáni jako skuteční nevolníci, oběti stávajícího společenského vývoje vydané na milost svým pánům. Vrchnosti je měly bezohledně a leckdy krátkozrace využívat k svému okamžitému prospěchu, což by v důsledku znamenalo zaostalost a nízkou produktivitu panských i poddanských hospodářství.

Markus Cerman hned v úvodní kapitole upozorňuje, že druhé nevolnictví, jež mělo charakterizovat východoevropskou venkovskou společnost, nelze považovat za všeobecně platný a jednotný systém. Problematický je podle něj již samotný výraz „nevolník“, jehož obsah se časově i místně značně proměňoval. Ani pány, ani venkovany přitom v žádném případě není možné vnímat jako jednolitou masu mající stejné výchozí podmínky, cíle i mentalitu. Stejně tak nelze počítat s prostorovou či chronologickou kontinuitou vývoje vrchnostensko-poddanských vztahů. Analýza vzájemných kontaktů obou těchto společenských vrstev proto musí kromě komplexního makroskopického pohledu brát v potaz i výsledky mikrohistoricky pojatých případových studií.

Problémově koncipované kapitoly recenzované knihy se zabývají jednotlivými stránkami hospodářského a sociálního vývoje východoevropského venkova. Velmi zajímavé postřehy přináší kapitola pojednávající o mýtu a skutečnosti „druhého nevolnictví“. Cerman se v ní postupně věnuje všem aspektům, které je měly charakterizovat. V první řadě jde o pojmy užívané k označení poddanského vztahu a jejich konkrétní obsah, který se v jednotlivých regionech a obdobích značně lišil. Dále se jedná o legislativní ukotvení poddanství, povinností a práv venkovanů a jejich skutečnou podobu. Velké pozornosti se dostalo zejména předpisům bránícím volnému pohybu osob a zajištění majetkové držby a dědického práva poddaných. Výsledkem takto koncipované komparativní analýzy je tvrzení, že ačkoli nelze přehlížet případy nekompromisních či krutých vrchností, skutečná podoba vztahů mezi pány a poddanými byla většinou výsledkem vzájemného působení

a obvykle vyplývala z dosavadního vývoje regionu. Východoevropské druhé nevolnictví se tak ve skutečnosti většinou blížilo situaci panující v ostatních částech Evropy.

Na východ od Labe mělo mít charakteristické rysy i postavení vrchnosti, kterému se autor věnuje v následující kapitole. Polemizuje se staršími tezemi, které rostoucí moc a hospodářskou váhu stredo- a východoevropských patrimonií vyvozovaly z nedostatečné urbanizace, otvírání nových trhů, nebo v nich viděly přežitek středověku či důsledek válek 17. století. Sám však podotýká, že průběh tohoto vývoje se v konkrétních oblastech značně lišil a za současného stavu bádání jej nelze uspokojivě souhrnně popsat, natož se pokoušet o nějaká zobecnění.

Mimořádně častým tématem nejen staršího českého dějepisceví bylo fungování vrchnostenského hospodářství a podíl poddaných na jeho výnosech. Teze o vykořisťování venkovanů, jejichž pracovní síla, vymáhaná v rámci roboty, byla pro panské dvory a podniky nezbytná, však vyžadují přehodnocení. Markus Cerman na konkrétních příkladech dokazuje, že robotní povinnosti nebyly vždy tak tíživé, jak se obvykle předpokládá. Naopak jejich ekonomický efekt pro vrchnost bývá často přeceňován. K podobnému nadhodnocování patrně dochází i v případě rozšiřování dominikálních pozemků na úkor půdy obhospodařované přímo poddanými nebo uplatňování vrchnostenského monopolu na určité produkty.

Vysoký podíl výnosů komerčního vrchnostenského podnikání na celkových příjmech dominií je jedním z důkazů toho, že situace v některých venkovských regionech ležících na východ od Labe nebyla v mnoha případech příliš odlišná od západních oblastí. Četná dominia úspěšně zaváděla moderní hospodářské a agrotechnické postupy a rozvíjela se patrně mnohem rychleji, než se dosud předpokládalo. Myšlenka o všeobecné opožděnosti střední a především východní Evropy je do značné míry neopodstatněná. I na západě navíc existovaly zaostalé, ekonomicky málo prosperující regiony, takže paušalizující tvrzení o modernizujícím se západu a zpátečnickém východu se v dané souvislosti jeví jako nepodložené. Tlak státu i vrchností na venkovské obyvatelstvo v raném novověku průběžně sílil na obou březích Labe. Navzdory tomu byli poddaní schopni vytvářet své vlastní strategie a případně je i prosazovat proti svým pánům. Skutečné postavení a životní podmínky vesničanů jsou však jedním z témat, které na důkladné komparativní zhodnocení dosud čeká.

Markus Cerman dokázal shrnout nejdůležitější otázky sociálních a ekonomických dějin venkova střední a východní Evropy. Jeho práce však jen zřídka přináší jednoznačné, definitivní odpovědi, spíše vyznačuje další badatelské cesty a možnosti výzkumu. Přesvědčivě dokazuje neudržitelnost starších interpretací, které mohly být zaviněny nepochopením specifické terminologie či situací daného regionu, stejně jako nedostatkem relevantních podkladů a informací. Na podstatu a konkrétní podobu vztahů mezi vrchností a poddanými nelze usuzovat pouze na základě kvantifikace a komparace izolovaných údajů, stejně jako není možné odděleně zkoumat jednotlivé aspekty dané problematiky. Prolínat se přitom musí makro- i mikrohistorická perspektiva, neboť jedině tak bude možné najít styčné body a spojitosti mezi jednotlivými regiony, stejně jako případné odlišnosti konkrétních oblastí a objasnit jejich příčiny. Kontextem, v jehož rámci je třeba studovat dějiny východoevropských venkovských společností, je především vývoj v západní a jižní Evropě.

Jediným vážnějším nedostatkem předložené práce, který je však vzhledem k jejímu rozsahu pochopitelný, jsou poměrně vágní tvrzení popisující situaci v západní Evropě, jež jsou v příkrém kontrastu s věcnou argumentací ohledně prostoru na východ od Labe. Stejně tak nebylo možné soustředit detailní pozornost na všechna témata, která lze v rámci

zkoumané problematiky rozkrýt. Poměrně málo prostoru bylo věnováno otázkám konkrétní správy dominií, vedení příslušné písemné agendy nebo prolínání státní a vrchnostenské správy v období osvěcenských reforem. I přesto znamená kniha Markuse Cermana významný příspěvek k dějinám venkova, a to v kontextu celoevropského vývoje. Předložená komparativní analýza je pro českého badatele o to cennější, že se hojně opírá o výsledky výzkumu problematiky Čech a Moravy, a umožňuje tak čtenářům vidět raně novověký venkov z nadhledu a ve srovnání s okolními zeměmi.

Problematiku vztahů mezi pány a poddanými recenzovaná práce zpracovává za pomoci zdánlivě tradiční metodologie hospodářských a sociálních dějin. Ty se v posledních desetiletích zdály být zastíněny historickoantropologickými přístupy, jež preferují například témata moci, její komunikace či disciplinace venkovského obyvatelstva. Markus Cerman však načrtává řadu nesporně zajímavých, dosud nezpracovaných či opomíjených témat, na něž by bylo třeba při dalším bádání soustředit pozornost. Jeho kniha tak přináší velkou inspiraci a dokazuje, že téma pán – poddaný má co nabídnout i historikům sociálních a hospodářských dějin.

Josef Grulich

Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcení pražské diecéze 1395–1416* (= Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti historici Pragae, řada A – Monographia, sv. 25) Praha, Historický ústav AV ČR 2010, 273 s., ISBN 978-80-7286-148-4.

Seznamy kleriků ordinovaných na různé stupně svěcení podle církevního práva byly porizovány v celé Evropě (dochovány jsou ovšem jen v několika zemích). Výjimkou nebyly ani Čechy; Liber ordinationum cleri pražské arcidiecéze z let 1395–1416 byl v roce 1922 vydán Antonínem Podlahou. Z údajů této pramenné edice vycházejí analýzy Evy Doležalové v recenzovaném svazku. Jsou postaveny na zcela jiných metodách než dosavadní bádání, jež zpravidla jen dohledávalo jednotlivé údaje zvláště o zastáncích či odpůrcích církevněreformního hnutí v Čechách či o klericích z určitého regionu a o celkové vytěžení pramene se vůbec nepokusilo.

Kvantitativní zpracování pramene v heuristické fázi nepředstavovalo pouhé porřízení dat (tedy přepis edice), ale také ověření a rektifikaci dat, zejména zrušení odchylek, zavedení normovaných tvarů a přidání pomocných údajů kvůli porovnávání a analýze, resp. obtížné dohledání místních názvů. To, jak jsou data strukturována, poměrně úzce souvisí s tím, co je z nich možné analýzou vyčíst, a tady se ukazuje nutnost průběžných zpětných úprav dat. Takový postup klade velké nároky na pečlivost badatele, který musí při práci v každé chvíli brát zřetel jak k datům samotným, tak i ke struktuře databáze. Teprve potom přijdou na řadu zajímavé způsoby vážení a vytěžování údajů. Velká část analýzy je skrytá v koncipování a plnění databáze, publikace obsahuje závěry vyplývající z předchozího náročného zpracování dat.

Na začátku monografie nalezneme seznam tabulek a seznam vyobrazení. Potom následuje úvod a dalších pět kapitol, které uvádějí čtenáře do problematiky ordinačních seznamů a historického pozadí vzniku těchto úředních pramenů. Nabízejí též srovnání se zahraničním bádáním, zejména ve Francii a v Anglii, resp. Španělsku, kde se tyto seznamy dochovaly. Poskytují také přehled o ojedinělých dalších seznamech ze 14. a 15. století zachovaných v Čechách. Navazujících osm kapitol je věnováno zpracování pramene, tedy českých ordinačních seznamů. Pozornost je věnována nejprve popisu databáze, metodám vyhodnocení dat a základnímu rozboru záznamů o svěceních. Dále jsou rozebírány

konkrétní údaje: místa a termíny svěcení, světitelé, jména svěcenců a jejich otců, původ svěcenců a nakonec kariéry kleriků. Publikaci uzavírá český a anglický souhrn dosažených poznatků, seznam pramenů a literatury a generální rejstřík. Ke knize je přiložen CD-ROM s databází svěcenců ve formátu MS Access 2000, popisem databáze a informací o metodách vyhodnocení, jež jsou textově shodné s příslušnou kapitolou knihy.

Monografii charakterizuje vysoká úroveň zpracování. Ve srovnání s dřívějším badáním je uplatněn systematický přístup a k vytěžení pramene jsou užity důmyslné kombinace údajů; jsou pokládány nové otázky starým pramenům. Nalezneme zde úvahy o významu svěcení pro středověkého člověka s přihlédnutím k postoji církevních reformátorů, ale i popis přípravy a průběhu svěcení kleriků.

Struktura záznamu v databázi sestává ze jména klerika (včetně jména otce a místa původu), jeho akademického titulu, stupně svěcení, diecéze, místa svěcení, jména světitelů, data svěcení, bibliografického odkazu na příslušné místo pramene, názvu arcijáhenství, beneficia, k jehož titulu byl kandidát vysvěcen, a poznámky. K tomu přistupují interpretační a kombinační údaje.

Důležitá je charakteristika pro projekt relevantních pramenů vzniklých v pražské arcidiecézi, ať už se jedná o synodální statuta nebo pontifikál litomyšlského biskupa Albrechta ze Šternberka († 1580), který poskytuje mnohé cenné údaje pro poznání konkrétního průběhu ordinačního aktu. K autorkou analyzovaným pramenům patří ovšem především samotný Liber ordinationum cleri, rukopis pražského kapitulního archivu sign. Cod. XVII. Záznamy o udělení svěcení v průběhu pontifikátu pěti arcibiskupů jsou v něm řazeny podle data svěcení, dále podle diecéze, arcijáhenství a stupně svěcení (z nižších svěcení jsou uváděna zejména svěcení na akolytu, jen zřídka je vedle toho uváděno udělení první tonsury, z vyšších jsou evidována všechna, tedy svěcení na jáhna, kněze a biskupa). Jedná se o kancelářské přepisy, pravděpodobně seznamů, které pořizovali arcijáhni jako podklady pro samotný akt. V prameni je obsaženo celkem 21 449 záznamů o svěcení. Jejich analýzou dospěla autorka k identifikaci skoro 16 tisíc různých osob.

K závěrům práce patří vedle vytvoření metodiky identifikace osoby svěcence především kvantitativní analýza údajů obsažených v prameni. Největší množství, přes 15 tisíc, představují záznamy o svěcení na akolytu. Záznamy vztahující se k dalším stupňům svěcení jsou výrazně méně početné, u každého stupně se nejedná ani o tři tisíce záznamů. Pokud jde o místní příslušnost, nejvíce zápisů je spojeno s pražským arcijáhenstvím, zastoupení dalších arcijáhenství je výrazně menší. Záписy o udělení první tonsury mají ve srovnání s ostatními netypickou strukturu, týkají se většinou jen jednoho svěcence, který podle všeho byl šlechticem nebo významným měšťanem. Takové exkluzivní svěcení bývalo nejspíše iniciováno soukromě. Autorka si všímá také prodlevy mezi jednotlivými stupni svěcení. Je poněkud omezena tím, že osob, jež mají uvedeny všechny stupně svěcení, je jen minimum. Přesto se jí podařilo vysledovat „rychlou“ a „pomalou“ variantu: v prvním případě následovalo svěcení na všechny tři stupně do jednoho roku (či výjimečně až do tří let) od svěcení na akolytu, ve druhém případě, který byl častější, došlo k vysvěcení v intervalu 4–21 let. Mezi místy udílení svěcení nalezneme nejčastěji pražská města, resp. blízké okolí tehdejší Prahy (Vyšehrad, Psáry pod Vyšehradem, Břevnov, Smíchov, Zbraslav), ale i vzdálenější místa. Jedněmi z nejméně frekventovaných míst svěcení byly metropolitní kostel u sv. Víta a klášter dominikánek u sv. Anny na Újezdě. Přitom není možné předpokládat, že v kláštřích by byl svěcen pouze řádový klérus. Byly analyzovány i termíny svěcení, přičemž bylo konstatováno, že v letech 1409–1412 byl – ve zřejmé souvislosti s událostmi po přijetí tzv. Dekretu kutnohorského – ordinován menší počet kleriků. Rozbor frekvence křestních jmen a jmen otců přinesl ve vzájemném srovnání (přes určité

limitující faktory dané způsobem zápisu jmen otců v prameni) zajímavé závěry k trendům oblíbenosti křesťanských jmen ve 14. století. Je nepochybné, že velký vliv zde měly rozkvétající, nebo naopak opadávající kultury jednotlivých světců. Bylo konstatováno, že jen asi v tisíci případech je uvedeno konkrétní beneficium, k němuž byl klerik vysvěcen. Údaje o udělení univerzitního gradu jsou pak vzhledem ke svému malému počtu sotva reprezentativní.

Srovnání s anglickými ordinačními seznamy (databázově je zpracována diecéze Londýn pro léta 1361–1539, resp. 126 let v tomto rozsahu, z nichž se dochovaly seznamy; studie o diecézi York v letech 1360–1550 přináší další cenné údaje) ukázalo, že v ekonomicky i kulturně vyspělejší Anglii byl větší počet kleriků na počet obyvatel. Bylo zde ale přitom lépe vyřešeno materiální zajištění duchovenstva: klerik byl vysvěcen buď ke konkrétnímu beneficium, nebo muselo být zaručeno, že kandidát svěcení má dostatečný zdroj obživy. Podíl řádového duchovenstva mezi svěcenci byl v obou zemích přibližně stejný, kolem čtvrtiny. V Čechách bylo prováděno velké množství svěcení na akolytu, jež bylo v Anglii asi regulováno.

Ordinační seznamy byly dříve cenným pramenem pro toponomastiku (vytěžil je už Antonín Profous) a prosopografii (dřívější nedostatečné zpracování seznamů bylo v monografii demonstrováno na příkladu životopisného slovníku Josefa Tříšky). Komplexní přístup uplatněný v knize ukázal přínosnost počítačového (databázového) zpracování historického pramene: předpokladem byla dobře strukturovaná data, analýza pak vyžadovala promyšlená kritéria a kombinace. Výsledky jsou v databázi, jež je obsažena na CD-ROM přiloženém ke knize, dostupné badatelům k případnému dalšímu využití. Autorka se ctí navázala na dílo svých učitelů Františka Šmahela a Zdeňky Hledíkové a ukázala, jakým směrem by se mělo orientovat zpracování pramenů, jež obsahují mnoho údajů o osobách a událostech. V tom je její pečlivá a důkladná práce doslova vzorová.

Jindřich Marek

Stanisław BYLINA, *Rewolucja husycka. Przedświt i pierwsze lata*, Warszawa, Wydawnictwo Neriton – Instytut Historii PAN 2011, 352 s., ISBN 978-83-7543-205-5.

České odborné veřejnosti netřeba představovat předního polského medievalistu a bohemistu Stanisława Bylina. Medievalistická veřejnost jej zná jako autora četných statí a řady monografií věnovaných středověké religiozitě a christianizaci.¹ Bohemistická orientace autora nalezla ukotvení v atraktivním tématu českého reformního hnutí doby předhusitské a husitské revoluce, zejména jeho radikálního proudu.² Poslední výstup S. Byliny je monografickým zpracováním vývoje českého reformního hnutí v době předhusitské, kdy se připravovaly podmínky pro revoluční výbuch, a počátků revoluce. Kniha je členěna na dvě části, v první autor podává chronologický výklad dějů, druhou polovinu knihy dedikoval tematickým sondám, zaměřil se na každodennost a sváteční den v době revoluce,

1 Srov. např. Stanisław BYLINA, *Człowiek i zaświaty*, Warszawa 1992; TÝŽ, *Christianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002 (k tomu viz moji recenzi in *Kwartalnik Historyczny* 111, 2004, č. 1, s. 133–136); TÝŽ, *Religijność późnego średniowiecza*, Warszawa 2009 aj.

2 Uveďme např. TÝŽ, *Wpływy Konrada Waldhausena na ziemiach polskich w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966; TÝŽ, *Na skraju lewicy husickiej*, Warszawa 2005; TÝŽ, *Hussitica*, Warszawa 2007.

podobu liturgie, chiliastické hnutí v raném stadiu revoluce, zbožnost husitské levice, nakonec bilancuje výsledky prvních let revoluce. Publikace je složena z jedenácti kapitol, číslovaných průběžně, bez ohledu na začlenění do té či oné části.

První část knihy je tvořena kapitolami nazvanými „Prekursorzy reformy i heros prawdy bożej“ (Předchůdci reformy a heros Boží pravdy), „Czas odrzucania i odkrywania. Praga i prowincja“ (Období odmítání a objevování. Praha a venkov), „Droga wiodła przez święte góry“ (Cesta vedla přes svaté hory), „Przeciw zastępcom Antychrysta“ (Proti zástupcům Antikrista), „Rewolucja pożera swe krnąbne dzieci“ (Revoluce požírá své vzdorovité děti), „Przeciw wrogom i przeciw braciom“ (Proti nepřítelům a proti bratrům). Pozornost autora je věnována aktivitám Konráda Waldhausena, Milíče z Kroměříže, Betlémské kapli a Husově působení v ní, následně situaci v Praze a obecně v Čechách po upálení Mistra Jana Husa a Jeronýma Pražského. Jako specifický úkaz vzpomíná tvorbu šlechtice-laika Tomáše ze Štítného. Osoba Jana Husa je začleněna jako komponent do souvislého výkladu, není na ni upřena obzvláštní pozornost.³ Pro výraznou akcentaci vzoru apoštolské církve Bylina Husa definuje jako pokračovatele svých českých předchůdců, nikoliv Viklefa. V případě Husova glejtu pro cestu do Kostnice Bylina správně zdůrazňuje, že neobsahoval a ani nemohl obsáhnout klausuli o jeho vyjmutí z jurisdikce církve; nemohl zabránit jeho uvěznění orgány církve. Podrobně se autor zabývá poutěmi na hory a jejich jednotlivými fázemi. Následně rozebírá okolnosti vzniku čtyř pražských artikulů, popisuje likvidaci radikálního křídla v Táboře, situaci v Praze za Želivského.

Druhá část knihy je uvozena kapitolou o každodennosti a svátečním dni („Codzienność i dzień świąteczny“). Každodennost, jejíž rozbor se stal imperativem historiografie, pro Čechy na počátku revoluce Bylina charakterizuje pomocí pochodů husitských vojsk, migrací, ať už dobrovolných či vynucených, pogromů, rabování, devastace a ničení měnicích podobu místa. Autor naznačuje dezorientaci lidí. Migrace zasáhla též poddané a obyvatele malých městeček, tedy lidí, kteří se výraznou mobilitou nevyznačovali. První závažný mezník ve vývoji každodenního života pražanů autor stanovuje dnem pražské defenestrace. Do denního rytmu života měst pražských, jak autor poznamenává, se zapalo též očekávání kruciáty. Život rolníků Bylina charakterizuje jako neměnný, s výjimkou válečných událostí, přitom ovšem vyzdvihuje volnost pohybu, již získali poddaní táborského svazu, a obecně zlepšení jejich podmínek. Naznačuje změny v kalendáři svátků, mezi něž se svátek Jana Husa všeobecně neprosadil.

V osmé kapitole („Liturgia w dniach rewolucji“) S. Bylina nastínil vývoj liturgie husitů, využil především popisu Vavřince z Březové. Popsán je rozdíl mezi utrakvisty z městského prostředí a tábority, především v konání bohoslužeb, udělování svátosti křtu a postojích ke kultu relikvií, prostor je věnován konfliktní otázce ornátů. Autor specifikuje přesun úkonů zpoza zdi kostela do venkovního prostoru, připomíná návazání na pravidla a principy prvotní církve. Vzpomněl obraz husitského vojska, v jehož čele jde kněz se skromnou dřevěnou monstrancí s eucharistií.

Devátá kapitola je nadešlá „Chrystus zstąpi na ziemię czeską“ (Kristus sestoupí na českou zemi), autor se věnuje chiliastické kampani. Jak naznačuje, chiliastická proctví dynamizovala vývoj událostí, zejména jednání spojenců táboritů. Desátou kapitolu Bylina dedikoval zbožnosti husitské levice („Pobożność lewicy husyckiej“). Dává zbožnost do kontrastu s terorem, provázeným nenávistí, hněvem, zabíjením a ničením. Zbožnost radikál-

³ Jenom lze připomenout, že poslední shrnutí okolností působení Jana Husa podal ve své knižně publikované studii Jiří KEJŘ, *Jan Hus známý i neznámý (Resumé knihy, která nebude napsána)*, Praha 2009.

ních přívrženců reformního hnutí představuje jako sérii vzletů, provázených projevy entuziasmu, radosti a naděje, a následných pádů. Násilí a svatá válka je předmětem poslední jedenácté kapitoly („Przemoc i święta wojna“). Autor rozebírá s pomocí pramenů otázku spravedlivé války. Výklad se točí kolem výroků Křišťana z Prachatic a Jakoubka ze Stříbra a především výkladu Vavřince z Březové. Otevřenost svého hodnocení autor vyjadřuje titulem závěru „NiepeŹny bilans wczesnych lat“ (Neúplná bilance raných let).

Bylina se prezentuje jako sympatizant s hnutím, které polskému převážně katolickému čtenáři přibližuje a objasňuje; vysvětluje motivy, okolnosti a způsoby uvažování aktérů a davu. Jeho pozornost přitahuje slovy moderní politické terminologie levice, popř. krajní levice hnutí, věcné uvažování autora přitom současně ústí v logickou kritiku a odmítnutí excesů a extrémů projevujících se ničením či tyranie ve jménu „absolutní“ pravdy.

Poznámkový aparát knihy není přehlcen, Bylina se zaměřil na novější literaturu a její poznatky a závěry; důsledná citace záplavy publikované literatury⁴ mohla logicky vést ke snížení přehlednosti aparátu, narušení autorova záměru a určení knihy. S tím souvisí skutečnost, že autor často odkazuje na aktuální stanoviska či hodnocení představitelů české historiografie, výrazné osobnosti české husitologie současnosti (ponejvíce F. Šmahel, ale též P. Čornej a J. Kejř) či nedávné minulosti (A. Molnár).⁵ Nikterak se tím neubírá na osobitosti výkladu S. Byliny, kombinovaného z analýzy pramenů a odkazů na literaturu, a pojetí celé materie.

Na konci knihy je připojena bibliografie, seznam publikovaných pramenů a literatury, anglické a německé resumé, osobní rejstřík, který obsahuje jména jak historických postav, tak zmiňovaných a citovaných historiků, a dále místní rejstřík. Polskému čtenáři lepší orientaci v zeměpisných názvech Čech umožní čtyři mapy, z nichž první zachycuje „svaté“ hory, na něž směřovali poutníci roku 1419, druhá nejvýznamnější chiliastická místa, třetí mapa je výřezem území Tábořska a zobrazuje důležitější místa působení pikartů a poslední čtvrtá mapa naznačuje situaci v celých Čechách, nejvýznamnější města pražského a tábořského svazu, katolická města a husitská nezařazená města, tedy mocenskopolitické rozložení sil na počátku revoluce.

Autor prokazuje hluboké proniknutí do tématu. Toto dílo zahraniční husitologie můžeme právem považovat za špičkovou práci. Kniha jistě nalezne široký okruh čtenářů a uživatelů, historiků a v případě domácího prostředí autora též laické veřejnosti, jíž erudovaným, ale současně čtenářsky přístupným způsobem prezentuje významnou etapu českých dějin.

Pavel Krafl

Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)* I–VII, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2010 (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 104/I–VII), 5872 s., ISBN 978-3-205-78461-6.

Prameny osobní povahy (ego-dokumenty) tvoří již od 19. století nedílnou součást historického bádání a těší se nemalé pozornosti badatelů a badatelek. Ačkoli mezi dějepisci nepanuje shoda o vymezení těchto písemností, jejich společným jmenovatelem je soukromý

4 Srov. František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, IV, Praha 1995, s. 215–588.

5 Srov. s. 59, 56, 70, 97, 112, 152, 176, 194, 198, 200, 236, 275 v recenzované knize.

charakter a psychologicky komplikovanější autobiografická výpověď.¹ Vypovídací hodnota autobiografií, deníků, rozličných naučení, osobní korespondence, paměti či rodinných kronik láká historiky a historičky především návratem k individualitě v dějinách a důrazem na osobitost prožitku konkrétních postav.² Zvýšenému badatelskému zájmu o tento typ písemných pramenů v posledních dvaceti letech odpovídá množství moderně zpracovaných kritických edic i rozsáhlá evropská teoretická diskuse o vymezení a vypovídací hodnotě ego-dokumentů.³ Stranou zmiňovaného proudu bádání nezůstala ani středo-evropská historická věda. I ona v tomto období zaznamenala řadu významných edičních počínů, zejména v případě osobních (cestovních) deníků a korespondence.⁴

Prozatímní vrchol moderní ediční činnosti představuje zpřístupnění rozsáhlých německy a italsky psaných diáří a denních zpráv (*foglietti, Tagzettel*) pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu (1598–1667) z let 1630–1667 Alessandrem Catalanem a Katrin Kellerovou, které právem vzbudilo svým rozsahem i obsahovou náplní zaslouženou pozornost odborné veřejnosti. Právě neobyčejně dlouhé časové rozpětí vydaných písemností druhorozeného syna jednoho z nevlivnějších rádců císaře Ferdinanda II. – Karla z Harrachu (1570–1628), od roku 1623 pražského arcibiskupa a pozdějšího kardinála římskokatolické církve samo o sobě představuje unikátní pramen k (středo)evropským dějinám první poloviny 17. století.⁵ Mimořádné je i úzké propojení dvou typů písemných pramenů – deníků a denních zpráv. I když jde z hlediska historické sémantiky o slova odlišného významu, v myšlení kardinála z Harrachu šlo s největší pravděpodobností o synonyma.

- 1 Benigna von KRUSENSTJERN, *Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert*, *Historische Anthropologie* 2, 1994, s. 462–471; Harald TERSCH, *Vielfalt der Formen. Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit als historische Quelle*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Waidhofen an der Thaya 2000, s. 69–98.
- 2 Harald TERSCH, *Die Beschäftigung mit dem Ich*, in: Karl Vocelka – Rudolf Leeb – Andrea Scheichl (edd.), *Renaissance und Reformation. Oberösterreichische Landesausstellung 2010, Linz 2010*, s. 129–134.
- 3 Winfried SCHULZ, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996; Kaspar von GREYERZ – Hans MEDICK – Patrice VEIT (edd.), *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich. Europäische Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500–1850)*, Köln-Weimar-Wien 2001; Kaspar von GREYERZ (ed.), *Selbstzeugnisse in der Frühen Neuzeit. Individualisierungsweisen in interdisziplinärer Perspektive*, München 2007. K tomu s příslušnými bibliografickými údaji nejnověji Hans MEDICK – Angelika SCHASER – Claudia ULBRICH (edd.), *Selbstzeugnis und Person. Transkulturelle Perspektiven*, Köln-Weimar-Wien 2012.
- 4 O tom souhrnně Harald TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit 1400–1650. Eine Darstellung in Einzelbeiträgen*, Wien-Köln-Weimar 1998; Josef PAUSER – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (Hgg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien-München 2004.
- 5 Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008 (v originále TÝŽ, *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale 1620–1667*, Roma 2005); Katrin KELLER – Marion ROMBERG, *The Tagzettel and Diaries of Cardinal Ernst Adalbert von Harrach: A Source for 17th Century Central European History*, *The Medieval History Journal* 13, 2010, č. 2, s. 287–314.

O tom svědčí rovněž skutečnost, že jím vyhotovené komentáře své každodenní činnosti nejprve označoval termínem *diario*. Od roku 1637 však začal používat výhradně výraz *Tagzettel*. Na druhou stranu je třeba zmínit, že diária nesou určité rysy klasického deníku, přičemž měla sloužit spíše pro osobní potřebu pražského arcibiskupa jako „kniha vzpomínek“ na události, jichž se osobně zúčastnil.⁶ Naopak v případě denních zpráv jde o různé dlouhá psaní určená ohraničené skupině korespondentů, zejména příbuzným, v nichž vlivný duchovní komentoval vlastní zážitky a aktuální politické dění v různých koutech Evropy.⁷

Vypovídací hodnota deníků a denních zpráv umožňuje detailně zrekonstruovat průběh veřejné kariéry jednoho z nejmocnějších církevních hodnostářů střední Evropy v průběhu téměř čtyř desetiletí. Obsahová náplň obou písemných pramenů odráží mnohočetné zájmy Arnošta Vojtěcha z Harrachu. Vedle všedních starostí pražského arcibiskupa, slavnostních bohoslužeb, postupu reorganizace katolické církve v českých zemích po Bílé hoře, rozličných projevů barokní zbožnosti, konfliktů s jezuitou nelze opomenout ani světskou stránku života kardinála z Harrachu. Nedílnou součástí denních záznamů tvoří údaje o životních cyklech urozených jedinců z českých a rakouských zemí, jejich zdravotním stavu, kulturních aktivitách, počasí, každodenním životě v Praze i u císařského dvora ve Vídni, kde Arnošt Vojtěch z Harrachu často pobýval. Stranou pozornosti duchovního nezůstaly ani rozsáhlé komentáře soudobého politického dění v Evropě – průběhu třicetileté války, mírových jednání v Münsteru a Osnabrücku, druhé severské války mezi Polsko-litevskou unií a Švédskem (1655–1660), vztahu podunajské monarchie a Francie i mnoha dalších témat.

Na tomto místě je třeba zdůraznit neobyčejně široký geografický záběr editovaných pramenů. Životní obzor Arnošta Vojtěcha z Harrachu se neomezoval pouze na hranice habsburského soustátí a Římsko-německé říše. V letech 1632–1667 podnikl pět cest dlouhodobějšího charakteru na Apeninský poloostrov, včetně účasti na třech papežských konkláve (1644, 1655, 1667). Především v diáriích z volby hlavy Svatého stolce Inocence X., Alexandra VII. a Klementa IX. papeži nechybí podrobné komentáře každodenního života pražského arcibiskupa v metropoli papežského státu, průběhu složitých jednání kardinálského kolegia, leckdy subjektivně zabarvené charakteristiky jeho jednotlivých členů a další tematické okruhy. Z toho důvodu představují deníky a denní zprávy kardinála z Harrachu nesmírně bohatou a originální studnici informací k dějinám papežství a římské každodennosti v 17. století.

6 K raně novověkým osobním a cestovním deníkům blíže Harald TERSCH, *Das autobiographische Schrifttum Österreichs in der Frühen Neuzeit. Ein Projektbericht*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 102, 1994, s. 409–415; Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky. Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 99–120; TÝŽ, *Tagebücher*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (Hgg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie*, s. 767–780.

7 Srov. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER, *Die Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach*, Frühneuzeit-Info 18, 2007, č. 1–2, s. 9–23. Navíc v případě šlechtického rodu Harrachů nejde o jediný soubor denních zpráv, který se dochoval až do současnosti. K tomu Susanne Claudine PILS, *Schreiben über Stadt. Das Wien der Johanna Theresia Harrach 1639–1716*, Wien 2002; TÁŽ, *Die „Tagzettel“ der Gräfin Johanna Theresia von Harrach als Sonderform des Briefes*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie*, s. 790–795.

Denní zprávy navíc představují nedocenitelný pramen k rekonstrukci komunikačních sítí urozených jedinců na prahu novověku. Přístup k informacím symbolizoval v očích šlechticů nezbytný předpoklad k úspěšnému vykonávání veřejné kariéry a ukazatel politického vlivu. Vznešená osoba nesměla v žádném případě vůči svému blízkému či vzdálenému okolí vystupovat pasivně, ale aktivně se zapojovat do vzájemné výměny zpráv. Hlavní motivací k vedení komunikace představovala touha po získávání novinek a vytvoření si podrobného obrazu o aktuálním dění v různých částech habsburské monarchie, Římsko-německé říše a evropského kontinentu.⁸ U Arnošta Vojtěcha z Harrachu se sbíhaly nejrůznější komunikační kanály. Ten následně třídil získané informace, vyhodnocoval a dále rozesílal ohraničené skupině osob. Denní zprávy symbolizovaly v jeho očích účinný nástroj, kterým mohl ovlivňovat politické dění v mnohonárodnostním habsburském státě a částečně i za hranicemi podunajské monarchie. Ne nadarmo patřili Harrachové k nejmocnějším šlechtickým rodům ve střední Evropě a pravidelně se propracovávali do nejvyšších úřadů císařského dvora. K udržení nemalého politického vlivu obratně využívali rozvětvenou komunikační síť, jejímž důležitým článkem byl právě pražský arcibiskup.⁹

Zvláštní ocenění si zaslouží také pečlivost, s níž editoři přistoupili k časově náročné přípravě kritického vydání diáří a denních zpráv kardinála z Harrachu. Zde se s přehledem dokázali vyrovnat s nesnadnými filologickými hledisky ediční práce dvou jazykově odlišných prostředí – italského a německého. O sekundární literaturu opřená identifikace tisíců osob a lokalit, jež se v pramenech objevují, dotváří mimořádně příznivý dojem z edice. Vzhledem k jejímu rozsahu, který čítá sedm objemných svazků, historik ocení především pomůcky, jež mu usnadní lepší orientaci ve zmiňovaných pramenech. Na prvním místě je třeba uvést rejstříky osobních jmen a zeměpisných názvů, které zabírají téměř 400 stran. Těm předchází pečlivě zpracované krátké biogramy urozených osob a duchovních, jež se nejčastěji vyskytují v editovaných písemnostech a s nimiž kardinál z Harrachu udržoval užší kontakt.

Oproti ostatním moderním kritickým edicím zde chybí věcný rejstřík. Autoři na něj rezignovali vzhledem k rozsahu pramene a neobyčejné pestrosti jednotlivých témat. Tento nedostatek nahrazuje tematicky strukturovaná zevrubná obsahová analýza diáří a denních zpráv. Na konci každého tematického okruhu navíc vydavatelé umístili přímé odkazy na konkrétní okruhy v editovaném prameni.

K dalším neocenitelným pomůckám patří rovněž soupis adresátů denních zpráv Arnošta Vojtěcha z Harrachu a především jeho itinerář, který sestavila Marion Rombergová. Ten svědčí o nebývale široké mobilitě šlechtice-duchovního na prahu novověku v prostoru mezi Prahou, Vídní a Římem v časovém horizontu téměř čtyřiceti let. V recenzované publikaci nechybí ani kapitola, která se týká vnitřní i vnější kritiky a dobového kontextu vzniku editovaných pramenů. Důležité místo zde zaujímá i biografický portrét kardinála z Harrachu, v němž autoři nastínili jeho rodinné zázemí, průběh výchovy a politickou činnost jedince v první polovině 17. století.

8 Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004, zejména s. 369–493; Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 292–452.

9 Irene FOSI, *Rituali della parola. Supplicare, raccomandare e raccomandarsi a Roma nel Seicento*, in: Andreas Würigler – Cecilia Nubola (edd.), *Forme della comunicazione politica in Europa nei secoli XV–XVIII. Suppliche, gravanima, lettere*, Bologna-Berlin 2004, s. 329–349.

Ediční zpřístupnění rozsáhlých diarí a denních zpráv Arnošta Vojtěcha z Harrachu představuje jeden ze základních stavebních kamenů pro historicko-antropologicky laděný výzkum rozličných stránek šlechtické každodennosti, působení soudobých mocenských struktur na různých úrovních politického systému, prožívání a vnímání válečných událostí i otázek spjatých s myšlením duchovních i urozených příslušníků raně novověké společnosti. Edice může sloužit i jako nenahraditelný a originální zdroj poznatků o individuálních kariérách jednotlivých šlechticů nejen z českých a rakouských zemí. Alessandro Catalano a Katrin Kellerová svým ojedinělým editorským počinem nabídli dosud nepoznaný obraz středoevropských a jihoevropských dějin první poloviny 17. století. Jde o edici zásadního vědeckého významu, která svým obsahem i rozsahem ovlivní další badatelské generace historiček a historiků.

Rostislav Smíšek

Jörn LEONHARD – Christian WIELAND (Eds.), *What Makes the Nobility Noble? Comparative Perspectives from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Göttingen, Vandhoeck & Ruprecht 2011, 396 s., ISBN 978-3-647-31041-1.

Dějiny šlechty se v posledních několika desetiletích těší neutuchajícímu zájmu odborné i laické veřejnosti. Struktura publikovaných studií se ovšem pomalu mění. Kromě pramenných edic a (možno říci) tradičních prací vycházejících primárně z pozitivistických východisek se objevuje řada větších i menších studií, zabývajících se také kulturou a hospodářstvím, každodenností – obecněji řečeno vývojem této společensko-kulturních skupin – na multioborové bázi. Mnoho studií navíc spojuje (někdy více, jindy méně úspěšná) snaha přinést komplexní pohled na zkoumané období a problematiku.

Jedním z východisek mezioborově koncipovaných studií se v poslední době čím dál častěji stávají vědecké konference, či spíše workshopy, s menším počtem referujících ovšem s rozsáhlou diskusí ke zkoumanému tématu. Právě tato vědecká sympozia jsou inspirujícím místem, jež řadu účastníků vede k precizaci svého výzkumu a zapracování nových metod a výsledků. Sborníky z těchto jednání jsou ovšem v českém prostředí (vzhledem ke komplikovanému hodnocení vědeckých výstupů) obvykle označovány jako kolektivní monografie. Významným přínosem těchto prací bývá rozsáhlá plejáda pohledů na zkoumanou problematiku, nedostatkem pak ovšem jistá „roztržitost“ a metodologická nejednotnost.

Publikace, vydaná Jörnem Leonardem, profesorem na Albert-Ludwigs-Universität ve Freiburgu, a Christianem Wielandem z téže instituce, je výstupem workshopu, který roku 2009 realizoval Freiburg Institute for Advanced Studies (FRIAS), mezinárodní vědecké kolegium shromažďující mimořádně kvalifikované vědce z oboru společenských věd, historických a historii příbuzných disciplín. Hlavním těžištěm výzkumu FRIAS jsou srovnávací evropské dějiny 18.–20. století, a cílem integrovat s historií spřízněné vědy (politologie, sociologie, dějiny umění, teologie či právní dějiny) do historie synchronní s interdisciplinárními pohledy.

Právě tak je pojata i publikace „Co dělá šlechtu šlechtou? Komparativní perspektivy od 16. do 20. století“, která – a to je třeba zdůraznit – více otázky nastoluje, než odpovídá. Kniha je rozdělena do tří kapitol, které obecně (nikoli ale ve všech detailech) určují zaměření jednotlivých studií: *Nobility and Law*, *Nobility and Politics* a *Nobility and Aesthetics*. Ke každé z hlavních kapitol je připojen i shrnující komentář, který je ale v podstatě samostatnou studií.

Monografie je doplněna rozsáhlým úvodem obou editorů (J. Leonarda a Ch. Wielanda), rozebírajícím zkoumanou problematiku obecně z hlediska cílů, metod a předpokladů, obrazu a modelů šlechty a šlechtické společnosti v evropské komparaci, samotným faktograficko-metodologickým úvodem k jednotlivým kapitolám knihy a perspektivami dalšího výzkumu. Hlavní cíl, který si publikace klade, je vlastně zosobněn již v jejím titulu: „Co dělá šlechtu šlechtou?“ Jednotliví autoři se pak (s většími i menšími úspěchy) snažili s tímto úkolem vyrovnat a nastítnit obraz šlechty (primárně aristokracie) v období přelomových společenských změn 16.-20. století. Je pochopitelné, že se při takovém rozsahu zkoumaného materiálu i počtu autorů nebylo možné vyhnout jistým věcem, které se při bližším pohledu mohou ukázat jako problematické. Práce se prohlašuje za komparační se snahou o dostatečný nadhled na zkoumanou problematiku – a tak tomu také většinou je.

Hned v první kapitole *Nobility and Law* lze zmínit skutečně dvě mimořádné přínosné studie týkající se středoevropského regionu: Christiana Wielanda „*The Violence of Nobility and the Peaceableness of the Law*“ a Moniky Wienfortové „*Gerichtsherrschaft, Fideikommiss und Verein*“, které nabízí řadu možností ke komparaci se situací v habsburské monarchii, ovšem další části této kapitoly se zabývají spíše zcela okrajovými problémy zkoumaného spektra (např. Marco Bellaberba „*Konjunktoren des Duells*“). Neznamená to samozřejmě, že se jedná o práce méně hodnotné, právě naopak, svým úzkým zaměřením však v jistém smyslu zpochybňují koncepci celé práce.

Pro českého čtenáře je zajímavá srovnávací studie Tatjany Tönsmeierové „*Adeliges Politisieren vor Ort – Böhmisches Gemeindevertretungen und englische Grafschaftsräte (1848–1918)*“, která vychází z její habilitační práce publikované roku 2010. V druhé kapitole, kde je otištěna i zmíněná práce T. Tönsmeierové, je třeba upozornit i na studie Petera Mandlera „*Caste or Class? – The Social and Political Identity of the British Aristocracy since 1800*“ o proměně postavení britské šlechtické elity v 19. a 20. století a Roberta Frosta „*Ut unusquisque qui vellet, ad illum venire possit*“ představující skutečně shrnující pohled na elity Polsko-litevského státu v letech 1454–1795.

V poslední, třetí kapitole zaměřené na umění (*Nobility and Aesthetics*) pak najdeme studie zabývající se architekturou (Andreas Pečar), hudbou (Klaus Pietschmann), malářstvím (Hubertus Kohle) či literaturou. Nejšířeji je zde zaměřena práce A. Pečara „*Die Imagination von Autonomie, Größe und Dauer-Adelsräpresentation im 18. Jahrhundert im Schloss- und Gartenbau*“ srovnávající šlechtickou zámeckou a zahradní architekturu na příkladech lichtenštejnského zahradního paláce v Rossau (dnes Vídeň), anhaltského zámku Wörlitz, římského paláce Barberini a Wenworth Castle v Yorkshiru. Zahrnutí posledně zmiňovaného do studie sice může působit mírně „nuceně“, ovšem s přihlédnutím k britskému vlivu na zahradní architekturu konce 18. a zejména 19. století a nadcházející éru romantismu logiku má.

Monografii zakončuje shrnující studie dalšího freiburského profesora Ronalda G. Asche „*What Makes the Nobility Noble?*“, která se mimo jiné pokouší identifikovat hlavní příčiny schopnosti šlechty přestát nejrůznější společenské změny a jejího výjimečného společenského postavení ve sledovaném období.

Je samozřejmě na každém čtenáři, aby po přečtení této publikace usoudil, zda odpověděla na provokativní otázku ve svém titulu: „Co dělá šlechtu šlechtou?“. V každém případě je třeba konstatovat, že z okruhu FRIAS vyšla velmi zajímavá kniha, která ovšem – jak už jsem nastínil – v mnoha případech otázky spíše nastoluje, než na ně odpovídá. Za nejproblematictější část jinak velmi přínosné monografie považuji příliš široký časový záběr a teritoriální roztržštěnost. Zatímco s prvním problémem se autoři jednotlivých částí knihy vypořádali, druhou se bohužel odstranit nepodařilo. Kniha tak představuje sice

velmi zajímavý, ale bohužel ne zcela dokončený obraz, na kterém malíř některým místům věnoval mnoho pozornosti, jiným ale bohužel velmi málo nebo žádný. Vzhledem ke složení autorského kolektivu je logické, že hlavní pozornost byla upřena na oblast Německa (respektive Svaté říše římské) a částečně též Anglie, Itálie, Francie a Polska, zarážející je však absence studií, jež by se podrobněji věnovaly habsburské monarchii (s výjimkou srovnávací práce T. Tönsmeyerové), Skandinávii, Iberskému poloostrovu či Rusku.

Přesto však „What Makes the Nobility Noble?“ můžeme označit za knihu, kterou by historik zabývající se dějinami šlechty neměl opominout. Vzhledem k aktivitám FRIAS ovšem můžeme doufat, že se v dohledné době dočkáme dalších, možná tentokrát obsahově ucelenějších konferencí a následně monografií, které by pomohly dále posunout výzkum evropských šlechtických elit v novověké a moderní době.

Jan Županič

Joachim BAHLCKE – Christoph KAMPMANN (edd.), *Wallensteinbilder im Widerstreit. Eine historische Symbolfigur in Geschichtsschreibung und Literatur vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2011, 408 s. (= Stuttgarter Historische Forschungen, Band 12), ISBN 978-5-412-20609-5.

Joachim Bahlcke a Christoph Kampmann sestavili redakčně velmi dobře připravenou publikaci vědeckých studií o proměnách protikladného obrazu Albrechta z Valdštejna od 17. do 20. století. Příspěvky byly původně přednesené na konferenci, kterou pořádaly v říjnu 2009 univerzity v Marburku a Stuttgartu u příležitosti 250. výročí narození Friedricha Schillera. Zdůrazňované snaze o mezioborový přístup odpovídá důsledné historiografické a literárně historické ukotvení naprosté většiny zveřejněných statí, jež napsali výlučně badatelé z německy mluvících zemí.

V jedné z úvodních historiograficky pojatých studií se Christoph Kampmann zabýval utvářením obrazu slavného válečníka, válečného podnikatele a mecenáše v dílech německého protestantského dějepisce vzniklých před rokem 1800. Svou pozornost soustředil zvláště na rozbor kronikářského pojednání z let 1648 až 1653, které napsal Bogislaus Philipp von Chemnitz. V jeho pojetí ztělesňoval Valdštejn mravní protiklad k životním skutkům švédského krále Gustava II. Adolfa. Srovnávací úhel si zvolil jako metodické východisko ve svém příspěvku Arno Strohmeier, když se pokoušel s ohledem na proměny politického myšlení v polovině 17. století vystihnout rozdíly v obraze životních osudů frýdlantského vévody, který vykreslil válečník, dvořan a historiograf italského původu Galeazzo Gualdo Priorato ve dvou životopisech Valdštejna vydaných v letech 1643 v Lyonu a 1673 ve Vídni. Poněkud neústrojně zařazený text Hanse Ottomeyera, jenž sledoval proměny zobrazování slavného válečníka v dílech portrétního umění, by vyžadoval nejen hlubší ponor do proměn dobových společenských souvislostí, které ovlivňovaly podobu výtvarné kultury, ale především lépe vybranou obrazovou přílohu.

Cenný příspěvek Norberta Oellerse si všiml okolností vzniku Schillerovy valdštejnské trilogie a místa tohoto díla mezi jeho ostatními velkými historickými dramaty. Zvláštní pozornost věnoval vlivu Schillerova dramatického kusu na utváření obrazu císařského generála v posledních dvou letech života před chebskou vraždou, o nichž drama podává svébytnou uměleckou výpověď. V tematicky navazující stati zevrubně zkoumal Holger Mannigel zdroje a společenské souvislosti, které ovlivnily pohled Friedricha Schillera jako historika na Valdštejnův život v díle *Geschichte des Dreißigjährigen Kriegs*. To vzniklo před polovinou devadesátých let 18. století a předcházelo valdštejnské trilogii, jež byla

dokončena roku 1799. Schillerův vliv na utváření obrazu frýdlantského vévody a hodnocení jeho dějinné role neopustil ve své studii ani Arnd Beise, když hledal odpověď na otázku, jakou řečí promlouval císařský generál k německé veřejnosti v 19. století, která se dovídala o jeho životních osudech ze stránek tiskem vydaných Schillerových děl s valdštejnskou tematikou. Zvláště rozbohem dobových literárně kritických textů autor studie výstižně prokázal, že některé skutky a chování Schillerova Valdštejna z let 1653 až 1654 se pozvolna stávaly nástrojem argumentace části říšské politické reprezentace usilující o sjednocení Německa.

Spíše materiálovou hodnotu si podržely dvě faktograficky pojaté studie z pera Johanne Sühmanna a Ludgera Udolpha, které v zásadě přinesly pouze výčty žánrově rozmanitých literárních děl z 19. a 20. století, v nichž ke čtenářům promlouval frýdlantský vévoda, ať v německém, nebo českém jazyce. Zvláště Udolphova studie svým pojetím připomíná spíše sled rozšířených encyklopedických hesel z literárně historické příručky než autorův vlastní pokus o přiblížení Valdštejnova portrétu v uměleckých textech. Přestože do české literární tvorby proniklo valdštejnské téma později než do německého písemnictví, bylo zpravidla dlouhodobě úzce spojováno s politickými, náboženskými a kulturními představami národního charakteru. Žádoucí interpretace uvedených literárních děl nepochybně přispěje k poznání proměn obrazu Albrechta z Valdštejna v krásné literatuře posledních dvou století, jež ovlivňovala úroveň historického vědomí patrně v mnohem větší míře než vědecká díla historiků.

Zatímco Thomas Brechenmacher a Hilmar Sack přiblížili ve dvou studiích protikladné obrazy frýdlantského vévody v různých dobových prouděch názorově roztržité německé historiografie 19. století a sledovali jejich sepětí s odlišnými potřebami politických zájmů na říšské a regionálních úrovních moci, věnoval Gerrit Walther pozornost heuristickým, koncepčním a interpretačním východiskům Leopolda von Rankeho, která uplatnil ve Valdštejnově biografii vydané roku 1869. Ve svém inspirativním výkladu podtrhl, že prostřednictvím životních osudů císařského generála dokázal velký německý historik nahlížet dějiny třicetileté války. Waltherova stať tak představuje cenné zamyšlení o pojetí a především uplatnění biografické metody v německé historické vědě po polovině 19. století. Norbert Kersken shromáždil v materiálově, historiograficky a interpretačně cenném příspěvku údaje o edicích pramenů s valdštejnskou tematikou, které vydávali v 19. a počátkem 20. století nejen odborně školení historikové, ale stále častěji také knihovníci, archiváři, učitelé a spisovatelé.

K vědecky nejvýznamnějším a koncepčně nejvíce propracovaným studiím patří obsáhlé pojednání Joachima Bahlckeho, v němž se zabíral proměnami pohledu Josefa Pekaře na společenskou a politickou roli Albrechta z Valdštejna v českých a německých dějinách. V současné době nejlepší německý znalec zvláště starších českých dějin doložil, že životní osudy frýdlantského vévody provázely vlivného pražského historika po celý jeho vědecký život. Na počátku kariéry roku 1895 zveřejnil svůj habilitační spis o dějinách valdštejnského spiknutí, který ke konci svého života přepracoval a vydal v letech 1933 až 1934 nejprve česky a roku 1937 německy. Joachim Bahlcke současně představil proměnu obrazu císařského generála, jehož činy Josef Pekař stále zřetelněji spojoval s postoji odnárodněné české šlechty, kterou obviňoval ze zrady české státnosti v bitvě na Bílé hoře. Z původně „německého“ Valdštejna spjatého s říšskou politikou, k němuž se pražský historik hlásil ještě před koncem 19. století, se o čtyřicet let později zřetelně stával „český“ Valdštejn, jenž nesl v Pekařově novém nacionalistickém pojetí spoluzodpovědnost za rozvrat českého státu. Jelikož se Joachim Bahlcke důsledně zabíral nejen vznikem Pekařových děl s valdštejnskou tematikou v širokém rámci dobových společenských, politických

a intelektuálních souvislostí, ale zajímal se rovněž o jejich bezprostřední ohlas a druhý život, nastavil kritické zrcadlo současnému českému bádání o dějinách dějepisců, které se často téměř v encyklopedické podobě omezuje pouze na nástin života autora a výčet jeho děl.

Nezávisle na Pekařově bádání o frýdlantském vévodovi se souběžně zabýval shodným tématem rakouský historik Heinrich von Srbik. Jeho dílo o příčinách, průběhu a následcích Valdštejnova pádu, které vyšlo v prvním vydání roku 1920, představil Winfried Schulze jako jeden z posledních historiografických pokusů o vykreslení obrazu císařského generála z celoříšského úhlu pohledu, jenž jako říšský kníže nesl spoluzodpovědnost za dosažení míru v Římsko-německé říši.

Josef Pekař a Heinrich von Srbik však nebyli jedinými historiky, kteří se souběžně zabývali valdštejnskou problematikou. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století vznikly nezávisle na sobě další dva životopisy, které vykreslily obraz životních skutků frýdlantského vévody ve zcela jiném světle. Roku 1969 zveřejnil valdštejnskou biografii Hellmut Diwald, o dva roky později vyšel objemný životopis Albrechta z Valdštejna z pera Golo Manna. Roland Gehrke se pokusil pozoruhodným způsobem vyložit, z jakých politických základů vyrůstala vyhocená národně konzervativní podoba Valdštejna a jeho zrady říšských zájmů v podání Hellmuta Diwalda, jenž jeho životopis začal vylíčením významu vestfálského míru v roce 1648 pro další osudy Římsko-německé říše, v němž spatřoval obrovskou diskontinuitu německých dějin, kterou srovnával s ukončením druhé světové války roku 1945. Hans-Christoph Kraus přesvědčivě doložil, že Golo Mann při tvorbě svého dlouho připravovaného, neobyčejně čtivého a literárně zdařilého líčení Valdštejnových životních osudů na mnoha místech knihy překročil rámec přísné vědecké metody, nevycházel z výpovědí pramenů a kráčet spíše cestou volného vyprávění historických faktů, aby podle vzoru Friedricha Schillera vykreslil v zásadě romantický životopis svého hrdiny, jenž ale navzdory podstatným výhradám odborné kritiky získal zvláště v německy mluvících zemích popularitu u širší veřejnosti.

Jestliže se Joachim Bahlcke a Christoph Kampmann při promýšlení obsahového pojetí recenzované práce rozhodli, že v jednotlivých příspěvcích představí proměnu protikladných obrazů Albrechta z Valdštejna od 17. do 20. století, jak zdůraznili dokonce v podtitulu, neměly zůstat stranou jejich pozornosti při sestavování knihy ani výsledky bádání o životních osudech frýdlantského vévody a císařského generála v českém dějepiscství po roce 1945. Oba vydavatelé jim ovšem z málo pochopitelných důvodů přikládají jen zanedbatelný význam (s. 19). V této souvislosti je třeba zdůraznit, že nejde pouze o marxisticky ukotvenou životopisnou fresku Josefa Janáčka,¹ ale především o zevrubnou kritickou reflexi materiálů bohatých a faktograficky přesycených děl vydaných po roce 1989, která publikoval Josef Kollmann, a to buď samostatně,² nebo ve spolupráci s Josefem Polišensským.³ Více interpretačního zájmu by si v posuzované práci jistě zasloužila také ediční řada *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*⁴ a její případný heuristický vliv na utváření obrazu Albrechta z Valdštejna v nových pokusech o jeho moderní životopis,

1 Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.

2 Josef KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika 1625–1630. Historie 1. generalátu*, Praha 1999; TÝŽ, *Valdštejnův konec. Historie 2. generalátu 1631–1634*, Praha 2001.

3 Josef POLIŠENSKÝ – Josef KOLLMANN, *Valdštejn. Ani císař, ani král*, Praha 1995; TÝŽ, *Wallenstein. Feldherr des Dreißigjährigen Krieges*, Köln-Weimar-Wien 1997.

4 *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*, I–VII, Praha 1971–1981.

které vznikaly v německé a rakouské historické vědě během posledních dvaceti let, zvláště pak na práce Christopa Kampmanna a Roberta Rebitsche.⁵

Přestože rok před pořádáním vědecké konference o proměnách protikladného obrazu Albrechta z Valdštejna se konala v Praze rozsáhlá a reprezentativní výstava, která se snažila přiblížit na základě nových výzkumů zvláště českých badatelů frýdlantského vévodu jako válečníka, vojenského podnikatele a mecenáše, zůstalo naznačené pojetí jeho osobnosti bohatě představené vystavenými exponáty a doložené rozsáhlým katalogem mimo pozornost recenzované knihy, která vyšla tři roky po skončení výstavy.⁶

Přestože předchozí kritické poznámky nechtějí snižovat vědeckou závažnost a vysokou odbornou úroveň většiny zveřejněných studií v recenzované práci, která významně obohacuje dosavadní poznatky o proměnách historiografického a literárního obrazu Albrechta z Valdštejna od 17. do 20. století, není možné na druhé straně velkoryse přehlédnout, že pohled českého bádání na životní osudy frýdlantského vévodu v knize skončil v zásadě u díla Josefa Pekaře ve třicátých letech 20. století.⁷ Současný pohled na jednání a chování rozporuplného velmože českého původu, mocného válečníka v habsburských službách, vojenského podnikatele a mecenáše raně barokního umění, jenž v letech 1625 až 1634 rozhodujícím způsobem ovlivňoval průběh válečných konfliktů v Římsko-německé říši, vyžaduje úzkou nadnárodní spolupráci přinejmenším německých, rakouských i českých historiků a historiček, k níž v případě recenzované knihy z blíže neznámých důvodů nedošlo.

Václav Bůžek

Michael Laurence MILLER, *Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*, Stanford, Stanford University Press 2011, 464 s., ISBN 978-0-8047-7056-9.

Roku 2011 vydalo nakladatelství Stanford University Press knihu „Rabíni a revoluce. Moravští židé ve věku emancipace“. Její autor se středoevropským židovským dějinám v 19. století věnuje již od devadesátých let 20. století a podílel se na tvorbě několika encyklopedických publikací.¹ Jeho nová kniha vychází z disertační práce, kterou obhájil na Columbia University.

Pokládám za autorův záměr, že pojem „revoluce“ v názvu knihy není nijak specifikován. Narativ knihy totiž sice vrcholí revolucí roku 1848, autor se ovšem nevěnuje pouze účasti židů v revolučním hnutí a dopadu revoluce na celé moravské židovstvo, ale všímá si také pohybu uvnitř moravského židovstva, jenž se vyznačoval někdy až revolučními

5 Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht. Politische Straffjustiz im Dreißigjährigen Krieg und das Verfahren gegen Wallenstein 1634*, Münster 1993; Robert REBITSCH, *Wallenstein. Biografie eines Machtmenschen*, Wien-Köln-Weimar 2010.

6 Eliška FUČÍKOVÁ – Ladislav ČEPIČKA (edd.), *Albrecht z Valdštejna – Inter arma silent musae?*, Praha 2007.

7 Srov. Jaroslav PÁNEK, *Proměny obrazu Albrechta z Valdštejna (Evropské téma v české perspektivě sedmi desetiletí: 1934–2007)*, in: E. Fučíková – L. Čepička (edd.), *Albrecht z Valdštejna*, s. 25–37.

1 *Handbuch zur Geschichte der Juden in Europa*, Darmstadt 2001; *Biographisches Handbuch der Rabbiner*, Teil 1: *Die Rabbiner der Emanzipationszeit*, Munich–New York 2004; *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, New Haven 2008.

střety mezi zastánci různých názorů ohledně modernizace judaismu nebo bojem mezi zastánci a odpůrci autoritativního pojetí úřadu moravského zemského rabína.

V první kapitole Miller analyzuje události a faktory, jež zformovaly „bojové pole revolucí“ a určily charakter židovského osídlení na Moravě v první polovině 19. století. Židovské komunity se v tomto období nacházely především ve vrchnostenských městech, protože mezi lety 1426–1514 byli židé postupně vyhnáni ze všech královských měst a až do poloviny 19. století mohli tato města navštěvovat jen na krátkou dobu za účelem obchodu. Vrchnost vyhnané židy za „ochranný poplatek“ přijala ve snaze chopit se příležitosti a využít ekonomického potenciálu židů v boji proti monopolu královských měst. Židovské komunity ve vrchnostenských městech ovšem nemohly dosáhnout takové početnosti jako ve městech královských, takže mnohé z nich například nebyly schopny vydržovat rabína. Zřejmě právě v reakci na své rozptýlení do vrchnostenských měst a na nemožnost náležitě uspokojit své náboženské potřeby ve všech komunitách vytvořilo moravské židovstvo instituci zemského rabinátu se sídlem v Mikulově.

Tato podoba moravského židovstva, rozptýleného do menších židovských komunit a reprezentovaného moravským zemským rabínem, zůstala v zásadě nezměněna až do poloviny 19. století. V 17. století sice totiž Morava zažila dvě velké vlny židovských imigrantů (po roce 1648 z Polska v důsledku pogromů Bohdana Chmelnického a severních válek, 1670 po vyhnání židů z Vídně a Dolních Rakous), dalšímu vzestupu židovského obyvatelstva se však města i panovník snažili zabránit, a to zejména vydáním familiantského zákona roku 1726, segregací židů do ghatt a zavedením *numeru clausu*, který stanovoval maximální počet židovských rodin v jednotlivých moravských komunitách. Zásadní změnu nepřinesly ani reformy Josefa II., které především zvýšily *numerus clausus*, zmírnily segregaci židů, ale také omezily samosprávu jednotlivých židovských komunit i zemského rabína, a to zejména odnětím justičních pravomocí nad židovskými souvěrci.

I přes tato omezení každopádně instituce moravského zemského rabinátu zůstala centrálním bodem židovstva v Moravskoslezské zemi a právě tato instituce představuje také centrální bod následující kapitoly, ve které se Miller zabývá postavou Nehemiasche Trebitsche. Ten v pozici moravského zemského rabína vystřídal velmi oblíbeného Mordechaje Beneta (1790–1829) a úporně se snažil zabránit tomu, aby v moravských židovských obcích získávali místa reformní rabíni. Trebitsch zejména využíval svého práva certifikovat rabíny pro výkon rabínských funkcí na Moravě a odmítal vydat osvědčení reformním rabínům, čímž si ovšem znepřátelil židovské komunity, které si reformního rabína zvolily a jež považovaly Trebitschovo jednání za autoritářské zasahování do jejich autonomie. Zastáncům autonomie jednotlivých židovských komunit a reformního judaismu se podařilo získat na svou stranu Moravské gubernium, které na jejich popud začalo zasahovat do vzniklých sporů, a tedy také do práv „zpečnického“ moravského zemského rabína.

Ve třetí kapitole Miller ukazuje různé roviny zápasu o místo zemského rabína po Trebitschově smrti roku 1842, ve kterém proti sobě stanul prostějovský rabín Hirsch Fassel a hamburský rabín Samson Rafael Hirsch. Tentokrát proti „volnomyšlenkářskému“ Fasselovi nestál „zpečnický“ Trebitsch, nýbrž moderně vzdělaný Hirsch, takže v nábožensko-teoretické rovině nestála v centru jejich zápasu otázka, zda reformovat judaismus, nýbrž jakým způsobem a do jaké míry to provést. Výběr mezi Fasselem a Hirschem byl zároveň volbou mezi rabínem zemského a evropského formátu; Fassel si sice dokázal získat věhlas i za hranicemi Moravy, ovšem s daleko erudovanějším Hirschem, který představoval jednu z nejpřednějších osobností židovského reformního hnutí, po této stránce prohrával. Fasselovou výhodou byla dobrá znalost moravských poměrů, ovšem vzhledem k jeho velké angažovanosti ve sporech uvnitř moravského židovstva mohl Hirsch podle

svých stoupenců k problémům přistupovat s objektivním nadhledem. V neposlední řadě se zápas mezi Fasselem a Hirschem o pozici zemského rabína přenesl do osobní roviny. Volitelé nakonec roku 1846 zhodnotili Hirschovy přednosti a zvolili zemským rabínem jeho.

Konflikt mezi Fasselem a Hirschem ovšem po zvolení zemského rabína neskončil, ale jak ukazuje Miller ve čtvrté kapitole, proměnil se ve starý zápas mezi centrální institucí zemského rabinátu a autonomními židovskými obcemi. V jeden okamžik se nicméně Hirschovi podařilo moravské židovstvo sjednotit, a to během revoluce roku 1848. Hirsch na vypuknutí revoluce reagoval opatrně, neboť revoluce s sebou přinesla nejen možnost zrovnoprávnění židů, ale také protizidovské násilnosti (na Moravě k nim došlo v Olomouci a Velkém Meziříčí). Nabádal proto židovské věřící k zachování klidu a sám se snažil postupovat legální cestou. Miller polemizuje s rozšířeným názorem, že se Hirsch zasazoval o zrovnoprávnění židů především na půdě moravského zemského sněmu nebo říšského sněmu a mnohem větší význam naopak přikládá Hirschovým soukromým kontaktům s moravským místopředsedou Leopoldem Lažanským.

V páté kapitole Miller přechází od „rabínů a revoluce“ k tématu „židé a revoluce“. Nejdříve si všímá činnosti židovských novinářů, kteří nepsali přímo o židovské emancipaci, nýbrž „pouze“ agitovali pro důsledné uplatnění principu rovnosti bez ohledu na vyznání. Následně Miller vykresluje reakci křesťanského obyvatelstva na židovské snahy: obavy měšťanů vyjádřené formou petic k moravskému zemskému sněmu a k říšskému sněmu, a v případě Olomouce a Velkého Meziříčí projevené dokonce v podobě davového násilí. Konečně autor sleduje nepříliš úspěšnou snahu židů vstupovat do národních gard.

Předposlední kapitola popisuje reakce na zrovnoprávnění židů díky oktrojované březnové ústavě. Záhy po vydání ústavy prudce vzrostl počet židovských sňatků, které z velké části představovaly legalizaci dosavadních ilegálně uzavřených manželství. Židé se také jako rovnoprávní občané začali stěhovat z ghatt do míst, která jim byla dříve až na naprosté výjimky zapovězena: královských měst a křesťanských čtvrtí. Na zakupování „křesťanského“ majetku židy a na vydání „provizorního“ obecního zákona, podle kterého měly být židovské obce sjednoceny s křesťanskými, reagovalo nežidovské obyvatelstvo místy nenávislně, přičemž Miller upozorňuje, že na židy tentokrát na rozdíl od roku 1848 neútočili „plebejci“, nýbrž měšťané. Státní úřady nakonec tomuto tlaku ustoupily, takže zhruba polovina židovských obcí zůstala i v dalších desetiletích samostatná.

Miller dále ukazuje, že stěhování židů pryč z židovských obcí a zrušení speciálních židovských daní vyvolalo naléhavou otázku dalšího financování židovských obcí. Samson Rafael Hirsch se snažil najít východisko v reorganizaci židovských náboženských záležitostí na Moravě a s podporou některých židovských obcí vytvořil „synagogální statuta“. Ta se ovšem nikdy nedočkala schválení státních úřadů, protože se významná část židovských obcí stavěla proti vydání statut, neboť je považovala za další zásah do své autonomie, a dále protože stále zůstávala nedořešena otázka židovských obcí, které nebyly připojeny ke křesťanským. Moravské místopředsedství nakonec vydalo roku 1850 další „provizorní“ opatření, které zůstalo v platnosti až do roku 1890 a stanovilo princip, že židé mají svým židovským obcím platit příspěvky na pokrytí jejich chodu i v případě, že se z této obce odstěhují. Hirsch, frustrován neustálým bojem s židovskými obcemi bránícími svou autonomii a neúspěšnou snahou přizpůsobit židovské instituce novým poměrům, nakonec přijal nabídku stát se rabínem ve Frankfurtu nad Mohanem a Moravu roku 1851 opustil.

V poslední kapitole Miller zběžně sleduje vývoj moravského židovstva po roce 1851. Po vydání Silvestrovských patentů následovalo obnovení některých protizidovských restrikcí omezující židovské sňatky, zakupování „křesťanského“ majetku a migraci židů.

Ke zrušení těchto restrikcí došlo až s koncem neoabsolutismu a definitivně židy zrovnoprávnila až ústava z roku 1867. Miller také stručně načrtává úpadek zemského rabinátu, proces migrace židů, úpadek venkovských židovských obcí a naopak vzestup židovských komunit ve velkých městech. Autor také popisuje, jak největší z těchto komunit dosáhla v Brně založení židovského náboženského spolku a později židovské náboženské obce. Knihu Miller uzavírá s tím, že emancipace přetvořila moravské židy v židovské Moravany, ovšem již v době, kdy moravská identita ustupovala české a německé.

Není pochyb o tom, že Michael Laurence Miller odvedl poctivou práci, když svůj text založil na množství materiálů uložených mj. v českých, rakouských, izraelských a amerických archivech, knihovnách a muzeích. Výsledky heuristického „řemesla“ pak navíc dokázal umně přetvořit ve čtivé dílo plné ilustrativních náhledů do rozepří mezi rabíny nebo na násilný odpor měšťanů proti usazování židů v křesťanských čtvrtích po roce 1848. Tento přístup Millerovi nejen umožňuje alespoň částečně zprostředkovat čtenáři atmosféru vnitřní i vnější interakce židovstva, ale také vykreslit různá specifika a nuance a vyvarovat se příliš zjednodušujících soudů.

Na první a zejména pak závěrečnou kapitulu, jež jsou v podstatě kompilátem dosavadní literatury, ovšem tuto chválu vztáhnout nelze. V případě první kapitoly kompilační přístup ještě sice plně postačuje potřebě historicky vysvětlit charakter moravského židovstva v první polovině 19. století, avšak v případě závěrečné kapitoly tato metoda selhává. Proces migrace židů z ghatt do velkých měst a budování nových židovských komunit totiž není v dosavadní literatuře popsán dostatečně, takže od závěrečné kapitoly nelze očekávat více než velmi hrubý náčrt vývoje po roce 1851. Přesto může závěrečná kapitola velmi dobře posloužit jako inspirace, jakými jevy a tématy by se měl zabývat další výzkum moravských židovských dějin.

Tato výhrada k závěrečné kapitole by nicméně neměla zastínit vskutku revoluční význam této knihy v historiografii moravského židovstva. Jak Miller na úvod své knihy správně poukazuje, k dějinám moravských židů v první polovině 19. století byly doposud k dispozici v podstatě jen články či monografie k dějinám jednotlivých moravských židovských komunit. Kniha *Rabbis and Revolution* je tudíž revoluční zejména proto, že v ní Miller přichází s pohledem, který je v kontextu dosavadního zkoumání dějin moravských židů novátorský: nepohlíží na dějiny moravského židovstva optikou jednotlivých židovských komunit, ale snaží se na ně nahlížet celostně.

Pojem „celostní“ ovšem v případě Millerovy knihy není totožný s výrazem „syntetický“. Autor totiž svou pozornost zaměřuje především na moravský zemský rabinát, vývoj v jednotlivých židovských komunitách dává téměř stranou a všímá si jej v podstatě jen tehdy, pokud mu může sloužit jako ilustrace obecnějších jevů (zejména protizidovského násilí během revoluce). Čtenář nemůže očekávat, že se z Millerovy publikace dozví komplexní informace o tom, jak byly židovské komunity vnitřně organizovány, jaký morální dopad měla segregace židů a omezování židovských sňatků na tyto komunity, jak se komunity i jednotlivci snažili v rámci platné legislativy taktizovat. Na druhou stranu musím ocenit, že Millerův „celostní“ pohled neznamená jen pohled „shora“. Autor se totiž nevěnuje jen záležitostem, které zajímaly centrální a zemské úřady, ale navíc se snaží postihnout charakter duchovní kultury a diskusi o otázkách „teologického“ charakteru uvnitř moravského židovstva.

Miller v úvodu knihy stručně periodizuje historiografii moravského židovstva, přičemž poslední fáze podle něj začala s revolucí roku 1989 a vyznačuje se množstvím prací regionálních historiků k dějinám jednotlivých židovských komunit. Jsem však přesvědčen, že Millerova kniha má „revoluční“ potenciál tuto fázi ukončit a začít novou etapu, v níž

se čeští historici Millerovým přístupem inspirují, učiní krok dopředu a začnou kromě popisu dějin jednotlivých komunit také tematizovat jevy, jež procházely napříč těmito komunitami.

Daniel Baránek

Miriám VIRŠINSKÁ, *Evanjelická církev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia*, Martin, Matica slovenská 2011, 239 s., ISBN 978-80-8128-028-3.

S vyhroceným tvrzením Antona Štefánka, že „dejiny evanjelickej cirkve slovenskej sú súčasne i dejinami národného probúdzania“,¹ netreba souhlasit. Přesto je zjevné, že luterská církev v moderním slovenském národě znamenala víc než kterákoli jiná sociální organizace a svým významem daleko převýšila postavení trpěné konfesionální menšiny. Po řadě dílčích, většinou již silně antikvovaných církevněhistorických studiích se jí konečně začíná dostávat komplexního zpracování: dějinám 18. století se v přelomové práci *Evanjelické spoločenstvo v 18. storočí* (Bratislava 2001) věnovala Eva Kowalská a následující věk analyzuje knižně publikovaná disertace Miriám Viršinské. Autorka přitom sleduje období od revoluce 1848/1849 do konce 19. století, vnitřně členěné uherským Protestantským patentem (1859) a jeho zrušením po rakousko-uherském vyrovnání (1867), ukončené úplným zrovnoprávněním evangeliků v Zalitavsku (1895). Soudí, že „po tomto roku sa už neudiali žiadne významné zmeny v postavení evanjelikov ani vo vnútornej správe“ (s. 10), a tím spíš je zarážející, že svůj výklad neprodloužila až do vzniku Československa, případně náboženskoprávní unifikace v polovině dvacátých let.

Knihu otvírá krátká, leč podstatná kapitola o vzniku a specifických rysech uherského protestantismu do sledovaného období, která mj. ukazuje jenom dílčí charakter tamní protireformace. „Obecná známost“ uvedených informací je totiž jen relativní, což platí i *vice versa*: autor této recenze si dobře vzpomíná na úžas, který na jedné slovenské konferenci vyvolal „všeobecně známým“ tvrzením, že v českých zemích byly nekatolické konfese více než sto padesát let zcela zakázány. Právě takovýto širší kontext, přinejmenším pro oblast habsburského soustátí, v recenzované knize naneštěstí postrádám. Autorka dokonce píše o „evanjelicích a. v. v habsburskej monarchii“, aby vzápětí sdělila, že bude pojednávat o „riešenie otázky protestantov v Uhersku so zreteľom na Slovákov“ (s. 27), jakoby neexistoval slezský, ašský, a (do tolerance tajný) český, moravský, případně okrajově i „alpský“ protestantismus! Jiným nedostatkem, který rovněž prostupuje celou knihou, je autorkou reklamovaný nezájem o teologické otázky. I když je v centru pozornosti církevní organice a vnější vztahy (k šlechtě, státu, národnímu hnutí apod.), přeci jen kupříkladu v případě Ružomerské synody těžko abstrahovat od věroučných otázek, v tomto případě spojených s vlivem pietismu (téma zpracoval Ján Ďurovič,² jehož článek rovněž chybí v citované literatuře).

Druhá kapitola pojednává o uherských luteránech v období porevolučního neoabsolutismu, kdy se zásadně projevila rozdílnost jejich postoje k Habsburkům: zatímco Maďaři podporovali revoluci, Slováci a sedmihradští Němci se postavili na stranu trůnu. Vojenská diktatura generála Haynaua i Thunovo ministerstvo kultu a vyučování proto stranily nemaďarským národům, což v případě luterské církve vedlo k suspenzi světských hodnostářů,

1 Anton ŠTEFÁNEK, *Slovensko pred prevratom a počas prevratu*, Praha 1925, s. 5.

2 Ján ĎUROVIČ, *Slovenský pietizmus*, *Historia Slovaca* 3–4, 1945–1946, s. 165–201.

k povolání slovenskojazyčných duchovních do čela dvou ze čtyř církevních distriktů, stejně jako k zavedení státního příspěvku na provoz církve. Uvažovaná církevní unie s kalvinisty, téměř výlučně maďarskojazyčnými, vzala zcela za své, naopak ministerský návrh církevní ústavy z roku 1856 (*Entwurf*) víceméně kopíroval požadavky K. Kuzmányho a dalších představitelů slovenského živlu v luterské církvi. Z vnitrocírkevních důvodů se k němu však paradoxně nevyšlo pozitivně ani převážně slovenskojazyčná Předduňajská superintendence, takže nebyl realizován.

„Labutí písní“ tohoto období, pro slovenské evangelíky v podstatě velmi příznivého, bylo vydání uherského Protestantského patentu, oktrojovaného proti vůli maďarské části církve v září 1859; tomu jsou věnovány tři následující kapitoly. Autorka přesvědčivě prokazuje souvislost patentu s dřívějším Entwurfem, nad jehož rámec patent přinášel územní reorganizaci církve a její faktické zrovnoprávnění s církví římskokatolickou. Shrnuje nicméně, že „Patent v každé oblasti předovšetkým posilnil právo nejvyššího státního dohledu nad církvami a obmezil moc světských hodnostářův ... a hoci v mnohých ohľadoch posilňoval demokratizáciu cirkevného života, pre očividné centralistické tendencie sa stal neprijateľným pre väčšinu protestantov v Uhersku“ (s. 87). Na generálním konventu v Pešti v září 1867 za něj proto nebojovali ani Slováci, třebaže jim přinášel značné výhody a Prešpurská superintendence byla nejdéle živou z oktrojovaných církevních distriktů.

K odvolání patentu došlo hned po rakousko-uherském vyrovnání, které z úhlu pohledu Vídně odstranilo „maďarské nebezpečí“. Následný vývoj, popisovaný v šesté kapitole díla, vedl k dominanci maďarské šlechty uvnitř evangelické církve, které v tom již nic nebránilo. Důsledkem bylo jednak další zlepšení postavení evangelíků vůči římským katolíkům (např. přiznání titulu biskupů dosavadním superintendentům; posledním bodem, který byl řešen až úplným církevním vyrovnáním v roce 1895, byla konfese dětí ve smíšených manželstvích), ale současně výrazná maďarizace církve spočívající v postupném omezování užívání biblické češtiny jako „diplomatického“, ale i vyučovacího a bohoslužebného jazyka, reorganizaci seniorátů v neprospěch Slováků a vyhlášení tzv. panslavismu za kanonický přestupek. Maďarizace vyvrcholila přijetím církevní ústavy na Budapeštské synodě v roce 1895, což už je téma závěrečné sedmé kapitoly. Naděje Slováků, že panovník svým rozhodnutím zvrátí výsledek synody – k němuž sami přispěli, přinejmenším svým dřívějším částečným odporem vůči Entwurfu a Protestantskému patentu – se ukázaly jako liché, a v následujících letech „evanjelická cirkev sa stala jednou z najúčinnejších maďarizačných inštitúcií“ (s. 218).

Miriam Viršínská podala přehledné, o prameny důkladně opřené dějiny církevní organizace, správy a vnějších vztahů evangelické církve a. v. v (Horních) Uhrách ve druhé polovině 19. století. Jejich nedostatkem je nezáměr o věrouku a vnitrocírkevní život, pokud se nedotýkal naznačených témat, a především absence širšího kontextuálního rámce. Ten by mohl ukázat nejen specifika uherského protestantismu v rámci habsburské monarchie, ale také vysvětlit autonomní postavení německojazyčné sedmihradské církve a její vztahy k slovensko-maďarsko-německojazyčné církvi uherské a v neposlední řadě k evangelíkům v českých zemích; k tomu by ovšem bylo třeba důkladnější studium ve vídeňských a dosud nere realizovaný výzkum v rumunských a českých archívech. I ve sledovaném období totiž docházelo k vzájemnému ovlivňování, o němž svědčí třeba český „časopis věnovaný zájmům evanjelické církve A. V. v zemích koruny České a koruny Uherské“ *Evanjelický církevník*,³ o pozdějším liberálním a jen okrajově náboženském hlasismu ani

3 Zdeněk R. NEŠPOR, *Století evanjelických časopisů*, Praha 2010, s. 38–46.

nemluvě.⁴ O vnitrocírkevním životě leccos vypovídá třeba „protosociologický“ spis Jána Lajčiaka.⁵ Kromě těchto nedostatků čtenáře nemohou potěšit ani „pozůstatky“ odlišného systému referencí v poznámkovém aparátu či nevhodné užívání současných toponym (např. „Bratislavská“ superintendence zřízená na základě Protestantského patentu), na těchto drobnostech nicméně kniha nestojí.

Přestože kniha *Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia* nepřináší tolik, kolik by bývala mohla, jde o zásadní dílo nejen pro dějiny slovenských luteránů, ale celé slovenské společnosti ve druhé polovině 19. století. Knihu, která v řadě ohledů nahradí a v ostatních alespoň doplní historicky namnoze problematické informace přinášené zastaralou konfesionální literaturou, případně příliš chvatně zpracovanými nedávnými encyklopediemi a sborníky.⁶

Zdeněk R. Nešpor

Ines KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*, München, Oldenbourg 2012, 341 + 89 s. přílohy, bibliografie, rejstřík, ISBN 978-3-486-71241-4.

Není dnes už asi sporné, že historický narativ spektrem trojího zlomu (ve smyslu „Tripolis Praga“) získá na plastičnosti. Jestliže v uplynulém století bylo příznačné, že z Prahy pocházela většina teoretiků nacionalismu (Hans Kohn, Karl W. Deutsch, Eugen Lemberg...), tak se v posledních desetiletích stále narůstající vlna studií věnovala multietnické a multikulturní minulosti Prahy i dalších metropolí střední a východní Evropy. Disertace Ines Koeltzschové (1977) všechnu tuto literaturu registruje s důkladností přímo dech beroucí; patrně jí neunikla ani sebespecializovanější práce kulturně- a literárně historická a vstřebala i nejnovější studie národně-konstruktivistické a urbanistické teorie, takže běžně slyšíme o situační identitě, národnosti jako diskursním produktu, transnacionálních pásmech styku apod. Analyticky to její práci jistě prospělo, i když ne vždy i čtivosti textu: umělý jazyk, ve zhuštěné podobě zvláště v českém shrnutí, působí rušivě. Autorčiny prameny se neomezují na vědecké a na soudobou publicistiku; bohatě čerpala z fondů mnoha pražských archivů, použila statistický materiál, krásnou literaturu, vizuální média a paměti, dokonce i netištěné disertace. Dodávám, že se úzkostlivě snaží o korektnost nejen politickou a terminologickou, ale i genderovou, takže stále mluví o „Pražankách a Pražanech“, „Židovkách a Židech“ a dokonce „majitelkách a majitelích“.

Vlastní monografie se skládá ze čtyř samostatných, ale vzájemně se doplňujících zkoumání. První z nich, „Statistické rozvrhy“, objasňuje československou praxi národnostních statistik popřípadě sčítání. Místo „jazyka obcovacího“ republika, jak známo, zavedla zdánlivě objektivní kritérium etnické národnosti, na úkor lidí dvojjazyčných s nevyhraněným národním vědomím a ovšem „politického pojetí“ národa, které u nás s malým ohlasem propagoval Emanuel Rádl. Připuštění opce pro národnost židovskou

4 Robert KLOBUCKÝ, *Hlasistické hnutie: národ a sociológia. Začiatky sociologického myslenia na Slovensku*, Bratislava 2006.

5 Ján LAJČIAK, *Slovensko a kultúra*, Myjava 1920, nedávno reeditovaný – Bratislava 2007.

6 *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*, I-III, Liptovský Mikuláš 1997–2001; Borislav PETRÍK (ed.), *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, Bratislava 2001.

bylo podle autorky převážně motivováno pragmaticky, totiž snahou oslabit hlasy pro Němce a Maďary, pro ni se však rozhodlo v Praze jen 5–6000 z 30–40 000 osob židovského původu. Koeltzschová v této souvislosti dobře vystihuje ovzduší nejistoty a nervozity, které vyústělo antisemitskými výstřednostmi v pozadí obou sčítání.

Další sonda, „Symbolické ohraničování“, vychází z poznatku, že pražská samospráva 1918 pozbyla řady kompetencí ve prospěch centralistického státu, takže městská rada tuto reálnou ztrátu kompenzovala symbolickými akcemi (vnějším „odrakouškováním“, šovinistickou rétorikou primátora Baxy – zatímco do městských zastupitelstev fakticky znovu vstoupilo několik reprezentantů německých a židovských stran, marně ovšem se domáhajících někdejší dvojazyčné praxe). Koeltzschová zdůrazňuje křehkost nacionálních „konstrukcí identity“, protirečící představě moderní střeoevropské metropole, a provokující zrcadlově obrácené mýty o „německé Praze“; k paradoxům doby patřilo, že představitelé židovské strany v roce 1925 volili antisemitu Baxu. Silou recenzované práce je podrobná dokumentace stálého dosti malicherného jazykového šikanování a pouličních výstředností (s. 151nn.), třebaže červenou nit textu tvoří teze, že navzdory segmentaci, demonstrativnímu vzájemnému ignorování a vnější jednobarevnosti veřejného prostoru v praxi stále docházelo k četným kontaktům.

„Překračování hranic“ je pak věnována další samostatná kapitola soustředěná na intelektuální popřípadě kulturní zprostředkovatele s převážně židovským pozadím – typu Otto Picka, překladatele nejen Karla Čapka (který arci nebyl „nejužším poradcem prezidenta Masaryka“, s. 182). Koeltzschová oceňuje jednotlivé postavy jako Rudolfa Fuchse, překladatele Petra Bezruče, dvojazyčného germanistu Pavla Eisnera, publicistu Willyho Haase, a v návaznosti na disertaci Kateřiny Čapkové se věnuje i zásadnímu problému ambivalence v prostředí usilujícím o etnickou segregaci a homogenizaci. Někteří (Max Brod) našli východisko v sionismu a další (Otokar Fischer, František Langer, Richard Weiner) v příklonu k české kultuře.

Autorka ovšem za tím právem tuší i všem společný pocit ambivalence, ne-li života v „zemi nikoho“ (s. 206).

Praha jako významné vícejazyčné tiskové centrum podle jejího názoru nebylo ještě dostatečně prozkoumáno z hlediska kulturního transferu; v každém případě k tomuto tématu přináší řadu cenných poznatků (iniciativy E. Rychovského, Masarykova německého životopisce, a listu Prager Tagblatt, portrét promasarykovského časopisu Die Wahrheit, do kterého např. přispíval Gustav Flusser, otec filozofa Viléma Flussera, ale i Emanuel Rádl, jehož „Válka Čechů s Němci“ a „Národnost jako vědecký problém“ sice zmiňuje, ale stály za podrobnější rozbor). Málo známá je také pozornost, kterou židovsko-německé problematice věnovala Peroutkova „Přítomnost“, která kritizovala radikální nacionalismus a propůjčila své sloupce řadě *middle men*; Koeltzschová ovšem poukazuje i na hranice Peroutkova filosemitismu (s. 248n.). Třebaže odmítá vnímat historii z jejího tragického konce, je si zřejmě vědoma i nevelkého dosahu těchto iniciativ, zvláště v situaci po roce 1935.

Poslední její sonda zkoumá pražské městské „meziprostory“, které vznikly rozvojem moderního velkoměsta, nikoli až za republiky, a byly spojené s novými formami trávení volného času – divadla, kabaretní a hudební scény, kavárny, obchodní domy a zvláště kina. Moderní bulvár Václavského náměstí a přilehlých ulic fascinoval návštěvníky ještě ve vzpomínce a rychle vytlačoval obraz Prahy mystické, romantické a maloměstské. Těžištěm tohoto nového náběhu není ovšem urbanistický vývoj, jako spíše celková atmosféra velkoměsta charakteristická překračováním hranic národnostních, sociálních a konfesijních. Kulturní historie ve spektru pražských biografů nepostrádá zajímavé aspekty – od hledisek

zadávání licencí a diskusí kolem německých zvukových filmů až po mezinárodní propojení producentů, resp. distributorů a sociologii kinopublíka.

Závěrem autorka rozebírá úspěšný fotbalový film „Muži v offsidu“ a jeho postavu Richarda Načeradce podle známé Poláčkovy knihy. Klade si otázku, do jaké míry byl žižkovský konfekcionář (popřípadě jeho filmový představitel Hugo Haas) vnímán na základě určitých stereotypů coby *žid*: o tom není pochyb, a cenzurní výbor ministerstva vnitra roku 1931 filmu promptně odepřel predikát „kulturně vzdělávací“, ale to jeho popularitě nijak nebylo na škodu. – Výtěžek materiálově bohaté monografie netkví jen v poněkud suchém poznatku, že vnímání sebe sama, stejně jako identita druhými připisovaná, jsou „situačně daným výsledkem konfliktně probíhajících procesů“ (s. 334). Týká se to nesporně národnostně ambivalentního, vícejazyčného městského prostředí, které však po roce 1900 existovalo už jen v segmentech a bylo předmětem stupňujících se tlaků integračních a vylučovacích. Vnímavá práce mladé bohemistky spojuje makro- a mikrohistorické bádání a na podkladě obrovského materiálu nejen zmapovala tyto procesy, ale také s dávkou nostalgie zhodnotila kulturně plodné, bohužel marné pokusy o zprostředkování mezi radikalizujícími se nacionálními tábory.

Bedřich Loewenstein

Ines KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*, (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 124), München, Oldenbourg Verlag 2012, 430 s., ISBN 978-3-486-71241-4.

Dějiny meziválečné Prahy a zejména proměn života jejího – explozivně rostoucího – obyvatelstva jsou tématem zajímavým, přitom přes řadu dílčích studií i monografií badatelsky dosud jen z části prozkoumaným terénem. Tím spíše zaujme kniha mladé berlínské historičky o „rozdělených kulturách“, čili o česko-židovsko-německých vztazích v meziválečné Praze. Autorka definovala svůj úkol slovy: „Vypracovat diferencovaný, multiperspektivní obraz česko-židovsko-německého propletence vztahů, který ozřejmí heterogenitu do velké míry většin a menšin, prezentovaných jako homogenní. Práce zároveň přispívá k transkulturním vztahovým a propojovacím dějinám multietnických městských společností ve východní a středovýchodní Evropě doby meziválečné“ (s. 4).

Autorka soudí, že „dosavadní výzkum sice poskytl nepostradatelné poznatky, zůstává však zajatcem ‘etnocentrické perspektivy’, která města představuje jako ‘nádržky’, v nichž jsou relativně separované entity – etnické skupiny, menšiny atd. – pojednávány jednotlivě nebo kumulativně“ (s. 6). Tento problém chce Koeltzsch překonat prostřednictvím konceptu „integrováných městských dějin“, vyvinutého při výzkumu mnohonárodnostní struktury lotyšských a litevských měst druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Autorka pod tímto pojmem rozumí „dějiny vzájemných vztahů a propojení mezi většinovými nebo menšinovými ‘kolektivami’, čímž má být překonána etnocentrická, nacionálně historická perspektiva binárního myšlení v souřadnicích: ‘konflikt’ versus ‘symbiosa’“¹

1 Na straně 17 se autorka k definici tohoto metodologického přístupu vrací a definuje ho jako: „Analýzu vztahů a propojení aktérů s různými nacionálními, kulturními a konfesijními identitami. Předmětem výzkumu přitom není město jako celek. Integrované dějiny měst se spíše zaměřují na sociální vztahy a souvislosti propletenců uvnitř města“. Město má přitom být v návaznosti na nové trendy sociologie a etnologie charakterizováno jako skutečnost, která „je vytvářena a proměňována interakcemi, zkušenostmi, vyprávěními, obrazy a líčeními různých skupin“.

(s. 7). Autorka si v tomto kontextu klade za cíl, ověřit tezi Ulrike von Hirschhausen, že se v Praze „po roce 1900 stávaly hranice prostředí neprůchodnějšími a pokusy pražských intelektuálů o jejich překonání zůstávaly bezúspěšnou opovázlivostí“.²

Koeltzsch opírá svoji práci o koncepty „imaginárních komunit“ a „situační etnicity“, přičemž etnicita je pro ni trvale procesuálním fenoménem (s. 18). Jako klíčové úkoly své práce autorka formulovala následující otázky: V jakých sociálních situacích a kontextech vnímali aktéři svoji rozdílnost a jak ji interpretovali? Které rozdíly, případně překryvy, existovaly mezi jednotlivými etnicko-nacionálními konstrukty identity? Kde narážely na meze a ztrácely relevanci? Které sounáležitosti určovaly kontakty a vztahy obyvatel a obyvatelky města? Jak vnímali aktéři urbánní prostor, jak si ho osvojovali a formovali? Jak se v městském prostoru materializovala jazykově-nacionální a etnokulturní heterogenita? (s. 20).

Takto představený konvolut otázek nastoluje vysokou úroveň badatelské abstrakce. Problémem zůstává, jak jí dostat při nutnosti neztratit vazbu k dobové realitě pražského velkoměsta, přerodivšího se k 1. lednu 1922 z dosud pouze smluvně propojené velkoměstské aglomerace v jednotnou metropoli republiky o 660 000 obyvatelích. Během dvacetiletí, které Koeltzsch zkoumá, se prudce expandující a radikálně se modernizující město nadto imigrací rozrostlo o polovinu dosavadního obyvatelstva. Závažné kulturní, vzdělanostní, profesní i konfesijní proměny přitom doznalo jak jazykově české, většinové obyvatelstvo Prahy, tak dosavadní minority (především německá a židovská), ale i nové menšiny (zejména ruská a ukrajinská).

Koeltzsch se rozhodla vyřešit své téma napsáním čtyř separovaných, vlastními úvody a závěry vybavených dílčích studií, věnovaným čtyřem městským „prostorům jednání a komunikace“. Jejich výsledky pak autorka krátce sumarizuje na s. 339–341. Prvý „prostor“ představuje v knize statistika, statistikové a se statistikou pracující politika. Jím je věnována kapitola „Statistická určení. Ke konstrukci etnicko-národních skupin ve sčítání lidu v I. republice“ (s. 29–87). Druhá meritorní kapitola je věnována pražské komunální politice: „Vymezování hraničních čar a česko-židovsko-německým interakcím v městské politice“ (s. 89–177). Třetí kapitola soustřeďuje pozornost na intelektuální elity města, jejich „překračování hranic a kulturní zprostředkování v intelektuální veřejnosti“ (s. 179–251) a konečně čtvrtá kapitola o „urbánních meziprostorech“ si všímá česko-židovsko-německých setkávání v populární kultuře velkoměsta, speciálně pak v prostředí biografů jako kulturně relaxační vášni meziválečné společnosti (s. 253–352).

Takto široce koncipovaný výzkum autorka založila na rešerších v řadě fondů deseti českých, dvou německých a jednoho rakouského archivu, na analýze sbírky výstřižků tisku ve fondu meziválečného Ministerstva zahraničních věcí v Národním archivu v Praze, na rozsáhlé dobové i moderní odborné literatuře. Metodologickou bázi své práce pak Koeltzsch popsala slovy: „Metodický eklekticismus, obvyklý pro každý výzkum dějin měst, platí i zde. Je dokonce považován za předpoklad integrovaných dějin měst. (...) Žádnému typu pramenů přitom nebyla dána nějaká přednost ve vztahu k možnostem historického poznání. Teprve navzájem provázaná analýza různých skupin pramenů poskytuje multi-perspektivní obraz minulosti“ (s. 23). Jako teze zní tyto řádky pěkně, v praxi se však za nimi skrývá rezignování na jakoukoliv (zejména vnitřní) kritiku použitých pramenů, odhlédnutí od jejich systematického vyhodnocování a především cílené odmítnutí jakéhokoliv

2 Srov. s. 7n., resp. autorčin odkaz k: Ulrike von HIRSCHHAUSEN, *Die Grenzen der Gemeinsamkeit. Deutsche, Letten, Russen und Juden in Riga 1860–1914*, Göttingen 2006, s. 15–17, 20–22.

metodicky ukázněného přístupu k vytýčeným problémům a jejich zasazení do celkového kontextu zkoumaného velkoměsta. Místo toho autorka podle svého uvážení vybírá a ad hoc kombinuje jednotliviny bez ohledu na jejich postavení a roli (reprezentativnost) v souvislostech pramenných celků i bez zvážení nosnosti jejich výpovědí. Za „eklektickou metodou“, jejíž údajná relevance pro analytický výzkum dějin měst (tedy ne snad pro sepsání přehledové syntézy) je přinejmenším pro podepsaného recenzenta opravdovým překvapením, se skrývá výstavba textu a interpretací „à la these“, tj. pouhá použití (početných a barvitě různorodých) pramenných výpovědí jen jako ilustrací, pouze obalujících kostru předem apriorně daného konceptu. Ten se přitom jen velmi málo týká výše citovaných výzkumných otázek. Odpovědi na ně ostatně nenajdeme ani v kratičkém závěrečném shrnutí.

Kapitola, věnovaná sčítáním lidu a tedy parametrům definování početních relací jazykově českého, německého a – jazykově nedefinovatelného – židovského etnika v Praze (ostatní jazykové menšiny autorka ponechává stranou), vychází z teze, že zjišťování mateřské řeči a konfese bylo ve zkoumané době především politikum, motivované snahou o nacionální homogenizaci populace. Přitom byly „obyvatelstvo a urbánní prostor československého hlavního města uspořádávány podle zdánlivě přesných etnicko-nacionálních hraničních linií“ (s. 30). Autorka sleduje dobovou československou diskusi o konstrukci kategorie „nacionalita“ a nahrazení kategorie „řeč obcovací“ položkou „národnost (mateřský jazyk)“.³ Tyto sčítací charakteristiky byly však podle autorky problematizovány jednak existencí „nedávno vynalezené československé národnosti“, jednak možností přihlásit se k židovské národnosti.

Autorka zmiňuje manipulativní, z české i z německé strany politicky motivované tlaky na občanstvo, aby se vyslovalo pro tu nebo onu národnost, a připomíná, že občanům nebylo umožněno definovat se multinárodně, resp. bilingvně, ač nikoliv nepodstatná část obyvatel Prahy ovládala a běžně užívala oba jazyky. V úvahu Koeltzsch přitom nebere skutečnost, že sčítání lidu nebylo jen politicko-prestižní demonstrací (byť v nacionálně rozjitřené poválečné Evropě hrál tento aspekt vždy nesporně významnou roli), ale „také“ praktickým nástrojem správní, školské atd. orientace státu v situaci obyvatelstva.⁴ Ještě podstatnější je, že kritéria kategorií sčítání lidu byla od poloviny 19. století celoevropsky, resp. do velké míry celosvětově stále více unifikována mezinárodními statistickými kongresy. Přechod od zjišťování obcovací řeči k evidování řeči mateřské tak byl s celoevropským nárokem usnesen pro futuro již před první světovou válkou. Poválečné Československo nemělo

3 Koeltzsch tu především připomíná kritické názory dnes stále více ceněné odbornice, tehdy mladé židovsko-německo-české sociální a urbánní geografky Julie Moschelesové (1892–1956), v poválečné době přešedší z Německé univerzity na Univerzitu Karlovu a kolem roku 1920 osobně intenzivně prožívající problematiku jazykové a náboženské příslušnosti. Ani její studie však nebyly metodologicky bezproblémové.

4 Uvědomme si, že pro německé levicové autory jde dodnes o aktuální otázku, mj. blokující provedení obecných sčítání lidu ve Spolkové republice. Politická korektnost a preventivní vypuštění některých otázek dokonce i v mikrocensech vede pak k takovým jevům, že např. v „autorčině“ Berlíně je dnes zkoumána a statistickým úřadem uváděna jen evangelická, katolická a „jiná“ náboženská příslušnost: zřetelně se záměrem odvést pozornost od skutečnosti, že v hlavním městě Německa hraje ohromnou roli islám a pravoslaví. Účelová „korektnost“ sčítacích kategorií tak ve „městě Thilo Sarrazina“ dostává jednoznačný nátěr skryté politické cenzury. K situaci srov. (ne)slavně problémovou knihu: Thilo SARRAZIN, *Německo páchá sebevraždu (Jak dáváme svou zemi všanc)*, Praha 2011, resp. její analytickou recenzi z pera Michala DIMITROVA, in: AUC-Studia Territorialia 11, 2011, č. 1, s. 103–111.

vážný důvod se odklánět od již mezinárodně etablovaných sčítacích principů.⁵ Údaj o národnosti vyplňovali občané nadto podle svého osobního svobodného rozhodnutí.

Koeltzsch má v tomto kontextu jistě právo odmítnout český koncept „národního obrození“, resp. představu konstrukce moderního politického národa na bázi sociálně nízkostojících vrstev, měla by však toto své odmítnutí nějak zdůvodnit a nikoliv jen sériově rozdávat nálepku „českého nacionalisty“ či dokonce šovinisty (příkladně s. 61 statistik Antonín Boháč, na s. 106 Tomáš Masaryk jako „umírněný nacionalista“) každému z českých politiků nebo intelektuálů, který se s ní ztotožňoval, resp. každému politikovi (včetně pražských sionistů), kdo ve spojené Praze, městě s 94 % česky/československy se identifikujícího obyvatelstva (1921) použil řečnického obratu o „slovanské Praze“.⁶

Klíčový problém kapitoly ovšem leží jinde: v oblasti autorkou (ne)použitých pramenů. Koeltzsch chtěla na základě rozboru sond do sčítacích operátů z let 1921 a 1930 prozkoumat „nacionální a sociální skladbu jednotlivých domovních bloků a ulic v prvorepublikové Praze“ (s. 25), resp. rekonstruovat „situativitu etnicko-nacionálních identifikací na individuální úrovni“ (s. 56). Tvrdí však, že jí to nebylo umožněno, protože tento fond je v pražském Národním archivu z důvodů ochrany osobních dat „zablokován na 120 let“. Fond sčítání lidu z roku 1921 v Národním archivu opravdu studovat nelze. Je totiž uložen v Archivu hlavního města Prahy. Jinak jsou ale operáty obou sčítání pro vědecké účely včetně kvalifikačních prací v obou archivech odborné veřejnosti běžně dostupné.⁷ Je pouze třeba podat písemnou žádost. O promíšenosti bydlíšť většiny a menšin pražského obyvatelstva se ostatně lze přesvědčit na základě i řady dalších – opět dostupných – hromadných pramenů. Proč autorka tímto způsobem sama limitovala pole svých rešerší, je těžko spekulovat. Zjistíme však, že se obdobně zachovala i v dalších částech knihy.

Platí to již o další kapitole, věnované pražské komunální politice ve vztahu k národnostem a konfesím. Zde Koeltzsch, která zamýšlela zkoumat „komplexní vztahy mezi vůdčími československými stranami stejně jako německými a židovskými menšinovými stranami na pražské radnici“, tvrdí, že již na počátku svých rešerší zjistila, že „mnoho fondů pražských magistrátních akt bylo zničeno v rámci leteckého útoku wehrmachtu na Staroměstskou radnici na konci druhé světové války. Na základě této ztráty se nedá rekonstruovat zejména komunálně politická každodennost výborů a oddělení“ (s. 25). Potíž spočívá v tom, že požár radnice, způsobený jejím ostřelováním esesáckými tanky 8. května 1945, skutečně městskému archivu způsobil těžké ztráty, meziválečné komunálně politické materiály a nanejvýš pak písemnosti, vzešlé z práce výborů městského zastupitelstva, k nim však našťastí nepatří.⁸ Zachovány jsou zejména materiály pro dané téma klíčově

5 Srov. Jörn LEONHARD – Ulrike von HIRSCHHAUSEN, *Empires und Nationalstaaten im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2009, kapitola *Kampf um Zahlen: Der Zensus als imperiales Herrschaftsmittel*, s. 53–78, 118–122, kde na s. 59 nalezneme mj. shrnutí diskuse 19. století na téma, proč česká politická reprezentace principiálně odmítala v monarchii zavedenou sčítací kategorii „řeči obcovací“, totiž jako jazyka, k jehož účelovému vykazání mohli Němci zaměstnavatelé nutit své české dělníky.

6 Na s. 96 se tak „radikálními nacionalisty“ stává i skupina anarchistů kolem Františka Sauera, která 3. 11. 1918 iniciovala a řídila stržení barokního mariánského sloupu na Staroměstském náměstí.

7 Ověřil jsem osobně dotazem v obou archivech 19. 12. 2012.

8 Srov. přehled ztrát ve studii: František HOLEC, *Válečné ztráty Archivu hl. města Prahy*, Archivní časopis 51, 2001, s. 240–250, přetištěno in: František Holec, *Archiv hlavního města Prahy. Kapitoly z dějin 1851–2001*, Praha 2006, s. 107–116.

významné komise školské a kulturní, v níž po prakticky celou meziválečnou dobu pracovali společně čeští a němečtí radní. Pro pražské Němce byla účast v této komisi o to podstatnější, že se tu probírala agenda městem spravovaných – mj. německých – škol a mj. i pražské městské německé knihovny.⁹ Pro ty komise, jejichž materiál nebyl archivně vyčleněn jako relativně samostatný celek, lze pak dohledat podstatné segmenty jejich agendy v aktovém materiálu. Není to snadná práce, autorka se však do ní – s ohledem na klíčový význam tématu pro její knihu – měla pustit.¹⁰ Pro mnohé otázky by jí ostatně stačilo zjistit z obecního věstníku, ve kterých komisích a jak soustavně se na komunální politické práci společně podíleli čeští, němečtí a židovští radní.¹¹

Takto ovšem zůstaly vztahy v Praze působících stran a jejich reprezentantů v knize de facto neprozkoumány. Skutečnost, že si na plenárních, médií sledovaných zasedáních, demokratických parlamentů všech úrovní politikové barvitě spílají, aby poté ve výborech pilně spolupracovali a v kavárnách dokonce uzavírali politické obchody, byla tematizována již meziválečnými satirami a nedá nejmenší práci doložit ji konkrétně i v dnešní České stejně jako Spolkové republice. Omezit se na konstatování, že v projevech dominovala nacionální frazeologie, je dosti hubený výsledek. Ve kterém městě s významnějšími národnostními menšinami tomu bylo jinak? Cenné by bylo analyzovat politický diskurs veřejných projevů a sledovat např. vymezování se menšinových stran navzájem nebo zájem (iniciativu nastolování) jednotlivých na radnici zastoupených politických subjektů o klíčová komunální témata. Ani toho se tu ovšem v podstatě nedočkáme.

Možná je důvodem skutečnost, že si autorka práci s komunálními prameny ulehčovala i jinak. Při „rekonstrukci komunálně politických debat v městském parlamentu“ se „spokojila s jejich výtahy, otištěnými ve Věstníku hlavního města Prahy“. Učinila tak s přesvědčením, že „v něm byly protokoly ze zasedání otištěny do velké míry v originálu a tak zpřístupněny i řečnické příspěvky zástupců německých stran a Židovské strany“¹² (s. 24). V seznamu použitých pramenů (s. 373) sice autorka uvádí i „Protokoly sborů městské správy. Zápisy o schůzích městské rady, z let 1924–1939“, v textu však většinou odkazuje jen na Věstník. Konfrontace obou pramenů však jednoznačně ukazuje, že výběr zastupitelských příspěvků k otištění byl místy dosti (možná i účelově) přísný a míra krácení vybraných textů nebyla zanedbatelná. Věstník tedy nelze a priori pokládat za úplný obraz komunálně politických debat na radnici a bylo by přece jen třeba jít do (soustavně) dochovaných zápisů. To je ovšem pracnější...

9 K ní a jejímu financování z městského rozpočtu srov. I. KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen*, s. 159n. Na s. 140–145 pak o (jistě nevelké) komunální podpoře pražským židovským spolkům a školám.

10 V mnohém by autorce v tomto směru pomohla studie Andělína MERTY, *Vývoj pražské městské správy v letech 1922–1945*, Pražský sborník historický 9, 1974, s. 159–188, tu ale autorka nezná nebo přinejmenším necituje.

11 Metodickým vodítkem by v tomto směru autorce mohla být – jí bohužel přehlédnuta – drobná studie: Tomáš JELÍNEK, *Ženy v radě hlavního města Prahy v letech 1918–1938*, Documenta Pragensia (dále DocP) 13, 1996, s. 321–326, věnovaná čtrnácti ženám v nejvyšším grémiu pražské komunální politiky.

12 Ponechme stranou, že tu autorka hovoří jen o Židovské straně a ostatní židovské volební subjekty – Poale Sion, Sdružení židovských volebních skupin a Stranu uvědomělého židovstva – nechává stranou, ač se pražské komunální politiky účastnily v celém období 1919–1939. V tabulkách na s. 364n. již autorka s oporou v Almanachu hl. města Prahy uvádí všechny židovské politické strany.

Kapitola vychází z autorčiny teze, že se pražská radnice meziválečné doby trvale snažila „připsat Praze národní charakter“, tedy nacionalizovat pražskou, českoněmeckými konflikty přelomu století rozjitřenou společnost. Koeltzsch hovoří o „namnoze antisemitském charakteru“ těchto střetů a soudí, že antisemitismus nebyl „vedlejším produktem nacionálních konfliktů, nýbrž spíše výrazem moderního antisemitismu, který se etabloval po celé Evropě, ale v Čechách a Praze nabyl specifického nacionálního zabarvení“ (s. 91). V čem spočívalo to pražské specifikum, však autorka nedokáže vyložit. V podstatě jen hledá antisemitismus za každým konfliktem na pražské půdě.¹³ Nemalý problém pro ni v tomto kontextu představuje skutečnost, že politika pražské radnice byla již v Baxové době jednoznačně a otevřeně prožidovská a zejména prosionistická, což Koeltzsch, nutno vyzdvihnout, alespoň stručně uvádí. Inscenuje však tuto podporu židovským pražským i mezinárodním organizacím v podstatě jako protiněmecké akce.¹⁴ V tomto kontextu se podrobněji věnuje komunální podpoře pražské VII. světové konference Women's International Zionist Organisation, světovému festivalu Makkabi a konečně XVIII. sionistickému kongresu v létě a na podzim 1933. Zástupci těchto organizací byli slavnostně přijati na pražské radnici a v děkovných adresách primátorovi i v relacích pro tisk pak chválili Prahu jako „moderní, demokratické a tolerantní velkoměsto“ (s. 148n.) Radnice vyznamenávala i domácí židovské a německé osobnosti, činila tak podle autorky ovšem „relativně zřídka“ (s. 151). Stálo by za úvahu porovnat tuto „nedostatečnou vstřícnost“ pražské radnice vůči národním menšinám a zejména vůči Židům/židům a židovským organizacím s poměry ve všech s Československem sousedících, ale také ve významných vzdálenějších státech třicátých let.¹⁵

13 Autorka se tu opírá o literaturu k době před rokem 1914, jejíž názor pak bez kritického přezkoumání mechanicky přenáší na dobu meziválečnou. Pro tu má oporu pouze v knize Nancy M. WINGFIELD, *Flag Wars and Stone Saints. How the Bohemian Lands Became Czech*, Cambridge 2007. Jde ovšem o práci, která na téma „počestění českých zemí“ hledí v perspektivě od poloviny 19. do poloviny 20. století, tedy nikoliv o dílo speciálně zaměřené na dobu meziválečnou. Wingfieldová se nadto snaží vtáhnout do příběhu celé české země, tedy cíleně nehledí jen na Prahu jako centrální scénu politického příběhu. Hovoří-li pak Wingfieldová o pražských antisemitských nebo antiněmeckých výtržnostech meziválečné doby, přiznává, že šlo o výstřelky „několika stovek mladých lidí, kteří se jinak věnovali fotbalu“ (s. 222). Do jaké míry lze toto její konstatování přetavit v koncept všeobecného, nadto radničního antisemitismu, je věru těžká otázka.

14 Ke vztahu meziválečného Československa k Židům/židům srov. (původně v Indiana University Press, Bloomington 1983 vydanou) knihu: Ezra MENDELSON, *Żydzi Europy środkowo-wschodniej w okresie międzywojennym*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 182–253.

15 V tomto kontextu stojí za to projít: Heinrich August WINKLER, *Die deutsche Gesellschaft der Weimarer Republik und der Antisemitismus*, in: Bernd Martin – Ernst Schulz (edd.), *Die Juden als Minderheit in der Geschichte*, München 1981, s. 271–289; Sulamit VOLKOV, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1990, a ovšem zejména důkladnou pramennou práci: Dirk WALTER, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*, Bonn 1999. Není však třeba omezovat se na málo demokratické poměry vémarského Německa. Ostře antisemitsky argumentující British Union of Fascists Oswalda Mosleyho dosáhla ve volbách roku 1937 ve východních okresech Londýna 25 % platných hlasů. Srov. Richard THURLOW, *Fascism in Britain. From Oswald Mosley's Blackshirts to the National Front*, London 1998. A jak podrobně, jistě poněkud zaujatě,

Koeltzsch pracuje na základě apriorních tezí: Pražská nacionalistická komunální politika podle ní doznala po zhroutilí monarchie dalšího radikalizování, k čemuž přistoupil i českými nacionalisty nově vytvořený – antihabsburský – „dekolonizační mýtus“. (Otázku po předpokladech, důvodech a příčinách ohlasu tohoto „mýtu“ si ovšem autorka neklade.) Radikalizace byla podle ní ještě zosřena opětovným vstupem německých a nyní také židovských politiků do pražské komunální reprezentace po několik desetiletí trvající pauze.

Jako hnací motor údajného českého agresivního nacionalismu pražské radnice¹⁶ identifikuje autorka skutečnost, že „vzhledem k tomu, že komuna musela odstoupit početné jednací kompetence státu, koncentrovala se českými nacionalisty vedená radniční politika na nové reprezentační funkce Prahy jako hlavního města centralistického československého národního státu“ (s. 340). Je nepochybné, že se československý stát vůči komunální sféře vymezoval jinak než stará (ostatně nikoliv přehnaně liberální) monarchie. Zejména v počáteční fázi se snažil odsávat prostředky, které potřeboval pro konsolidování celku a zejména východu republiky, také z pražského zdroje a činil tak způsoby neurvalými. Je však také třeba říci, že stát zároveň mnohá dosavadní břemena převzal do své finanční režie a městům, jimž počátkem dvacátých let namnoze hrozilo finanční zhroutilí, tak odlehčil. To platí např. právě o školské problematice, kde se města a tedy i Praha o péči o školství se státem nadále dělila, a to ku prospěchu věci samé.¹⁷ Pražské radnici rozhodně nezůstala „pouhá“ nadregionálně reprezentační funkce, byť tu měla již od šedesátých let 19. století a velmi si na ní – právě politicky – zakládala. Pražské komunální podniky představovaly veliký a vysoce prosperující koncern, úkoly pražské sociální péče i výkony města při jejich řešení byly ohromné, úkol zvládnout radikální modernizaci i skokový růst města se v podstatě nedal bez intenzivní kooperace se státem vůbec řešit. A konečně: vliv pražské komunální elity na celostátní politiku první republiky zatím nebyl analyticky prozkoumán, nelze ho však apriorně podceňovat.

Především však je pražskou komunální politiku, rozsah jejích kompetencí a míru jejího významu, její chyby i přednosti, ostatně jako všechny podobné historické jevy, třeba posuzovat pouze sub specie jejích míry a dosahu, měřeného komparací s ostatními obdobně velikými a funkčně obdobně situovanými velkoměsty. Komparace, tato klíčová metoda jakéhokoliv moderního dějepisného výzkumu, je však Koeltzsch z principu cizí.¹⁸ Na místě by přitom bylo soustavné srovnávání Prahy, její radniční politiky, ale i úrovně a způsobu života menšin a obecněji velkoměstských multinacionálních prostředí či naopak národnostních ghett především s německými nebo rakouskými městy podobné kategorie. Srovnání s Berlínem, Mnichovem či Vídní by přitom byla právě pro dramatická léta po konci světové války, resp. celé období před léty 1933/1934 více než poučná (komparace s Vratislaví / Breslau a zejména s Varšavou by pro tuto dobu bylo vzhledem k okolnostem

ovšem na základě obsáhlé rešerše líčí Stephen H. NORWOOD, *The Third Reich in the Ivory Tower. Complicity and Conflict on American Campuses*, Cambridge 2009, hrál antisemitismus a hluboké sympatie k nacismu na amerických univerzitách let 1933–1941 dominantní roli.

16 Srov. s. 136: „Navzdory notorickému šovinismu, který vládl v části magistrátu a městského zastupitelstva, se Baxovi a jeho důvěrníkům nepodařilo ‘očistit’ městský prostor od ‘nečeských’ – německých a jinojazyčných – nápisů.“

17 Srov. Karel MAIER, *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938*, Praha 2005, s. 72n.

18 Srov. alespoň klíčové dílo: Hartmut KAELBLE, *Der historische Vergleich: eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1999.

komplikovanější, přece však možná zajímavá). Srovnávání s Vilnem nebo Rigou, které se autorce stalo (apriorním, v prováděcí rovině však nepředvedeným) východiskem pro pohled na Prahu, je oproti tomu jen těžko analyticky zdůvodnitelné.

Podobně to je i s porozuměním pro dlouhodobé kontexty vývoje města po roce 1918. Koeltzsch tvrdí: „Proměna Prahy ve velkoměsto se stala součástí realizace národního projektu, jehož dosavadní zdržení komunální politikové nyní přičítali bývalé habsburské monarchii“ (s. 97). Autorka odkazuje přitom na mé práce. Na jejich citovaných stránkách se však tato teze nenalézá. Zmíněná argumentace totiž pouze posloužila dosavadním odpůrcům projektu spojování pražské aglomerace v jednotné město k zahlazení jejich dosavadních blokačních (zdaleka ne jen ekonomicky motivovaných) postojů a byla pak přejata politiky, kteří potřebovali nově „překódovat“ dosavadní, v principu velmi úspěšně provedený, ovšem na úrovni petrifikace souboru spojovacích smluv formou zemského zákona zamrzlý metropolitní projekt. Praha však co do své velikosti, funkcí i společenské role byla velkoměstem dávno před rokem 1922. To, že o ní autorka opakovaně hovoří jako o provinčním městě, sice rezonuje s názory některých tehdejších pražských umělců, není však (opět ve středoevropském srovnání, nikoliv jako alternativa k Paříži!) věcně relevantní, a to ani ve vztahu k úrovni podstatných segmentů pražského kulturního, hospodářského a politického života již před rokem 1914.¹⁹

Koeltzsch prohlašuje, že než se v modu „kulturních dějin politiky“²⁰ pustí do analýzy vztahu pražské radnice a nacionálních menšin, musí „z důvodu dosavadní absence výzkumu podrobně naskicovat politicko-mocenské poměry na pražské radnici“ (s. 92). Na stránkách 93–125 pak podává přehled pražské meziválečné komunální politiky – aniž ovšem slovem zmiňuje, natož pak cituje nejméně tři české fundamentální studie (a řadu menších příspěvků), které k tomuto tématu a jeho speciálním – pro překládaný text podstatným – aspektům vyšly v minulých desetiletích.²¹ Tyto práce, zmizevší v autorkou

19 Srov. kupříkladu hodnocení úrovně pražského divadelního, resp. konkrétně operního života in: Philipp THER, *Národní divadlo v kontextu evropských divadelních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008; resp. k tomu Jiří PEŠEK, *Proměny rolí i tváří divadla v „dlouhém 19. století“*, ČČH 108, 2010, s. 483–495. Srov. též problematiku diplomatického zastoupení všech významnějších evropských států a USA v Praze již před rokem 1914: Pavla HORSKÁ – Jiří KOŘALKA – Josef POLIŠENSKÝ, *Zahraniční konzuláty v Čechách do roku 1918*, Sborník archivních prací 37, 1987, s. 375–474, a Jiří KOŘALKA, *Společenské plesy a zahraniční konzulové v Praze kolem roku 1900*, DocP 12, 1995, s. 275–281.

20 Autorka odkazuje na cenný sborník: Barbara STOLLBERG-RILINGER (ed.), *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?*, Berlin 2005. Připomenuta by ale měla být i skvělá kritická recenze z pera této přední německé odbornice na raný novověk: Kraus, Hans-Christof; Nicklas, Thomas (Hrsg.): *Geschichte der Politik. Alte und neue Wege. München 2007*, in: H-Soz-u-Kult, 22. 11. 2007, <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2007-4-150>>. Především by ale neměl chybět soubor studií a knih klíčové autorky pro toto téma Ute Frevert. Srov. alespoň: Ute FREVERT, *Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen*, in: Ute Frevert – Heinz-Gerhard Haupt (ed.), *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, Frankfurt am Main 2005, s. 7–26. Zde se lze zásadně poučit např. též o symbolické roli politiky, ale i dalších aspektech, které jsou slibovány, avšak neprovedeny v recenzované knize.

21 Zásadní postavení tu má studie Václava LEDVINKY, *Vznik Velké Prahy a politický profil správy města ve dvacátých letech 20. století*, DocP 5, 1985, s. 91–111, kde jsou

proklamované „Forschungslücke“, vyšly v periodikách Archivu hlavního města Prahy: Documenta Pragensia a Pražský sborník historický. Koeltzsch obě periodika zná: o obou ročenkách se pochvalně zmiňuje v úvodu práce na s. 10 a v knize pak některé v nich otištěné příspěvky používá a cituje.²² Otázkou tedy zůstává, proč „přehlédla“ právě klíčové práce o pražské komunální politice meziválečné doby? Autorka tyto studie samozřejmě doslovně neplaguje – jen z nich nepřiznaně čerpá... Historik se jistě nemusí ztotožňovat s názory zmíněných autorů, může mít výhrady k úplnosti nebo kvalitě jejich rešerší, nesmí je ale cílevědomě ignorovat nebo si z nich pouze posloužit v důvěře, že to v Německu stejně nikdo nepozná.

Je nepochybné, že by se český výzkum měl pražské meziválečné komunální politice – právě s ohledem na její nadregionální význam – věnovat podstatně více, než dosud činí. Trpce postrádáme zejména důkladnou a kritickou politickou biografii komplikované, z dnešního pohledu ne právě sympatické, markantní osobnosti primátora Karla Baxy.²³ Uspokojivé nejsou ani dosavadní práce, věnované významné osobnosti pražské sociální politiky a od roku 1937 pražskému primátoru Petru Zenklovi.²⁴ I stávající literatura o tomto významném komunálním a sociálním politikovi, představiteli hlavního města v pozdních třicátých letech, však dostačuje k tomu, aby usvědčila Koeltzsch ze svévolných manipulací. Autorka o Zenklovi (s. 124n.) v kontextu s jeho znovuzvolením v komunálních volbách roku 1938 a s nástupní primátorskou řečí, v níž použil slova: „Buď zdráva matičko! Zlatá, Slovanská Praho!“, napsala: „Nacionalistické smýšlení bylo také důvodem, proč primátor a národní socialista Zenkl v září 1938 vstoupil do pravicově zaměřeného kabinetu generála Jana Syrového. Nová vláda, která se ujala činnosti po rezignaci dosavadního ministerského předsedy Milana Hodži a jen pár dní před Mnichovskou smlouvou, podstatně urychlila demontáž demokratických struktur v tzv. druhé republice. Pod její egidou bylo také rozpuštěno poslední demokraticky zvolené pražské ústřední zastupitelstvo a místní zastupitelstva v únoru 1939“ (s. 125).

přehledně – i tabelárně – představeny výsledky voleb a návazně je analyzováno složení ústředních i lokálních komunálních elit. Více než jen jedné – pro pražskou politiku ovšem nikoliv bezvýznamné – straně je věnována i další Ledvinkova studie: *Zastoupení KSČ v obecní samosprávě hlavního města Prahy v období 1923–1939*, DocP 2, 1981, s. 5–51. Pro autorkou pojednávanou problematiku je pak zásadní: Tomáš JELÍNEK, *Zástupci německých politických stran v orgánech pražské samosprávy v období mezi dvěma světovými válkami*, Pražský sborník historický 35, 2007, s. 115–153.

22 Konkrétně drobný příspěvek Tomáše JELÍNKY, *Komunální volby v hlavním městě Praze mezi světovými válkami*, DocP 21, 2002, s. 157–165; Hana SVATOŠOVÁ, *Zahraníční půjčka hlavního města Prahy z roku 1922 aneb jak okrást velkoměsto*, DocP 14, 1997, s. 127–151, a Petra SLÁMOVÁ – Hana SVATOŠOVÁ, *Pražská městská správa v období tzv. druhé republiky*, DocP 26, 2007, s. 23–40.

23 Koeltzsch charakterizuje primátora Baxy jako protiněmeckého šovinistu, který měl pozitivní vztah k pražskému sionistickému hnutí a nedopouštěl se protizidovských výroků. I tak ho však autorka podezívá, že jeho protiněmecké projevy měly vlastně antisemitský základ. Srov. s. 114n.

24 Kniha Jaroslavy ČEČRDLOVÉ, *Petr Zenkl. Jeden z tvůrců československé demokracie*, Ústí nad Labem 2010, kde je Zenklovo působení v komunální politice pohříchu deskriptivně popsáno na s. 17–57, problematiku opravdu nevyčerpává. Ovšem ani tuto knihu Koeltzsch nezná.

Snad by bylo od německé bohemistky možno očekávat, že ví, že první Surového – úřednická – vláda z 22. září 1938 (někdy nazývaná „vládou národní obrany“) byla (nedůsledně) koncipována jako vláda „všenárodní“ a měla za úkol pokusit se v krajně krizové situaci o obranu republiky proti německému nacismu. Tato vláda také vyhlásila všeobecnou mobilizaci. Zenkl, který původně vstup do vlády odmítl, přijal ministerské křeslo na osobní žádost prezidenta Beneše.²⁵ S ohledem na příliš autoritativní charakter vlády pak podal 30. září (prezidentem neakceptovanou) demisi, takže setkání vlády s prezidentem k tématu přijetí mnichovského diktátu se již nezúčastnil. Naopak patřil k těm politikům, kteří se spolu s velením armády opravdu do poslední chvíle pokoušeli přesvědčit prezidenta o nutnosti obrany. Lze předpokládat, že křeslo ministra zdravotnictví a sociální péče v druhé Surového vládě přijal Zenkl též na Benešův podnět, ale evidentně také s ohledem na krajně nutkové potřeby města Prahy, jehož primátorem zůstal a jehož krajně tíživou, mj. energetickou situaci po odstoupení části republiky Hitlerovi pak usilovně řešil, mj. právě prostřednictvím svého ministerského vlivu.²⁶ Zenkl svoji vládní činnost ukončil před nástupem Beranova kabinetu k 1. prosinci 1938, takže za ničivou reformu komunální samosprávy v únoru 1939, kdy byl zbaven primátorského křesla, opravdu vinu nenesl. Po okupaci byl nacisty zatčen, vězněn v Dachau a poté až do konce války v Buchenwaldu.

Proč Koeltzsch vykreslila přesvědčeného demokrata, obětavého, sociálně angažovaného komunálního politika a odpůrce nacismu tak, jak učinila, se lze jen dohadovat. Je to však pro knihu symptomatičké. Autorka, vycházející z předem formulovaných tezí, hledá k nim pouze ilustrativní materiál a bez bezpečných znalostí problematiky, resp. s oporou pouze v jednotlivostech ztrácí porozumění pro kontext situací, prostředí i událostí. Je banální to připomínat, ale všechny, a to i výrazně demokratické společnosti trvale obsahují jisté extremistické segmenty, které – politicky organizované nebo i jen rozptýlené – holdují rasismu, antisemitismu, nenávisti k cizincům, případně různě motivovanému terorismu. Problémy dnešní, vysoce stabilní až luxusní demokracie Spolkové republiky Německo s Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD), Deutsche Volksunion (DVU) případně s teroristy Nationalsozialistischer Untergrund (NSU) to mohou ilustrovat. Nelze přitom zaměňovat účelově k těmto skupinám a k problémům, na ně se vážícím založené sbírky dokumentů, novinových výstřížků a dalších materiálů s názorem většinové společnosti nebo i jen celku médií. Právě to však autorka v knize činí: opírá se nikoliv o soustavný rozbor dobového, nanejvýš pak demokratického tisku, ale o sbírku výstřížků ministerstva zahraničí k problémům s antisemitismem, případně o sbírku antiněmeckých dopisů pražského magistrátu. Kritické analýze tyto celky nepodrobuje, prostě z nich čerpá a cituje. Jsou to nesporně mnohdy zajímavé jednotlivosti, v úhrnu však tento způsob práce vede k neprůkazným až zavádějícím interpretacím.

To, bohužel, platí i pro – v řadě ohledů vysloveně zajímavou – kapitolu o „překračování hranic“, tedy o kulturním zprostředkovávání v rámci kulturní veřejnosti. Autorka se tu zaměřila na česko-německo-židovské literární prostředí a na kulturní publicistiku, konkrétně analyzovala v Praze vycházející časopisy *Die Wahrheit* a *Přítomnost*. Dochází přitom k závěru, že „intelektuálové navzdory jejich reflexivním výkonům mohli jen v omezené míře transcendovat nacionalistické diskursy a politicko-mocenské poměry své

25 J. ČEČRDLOVÁ, *Petr Zenkl*, s. 49. Celá „zářijová epizoda“ zde s. 48–54.

26 Srov. (s velkým porozuměním pro primátorovu situaci) P. SLÁMOVÁ – H. SVATOŠOVÁ, *Pražská městská správa v období tzv. druhé republiky*, s. 28.

doby. (...) Snahy převážně židovských intelektuálů o kulturní zprostředkování v nacionálně polarizované společnosti je proto třeba chápat jako reakci na agresivní, po roce 1918 se dále radikalizující nacionalismy“ (s. 251). Je otázkou obecného charakteru, zda intelektuálové někdy mohou dosáhnout více, než právě nabízí reflexi diskursů a poměrů své doby. Pro výraznější zvážení dobové reality by však autorka byla bývala měla věnovat větší pozornost také plošně působícímu tisku, např. Prager Presse, Prager Tagblattu a zejména Lidovým novinám, jejichž pražská redakce byla mimořádně významným kulturním centrem. Úplně stranou pak zůstalo vyhraněně levicové prostředí avantgardy, která s důrazem překračovala či spíše vůbec nerespektovala nacionálně konfesijní hranice. Avantgarda (výtvarná i literární) se přitom vážala jak na Francii, tak na Sovětské Rusko, v nikoliv zanedbatelné míře – jak dosvědčují oboustranné publikační i výtvarné účasti – však také právě na demokratické avantgardní kruhy výmarského Německa.²⁷

Ještě podstatnější by však bylo zapracovat toto téma do celkového kontextu pražské německo-česko-židovské kultury oné doby: Stranou autorčiny pozornosti totiž zůstává především celá akademická sféra, tedy pro německo-židovské prostředí klíčově významná Německá univerzita, resp. celý rozsáhlý soubor pražského německého vysokého a středního (státního!) školství, sahající od Německé techniky přes umělecké školy až k síti škol středních. To je fenomén evropsky unikátní.²⁸ Šlo přece o kulturní prostředí na jedné straně překračující svým personálním záběrem i kulturním vyzářováním a významem pražskou spádovou oblast, na druhé straně o bázi publika pro německou divadelní, hudební, filmovou, literární i publicistickou scénu.²⁹ Je to navíc tematika, které byla v posledních desetiletích věnována značná badatelská pozornost. Právě zde přitom docházelo k mimořádně intenzivnímu německo-židovskému, německo-českému a od roku 1950 s postupným přesunem podstatného segmentu židovské mládeže na české školy stále výrazněji i k židovsko-českému dialogu (a ovšem i ke „komunikaci nedorozumění a konfliktu“). Koeltzsch německé vysoké školy sice občas zmiňuje, ovšem činí tak pouze ve „vedlejších větech“. Podobně zůstávají mimo optiku jejího výzkumu stovky pražských německých a židovských (namnoze českému živlu otevřených) spolků s mnohdy bohatou veřejnou činností. Přínejmenším Prager Volksbildungsverein Urania

27 Srov. nejnověji: Karel SRP – Polana BREGANTOVÁ – Lenka BYDŽOVSKÁ, *Karel Teige a typografie. Asymetrická harmonie*, Praha 2009, zde zejména s. 8–43.

28 Je asi třeba připomenout, že se po roce 1918 v posluchárnách obou pražských univerzit, ve větší míře však právě na Německé univerzitě, objevili emigranti z Ruska, Polska a celé východní Evropy, otrásané občanskými válkami a s nimi spojenými protizidovskými pogromy. Na Německé univerzitě – kam začali přicházet také maďarští studenti ze Slovenska, jimž poválečné poměry zkomplikovaly studium na bratislavské Alžbětíně univerzitě a de facto uzavřely cestu na budapeštskou univerzitu – dosáhl koncem 20. let počet zahraničních studentů famózních 30 %. Na české univerzitě se zase objevovali početní Jihoslované, ale také děti z českých emigrantských rodin, např. z USA. Srov. Jiří PEŠEK, *Pražští univerzitní studenti v letech 1848–1939*, in: Jana Ratajová a kol., *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*, Praha 2008, s. 48–58, zde s. 56.

29 Cenné podněty mohla Koeltzsch v tomto směru získat z klasické, již od roku 1961 několik generací historiků, zaměřených na utváření a problémy moderní multinationální velkoměstské kultury a občanské společnosti (mj. Garyho Cohena stejně jako Jana Havránka a řady dalších badatelů o moderní Praze), inspirující práce: Carl E. SCHORSKE, *Videaň na přelomu století*, Brno 2000. Autorka ji však nezná.

s rozsáhlou přednáškovou, divadelní a od roku 1925 i pravidelnou rozhlasovou aktivitou jí neměl uniknout.⁵⁰

S obdobným problémem „zrušeného kontextu“ se setkáme v poslední kapitole knihy, věnované kinu jako „meziprostoru“ česko-židovsko-německého setkávání ve velkoměstě. Kapitola je to nesporně zásadní, informovaná a zajímavá. Jen je třeba položit si otázku, zda kino opravdu představovalo „tu“ klíčovou platformu kulturního setkávání? Proč autorka (s výjimkou divadelních bouří roku 1920) v podstatě nezmínila pražská německá divadla,⁵¹ scény svým působením opět daleko přesahující pražský horizont a v meziválečné době poměrně cíleně usilující o větší vtažení českého publika do svých hledišť i českého repertoáru na své scény. (A naopak, stálo by za připomenutí, že na českých scénách měl tradičně poměrně veliký prostor – operní i činoherní – repertoár německý.)

Je samozřejmé, že autorka nemohla využít souběžně s její knihou vydanou syntézu celoživotního badatelského díla o pražském německém divadelním a koncertním životě z pera Jitky Ludvové.⁵² Mohla a měla však pracovat s rozsáhlým konvolutem jejích starších publikací, tematizujících pro danou dobu především umělecky famózní Nové německé divadlo a často zapomínanou, leč významnou a v žádném případě „malou“ Kleine Bühne.⁵³ Až když si uvědomíme intenzitu a mnohost každodenního německého divadelního a hudebního života v meziválečné Praze, pochopíme, že občasná hysterické protesty proti německým plakátům a nápisům, zaslané obskuranty na magistrát, ale i stejně obskurní výnosy a kontroly některých magistrátních úředníků nebo i projevy některých komunálních politiků představovaly pouhou (zapáchající) pěnu na okraji intenzivního proudu pražského – multinationálního a internacionálního – kulturního života.

Ostatně i zde platí, že se politikové i podnikatelé ve veřejných projevech vědomě nacionálně inscenovali, přičemž současně naplno pracovali v rámci komerčních požadavků „běžného internacionálního provozu“. Koeltzsch to ostatně sama krátce připomíná s ohledem na „nacionální“ projevy člena národně demokratické strany Miloše Havla a „internacionální“ program multikulturního pražského centra bratří Havlů: Lucerny (s. 283). Je též potřeba připomenout, že poměry i mnohdy vypjatě nacionální rétorika bezprostředně

50 Srov. Václav LEDVINKA, *Urania a Vančurův dům. Poznámka k činnosti německých spolků v Praze v meziválečném období*, DocP 18, 2000, s. 325–334.

51 Přesněji řečeno, autorka věnuje pražskému českému i německému divadelnímu a kabaretnímu životu stránku 283 v kontextu s pamětmi Eugena Lemberga, je ale skeptická k možnosti blíže poznat úroveň nacionální promíšenosti publika. To ovšem není možno stanovit ani pro návštěvníky biografů, takže se autorka omezuje na zjištění, že do kin náruživě chodila jak učňovská mládež, tak zaměstnanci a střední vrstvy. Srov. I. KOELTZSCH, *Geteilte Kultur*, s. 310–312. Kina měla jistě větší kapacitu než hlediště pražských divadel a kabaretů. Byl však rozdíl zájmu publika strukturálně odlišný? Právě pohled na studentskou mládež by byl v tomto kontextu poučný, resp. ukázal by značně těsné propojení obou v té době vysoce populárních prostředí.

52 Jitka LUDVOVÁ, *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945*, Praha 2012. Srov. též její rozsáhlou pramennou studii: Jitka LUDVOVÁ, *Německý hudební život v Praze 1880–1939*, Uměnovědné studie 4, Praha 1983, s. 51–183.

53 Jitka LUDVOVÁ, *Neues deutsches Theater in Prag – Nové německé divadlo v Praze*, Divadelní revue 15, č. 2, 2004, s. 68–72; v přepracované německé verzi: *Die Kleine Bühne in Prag: Geschichte eines Theaters in Dokumenten*, Stifter Jahrbuch: Neue Folge. München: Adalbert Stifter Verein, 2011, Nr. 25 (2011), s. 57–85.

poválečných let se podstatně odlišovala od situace let třicátých. S obdobím 1918–1939 nelze pracovat jako s názorově a rétoricky homogenní dobou.

Knihu autorka uzavírá rozborem populární komedie z pražského prostředí „Muži v offsidu“ podle knihy Karla Poláčka a s Hugo Haasem v roli pana Načeradce. (Je zajímavé, že prakticky zcela stranou pozornosti ponechává Haasovy „protihráče“, vynikající herce Emanu Fialu a Jindřicha Plachtu, a koncentruje se na Haasovo židovství jako podmínku úspěchu filmu z roku 1931.) „Přehnaně akcentované klišé židovské figury Načeradce a jeho rodiny zdánlivě potvrzovalo etnicko kulturní hranice uvnitř městské společnosti“ (s. 331). Že pro úspěch filmu měla velkou roli jazykové skvělá a dodnes čtená Poláčková předloha a že publikum „mlsalo“ také komicky inscenovanou hrdou chudobu křesťanského žižkovského proletariátu, to už autorka ponechává stranou své analýzy.

Syntetizujícího závěru, který by kriticky zhodnotil přínos dílčích studií, se čtenáři nedostane: „Výhled a shrnutí“ na stránkách 333–341 komentují vývoj po Mnichovu a poté jen stručně rekapituluji obsah jednotlivých kapitol. V čem tedy spočívá přínos práce? Pilně, ale nesoustavně rešeršovaná (od části klíčových pramenů pod nepravdivými záminkami odhlízející), místy lehce plagiatorní, à la these mimo horizont dobové reality koncipovaná kniha nesporně přináší mnoho dílčích informací a postřehů. Odmítnutí celkového konceptu dějin města, absence komparativních pohledů a sledování vágního konceptu „integrativních městských dějin“ nakonec nedovoluje skutečně kontextuálně prozkoumat multikulturní pražskou kulturní a komunikační situaci meziválečné doby. Autorka končí přesně v tom, čeho se chtěla vyvarovat: u zdůrazňování konfliktů, střetů a neshod tří vybraných pražských kulturních prostředí (přičemž českému milieu je věnováno jen minimum analytické pozornosti). Historická realita byla pestřejší a komplikovanější a nelze jí porozumět bez dobového evropského kontextu. Slabiny knihy Ines Koeltzsch jsou v tomto kontextu výzvou pro možná méně ambiciózní, zato však soustavnější, metodologicky podložený a k dosavadnímu stavu poznání pozornější výzkum této mimořádně významné a evropsky zajímavé problematiky.⁵⁴

Jiří Pešek

Michail V. KOVALEV, *Russkije istoriki-emigranty v Prage (1920–1940 gg.)*, Saratov, Saratovskij gosudarstvennyj techničeskij universitet 2012, 408 s., ISBN 978-5-7433-2540-5.

Byla-li Paříž považována v období mezi dvěma světovými válkami za metropoli ruské emigrace, ostatní centra, včetně Prahy, byla vnímána jako provinční. Podstatnou úlohu sehrála skutečnost, že pařížský kulturní mýtus zdomácněl v ruské kultuře již dávno před ruskou revolucí. V meziválečném období se pak stala Paříž nesporně centrem umělecké (ale i politické) emigrace a v tomto ohledu s ní ostatní centra, snad s výjimkou Berlína v době tzv. výmarské republiky, sotva mohla soupeřit. Ukazuje se však, že protiklad metropole – provincie není zdaleka absolutní. Nikoli náhodou bývá Praha ve vztahu k ruské emigraci nazývána ruským Oxfordem. Už sám počet příslušníků ruské vědecké elity, kteří našli v Praze útočiště, byl uctyhodný.

⁵⁴ Z řady významných nových prací, které jsou sice v recenzované práci zmíněny, ale jen minimálně reflektovány, je třeba připomenout alespoň knihu: Bernard MICHEL, *Praha. Město evropské avantgardy 1895–1928*, Praha 2010 (francouzské vydání 2008).

O významu a postavení Prahy v životě a seberealizaci ruských historiků podává svědectví monografie mladého docenta Saratovské státní technické univerzity. Tématu se zmocnil nanejvýš odpovědně a s překvapivou erudicí. Uvádí doslova, že pražské společenství ruských historiků bylo v kontextu ruské emigrace ve světě vůbec nejpočetnější. Většina jich v Československu setrvala (Nikodim P. Kondakov, Alexandr A. Kizevetter, Jevgenij F. Šmurlo, Vladimír A. Francev, Petr N. Savickij, Vsevolod V. Sachaněv, Antonij V. Florovskij, Nikolaj L. Okuněv, Venedikt A. Mjakotin, Boris A. Jevreinov, Petr A. Ostrouchov, Mstislav V. Šachmatov a další), někteří po kratším či delším pobytu přesídlili do jiných evropských zemí či do USA (Georgij V. Vernadskij, Petr B. Struve, Georgij V. Florovskij, Sergej G. Puškarev a řada dalších). Kovalev ovšem neměl v úmyslu napsat encyklopedickou příručku, ale historicko-antropologickou studii o pražském vědeckém centru ruské emigrace. V intencích amerického historika ruského původu Marca Raeffa zkoumá Kovalev emigrantské téma z nejrůznějších hledisek, nevyhýbá se ani materiálním existenčním a pracovním podmínkám. Svého záměru se zmocnil na vysoké odborné úrovni, opíraje se zejména o důkladné studium dokumentů z českých a ruských archivů.

Prvnímu oddílu, obírajícímu se postavením ruských vědců v českém kulturním prostředí, je předeslána charakteristika tzv. Ruské pomocné akce československé vlády, naměřované ve shodě s Masarykovým pojetím na podporu nikoli politických, ale vědeckých a kulturních představitelů. Na příkladu dochovaných písemných vyjádření vystihuje autor rozdvojenou podobu Prahy ve vědomí emigrantů. Jevila-li se Praha osobnostem z řad umělců jako provinční, pro vědce představovala nesporné centrum a jako taková se ocitla ve vzájemném působení s jinými centry ruské diaspory včetně Paříže. Autora zajímá mezi jiným jazyková bariéra, která byla jednou z příčin, proč významní ruští intelektuálové neměli své české pokračovatele. Jen nemnozí z nich ovládali češtinu natolik, aby mohli česky přednášet a vést semináře, dokonale ji ovládal pouze Francev, který pěstoval intenzivní styky s Čechy již před první světovou válkou.

V Československu nebylo mnoho specialistů, kteří se zabývali studiem Ruska, většina ruských odborníků byla zase spojena se studiem historie své země a neobírala se českou minulostí. Nesoulad vědeckých zájmů vyvolával jistou míru vzájemného odcizení. Tím spíše zasluhuje ocenění úloha, jakou sehrál v rozvoji dvoustranných vědeckých kontaktů pražský Slovanský ústav, do jehož činnosti se ruští badatelé aktivně zapojili. Jinak však, jak Kovalev zjišťuje, nebyla ochota k vědecké integraci ze strany jak Rusů, tak Čechů výrazná, a to i v důsledku etnokulturních stereotypů, mentálních odlišností a zvláštností emigrantského vědomí, v němž se houževnatě udržovala myšlenka na brzký pád bolševické moci a na návrat do vlasti. Obtíže vzájemného česko-ruského dialogu se navíc prohlubovaly s postupným růstem prosovětských sympatií v české společnosti. Autor projevuje i v citlivých otázkách vzácnou objektivitu, uchovává si nezaujatý nadhled historika a vyslovuje se s nejvyšším uznáním o mimořádném významu podpory emigrantů ze strany československé vlády.

Prostřední část monografie se obírá historickou vědou v kontextu organizace a institucionalizace vědeckého života. Samostatné kapitoly jsou věnovány jednotlivým vědeckým institucím a organizacím: Ruské akademické skupině v Československu, Institutu akademika Kondakova, Ruské historické společnosti v Praze, Ruskému institutu a Institutu pro studium Ruska, Ruské právnické fakultě a Ruské svobodné univerzitě jako jediným emigrantským vysokým školám, na nichž se mohli historikové plně uplatnit, Ruskému zahraničnímu historickému archivu a rovněž neformálním intelektuálním sdružením, jejichž činnosti se historikové rovněž účastnili.

V závěrečném oddílu, nazvaném *Metamorfózy historické paměti*, autor prozrazuje hlubokou obeznámenost s myšlenkami západních filozofů, historiků a sociologů, zejména Maurice Halbwachse a již zmíněného Raeffa, o něž opírá své výzkumy. Vybírá-li si člověk z minulosti syžety spojené s jeho současností a utváří-li se historické vědomí pod vlivem představ aktuálních pro současnost, o to naléhavěji se projevovat tento vliv při utváření historické paměti v rámci ruské diaspory, jejíž příslušníci prošli dramatickými událostmi první světové války, revoluce, občanské války a vypuzení z vlasti. Z tohoto zorného úhlu autor analyzuje historickou kulturu ruské emigrace, sleduje, jak se v ní odrazily ty či ony události minulosti i současnosti, v jaké souvztažnosti byla intelektuální tradice s projevy novotářství vyvolanými prožitou individuální i kolektivní zkušeností.

Je příznačné, že mezi emigrantskými historiky převládaly osobnosti uveřejňující periodicky své příspěvky v novinách a časopisech (názorným příkladem je Kizevetter) nad těmi, které psaly pro „čistou“ vědu. Proto se také historické práce setkávaly se živým ohlasem v emigrantském prostředí. Autor věnuje dále pozornost eurasijskému hnutí jako osobitému pokusu odpovědět na otázky vztahu Ruska a Západu, lidu a inteligence, moci a společnosti, příčin zhroucení starého ruského impéria. Důslednými eurasijci po celý svůj život zůstali však pouze Savickij a Vernadskij, zatímco celkově se eurasijství ocitlo v krizi. Jeho pokus o vytvoření nového obrazu světa, podepřený eurasijským ambiciózním vědeckým programem, nepostrádajícím ani konstruktivního přístupu k ruské revoluci a přehodnocení tradiční národní identity, nenalezl mezi emigranty všeobecnou podporu.

Zaslouženou pozornost věnuje autor historickým slavnostem jako způsobu uchování národní identity a historické paměti v emigrantských podmínkách. V Československu šlo o různá slavnostní shromáždění, literárně-historické večery, tematické přednášky, koncerty, zejména pak každoročně konaný Den ruské kultury, který se stal kulturně-historickým svátkem veškeré ruské emigrace ve světě. Akce tohoto druhu, představující pokus o složení kolektivní kulturní paměti z částí rozervaných revolucí, o vytvoření nového obrazu ruské minulosti, posloužily jako silný morální podnět v podmínkách existenciální tragédie vyhnanců. S postupným odklonem od současnosti, projevujícím se v pracích emigrantských historiků, kteří se obtížně vyrovnávali s pochopením příčin globálních otřesů, v jejichž epicentru se ocitli, sleduje autor jejich úsilí hledat zvláštní „místa historické paměti“, symbolické obrazy minulosti. Takovými místy se staly knížecí Rus a moskevský stát. Podobně jako postavy staroruských knížat byly romantizovány a heroizovány, pro konstruování ideálního obrazu moskevského státu byla příznačná heroizace postav moskevských vládců, přičemž veškeré negativní prvky bývaly vytěsňovány. Paradoxní přitom je, jak snadno mnozí emigranti, jejichž utrpení vyvolali bolševici, začali snít o autoritativních formách vlády. Pokus uchýlit se k utopii se ovšem pro četné emigranty změnil v rozčarování a mýtus o moskevském státu se v důsledku své rozporuplnosti nemohl stát pojátkem mezi všemi Rusy v diaspoře.

Neméně složitou a rozpornou byla apercipce imperiálního období ruské historie, během něhož Rusko nastoupilo cestu k modernizaci, přerušenu první světovou válkou a revolucí. Kovalev si všímá kultu Petra Velikého, pro oslavu jehož památky byl při 200. výročí jeho úmrtí ustaven v Praze zvláštní komitét, jehož členy byli přední ruští historikové. Zvláštní pozornost je v této souvislosti věnována Šmurlovi, specializujícímu se na osobnost Petra Velikého a na jeho dobu. Autor přechází k hodnocení Kateřiny II. a Alexandra I. v pracích historiků „ruské Prahy“, mezi nimiž docházelo i k prudkým sporům, jako např. v průběhu oslav 100. výročí děkabristů v roce 1925. Bez zajímavosti není aktivní vztah ruské emigrace k Alexandru Gercenovi, jehož k ní ostatně pojil společný vyhnaněcký úděl. V této souvislosti autor oživuje i pohnuté osudy Gercenovy pozůstalosti,

získané v třicátých letech Ruským zahraničním historickým archivem v Praze. Zároveň s uctivým vztahem k představitelům osvobozenického hnutí se mezi emigranty šířilo i pozitivní hodnocení jednotlivých oficiálních politických činitelů druhé poloviny 19. a začátku 20. století, kteří ještě nedlouho předtím byli vystaveni ostré kritice liberálů i tradicionalistů.

I aperccepce imperiálního období ruské historie ze strany emigrantů byla plná vnitřních rozporů, přesto se právě toto období setkávalo mezi emigranty s největším zájmem. Kovalevovi neušlo, že nedávná minulost, první světová válka, revoluce a občanská válka nebyly značnou částí emigrantů vnímány jako historie, neboť byly v jejich paměti příliš živé a studiem současnosti se zabývali sociologové, ekonomové a právníci, nikoli však historikové. Proto se také v podstatě nikdo z představitelů pražského společenství ruských historiků studiem války a revoluce nezabýval a zájem eurasijců o revoluci měl spíše politický než vědecký charakter. Přesto válka a revoluce zanechaly v individuální i kolektivní paměti diaspory hlubokou stopu.

Vliv ruských historiků na českou vědu sice nelze přeceňovat – jistou výjimkou je Antonij V. Florovskij, který se jako badatel soustředil na otázky česko-ruských vztahů – vědecký prostor „ruské Prahy“ však přesto nebyl uzavřen do sebe. Existovaly těsné kontakty emigrantských historiků v Praze s jejich krajany v jiných zemích, vnímajícími Prahu jako vědecké a intelektuální centrum ruské emigrace. Autor monografií uzavírá konstatováním, že emigrantská existence byla nerozlučně spojena s mýtem o ztracené vlasti a že formování modelu vědeckého života, orientujícího se na předrevoluční kulturní a intelektuální tradice, umožnilo efektivní organizaci badatelské činnosti v podmínkách existenciální tragédie vyhnanství. Se zmíněným modelem byly však na emigrantskou půdu přeneseny staré spory a konflikty, vypěstované ještě na předrevoluční půdě. To se výrazně projevovalo ve vědecké konkurenci, v boji o opanování vědy a v nepřijetí určitých intelektuálních směrů.

Intelektuální odkaz emigrantských historiků tvoří neodmyslitelnou složku ruské kultury. Součástí monografie je rozsáhlý bibliografický soupis literatury k tématu o více než sedmi stech položkách, zahrnující práce publikované nejen česky a rusky, ale i v dalších jazycích, zejména anglicky, německy a francouzsky. Ocenění zasluhuje také skutečnost, že neruské texty obsahují jen minimálně tiskových chyb. Kovalevova kniha představuje po všech stránkách mimořádný badatelský přínos k tématu ruské emigrace v meziválečném Československu.

Jiří Vacek

Kateřina KRÁLOVÁ, *Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu*, Praha, Karolinum 2012, 284 s., ISBN 978-80-246-2010-7.

Vývoj v Řecku v posledních třech letech soustavně přitahuje pozornost českých médií. Těžko si někdo vybaví případ další evropské země velikosti či významu Řecka, která by se na tak dlouho stala předmětem intenzivního sledování, doprovázeného jakousi masovou psychoanalýzou svých obyvatel. V tomto kontextu se vývoj řecko-německých vztahů poslední dobou těší zvláštnímu zájmu. Tón často udávají kontroverzní politici nebo mediální vlajkové lodě evropského populismu. V takovém světle může vydání knihy Kateřiny Králové o řecko-německých vztazích vyvolat dojem, že je jedním z pokusů narychlo vytěžit z momentálního zájmu veřejnosti. Čtenář se však brzy přesvědčí o tom, že se jedná o seriózní práci, která do hloubky objasňuje poválečný vývoj bilaterálních vztahů obou zemí.

Řeckou poválečnou problematikou se donedávna zabývala jen hrstka převážně německých či řeckých badatelů, kteří měli přístup k příslušným archivním materiálům a znali jazyk, ve kterém byly napsány. Za všechny nutno jmenovat zejména Stratose Dordanase, Marka Mazowera a především Hagen Fleischera, který se k Řecku připojal natolik, že se zde dokonce usadil.¹ Někdo se ale může ptát, co přivedlo právě českou badatelku k prozkoumání této „exotické“ kauzy. Místo dohadů lze citovat odpověď autorky v úvodu řeckého vydání knihy, které právě připravila do tisku: „Díky svým řeckým přátelům jsem se blíže seznámila s řeckou historií nacistické okupace. Připomněli mi totiž, že nejen u nás vyhlazovali okupanti celé vesnice, že nejen středoevropští Židé byli nahnáni do plynových komor, že nejen v zemích bývalého východního bloku zůstali kolaboranti, kteří se přiklonili k novému režimu, nepotrestání a skutečné oběti zatím bezvýsledně čekaly na odškodnění.“ Napsáním knihy, která vychází z disertační práce autorky, strávila Králová téměř celou dekádu, kdy báda v řeckých, německých, anglických a amerických archivech. Navíc se kvůli lepšímu pochopení poválečných řeckých dějin a související sekundární literatury naučila novořečtině. Díky soustavnému úsilí a volbou tématu práce dala vzniknout nejen v Čechách, ale i v zahraniční historiografické literatuře ojedinělému dílu, což ostatně dokládá také zájem renomovaného aténského nakladatelství Alexandria o vydání této knihy.

Knihy se snaží objasnit, jakým způsobem se řecká společnost vypořádala s dědictvím německé okupace za druhé světové války, zvláště pak s problémem (ne)potrestání nacistických zločinců a řeckých kolaborantů, jakož i s otázkou odškodnění statisíců obětí nacistické okupace. Tyto otázky jsou zkoumány v politické, sociokulturní, ekonomické a také v právní rovině, a to v perspektivě, sahající od skončení války prakticky až dodnes. Vývoj soudních řízení vedených v posledním desetiletí řeckými oběťmi proti Berlínu dokazuje, že téma zůstává nadále otevřené a přesahuje dimenzi řecko-německých vztahů. Ve své podstatě je aplikovatelné na podobné zkušenosti ostatních států postižených nacistickou okupací.

Zvláštní zmínku si zaslouží odhodlání autorky zabývat se právní stránkou řecko-německých vztahů, ve kterém spatřuji největší přínos dané studie. Přestože toto téma je dodnes velmi aktuální a představuje jedno z nepřekonaných problémů, jenž stále tíží bilaterální vztahy Bonnu (dnes již Berlína) a Atén, dodnes se jím, právě v důsledku jeho složitosti, do hloubky nezabýval prakticky žádný badatel.² Autorka se výzkumně ponořila

1 Viz především Stratos DORDANAS, *To Ema ton Ekthron – Antipoina ton Germanikon Archon Katochis stin Makedonia, 1941–1944*, Athina 2007; Mark MAZOWER, *Inside Hitler's Greece*, Yale 2001; a Hagen FLEISCHER, *Im Kreuzschatten der Mächte – Griechenland 1941–1944: Okkupation – Resistanz – Kolaboration*, Frankfurt am Main 1986; resp. Hagen FLEISCHER a Despina KONSTANTINAKOU, *Ad calendas graecas?: Griechenland und die deutsche Wiedergutmachung*, in: *Grenzen der Wiedergutmachung*, Hans Günter Hockerts (ed.), Göttingen 2006, s. 375–457; a Hagen FLEISCHER, „*Endlösung*“ *der Kriegsverbrecherfrage – Die verhinderte Ahndung deutscher Kriegsverbrechen in Griechenland*, in: *Transnationale Vergangenheitspolitik – Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem zweiten Weltkrieg*, Norbert Frei (ed.), Göttingen 2006, s. 474–535.

2 Nutno ovšem zmínit např. práci Anestise NESSOU, *Griechenland 1941–1944. Deutsche Besatzungspolitik und Verbrechen gegen die Zivilbevölkerung – eine Beurteilung nach dem Völkerrecht*, Göttingen 2009, někdejšího studenta německého odborníka v oblasti právní vědy Christopa U. Schminck-Gustavuse, který rovněž publikuje k německé okupaci Recka.

do problému neobjasněného a zvláště dnes velmi živého. Bádání, zaměřené směrem k sociálním dějinám států a národů, se v budoucnu těžko obejde bez analýzy právního kontextu sledovaných kauz a studie Kateřiny Králové toto potvrzuje. Potěšující je fakt, že díky logickému uspořádání studie a „spartánskému stylu“ líčení zkoumaných událostí se čtenář v knize dobře orientuje dokonce i v analyzovaných složitých právních otázkách a text přitom zůstává čtivým.

Knihy je členěna do pěti kapitol, přičemž první z nich se stručně zabývá vývojem řecko-německých vztahů od meziválečného období až do konce nacistické okupace Řecka. Tato kapitola zkoumá především německou okupační politiku, zvláště pak přístup okupační správy k tzv. „židovské otázce“.³ Králová přibližuje, jakým způsobem Řecko postihla okupační politika nacistického Německa, ať již šlo o fyzickou likvidaci celých skupin obyvatelstva, včetně holocaustu, hladomoru a represí v podobě tzv. „odvetných opatření“ proti civilnímu obyvatelstvu. Právě na ně bylo později v rámci norimberských procesů odkazováno jako na 1500 řeckých Lidic. Šlo ale i o zničení elementární infrastruktury země, o hyperinflaci a drastickou hospodářskou exploataci. Ukazuje se přitom, že na devastaci okupovaného Řecka se vedle nacistů podíleli ve značné míře i místní kolaboranti.

Druhá kapitola se zabývá obdobím bezprostředně po druhé světové válce, zejména problematikou integrace řeckých válečných obětí do poválečné společnosti. Zatímco Spolková republika Německo se díky příznivému hospodářskému a politickému vývoji brzy úspěšně etablovala, muselo Řecko čelit ničivým následkům občanské války, jejíž stín zůstal v řecké společnosti nadále přítomen. Tato válka pak ještě po celá následující desetiletí silně ovlivňovala domácí i zahraniční politiku země.

Páteř knihy tvoří třetí, čtvrtá a pátá kapitola, ve kterých se pojednává o právních aspektech procesu vyrovnávání s minulostí, zejména o stíhání a potrestání nacistických zločinců v Řecku a Německu, a o politickém diskursu, spjatém s tímto vývojem. Odraz dobového přístupu k trestání válečných zločinců ze strany Řecka a Spolkové republiky Německo představuje i případová studie o Maxi Mertenovi, nejvýznamnějším nacistickým zločincem stíhaným na území Řecka.⁴ Další kapitola se zabývá otázkou válečných reparací, zejména pak analýzou mezinárodních jednání a dohod o reparačních splátkách v období bezprostředně po skončení druhé světové války, a na ně navazující otázkou odškodnění řeckých civilistů. Do těchto jednání již naplno zasáhlo rozdělení Evropy po vypuknutí konfliktu mezi Východem a Západem. Na závěr se autorka věnuje tomu, jak se změnil přístup

3 Také toto téma zůstává v historiografii značně opomíjeno, především co se týče poválečné rekonstrukce židovské komunity. Právě té se Králová intenzivně věnuje napříč celou knihou. Částečně se jím již dříve zabývala zejména např. etnoložka Bea LEWKOWICZ, *The Jewish Community of Salonika: History, Memory, Identity*, London 2006; nebo historička Katherine E. FLEMING, *Greece – a Jewish history*, Princeton 2008, která ovšem zpracovává jen těsně poválečná léta.

4 Této kauze se již do velké míry věnovala řecká badatelka působící ve Spolkové republice Německo, Susanne S. Spiliotis, avšak Králová tematiku zasazuje do širšího kontextu. Srov. Susanne S. SPILIOTIS, *An Affair of Politics, Not Justice: The Merten Trial (1957–1959) and Greek-German Relations*, in: *After the War was Over. Reconstructing the Family, Nation and State in Greece, 1945–1960*, Mark Mazower (ed.), Princeton 2000, s. 295–301; resp. Susanne-Sophia SPILIOTIS, *Der Fall Merten und die deutsche-griechische 'Aufarbeitung' der Besatzungsherrschaft in Griechenland während des Zweiten Weltkrieges*, in: *Versöhnung ohne Wahrheit? Deutsche Kriegsverbrechen in Griechenland im Zweiten Weltkrieg*, Karl Giebeler (eds.) – Heinz A. Richter – Reinhardt Stupperich, Mannheim 2001, s. 68–77.

obou zemí po konci studené války, nakolik i dnes přetrvává jejich vzájemná závislost, respektive jaké nové dimenze společného jednání otevřelo sjednocení Evropy dosud rozdělené železnou oponou.

Knihu doprovází poutavý fotografický materiál z řeckých a německých archivů i ze soukromého archivu autorky. Nechybí ani obsáhlý poznámkový aparát o více než tisíci odkazech, anglické shrnutí a bohatý jmenný rejstřík. Redakční práce nakladatelství Karolinum je více než chvályhodná; monografie je perfektně zvládnutá graficky i po jazykové stránce.

Nakonec nutno podtrhnout, že význam předkládané publikace Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu přesahuje horizont prozkoumané oblasti bilaterálních vztahů Řecka a Německa. Svou metodologií a přístupem může sloužit jako vodítko pro zkoumání podobně složitých problémů v dalších zemích. Kniha je neodiskutovatelně přínosem české historiografii, a to nejen pro zájemce o novodobé řecké dějiny. Nyní lze jen napjatě očekávat, s jakým ohlasem se kniha setká u dnes radikalizované řecké veřejnosti.

Konstantinos Tsivos

Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Hlavní redakce Stanislav BROUČEK a Richard JEŘÁBEK. Praha, Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. a Ústav evropské etnologie FF MU v Brně v nakladatelství Mladá fronta 2007, 284 + 1298 s., ISBN 978-80-204-1450-2.

Společnou prací řady odborníků za vedení dvou čelných oborových institucí – Etnologického ústavu AV ČR a Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity – vzniklo vysoce reprezentativní dílo českého národopisu. Podobný projekt má u nás dlouhou prehistorii, neboť požadavek národopisné encyklopedie byl formulován již na počátku devadesátých let 19. století. Tehdy tvořil programový cíl formujícího se národopisu jako vědecké disciplíny, navazující na pozdní obrozenecké úsilí o národní sebeuvědomění, a to od badatelské základny Národopisné společnosti československé (1895) přes velkolepou manifestaci v podobě Národopisné výstavy (1895) až po vytvoření Národopisného muzea (1896) a po první náznaky a programová prohlášení o souborném díle lidové kultury. Významnou roli názorové platformy sehrál od roku 1891 časopis *Český lid* zakladatelské dvojice Čeněk Zíbrt a Lubor Niederle. Periodikum programově se hlásící k široce zaměřenému, téměř mezioborovému pojetí, mělo rovněž soustavně řídit organizaci práce, aby sbíráním všeho, co souviselo se způsobem života lidu, přispívalo v budoucnu k vydání rozsáhlé lidovědy.

Mezi prvními badateli, kteří dovedli koncept vydání národopisné encyklopedie do konkrétní podoby, patřil i tehdejší jednatel Národopisné společnosti československé Emanuel Kovář. Faktor organizované oborové společnosti hrál pak primární a obsahově určující pojetí připravovaného kompendia. Problém však představovalo nejednotné chápání předmětu oboru – národopis versus lidopis. Koncepce díla byla otištěna i v prvním ročníku Národopisného sborníku československého pod názvem *Národopis a úkoly Národopisné společnosti československé* (1897). Nové pojetí šestnáctisvazkového opusu vzešlo roku 1902 z podnětu Jana Jakubce. Lubor Niederle v roce 1904 přednesl návrh na vydávání výkladové syntézy dějin hmotné a duchovní kultury, a to v pojetí *České vlastivědy* spojené s myšlenkou Václava Tilleho, který byl v následujícím roce jmenován hlavním redaktorem navrženého konceptu tří samostatných oddílů. Pojítkem byla linie, která sledovala národní pojetí i soupisovou a výkladovou koncepci tehdejšího studia českého lidu prakticky až do

počátku 20. století a soustavný popis života lidu, včetně oddílu věnovaného Čechům žijícím v zahraničí. Na toto pojetí navázal *Národopisem lidu československého* v roce 1912 Karel Chotek. Jeho, žel jen částečnou, realizací bylo vydání *Moravského Slovenska* (1918). Funkci encyklopedických příruček pak vyplňovaly až do devadesátých let 20. století národopisné, resp. etnografické studie *Československé vlastivědy* ve dvou rozdílných pojetích z let 1929–1935 a 1965–1969. V rámci obou uvedených řad vyšly svazky *Člověk* (1933), *Národopis* (1936) a *Stát* (1951, s pojednáním o Čechoslovácích v zahraničí) a *Lidová kultura* (1968). Výzkumu lidového stavitelství byla věnována encyklopedie *Lidové architektury* od Václava Frolce a Josefa Vařeky roku 1983. Zmínku si zaslouží rovněž příslušný svazek *Vlastivědy moravské Lidová kultura na Moravě* z roku 2000.

Zvládnutí zcela nového projektu se stalo součástí vývoje soudobé české encyklopedistiky. Bylo třeba splatit dávný publikační dluh a zároveň uspokojit rostoucí poptávku po novém koncentrovaném souhrnu současných vědomostí v oboru, který se v českém prostředí vyvíjel od 19. století až do padesátých let 20. století pod označením „národopis“, poté pod až alibisticky uznávaným dualismem disciplin „etnografie a folkloristiky“, které na prahu 21. století vystřídal opět společná „etnologie“. Publikace *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* se však otevřela také vůči kulturní a sociální antropologii. Překlenula tím dlouhodobě determinující historické schizma „lidovědy“. Nutno upozornit na časovou podmíněnost, avšak zároveň historickou jedinečnost tohoto díla. Převážná část vědecké generace podílející se na jeho vzniku se s mnohými národopisnými, a tedy i etnografickými a folklórními jevy setkala ještě v jejich prvotních funkcích. Byla zde zaznamenána pravděpodobně poslední možnost generačního předání „oborového zlata“, dnes již v terénu nepostižitelných poznatků, informací a dat o zanikání tradičních forem lidové kultury duchovní i hmotné. Encyklopedie vznikla v pravý čas a doslova na poslední chvíli.

V ideovém záměru díla bylo počítáno s jasným posílením oboru i s tehdy potřebným institucionálním stmelením v transformující se Akademii věd ČR. Etnologický ústav AV ČR, tehdy ještě Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, oslovil vzhledem k celonárodním pojetí encyklopedie Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity. Stanislav Brouček a Richard Jeřábek, vedoucí osobnosti obou institucí, se stali hlavními redaktory, funkcí vědeckého tajemníka byl pověřen ideový tvůrce grantového návrhu Lubomír Tyllner. Richard Jeřábek, nestor oboru, který se již završení souborného díla nedočkal, s předstihem vytrvale zpracovával příručku osobností z řad badatelů, literátů a sběratelů i dopisovatelů a kronikářů, od druhé poloviny 20. století, kdy došlo k institucionalizaci etnologických věd, pak také profesionálních vědců. Již v roce 1987 Jeřábek uveřejnil koncept oborového biografického slovníku, základního hesláře, který byl postoupen k vyjádření širokému okruhu národopisců. Hesla o oborových reprezentantech však nesměla být prolnta s hesly představitelů tzv. aplikovaného „národopisu“, zejména folklórní sféry. V důsledku cílené předlistopadové eliminace „folkloristů“ vznikly koncem devadesátých let dva nepostradatelné biografické slovníky: *Slovník folklórního hnutí na Moravě a ve Slezsku* (1997) a *Slovník folklórního hnutí v Čechách* (2000). Původní encyklopedický projekt předpokládal dílo, jehož součástí měl být společný sled věcných i biografických hesel. Záhy se však ukázalo, že se biografická část encyklopedie výrazně překrývá s rozpracovanou Jeřábkovou příručkou. Došlo tedy k dohodě, na jejímž základě se biografický slovník stal součástí encyklopedie jako její samostatný svazek.

První přípravné práce věcné části encyklopedické oborové příručky byly zahájeny v září 1995. Redakce byla rozdělena do sedmi lexikálních skupin: 1. Teorie a metodologie oboru (Václav Hubinger, později Jiří Traxler); 2. Dějiny národopisu (Stanislav Brouček);

3. Národopisné regiony (Josef Vařeka, Richard Jeřábek); 4. Hmotná kultura (Josef Vařeka, Miloslav Válka); 5. Lidové výtvarné umění (Richard Jeřábek); 6. Folklor a folkloristika (Dušan Holý, Lubomír Tyllner); 7. Duchovní kultura (Lydia Petráňová). Personálie vedl Richard Jeřábek. Redakční rada oslovila významné osobnosti a instituce oboru a vyzvala je k účasti na vypracování hesel – autorský tým projektu byl doplněn o odborníky z vysokých škol, centrálních i regionálních institucí, muzeí, archivů a o emeritní kolegy. Zkušenosti z projektu slovenské *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska I-II* (1995) prezentoval Mojmir Benža.

Vysoký počet autorů hesel přinášel riziko rozdílnosti v jejich množství i kvalitě. Odborná, jazyková a technická redakce proto po sedm let (do června 2007) dopracovávala obsahovou, formální i grafickou podobu encyklopedie. Pracovní verze díla byla odevzdána do nakladatelství Mladá fronta již v březnu 2000. Samotná hesla věcné části splňovala kritéria k roku 1998. Aktualizace se jen omezeně dotkla dat bibliografických. Disproporce v rozsahu jednotlivých hesel byly ze strany redakce příznány. Vznikly nedostatečně kritickým přístupem některých autorů, jejich badatelským záběrem, v jednotlivých případech jde místo sevřených hesel spíše o monograficky zpracované studie. Národopisná encyklopedie také vybočuje ze standardu všeobecných lexikálních kompendií – každé téma může být v zájmu lepšího pochopení výkladu různou měrou rozpracováno i na několika místech. S tím souvisí také upuštění redakce od odkazů k tematicky souvisejícím heslům. Mnoho národopisných pojmů nalezne uživatel i mezi rejstříkovými slovy a odkazy ke stranám jejich výskytu. Významy bez vztahu k oboru či příbuzným disciplínám se neuvádějí, neboť encyklopedie nechce a ani nemůže suplovat všeobecné naučné slovníky.

Délku a náplň encyklopedického hesla neurčuje pouze přípustný rozsah slovníku, ale zejména potřeby uživatelů encyklopedie. Koncepční a metodologické východisko projektu bylo zakotveno již v předchozím zpracování základních pojmů a kategorií etnografie a folkloristiky, shrnutém v metodických publikacích *Přípravné materiály k Slovníku etnických procesů* (Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1987–1990). Tento slovníkový koncept byl kriticky přehodnocen a výsledkem se stala jednotná metodika tvorby hesel a jejich kategorizace, a to včetně první varianty generálního hesláře s mezioborovými oponenturami pro takto nově koncipované lexikografické dílo. Jeho základní a typologické pojetí sledovalo rovněž schéma Jeřábkovy biografického konceptu. Národopisná problematika tak v hesláři naplňuje zásadní koncepci projektu. Rámcově přihlíží i k etnickým minoritám v českých zemích a z mimoevropské etnologie upozorňuje jen na hesla teoretické povahy. Úroveň zpracování ovlivnila mezinárodní konzultační spolupráce se slovenskou redakcí podobně zaměřeného lexikografického díla i s autorskými týmy národních atlasových center. Původní propočty rozsahu encyklopedie byly nasazeny na šest tisíc hesel s tisícovkou stran obrazové dokumentace (perokresby, mapy, notové zápisy, fotografie) a se dvěma sty stran rukopisného rejstříku.

Při zpracování některých hesel nebylo však možné vystačit jen s dosavadní literaturou a bylo nutné urychleně přistoupit k novému či doplňkovému výzkumu (zejména v oblasti aktuálních etnických projevů). Příprava hesel vedla k vytvoření širších tematických studií, jak tomu bylo například v základní studii Josefa Vařeky o lidové architektuře v českých zemích (*Památková péče*, 1995). Značná část pracovního výkonu byla věnována technické stránce – spolupráci s výtvarníky (zejména Josef V. Scheybal), fotografy a kartografy. Věcná část encyklopedie je pak doprovázena obrazovou dokumentací ve stylově čistém černobílém provedení. Většina předloh pochází z bohatých dokumentačních fondů obou řešitelských ústavů. Reprezentativní výběr dokumentace je shromážděn na čtyřech barevných osmistránkových přílohách vložených do textu. Grafická podoba korpusu tří svazků je sice

logická ve své konzervativnosti, ale barevnou skladbou obálky tak trochu propadla do pastelové fádnosti bez výrazného typografického zvládnutí.

Předběžná oponentura (Jaroslava Štíky, Josefa Tomeše a Jána Botíka) na přelomu let 1997 a 1998 vytýkala edičnímu počínu především nepropojenost jednotlivých hesel s lidovou kulturou, poukazovala tedy i na určitou nedůslednost redakční práce. Hodnocené jevy byly doprovázeny příklady z terénu. Při uplatnění regionálního hlediska stále převažovaly české materiále oproti stručnějším příkladům či lokálním jevům z Moravy a Slezska. Redakci bylo doporučeno vyvážit jednostrannost těchto hesel tematickou literaturou. Styl kompendia byl oponenty kritizován z důvodu přílišné a nefunkční narativnosti textů. Výtkou se však stala i absence a neprovázanost některých biografických dat, například v příbuzenských vztazích k jiným osobnostem v encyklopedii zastoupeným či nedůslednost formálního sjednocení.

Tyto obsahové, jazykové i formální nedostatky, patrně zejména u věcných hesel, byly obnovenou redakcí objektivně zhodnoceny a téměř všechny také opraveny; došlo k doplnění nebo úplnému přepracování řady hesel ku prospěchu oborové lexikografické příručky. Také pravopis národopisných termínů byl v rámci encyklopedie sjednocen a kodifikován, k čemuž v takovém rozsahu došlo vůbec poprvé, takže encyklopedie se může stát i vhodnou příručkou jazykovědnou. Můžeme zde najít řadu odpovědí na celou škálu pravopisných podob vlastních jmen postav či titulů pohádek, příběhů, her, postav obchůzek a průvodů, nadpřirozených či démonických bytostí, legendárních osobností, ale i správnou podobu názvů obyčejů, zvyků, obřadů, obřadních úkonů, her a slavností obecného významu i jmen konkrétních slavností či církevních svátků a slavností v liturgické hierarchii.

Encyklopedie shrnuje všechny podstatné výsledky více než stoletého výzkumu lidové kultury Čech, Moravy a Slezska takovým způsobem, že na jedné straně završuje dosavadní bádání a překonává jeho roztržitost, ale na druhé straně svou terminologickou ukázněností, sevřenou interpretací a vybranými bibliografickými odkazy otvírá nové cesty výzkumu na počátku třetího tisíciletí. V bio-bibliografickém svazku zhodnocuje odkaz stovek amatérských i vědeckých badatelů na úrovni, které u nás dosáhla pouze menšina humanitních disciplin. Jako celek se toto třísvazkové dílo řadí mezi nejvýznamnější publikace svého druhu a je plně srovnatelné s kvalitními zahraničními encyklopediemi, jež se snaží odborníkům zpřehlednit a širší kulturní veřejnosti zpřístupnit jinak nezvládnutelně rozsáhlou a rozmanitou materií historických věd.

Marcela Suchomelová

Obecné

Städtisches Bürgertum und Hofgesellschaft. Kulturen integrierter und konkurrierender Beziehungen in Residenz- und Hauptstädten vom 14. bis ins 19. Jahrhundert (= Residenzenforschung 25), hg. von Jan HIRSCH-BIEGEL, Werner PARAVICINI und Jörg WETTLAUER, Ostfildern, Thorbecke Verlag 2012, 342 s. + množství foto, převážně barevných, ISBN 978-3-7995-4528-0.

Tato publikace je jakýmsi milníkem v počínání, který vznikl doslova na koleně, nicméně ovlivnil v nebývalé míře prakticky celé mediévistické bádání, dal ale významné impulzy i studiu raného novověku (srov. o „prehistorii“ tohoto počínání v tomto ČČH 88, 1990, s. 909–912). A nejen v Německu. Když v roce 1990 vyšel první svazek řady, málokdo si asi uměl představit (a zřejmě ani spiritus agens celého projektu – Werner Paravicini), že tu dnes bude tak impozantní řada 25 svazků, vlastně dílů, neboť 15. díl má po vyjití svazku věnovaného šlechtickým rodům a sídlům celkem pět svazků. Tato řada se sice převážně prezentuje výstupy pravidelně organizovaných sympozií s vynalézacími tématy, a ovšem doslova již zmíněným gigantickým 15. dílem (věnovaným v slovníkové formě dvorům a rezidencím a jejich nositelům) ale přináší i závažné monografie, ne na škodu i z různých „pohraničí“ vlastního zájmu. Jestliže lze doufat, že tato řada bude pokračovat – byť v jiné formě, neboť projekt svůj zájem přenáší na raný novověk – gratis vycházející Zprávy této komise (Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Göttinger Akademie der Wissenschaften) svým 20. ročníkem s řadou různě doprovodných sešitů ukončily svou tištěnou existenci. Ale je třeba mít na paměti i další různě doprovodné řady publikací, jež není ani možné zmiňovat.

Nicméně je nutno obrátit se k titulku uvedenému svazku. Ten je věnován vztahu města a dvora jako fenoménu pozdního středověku a raného novověku. Nikoliv formou soustavného výkladu, ale sondami do jak časově, tak místně nejrůznějších sfér, aniž by bylo možno říci, že vždy jde o klíčové lokality, resp. instituce či období. Po krátké předmluvě uvádí svazek retrospektivu i perspektivu činnosti Komise a zejména jejího předsedy W. Paraviciniho, který vedle již naznačeného zdůrazňuje potřebu bibliografie různých cestopisů a vydávání dvorských řádů (tu bylo sice mimo Komisi, ale zejména opět prací či impulzem Paraviciniho mnoho vykonáno pro burgundský dvůr v rámci úkolů Německého pařížského historického ústavu). Zde reflektované sympozium se konalo v rezidenčním městě Coburgu a tak bylo pochopitelné, že úvodní přednáška Gerta Melvilla byla věnována tamnímu vévodovi poslední třetiny 16. a první třetiny 17. století Janu Kazimírovi (Johann Casimir [1564–1633] – ein Herzog in Coburg. Zur pragmatischen und symbolischen Formung einer Residenzstadt, s. 25–40).

Vlastní obsah se rozpadá do čtyř rámcových celků, každý po čtyřech příspěvcích. Uvedu jejich charakteristiku a podám titulky těch statí, které si činí nárok na širší platnost. V prvním oddílu, který sleduje existenci a případnou kooperaci městského a dvorského hospodaření, jsou to zejména Bernd Fuhrmann, Stadtfinanz und Hoffinanz – welches Verhältnis? (s. 45–69) a Martin Eberle, Von der höfischen Manufaktur zur autonomen Industrie: Hofkünstler, Hoflieferanten und wirtschaftliche Initiativen (s. 81–109), který sledoval situaci v Brunšviku. Jakýmsi kontrapunktem k tomu byl stručnější příspěvek Thomase Winkelbauera o situaci ve Vídni. Druhým okruhem byla Vizualita a medialita, čímž je míněna zejména architektura jako klíčový prvek. Mathias Müller v několika subkapi-

tolách sleduje tento aspekt ve Florencii, Drážďanech či Zvěřínu (Schwerin), ale i na radnicích menších měst jako Saalfeld (s. 125–159). Herbert Karner ve Vídni (s. 141–160), Uwe Albrecht komparativně pro Berlín, Postupím a Mnichov (s. 161–178) a konečně Krista de Jonge pro Brusel (s. 179–193). Třetím okruhem bylo téma konkurence a kooperace. Gerrit Deuschländer a Matthias Meinhardt sledují politickou diferenciaci měšťanstva v středoněmeckých rezidenčních dvouměstích, jako byla města Drážďany a Staré Drážďany, Bernburg a Köthen, obě se starým a novým městem a posléze Berlín s Cöllnem, aby posléze věnovali pozornost historii tamního židovského elementu. Enno Bünz sledoval komparativně fenomén univerzity a dvora počínaje Erfurtem až k Heidelbergu a Tübingenu (s. 229–255). Jakýsi kontrast k tomu tvoří anglicky psané „rozjímání“ Willem Frijhoffa. Ten Bünzem podněcené glosy koncipuje výrazně širší (s. 255–268). Nejlépe to ozřejmí jeho mezitituly: Court life and the city, University and capital city, Interest of princes in scholarship, Princely interventions, Princely concern and alternative bodies a The prince, the states and professionalisation. V shrnutí pak konstatuje, že lze v raném novověku pozorovat čtyři chronologicky návazné fáze vztahu panovníka a jeho dvora na jedné a univerzity a jejím výukovým procesem na druhé straně.

Autoři posledního okruhu se posléze zamýšlejí nad krizí a zánikem dvorského života a konstatují dlouhou přechodnou dobu, i když s různými mezníky. Tak Ute Daniel (s. 271–280) vedle toho zdůrazňuje i úlohu osvícenství a Helen Watanabe-O’Kelly věnuje pozornost této proměně na příkladu Drážďan (s. 281–285). Peter Johannek konečně sleduje tento efekt přechodu či spíše přerodu v rámci 19. století v různých prostředích, kdy dochází k zásadní změně funkce dvora, neboť jeho správní zařízení výrazně přecházejí do prostoru města, tedy mimo něj (s. 287–312). V ně-

mecky psaném celkovém shrnutí podává Pierre Monnet nejen zřetelný obraz předneseného, ale systematizuje jej do obecnější podoby (s. 319–337).

I. Hlaváček

Almanach medievisty-editora / The Medievalist Editor's Almanac, ed. Pavel KRAFL, Praha, Historický ústav AV ČR 2011, 238 s., ISBN 978-80-7286-189-7.

Přehled současného stavu ediční činnosti v oblasti medievistiky a zároveň prezentaci činnosti Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy při Historickém ústavu Akademie věd ČR přináší almanach s příspěvky českých i zahraničních editorů-medievistů, uspořádaný pod vedením současného předsedy komise Pavla Krafla. Sborník představuje připravované nebo již publikované pramenné edice, přibližuje jejich historický vývoj, hodnotí současný stav přípravných prací na plánovaných edicích českého diplomatáře, registáře a dalších diplomatických pramenů, včetně problémů, s nimiž se editoři v rámci vydavatelské činnosti potýkají. Příspěvky z ediční praxe přispěli rovněž zahraniční editoři z několika evropských pracovišť, kteří seznamují české čtenáře s projekty národních edic z prostředí Polska, Dánska, Islandu, bývalých Uher, Švýcarska či Kypru.

První oddíl sborníku je věnován diplomatářovým edicím. Úvodní příspěvek Karla Maráze a Dalibora Havla, kteří se zabývají přípravou dalších dílů edice *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, postihuje vývoj prací na českém diplomatáři od prvních pokusů až k definitivnímu publikování *Kodexu*, zahájeného Gustavem Frídrichem, v němž dnes pokračují autoři příspěvku. Ti se spolu s dalšími podílí na zpřístupnění listinného materiálu období posledních Přemyslovců. Autoři představují novinky, které plánované díly přinesou, strukturu jednotlivých svazků a jejich časové vymezení. Další příspěvky přibližují

zahraniční diplomatáře z Polska, respektive z Velkopolska (Antoni Gaşiorowski), Dánska (Markus Hedemann – Anders Leegaard Knudsen), Islandu (Sverrir Jakobsson) a Švýcarska, konkrétně z kantonu Graubünden (Immacolata Saulle Hippenmeyer), s prezentací historie tamních edic a současného stavu dalšího zpřístupňování listin.

Oddíl věnovaný registářům nabízí pohled na současný stav přípravy VIII. svazku edice *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* pro léta 1564–1578, jehož se ujala Lenka Blechová. Dále tu nalezneme zhodnocení klášterních písemností publikovaných v oddílu V/I edice *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.* z pera jejich editorů Karla Beránka a Věry Beránkové. Podrobný přehled vývoje tohoto českého registáře se zvláštním zřetelem k vydanému VII. svazku regist z doby Václava IV. z fondu Moravského zemského archivu v Brně pochází od jeho editora Pavla Krafla: upozorňuje na specifika tohoto dílu, strukturu registů, charakter rejstříku a přikládá soupis využitých archivních fondů a sbírek.

Pozornost je dále věnována samostatným edicím listinného materiálu a úředních knih, z českého prostředí konkrétně formulářovým sbírkám a aktům korektora kléru. Přípravované edice formulářových sbírek z přemyslovského období, které mají být zpracovány v rámci českého diplomatáře jako IX. a X. díl a mají nahradit dosud pouze selektivní edice těchto pramenů, přiblížil Richard Psík, podle jehož názoru by měly být sbírky listinného i epistolárního charakteru vydány převážně jako organický celek. Nad způsobem, jakým pojmout edici při typologické variabilitě záznamů, se zamýšlí rovněž Jan Adámek v souvislosti s přípravou edice *Acta correctoria*. Ze zahraničních pramenů se představují kyperské diplomatařové edice z církevního prostředí (Nicholas Coureas), polské dokumenty z archivů bývalých Uher (Stanisław A. Sroka) a matriky krakovské univerzity

z let 1400–1551 (Antoni Gaşiorowski – Tomasz Jurek – Izabela Skierska).

Závěrečná část publikace je věnována obsáhlému a praktickému bibliografickému přehledu díla předních českých editorů se soupisem knižních edic středověkých pramenů diplomatické povahy, vydaných v České republice za poslední dvě desetiletí. Celý oddíl pak uzavírá zpráva o činnosti Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy s biogramy jejích členů.

K. Pátrová

Středověk

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.), Díl VII. Z fondů Moravského zemského archivu, Pavel KRAFL (ed.), Praha, Historický ústav AV ČR 2010, 495 s., ISBN 978-80-7286-172-9.

Edice RBM v posledních letech, po mnoha dramatických peripetiích, které provázely její dlouhou historii, přispěla dalšími svazky zahrnujícími diplomatický materiál z doby panování Václava IV. k obohacení české a moravské ediční základny. Jedná se o dvousvazkovou edici diplomatického materiálu z klášterních fondů Národního archivu v Praze Věry a Karla Beránkových. K tisku a vydání je prací Boženy Kopiczkové připravena rovněž edice listin z fondů SOA v Litoměřicích. Edice Pavla Krafla shrnuje listiny z bohatých fondů Národního archivu, dílem vydaných v dnes již nevyhovujících edicích. Navazuje na ediční práci Věry Jenšovské (fondy Metropolitní kapituly sv. Víta v Praze), Vladimíra Vavřínka (fondy Vyšehradské kapituly v Praze) a výše zmíněných Věry a Karla Beránkových (výše zmíněné fondy Národního archivu v Praze) a Boženy Kopiczkové (fondy archivů v Třeboni, Opavě a Olomouci).

Jak je známo, z důvodu velkého nárůstu diplomatického materiálu, který začal už v době panování Karla IV., se u edic mate-

riálu Václavovy doby přikročilo k rozdělení editovaného materiálu do separátních celků podle jednotlivých archivů. Tento krok se ukázal jako správný a nese ovoce, protože umožňuje editorům rychlejší a soustředěnější práci na jednotlivých fondech, práci, při které schopný editor může prokázat veškerou preciznost a důkladnost, jakou disponuje. Nejinak je tomu i v případě Pavla Krafla: jím připravená edice je velmi zdařilá, přehledná a výpravná. Pochvalu zaslouží také vydavatelství Historického ústavu AV ČR, které opatřilo edici pevnou a nikoli sešitovou vazbou, jakou si tak významný počín už dávno zasluhoval.

Kraflůva edice obsahuje chronologicky řazené listiny v počtu celkem 701 kusů, uchovávané v Moravském zemském archivu v Brně. Jde o listiny z celkem 39 fondů a sbírek. Každý badatel, který do MZA zavítal, ví, jak bohaté jsou tamější fondy, co se listin a zejména jejich nesčetných opisů týká. Do edice nebyly zahrnuty pouze jihomoravské okresní, původně samostatné státní okresní archivy, ačkoliv jsou dnes organizační složky Moravského zemského archivu. Do edice byla zařazena jen bohemica. Editor však ve zvláštním výčtu poskytuje zájemcům soupis všech listin cizího původu a přehled fondů, ve kterých se nacházejí. Tím vychází v rámci možného vstřícně potřebě alespoň částečně zachytit inventární poznámky o písemnostech, se kterými v daném archivu přišel do styku, které však nesplňují podmínku bohemikální provenience. Jedná se o četná brandenburgensia (14 listin), lucemburgensia (12 listin), listiny se vztahem k Alsasku (8) či Štýrsku (4) a austriaca (5). Oproti českému prostředí nečetná germanica (2), dále hungarica (slovacica) atd. Lusatica a silesiaca se editor poněkud překvapivě rozhodl nezařadit (zřejmě s ohledem na moderní vědecké edice, které už materiál zahrnují) a v případě listin mezní povahy i ostatních se řídí zásadou vydat jen ty, které měly bezprostřední účinek a význam pro Čechy a Moravu. Krafl se také správně

rozhodl nezatěžovat edici evidencí mimořádně početných opisů, jejichž obrovské množství je, jak už jsme naznačili, jedním ze specifíků Moravského zemského archivu.

Listiny, obsažené v tomto svazku RBM, pocházejí z doby panování krále Václava IV., ale z velké části také ilustrují období vlády markraběte Jošta (1376–1411), která do Václavovy doby spadala.

Struktura regest odpovídá edičním zásadám řady RBM, obsahuje tedy pořadové číslo, rok, měsíc a den vydání, místo vydání je v souladu s moderními onomastickými zásadami uvedeno v podobě současného úředního názvu lokality (vyjma měst Říma, Prahy, Brna a Olomouce, která jsou uvedena v latině). Náhradní regesty latinských listin jsou vytvořeny v čisté latině s mírnými a přípustnými odchylkami od klasického úzu; německé listiny jsou provázeny regestem v latině a němčině. Regesty tvoří hlavní textovou část edice, protože v této části řady RBM již listiny nejsou vydávány in extenso. Sfragistické poznámky udávají jen počet pečeti a jména jejich nositelů, nikoli druh závěsu, materiálu či jejich opisy. Naopak jsou uvedena všechna dorsalia zahrnutých listin. Přínosem je rovněž připojený přehledný rejstřík, který nepochybně zvyšuje hodnotu a okamžitou upotřebitelnost tohoto svazku oproti ostatním, u kterých rejstřík představuje až dodatečně vydaný zvláštní sešit.

V originálu uvedená jména se nacházejí přímo v textu regest, následovaná jejich dnešním úředním názvem v hranatých závorkách, což je praxe opačná, než jaká se používá ve svazcích RBM pro dřívější dobu. Inovaci také představuje úvod v angličtině, nikoliv v latině. Tyto změny vítáme, protože nelze lpět na zásadách, vytvářených v době, kdy obec klasicky vzdělaných odborníků byla velmi široká. Dnes čítá jen zlomek dřívějšího počtu a stále se zužuje, a právě proto je tak důležité pokračovat v edicích středověkého materiálu, zpřístupnit je a přiblížit nelatiníkům. Pavel Krafl se úkolu zhostil *summa cum laude*.

L. Blechová

Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter, hg. von Michael BORGOLTE, Julia DÜCKER, Marcel MÜLLERBURG und Bernd SCHNEIDMÜLLER (= Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik 18), Berlin, Akademie Verlag 2011, 612 s. + 21 barevných příloh, ISBN 978-5-05-004973-1.

Neúnavná aktivita zejména M. Borgolteho vydává své zralé plody. Tentokrát jde o tematiku, která musí zaujmout doslova každého historika, nejen medievistu, protože jde o problematiku, táhnoucí se celými dějinami, nikoliv jen středověkem. Jde totiž o tematiku, která má doslova osudový význam. V tomto rozsáhlém sborníku mohlo být podáno sice toliko několik segmentů, nicméně bylo jimi více než jen naznačeno, jakými cestami se lze, ba je třeba se ubírat. Úvod podepsaný všemi editory nejen podává stručnou charakteristiku jednotlivých oddílů a jejich částí, ale zejména deklaruje základní představu projektu, ústící v konstatování, že „kulturní identita není jednota založená na objektivně daných společných vlastnostech, ale jde naopak o výsledek stále znovu a znovu probíhajícího vymezování se“ (s. 9). V tomto kontextu editoři vidí, že toto téma lze pojímat ze tří hledisek: prvotní je uvědomění si příslušné hranice, jež je pak podrobena situačnímu vyhodnocení a posléze je tematicky překračována.

Tyto tři problémové okruhy jsou podkladem pro rozčlenění celé knihy, i když jejich konkrétní souhrnné označení je poněkud rozšířeno: 1) Formy stanovování (či snad vedení) hranice – konstrukce identity, 2) Rozdíly jako kulturní praxe a posléze 3) Překračování hranic jako kreativní proces. I když jednotlivá témata nutně často přesahují i do obou dalších skupin, jsou tyto oddíly od sebe výrazně odděleny, i pokud jde o poměrně rozsáhlé bibliografie, a to i v rámci citovaných tří oddílů. Máme tedy před sebou celkem osm rozsáhlých samostatných soupisů pramenů a lite-

ratury, které si dohromady nárokují takřka sto stran (!), aniž by se nějak křížily. Je to dáno do značné míry velmi specifickou strukturou knihy, kterou bych chtěl představit alespoň na příkladu struktury prvního oddílu. Ten nese označení Formy stanovení (či vedení hranic) – Konstrukce identity a člení se rovněž do tří okruhů, jejichž přesný překlad je těžký, protože je vlastně už interpretací. Tu je třeba říci, že slovník, který autoři užívají je (až příliš a někdy zbytečně) komplikovaný a není tak zdaleka vždy zcela jednoznačný. První část prvního oddílu nese označení „Sociální konstrukce identity. Procesy křesťanského sebepřesvědčování (*Selbstvergewisserung*) v kontaktu s jinými náboženstvími a po stručném úvodu přináší sondy z raně středověkého Iberského poloostrova, jak se to jeví v tamních hagiografických pramenech 8.–11. století (Christopher Zwanzig), konkrétně pak v tom, jak pojímá vytváření křesťanské identity opat jednoho cordobského kláštera v druhé půli 9. století Samson (Nina Pleuger). Dále je to kopština jako znamení identity v Egyptě 10. až 12. století (Kenneth Scott Parker) či nakonec diskuse a vzájemné vymezování se křesťanů a židů v Augsburgu v době basilejského koncilu (Christian Jörg). Ti všichni pak podávají společné šestistránkové shrnutí obecnějších rysů výše podaných výkladů a konstatují překvapivě – navzdory časovému rozptýlení i teritoriálnímu a věcnému rozptýlení – zřetelné shody zejména ve flexibilitě (autoři to označují jako procesualitu – *Prozessualität*).

Obdobně je tomu u druhého okruhu, nazvaného Ohlédnutí, směřující vpřed (*Rückblickend nach vorn gewandt*). Sleduje se tu funkce kulturní zpětné vazby (*Rückbindung*) od Alfréda Velikého k Osmannům, která překlenuje dobu 9. až 16. století. Začíná se opět Iberským poloostrovem a postupuje přes vzdělávací snahy Alfréda Velikého prostřednictvím překladů patristické literatury (šlo ovšem jen o překlad pastorační řečole Řehoře Velikého) (Mi-

chael Brauer) až ke „genealogii“ Matyáše Korvína, resp. k osmanské dvorské historiografii (Şevket Küçüküseyin). Pětice autorů, kteří sledovali jednotlivé aspekty, dochází opět k závěru, že se tu lze dobrat jistých obecných rysů, byť v nutné disparitě. Rozeznávají se v této zpětné vazbě dva metodické přístupy (jednak jazykový resp. ideový přenos myšlenek, jednak „konstrukce spojení v jednu konkrétní historickou minulost“, s. 169). Třetí část první dílu nese souhrnný název „Prostor, v němž vzniká pnutí mezi náboženstvími. Textové konstrukce ‚toho druhého‘ v Evropě od raného středověku“. Po čtyřstránkovém kolektivním úvodu analyzuje Andreas Schorr osobní jména z křesťanského aspektu, Christa Jochum-Godglück ve Willehalmu Wolframa z Eschenbachu (vzpomeňme, že jej měl ve své knihovně Václav IV.), a pak jména křesťanů a „těch jiných“, aby v dalších statích byla sledována reflexe islámu u Petra Ctihodného (Christian Saßenscheindt) či odraz židovství v duchovním křesťanském dramatu (Verena Linseis). Druhý velký oddíl je nazván „Odlišnost jako kulturní praxe“ a třetí „Překračování hranic jako kreativní proces“. Zde je pozoruhodná zejména srovnávací kapitola pojednávající o kulturním přenosu ve středověku v jeho různých věcných i teritoriálních variantách. Čechy jsou zmiňovány jen ve vedlejších souvislostech s Matyášem Korvínem či Zikmundem Lucemburským anebo Kapistránem. Četba této knihy je velmi náročná, často možná též vinou zbytečně velkého počtu i nezvyklých slov, rozhodně ale dává četné podněty k přemýšlení či aspoň zastavení se u jednotlivých závěrů, které vedou k dynamickému pojetí studia vztahů rozličných kultur.

I. Hlaváček

Adel, Burg und Herrschaft an der „Grenze“: Österreich und Böhmen, hg. Klaus BIRN-GRUBER – Christina SCHMID – Herwig WEIGL, Linz, Oberösterreichisches Lan-

desmuseum 2012, 240 s. (= Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 34), ISBN 978-3-85474-269-2.

Na téma „hrad a jeho místo ve středověké společnosti“ bylo napsáno již mnohé. Právě k sociálním a méně (jen v nezbytných kontextech) ke stavebněhistorickým aspektům počátků, fungování a ovšem i zániku hradů obrací z různých úhlů pozornost autoři půldruhé desítky příspěvků anotované publikace. Komparativní rámec studia je zřejmý již z podstaty věci a v jednotlivých textech také opakovaně deklarovaný. Téma „hrad“ se totiž v daném případě prolíná s problematikou „hranice“, což vedle komparace vývojových charakteristik nutně směřuje i k hledání historických vazeb, vztahů a kontaktů mezi Čechami a Moravou na straně jedné a Rakousy na straně druhé.

Pro vrcholný středověk je charakteristická vzájemná přeshraniční provázanost především v případě církevních institucí (filiační vazby, majetková držba), u šlechty pak méně (i když ani tu ne bez výjimky – dokladem jsou rožmberská léna v Mühlviertelu); v tomto případě je naopak dominantní součinnost s panovníkem při zajištění zemské hranice. Právě tento moment – držba pohraničních hradů-opěrných bodů se jeví jako logický základní výkladový rámec řetězce hradů, při zemské hranici vyrůstajících v průběhu 15. století, a klíčového podílu šlechty v tomto procesu. Zatímco po celý středověk panovaly poměrně čilé přeshraniční kontakty v rovině kulturní i obchodní, majetkové a mocenské vazby šlechty (neboť ta byla s hrady spjata především) se orientovaly výrazně směrem „do vnitrozemí“ spíše než „přes hranici“.

Sociální dějiny šlechty představují jedno z ústředních témat, probírána je problematika otázka typologie šlechty a s tím nedílně spjatá klasifikace panských sídel. Do tohoto rámce spadají příspěvky, akcentující větší měrou výpověď archeologického materiálu a tedy rovinu hmotné kultury šlechty (sonda pro severní Waldviertel), stejně jako staveb-

něhistorické aspekty a z nich odvozenou typologii drobných šlechtických sídel / sídel drobné šlechty; z případových studií zaměřených na jedinou lokalitu pak připomínku zaslouží především inovativní analýza funkčních a prostorových vztahů na jedinečně dochovaném venkovském sídle Cuknštejn. Nechybí ani analytická studie k tématu šlechta – města, budování sfér vlivu a hledání modu vivendi (Freistadt). Několik příspěvků je pak přímo věnováno tématu hradu jako mocenského symbolu, ať ve smyslu budování jediného rezidenčního centra (Český Krumlov) anebo sítě hradů – center teritoriální správy (biskupství pasovské). Hrady jakožto mocenské symboly na straně jedné a utilitární (administrativní, vojenské) opěrné body na straně druhé jsou představeny v kontextu sociálních vazeb mezi magnátskými rody a drobnou šlechtou (na příkladu Rožmberků).

Knihu uzavírá studie zaměřená na letitý doslova neuralgický bod české kastelologie, totiž zeměpanské versus šlechtické počátky významných / výstavných hradů (přímo ikonami jsou v daném směru Jindřichův Hradec, Rýzmburk či Lichnice) a v širším interpretačním rámci od nich se odvíjející mocenské ambice jedněch (č) i druhých. Objektívni faktory v podobě absence nesporných dokladů, a tudíž limitů poznatelnosti se prolínají se subjektivními zřeteli typu odlišných metodických východisek (a často i apriorních předpokladů), kdy výsledkem jsou „nekonečné“, a namnoze „mimoběžné“ polemiky. V tomto smyslu máme před sebou materiál k zamýšlení nejen nad speciálním tématem počátků šlechtických hradů, ale (a snad především) nad historikovými pracovními postupy vůbec.

R. Šimůnek

Andreas SOHN, *Von der Residenz zur Hauptstadt. Paris im hohen Mittelalter*; Ostfildern, Thorbecke Verlag 2012, 255 s., ISBN 978-3-7995-0734-9.

Dějiny Paříže mají vždy obecnější význam, a to jak po stránce věcné, tak v tomto případě i z hlediska metodického (jak naznačuje hlavní titulek knihy). Není tedy od věci, aspoň stručně upozornit na tuto publikaci profesora univerzity Paříž XIII (jako autor se profiluje právě studiem středověké Paříže a církevními dějinami). Rezidenční problematika má v moderní literatuře své důležité místo, a to i v české historiografii. Po nutných úvodních výkladech, kde jde i o skicu o geologickém složení pařížské pánve, zejména ale o dobu předcházející vrcholnému středověku, si autor práci rozvrhl do čtyř autonomních celků. Zatímco v prvním okruhu se zabývá centralizací a splýváním politiky a správy na nejvyšší úrovni, v druhém sleduje Sohn Paříž jako kvetoucí hospodářské centrum (město mělo odhadem v této a návazné době takřka dvě stě tisíc obyvatel), ve třetím vnímá vzrůst váhy pařížského kostela, čímž se pochopitelně rozumí zejména pařížský biskup (proč se ale Paříž stává arcibiskupstvím až v 17. století, zůstává nezodpovězenou otázkou) a posléze ve čtvrtém je na pořadu Paříž jako univerzitní, ale vlastně vůbec kulturní středisko evropského významu. Každá z těchto kapitol je ovšem dále členěna, aby se autor porůznu vracel do vzdálenější minulosti. Tak v prvním bloku věnuje pozornost i itinerářům některých francouzských panovníků a pokusu o rekonstrukci jejich pařížské rezidence, v druhém zdůrazňuje význam řeky (mluví často i přímo o *Seinestadt*), sítě cest, stejně jako sleduje městskou infrastrukturu a ovšem i význam města jako finančního centra. Pařížská církev je interpretována zejména v instituci místního biskupa a jeho kapituly, i když jsou dotčeny i místní kláštery včetně tehdy mimo město ležícího kláštera Saint Denis. Kapitola o školství je pak zejména psána viditelně s velkou chutí opět s pohledem do předchozích dob a s nástínem vývoje kapitulních škol. Poznámkový aparát čítá takřka 700 čísel, bibliografie 25 stran; z toho více než dvě přinášejí autorovy vlast-

ní práce. Rejstřík bohužel chybí a stejně tak nelze vyjádřit spokojenost s obrazovým doprovodem. Nejen, že nepřináší instruktivnější plán Paříže doby, o níž se pojednává (obr. 9 za něj není možno považovat, nehledě k tomu, že zachycuje stav až z konce 14. století), ale příslušná vyobrazení z rukopisů neuvádějí jejich provenienci, takže jde o pouhou ilustraci, tím spíš, že většinou jde opět o dobu mladší. To jsou ale věci marginální, užitečnost knihy tkví jinde.

I. Hlaváček

Klaus ZECHIEL-ECKES, *Rebellische Kleriker? Eine unbekannte kanonistisch-patristische Polemik gegen Bischof Hincmar von Laon in Cod. Paris, BNF, nouv. acq. lat. 1746* (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 49), Hannover, Hahnsche Buchhandlung 2009, XVI + 104 + 4 vyobr., ISBN 978-3-7752-5709-1.

I když se publikace ani časově ani místně neprotíná s českými dějinami, je vhodné na ni stručně upozornit, a to zejména z důvodů metodických. V rukopisu s Cassiodorovým textem (jde o jeho dílo *Historia ecclesiastica*) z doby konce 9. století je in margine hlavního textu na řadě folií podán text samostatného anonymního traktátu, resp. citátů církevních autorit, který se obrací proti nejmenovanému biskupovi. Ten je označován jako *criminosus*, *falsus testis dei* a spojován dokonce s *mortalia crimina*. Naopak jemu podřízení *clerici*, též označováni jako *male tractati clerici*, jsou proti jejich představenému bráni v ochranu. Detailním rozbořem, který zabírá zhruba polovinu knihy, dochází editor k závěru naznačenému už v jejím titulu a spojuje traktát s atakem na biskupa Hincmara z Laonu (mj. synovce slavnějšího Hincmara, arcibiskupa v Remeši). Zatímco Cassiodorovo dílo je dodnes známo ve více než stovce rukopisů, v tomto případě jde o unikátní dochování, jež Zechiel-Eckes klasifikuje jako ne zcela bezchybný opis nedochované

předlohy. Rukopis bohužel nelze zatím, a je otázka zda kdy vůbec, blíže provenienčně zařadit. Takže lze říci, že i když neexistují žádné „nové prameny“, přesto jsou stále ještě prameny neobjevené, resp. nepoznané, a to i - jak ukazuje tento případ - pro období, kde bychom to už ani neočekávali. Potřebují ovšem osoby připravené.

I. Hlaváček

Józef DOBOSZ, *Kazimierz II. Sprawedliwy*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie 2011, 287 s., ISBN 978-83-7177-782-0.

Polský kníže Kazimír II., v mladší historio-
grafické tradici zvaný Spravedlivý (*iustus*), patřil ve 12. století k nemnoha Piastovcům, kteří na sebe výrazněji upozornili. Panoval v době, která se ještě donedávna (podobně jako v Čechách) často označovala jako „období feudální rozdrobenosti“. Po smrti Boleslava III. Křivoústého (1102–1138) se jednotný polský stát rozpadl v několik rozlehlejších údělů (v polštině *dzielnice*), které se časem ještě dále štěpily. Jejich knížata se úporně pokoušela jednak svoje území rozšířit, jednak získat trůn v Krakově, jehož držitel (*senior*) byl formálně jako vládce principálního údělu považován za pána celého Polska. Nástupnické opatření Křivoústého (obvykle se mluví o jeho „závěti“) mělo tentýž smysl jako v Čechách seniorátní „zákon“ o dvě generace staršího Břetislava I. (1035–1055), totiž uspokojit ambice početných a vzájemně soupeřících synů. Nicméně dobrá snaha v důsledcích selhala. Zatímco v českomoravských podmínkách měla taková regulace v zásadě integrační účinky (právo moravských Přemyslovců na trůn v Praze), v nepoměrně větším a regionálně členitějším Polsku spíše přispěl k destabilizaci, která se protáhla až do počátku 14. století.

Józef Dobosz, známý publikací o vztahu „státu“ a šlechty k církvi do počátku 13. století (Poznań 2002), pojal svoji knihu jako „politickou“ biografii. Pokud prameny

dovolují, sleduje vzestup svého protagonisty, nejspíše pohrobka Boleslava III., od jeho dětství. Co víme, měl Boleslav 14 dětí, přičemž nejstaršího Vladislava II. Vyhnance (* 1105) dělilo od nejmladšího Kazimíra Spravedlivého (* 1158) plných 53 let. I to patří k rysům piastovských i přemyslovských genealogií té doby, a nezůstávala to ani bez odezvy v politické sféře. Jako mladý kněz žil Kazimír dlouho ve stínu starších bratrů a teprve asi v letech 1166/1167 se stal vládcem ve Wiślici, centru nevelkého území v severní části Malopolska. Zájmově rozštěpený piastovský rod musel zároveň čelit tlakům ze západu (Konrád III. a zvláště Fridrich Barbarossa) i z východu, což vedlo k rychlým situačním zvrátům (jaká podobnost s Čechami v závěru 12. století!), během nichž se Kazimír načas ocitnul jako zástava v Barbarossově moci. Vrcholného úspěchu se domohl v roce 1177, kdy na krakovském principátním trůně vystřídal svého staršího (a vlastního) bratra Měška III. Starého a v Krakově pak vládl nepřerušovaně a vcelku úspěšně až do smrti v roce 1194. Zda zemřel následkem otravy, se nedá prokázat, ostatně nebyl jediným Piastovcem, o němž takto některé prameny spekovaly (například Měšek Boleslavovic, Jindřich IV. Probus). Co je příznačné, po Kazimírově smrti se krakovského trůnu nakonec opět ujal Měšek III. Starý, než byl v roce 1201 zase vyhnán (celkem čtyřikrát se vracel a opouštěl krakovský stolec). Až následně se v dynastických záparech prosadili Kazimírovi synové.

Jak Dobosz připomíná, někdy bývá Kazimír označován jako „ničitel seniorátu“, ačkoliv tendence k jeho nefunkčnosti byly objektivní. V historické tradici se s Kazimírem pojí jeho náklonnost k církvi, jeho největším fundačním dílem nejspíše byl klášter v Sulejówie. K poutavé a čtivé Doboszově knize, nabízející především vhled do složitého zákulisí piastovského rodu, lze přesto vznést několik poznámek. Výklad se odvíjí hlavně jako mocenská hra mezi „knížaty“, zvláště mezi Kazimírem na jedné

a jeho staršími bratry na druhé straně, ačkoliv politická scéna byla barvitější. Hodně se dělo ve společnosti, měnila se koncepce a technika vládnutí, k čemuž se autor vyslovuje spíše okrajově.

A dále, kromě některých exponovaných momentů ve vztahu k Říši se výklad odehrává převážně jen v polském prostředí, jakoby v izolaci k vnějšku, ačkoliv se nabízejí zvláště kontakty s Čechami, s nimiž Piastovci tradičně udržovali – ať přátelské nebo konfrontační – styky. Vždyť i Kazimírovou dlouholetou manželkou, která ho nakonec přežila, byla (jak již před léty prokázal Tadeusz Wasilewski) Helena, dcera Konráda II. Znojemského a sestra českého knížete Konráda II. Oty (1189–1191). Jednu ze svých dcer zase Měšek Starý prodal za českého Soběslava II. (1175–1178), což vše nemohlo zůstat bez vlivu na mocenské a spojenecké konstelace.

Přes tyto kritické noticky náleží nová kniha Józefa Dobosze do řady úspěšných panovníckých biografii, s nimiž má polské dějepisceví již od 19. století tak velké zkušenosti. Kazimír Spravedlivý možná trochu zaniká ve stínu Boleslava Chrabrého, Boleslava Smělého nebo slezského Jindřicha Bradatého, i jeho osobnost a zvláště vládní dědictví, které po sobě zanechal, však patří k jevům hodným historikovy pozornosti.

J. Žemlička

David PINDUR, *Książę czasów przełomu. Kazimierz II Cieszyński (1450–1528) i jego władztwo*, z języka czeskiego przełożyła Agata Dziedzic-Ostropolska, Wrocław, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe 2010, 206 s., ISBN 978-83-7432-638-4.

Na polském knižním trhu se nedávno objevila nová ediční řada s názvem Czeski Horyzont, která si vytkla za cíl průběžně seznamovat polské čtenáře s různými otázkami českého a širěji i středoevropského vývoje. Ona řada může být o to zajímavější,

že by se v ní měly objevovat především práce českých autorů, takže by polská veřejnost byla lépe informována o českém úhlu pohledu na různé problémy z oblasti humanitních disciplin. Redigování edice se ujali Bogusław Czechowicz a Jan Pacholski, vedle nich pak stojí vědecká rada, v níž zasedli i čeští odborníci (Ondřej Feleman, Radek Fukala a Eva Semotanová).

Prvním svazkem nové edice se stala monografie mladého těšínského historika Davida Pindura, jež je věnována životu a panování těšínského knížete Kazimíra II. z přelomu 15. a 16. století. Autor k tomuto účelu mírně upravil a nechal přeložit do polštiny svou starší obsáhlou stať, která vyšla ve sborníku *Práce a studie Muzea Beskyd – Společenské vědy* (14, 2004, s. 1–93). Pindur vylíčil poměrně detailně pozoruhodnou dráhu těšínského Piastovce, který dokázal obratně lavírovat mezi politickými centry v Praze, Budíně a Krakově, a to právě v období, kdy docházelo k dramatickému znejasnění státoprávního postavení Slezska. Kazimírova vstřícnost vůči Vladislavovi Jagellonskému stejně jako politické reformy jeho rivala Matyáše Korvína umožnily ambicióznímu těšínskému vládcovi proniknout do čela slezských knížat a zaujmout na řadu let významný post slezského hejtmána. Autor se však nezaměřuje pouze na osobnost tohoto Piastovce a jeho životní osudy, ale obrací svou pozornost i ke studiu vývoje a proměn těšínského knížectví za padesátileté vlády Kazimíra II. (1477–1528).

Každé město i významné panství těšínského knížectví tak v knize nachází samostatnou kapitolku (zejména pro období po roce 1506 autor konstatuje jejich nebývalý rozkvět). Podobných rozborů se dostalo rovněž knížecí kanceláři (Pindur vyzdvihuje zejména její stabilizaci ve zmíněném období), těšínskému školství a počátkům valašského osídlení. Jako příloha je v knize publikováno 18 listin z let 1485–1529 (většinou je jejich vydavatelem Kazimír II., řada z nich je zde otiskována vůbec poprvé). V závěru knihy nalezneme soupis použité

literatury a pramenů stejně jako osobní a místní rejstřík. Knihu doplňuje téměř 50 obrazových příloh; škoda jen, že mezi nimi hledáme marně mapku Kazimírových držav, jež by byla v této práci jistě velmi užitečná.

J. Boubín

Zdeněk BERAN, *Boleslavský landfrýd 1440–1453. Krajský landfrýdní spolek v pohusitských Čechách*, České Budějovice, Bohumír Němec – VEDUTA 2011, 206 s., ISBN 978-80-86829-74-6.

Institut landfrýdů náleží v domácí historiografii k tématům zdánlivě dobře známým – landfrýdní smlouvy a ostatní písemnosti se objevují již na stránkách prvních svazků „Archivu českého“ a poměrně nedávno se moravskými landfrýdy předhusitské doby zabývala V. Slezáková. V mezidobí v délce půldruhého století se přitom s landfrýdy musel tak či onak vypořádat každý, kdo se zabýval českými dějinami 15. století. Beranova kniha je dokladem toho, jak zdání může klamat – landfrýdy studované z hlediska právních, sociálních a neméně politických dějin pohusitských Čech představují i dnes závažné badatelské téma.

Předkládaná kniha je založena na kombinaci svým dosahem poměrně širokého tématu v obecné rovině a na základě sondy – tu zde tvoří dějiny jediného landfrýdu, a to boleslavského. Uchopit téma landfrýdu přehledným a přitom vyčerpávajícím způsobem je úkol stejně nezbytný jako obtížný. Pasáže tohoto typu knihu uvozují, v návaznosti na přehled literatury; při celkovém pohledu na dané téma je zřejmá určitá ambivalentnost, s níž se autor musel vyrovnat: obecné (shodné nebo minimálně blízké) rysy landfrýdů (především právní a administrativní) na straně jedné, a specifické na straně druhé. A nejde tu jen o politický rozměr landfrýdů, ale i o specifika lokálního vývoje – zatímco s moravskými landfrýdy se setkáváme již

v době předhusitské, české jsou spjaty s pohusitským interregnumem let 1439/1440–1453 (ne náhodou se právě léta 1440–1453 objevují přímo v názvu knihy).

Boleslavský landfrýd byl uzavřen koncem zimy roku 1440 v Nymburku. A pokud autor (plným právem) landfrýdy představuje jako právní instituci mající výrazně povahu politického instrumentu, v Boleslavsku je tento moment patrný snad ještě výrazněji než v ostatních případech. Není těžké uhádnout proč: v čele landfrýdu stannuli jako hejtmáné (představitelé stěžejních šlechtických zájmových skupin) Jiří z Poděbrad a Jan ze Smiřic – mocenskou rivalitu mezi oběma muži ukončila roku 1453 Smiřického poprava.

Modelový případ landfrýdu je pojednán v širokém tematickém rámci – jeho rozsah a záběr vychází nezbytně ze spektra aspektů a souvislostí, jež stály u zrodu landfrýdu a do značné míry (spolu)určovaly jeho další směřování, a neméně i význam na úrovni regionální i v kontextu celozemského politického vývoje. Za tímto účelem bylo nezbytné podniknout detailní analýzu struktury majetkové držby v oblasti, zamýšlet se nad konfesní skladbou (pokud jen to prameny dovolují), a to v obojím případě s přihlédnutím k průběžnému vývoji, a tedy proměnlivému charakteru jednotlivých ukazatelů. Neméně podstatná byla z hlediska fungování landfrýdu analýza jeho sociální struktury – a to nejen ve smyslu příslušnosti k jednomu ze dvou šlechtických stavů, ale (a to je podstatně obtížnější) postižením vzájemných vazeb, společných zájmů jednotlivých skupin a jejich proměn. Šlo přitom i o postižení odstředivých tendencí, resp. prosazování individuálních zájmů.

Teprve na základě poznání majetkového rozvrstvení a příslušnosti k okruhům spjatým společnými zájmy mohl autor přikročit k analýze úlohy landfrýdu jakožto mocensko-politického instrumentu. V tom – to smyslu představuje kniha i příspěvek k osvětlení jedné z etap cesty Jiřího z Podě-

brad k moci. Boleslavský landfrýd byl diplomatickou a v podobě krajské hotovosti namnoze i vojenskou záštitou jeho mocenských ambic od druhé poloviny čtyřicátých let, počítaje v to i proslulý vpád do Prahy v září 1448 či vojenské kampaně roku 1450. Byla to Poděbradova diplomatická obratnost, jež mu v boleslavském kraji zajistila spojence nebo minimálně neutrály i dlouhé poté, co nástupem Ladislava Pohrobka interregnum skončilo a úloha landfrýdů nezadržitelně poklesla. Jednou z čelných postav boleslavského landfrýdu byl Jindřich Kruhlata z Michalovic, katolík, který nejenže zůstal Poděbradovi věrný až do konce svých dní, ale de facto za něho položil život.

Knihla částečně navazuje na autorovy starší výzkumy v pohusitském Boleslavsku (např. k osobě zmíněného posledního Michalovice Jindřicha Kruhlata). Vyznačuje se promyšlenou koncepcí a logickou výstavbou, postižením vývojových trendů. Doprovazena je rekonstrukčními mapami (jež upřesňují teritoriální rozsah pohusitského boleslavského kraje a přehledně zachycují některé z aspektů pojednávaných v textu – zvláště strukturu majetkové držby) a tabulkami (např. královské zástavy v husitském a pohusitském Boleslavsku a především závěrečná prosopografie signatářů boleslavského landfrýdu). Publikace obsahuje i obvyklý obrazový doprovod a aparát (seznam pramenů a literatury, rejstříky).

R. Šimůnek

Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte, hg. Franz MACHILEK, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag 2012, 292 s. (= Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, Bd. 44), ISBN 978-3-412-20891-2.

Publikace s názvem identickým s trojdílnou (v českém znění čtyřdílnou) Šmahelovou syntézou není koncipována jako další dílo

(v daném případě kolektivní), postihující husitské období celistvě. Zřetelný je naopak akcent na „vztahová“ témata ve středoevropském prostředí husitské a pohusitské doby – politická, konfesní, hospodářská, z úhlů pohledu výrazněji poplatných aktuálním tendencím je to např. konflikt a jeho řešení anebo „vidění druhého“.

Část ze zhruba půldruhé desítky textů většinou německých, ale i několika českých badatelů je čtenáři „povědomá“. Jde o studie shrnující dosavadní bádání v příslušném směru a prezentující jeho hlavní výsledky, a to pro období zhruba 1400–1460, tedy předhusitské, husitské i následující desetiletí. Příkladem mohou být témata Jan Hus – reformátor (Peter Hilsch), obchodní vztahy Čech a Norimberka (Miloslav Polívka), husitské synody (Blanka Zilynská), anebo Petr Chelčický a jeho obraz světa (Jaroslav Boubín).

K tomu přistupují témata (sondy) regionální. K vděčné problematice „denní války“, sledované (mikro)regionální optikou velkým dílem na základě účetního materiálu, obrátila pozornost Michaela Bleicher. Situaci v prostoru česko-bavorské hranice v okolí měst Domažlice a Furth im Wald v dvacátých letech 15. století pojímá do značné míry tradičním způsobem plastické mozaiky drobnohledných událostí, z nichž vyvstává celkový obraz – tak jak to dovoluji právě a pouze prameny účetní. Je ovšem s podivem, že autorka vůbec nevezala v potaz „Kroniku česko-bavorské hranice“ Jiřího Jánského (nota bene vydanou v paralelním česko-německém znění), v jejímž prvním dílu je dané problematice věnována detailní pozornost.

Heike Faltenbacher obrátila pozornost k dalšímu z vděčných témat, a tím je postavení města Chebu v kontextu středoevropské politiky husitské a pohusitské doby – chebské vnitřní i vnější dějiny 15. století přitahují pozornost jak s ohledem na specifickou roli města na hranici Čech a Říše jakožto místa diplomatických jednání, „informační centrály“, „banky“ (zajišťování

financí na kruciáty), centra hospodářského i obchodního, tak i s přihlédnutím k poměrně příznivému stavu dochovaných (využitelných) pramenů. (Přílohou je mapa s hustou sítí „zlatých stezek“ – „Goldene Straßen“ v prostoru Norimberk – Cheb – Domažlice – Plzeň neodlišuje nepočtené cesty legální a rozličné zakázané stezky, čímž vzniká poněkud matoucí výsledný obraz.) Pozoruhodná námětově, jakkoli z hlediska dostupných pramenů poměrně chudá, je stať Gisely Vollmann-Profe, zaměřená na reflexi husitů v pruských řádových kronikách – zajímavým způsobem tak doplňuje nedávnou Papajkovu monografii Jana Čapka ze Sán, neboť právě jím vedená cesta husitů k Baltu nachází v lokálním dějepisectví husitské doby i v pozdější tradici odraz opakovaně. A konečně přichází na řadu biografie méně známé postavy duchovního Ulricha Grünsledera, bojovného Husova obhájce, ceremoniálně z úřadu degradovaného v rezenském dómu a následně upáleného (1421). Jeho osudům věnuje pozornost Franz Fuchs a přispívá tím jednak k tématu „německých husitů“ (studovanému již Heimpelem a v neposlední řadě i editorem přítomné knihy Machilkem) a jednak k martyrologiím rezenské reformace.

Knihy přináší soubor studií ke středoevropským politickým, hospodářským, kulturním i konfesním poměrům v 15. století. Částečně se jedná o shrnující pohledy na danou problematiku, tematicky užšího či širšího záběru, bilanční ve smyslu aktuálního stavu poznání i možností budoucího výzkumu. Koncepční struktura knihy současně naznačuje velmi těsné sepětí vývoje v českém a středoevropském prostředí (ať máme na mysli Bavorsko a Franky, nebo naopak Slezsko – sondy do jejich dějin v období husitské revoluce v knize rovněž nechybějí), a tím také geografický rámec, v němž je nezbytné aspekty dějinného vývoje českých zemí v pozdním středověku pojednávat.

R. Šimůnek

Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis eines schlesischen Adelgeschlechts vom Mittelalter bis zur Moderne, herausgegeben von Joachim BAHLCHE, Ulrich SCHMILEWSKI und Thomas WÜNSCH, Würzburg, Bergstadtverlag Wilhelm Gottlieb Korn GmbH 2010, 348 s., ISBN-10 3870573201, ISBN-13 978-3870573201.

Prezentovaná publikace je koncipována jako sborník statí, jejichž jednotící dějovou linku představují osudy slezského šlechtického rodu Schaffgotschů, vystupujícího v raném období pod jménem Gotsche Schaff. Široce pojatý úvod je v podstatě samostatnou esejí o šlechtě a výzkumech dějin šlechty ve středovýchodní Evropě. Editori knihy Joachim Bahlcke, Ulrich Schmilewski a Thomas Wunsch zde vysvětlili koncepci a užitou metodiku. Úvodní genealogicko-historický přehled od 13. století do 20. století poskytl U. Schmilewski, stať je provázena rodokmeny rodu a jeho větví. Tomasz Jurek se zaměřil na členy rodu zaznamenané v zemských deskách svídnicko-javorského knížectví z let 1366–1407. Michał J. Witkowski sepsal medailon Kryštofa Leopolda Schaffgotsche (1625–1705). Vzestupu a rozmachu rodu v Čechách v 17. a 18. století věnoval rozsáhlou studii Petr Maťa. Soustředil se na osobnosti Arnošta, Jana Arnošta a Jana Arnošta Antonína Schaffgotsche, jejich působení v severovýchodních Čechách a ve správě státu. Peter Baumgart rozebral situaci rodiny v době válek o habsburské dědictví. Sebereflexi Schaffgotschů jako potomků polských králů a slezských knížat, udržovanou v rodové paměti a tradicích rodu, popsal Maximilian Eiden. Konfesijní otázky sledoval Jörg Deventer, kariéry příslušníků rodu v katolické církvi ve Slezsku a v Čechách od 17. do 19. století Joachim Bahlcke. Arno Herzig pojednal o fundaci proboštství krzeszowského cisterciáckého kláštera v obci Cieplice Śląskie Zdrój. Rozsáhlou studii o kopické větvi rodu Schaffgotschů

přispěl Simon Donig. Následují uměnovědné statě: evangelické farní kostely v lokalitách Raszów, Gryfów Śląski a Stara Kamienica s náhrobky členů rodu a jejich uměleckou výzdobu představil Jan Harasimowicz, o sběratelských aktivitách hraběte Jana Antonína Schaffgotsche (1675–1742) psal Michał Mencfel. Portrétní galerii členů rodu z paláce Schaffgotschů v lokalitě Cieplice Śląskie Zdrój analyzovala Magdalena Palica. Do dějin literatury zavítala Magdalena Musik-Moskal: rozebrala oslavné kázání, které na Adama Schaffgotsche, majitele svobodného panství Trachenberg (Žmigród), roku 1601 pronesl Esaias Heidenreich ml. Sborník uzavírá soupis autorů, užitečnou pomůckou jsou oddělené rejstříky osobní a místní. Publikace tvoří kompaktní celek, svým charakterem se blíží kolektivní monografii.

P. Krafl

V zajetí středověkého obrazu. Kniha studií k jubileu Karla Stejskala, Klára BENEŠOVSKÁ – Jan CHLÍBEC (edd.), Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 229 s., ISBN 978-80-7422-139-2.

V loňském roce vydalo Nakladatelství Lidové noviny knihu, která z různých úhlů pojednává o díle historika středověkého výtvarného umění Karla Stejskala. Jeho doménu představuje hlavně 14. až 15. století, předně problematika deskové, nástěnné a knižní malby. Na výsledné publikaci se podílelo celkem 21 badatelů, a to jak uměleckých historiků, mezi které patří např. Klára Benešovská, Milada Studničková, Kateřina Kubínová aj., tak i historiků mediévistů, konkrétně např. František Šmahel nebo Petr Elbel. Po úvodních a vstupních statích Kláry Benešovské a Pavla Spunara se začteme do studie Aleny Hadravové, která se zaměřila na antické inspirace ve středověku (*Clariss verbiis, clariss imaginibus* aneb *Antická inspirace slovem i obrazem*). Z dalších autorů zmiňme například Lenku

Panuškovou, která se věnuje typologii vztahů a uspořádání Velislavovy bible (Velislavova Biblia v typologických vztazích. Úvaha o obsahu rukopisu a jeho konceptorovi), nebo příspěvek Pavla Brodského. Brodský rozebral nedávno nalezený latinský zlomek Dalimilovy kroniky (Několik poznámek k tzv. Pařížskému zlomku latinského překladu Kroniky tak řečeného Dalimila). K neméně zajímavým patří studie o zpodobňování husitských událostí v pramenech, na něž poukázal František Šmahel (Mučedníci a bojovníci v husitském nebi). K ikonografii, ale z jiného pohledu, se vztahuje i článek Zuzany Všetečkové. Autorka se zaměřila na ikonografii Zmrtvýchvstání Krista (Nástěnné malby v kostele sv. Klimenta Na Poříčí v Praze. Krátký příspěvek k ikonografii Zmrtvýchvstání Krista). Metodickým přínosem Karla Stejskala v oboru dějin umění i historiografie se zabývá Jana Klípy v obsažném příspěvku – Tradice českého myšlení o krásném slohu a Karel Stejskal. Publikaci doplňují nadto četné obrazové přílohy a nechybí ani bibliografie Karla Stejskala.

Knihy je tedy nejen připomínkou významného badatele, ale zároveň i bohatou ukázkou výzkumné činnosti jeho kolegů a mladších badatelů, kteří na jeho dílo v mnohém navazují.

D. Dvořáčková-Malá

Novověk

Acta reformationem Bohemicam illustrantia VII. Bohuslava Bílejovského kronika česká, ed. Ota HALAMA, Praha, Kalich 2011, 150 s., ISBN 978-80-7017-163-9.

Česká kronika utrakvistického kněze Bohuslava Bílejovského z roku 1532 dosud postřádala moderní edici. Bylo nutné spoléhat se na zastaralé vydání z roku 1816 nebo na starý tisk, vydaný roku 1537. Nové zpřístupnění textu splňuje moderní ediční nároky. Po dvacetistránkové úvodní stati věnované

kronice a jejímu autorovi následují vlastní text edice, ediční poznámka, textové poznámky, výkladové poznámky, rejstřík osob, rejstřík místní, seznam použitých zkratek a nakonec strukturovaný seznam pramenů a literatury. Úvodní text je doplněn dvěma černobílými vyobrazeními, jež zachycují Bílejovského autografický list z prosince 1526 a titulní list norimberského vydání kroniky z roku 1537.

Bohuslav Bílejovský působil ve druhé polovině dvacátých let 16. století jako farář a kaplan v kutnohorských kostelech; zřejmě na přelomu let 1530 a 1531 odešel do Prahy, kde držel různá beneficia, od roku 1534 byl členem obnovené konzistoře jako staroměstský farář od sv. Michala. Po krátkém působení v Táboře se vrátil do Prahy a zde v roce 1555 zemřel na svatohavelské faře, kde strávil poslední léta svého života.

Bílejovský svým působením navázal na starší představitele konzervativního křídla českých utrakvistů, jimiž byli administrátoři Václav Koranda ml. a Pavel Žatecký. Ve svém díle se musel vyrovnat jednak s výtkami stoupenců římské církve, jednak se vymezit proti radikální reformaci, jejíž vliv na české náboženské poměry postupně rostl.

První knihou své kroniky reagoval Bílejovský na sněmovní žádost stavů pod jednou z roku 1531, jíž žádaly navrácení kostelů římské církvi. Tento požadavek chápal jako útok na posvátné hodnoty utrakvistické církve, a proto napsal obhajobu laického kalicha a v jejím rámci také dějiny české církve a českého národa. Ve druhé a třetí knize se autor vyrovnává s „pikarty“, které vymezuje jako zastánce bludného učení o Večeři Páně a popírače transsubstanciace.

Z ideového hlediska je dílo obhajobou utrakvismu tradičního ražení, včetně tradičního učení o Večeři Páně a úcty ke svátosti oltářní. Editor v úvodu upozorňuje na skutečnost, že kronika obsahuje legendární myšlenku o nepřetržené praxi laického kalicha v českých zemích od doby Cyrila

a Metoděje, zároveň však střízlivě popisuje bouřlivé církevní poměry na počátku vlády habsburské dynastie. Ačkoliv autor kroniky býval moderními dějepisci hodnocen kriticky kvůli svému zacházení s fakty, kronika je významná pro poznání dobového smýšlení konzervativních českých utrakvistů. Tomu jistě nová pečlivě zpracovaná edice díla s fundovaným kritickým aparátem napomůže.

J. Marek

Jakob WÜHRER und Martin SCHEUTZ, *Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof*, Wien-München, Böhlau-Oldenbourg Verlag 2011, 1256 s., ISBN 978-3-205-78487-6 (Böhlau), 978-3-484-59226-9 (Oldenbourg).

Rozsáhlá práce Jakoba Wührera a Martina Scheutze dokládá, že systematické vědecké úsilí, které věnují rakouští badatelé zvláště v posledním desetiletí dějinám rané novověkého císařského dvora, není myslitelné bez zvládnutí rozsáhlého souboru rozmanitých písemných pramenů uložených především ve vídeňských archívech a jejich zpřístupňování v moderně pojatých edicích. Samotný výběr písemností určených k edičnímu zpracování představuje s ohledem na jejich vypovídací hodnotu velmi obtížný úkol. Toho si byli dobře vědomi oba autoři recenzovaného díla, když se rozhodli pro kritické zpřístupnění základních normativních písemností, které určovaly organizační skladbu císařského dvora od začátku 16. do prvních let 19. století a povinnosti jednotlivých dvorských hodnostářů. Důkladná znalost norem obsažených ve dvorských řádech a instrukcích představuje nezbytné heuristické východisko pro každého badatele, jenž se následně bude se znalostí dalších pramenů zevrubněji zabývat poznáním personálního složení dvora a jeho každodenního provozu.

Historičky a historikové naleznou nyní v jednom svazku dříve edičně nezpřístup-

né nebo v současnosti špatně dostupné dvorské řády z let 1527, 1529, 1537 a 1538, dvě desítky instrukcí pro jednotlivé hodnostáře dvora Ferdinanda I., které platily od roku 1537, a především kritické vydání čtyř objemných knih dvorských instrukcí s více než 120 nařízeními pro výkon vybraných úřadů či zajištění provozu na dvorech habsburských císařů, císařoven, arciknížat i arcikněžen v letech 1583, resp. 1619–1808.

Příkladnému edičnímu zpřístupnění dvorských řádů a instrukcí předchází rozsáhlé úvodní pojednání, v němž se autoři zabývali s dobrou znalostí odborné literatury nejen současným stavem mezinárodního bádání o císařském dvoře v raném novověku, ale zaslouženou pozornost věnovali jeho organizačnímu členění, velikosti a nejednoznačně používané terminologii. Současně Jakob Wührer a Martin Scheutz na základě srovnávacího studia shromáždili a interpretovali velmi cenné poznatky o tvorbě dvorských norem v raném novověku, jejich platnosti a především každodenním využívání k provozu dvorského organismu. Zevrubnou pozornost věnovali objasnění teoretických východisek pro stanovení vysokých nároků na ediční zásady, které uplatnili při zpřístupňování uvedených typů písemností. Přestože hlavním záměrem autorů bylo kritické vydání dochovaných dvorských řádů a instrukcí, vysoce překročili vytčený cíl především zcela novými poznatky o prosazování normativních předpisů do dvorské praxe a hluboko teoreticky ukotvenými úvahami o podobě edičních zásad, které se mohou stát obecným vzorem pro zpřístupňování obdobných typů pramenů.

V. Bůžek

Harriet RUDOLPH, *Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinstitutionen bei Kaisereinzügen (1558–1618)*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2011 (= Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und früher

Vydanou habilitační práci Harriet Rudolphové, která byla obhájena na trevírské univerzitě, výrazně ovlivnily po metodologické stránce výzkumy symbolické komunikace, mezi jejichž průkopníky v současné německé historické vědě patří zvláště Gerd Althoff a Barbara Stollberg-Rilingerová. Autorka objemného spisu, který doprovázejí zdařile vybrané soubory ikonografických pramenů a řada cenných textových přehledů, usilovala o poznání symbolické řeči používané v Římsko-německé říši během druhé poloviny 16. a počátkem 17. století k veřejnému představení a potvrzení vlády nového panovníka v politickém dialogu s říšskými stavy. Inscenaci císařské moci a prosazování říšských politických idejí sledovala v průběhu rituálů spojených s vjezdem panovníka a následnými slavnostmi, k nimž patřily bankety, turnajové hry se střelbou, ohňostroje a okázalé předávání darů. V symbolických projevech chování a jednání aktérů performancí hledala Harriet Rudolphová cestu k poznání politického myšlení říšských kurfiřtů, městských rad i dalších územních vládců v prostoru Římsko-německé říše.

Vzhledem k neobyčejně širí zvoleného tématu interdisciplinárního charakteru autorka uskutečnila rozsáhlý výzkum písemných a obrazových pramenů, které zůstávaly dlouhou dobu stranou badatelské pozornosti. Dokázala využít nejen vypovídací hodnoty rozmanitých písemností uložených ve Vídni, které vznikly na dvoře Ferdinanda I., Maxmiliána II., Rudolfa II. a Matyáše, ale pracovala s řadou pramenů pocházejících především z úřední činnosti měst, která navštívili panovníci Římsko-německé říše, zvláště Drážďan, Frankfurtu nad Mohanem, Norimberku a Řezna. Navzdory neobyčejně hlubokému ponoru do pramenů a smyslu pro vystižení závažného symbolického významu na první pohled zdánlivého detailu nepodlehla Harriet Ru-

dolphová líbivé řeči písemných a obrazových svědectví. Svůj promyšlený, jasně utříděný a srozumitelný výklad bez nadměrného užívání a zbytečného opakování teoretických pojmů dokázala udržet v sevrženém celku, který nenarušovala přesycenost fakty typická pro mnohé kulturně historické práce, ba ani zbytečně dlouhé citace pramenů.

Knihu rozdělenou do šesti kapitol otevřel pohled autorky na skladbu císařského dvora ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století, jeho mobilitu a nároky spojené s cestováním. V následné kapitole ukázala Harriet Rudolphová modelovým způsobem čtyři možné příklady cest, během nichž panovník představoval a potvrzoval svůj majestát. Šlo o slavnostní vjezdy císaře do říšského města (Norimberk), o jeho účast na zasedání říšských (Řezno) a volebních sněmů (Frankfurt nad Mohanem) či o přátelskou návštěvu v rezidenčním městě říšského knížete (Drážďany). Cenná svědectví o kolektivním, vzácně individuálním, vnímání obrazu císaře, jeho mocenského postavení v Římsko-německé říši a politických postojů se zrcadlí ve třetí kapitole práce, v níž autorka věnovala pozornost symbolickému jazyku doprovodných slavností při vjezdech. Vzhledem ke své metodologické výbavě nahlížela dobové popisy kulturních programů a předávání darů jako prostředek symbolické komunikace mezi císařem a aktéry performancí, kteří v symbolických gestech svého chování a jednání během banketů, turnajů, sportovních závodů a ohňostrojů nepřímou vyjadřovali své politické názory na vládu. Ve čtvrté kapitole pojednávající o vjezdech spjatých s volbou a korunovacemi římského krále a následným holdováním říšských stavů uzavřela Harriet Rudolphová svůj symbolický pohled na politické dějiny Římsko-německé říše počátkem novověku, jejíž hierarchicky uspořádaná společnost žila v symbolickém světě neustále se opakujících ceremoniálů.

V následujících dvou kapitolách nahlížela autorka slavnostní vjezdy vládců do

říšských a rezidenčních měst jako všudy-přítomnou mediální událost prvořadého významu, která na prahu novověku již rychle pronikala do písemných, výtvarných i hmotných svědectví masového dopadu. Hierarchicky uspořádané seznamy účastníků, zprávy dobové publicistiky, korunovační diára, básnická díla, vyobrazení průvodů při slavnostních vjezdech, symbolická výzdoba čestných bran, dřevorezy přibližující zasedání říšských sněmů i stolní pořádky při císařských banketech, mince, portréty a další uměleckořemeslná díla potvrdzovaly průběh rituálu, vyznačovaly politické názory i očekávání účastníků slavnosti a vysílaly poselství do blízkého i vzdáleného zahraničí o mocenských poměrech v Římsko-německé říši. V závěrečné kapitole se Harriet Rudolphová zabývala způsoby, kterými pronikaly poznatky o rituálech slavnostních vjezdů a jejich doprovodných programů do paměti jednotlivců z vyšších společenských vrstev, sociálních skupin i institucí, kde sloužily jako zdroj vzpomínek, jenž po čase nabízel příležitosti k ožívování zkušeností zapomenuté politické praxe.

Jelikož autorku oprávněně zajímaly postžitelné proměny prvků rituálu slavnostních vjezdů jednotlivých vládců Římsko-německé říše a doprovodných programů v letech 1558 až 1618, srovnávala jejich průběh ve stejném městě během delšího časového období. Důsledným užitím komparativní metody se ubránila zbytečnému zobecnování poznatků, neboť navzdory závaznému právnímu rámci, v němž se výzkum německé historičky bezpečně pohyboval, představoval každý *adventus imperatoris* zcela ojedinělou událost v životě města a celé Římsko-německé říše, jež nikdy neprobíhala podle stejného scénáře.

Koncepčně, heuristicky i představením zcela nových vědeckých výsledků přináší mimořádně závažné dílo Harriet Rudolphové také řadu tematických a metodologických podnětů českému raně novověkému bádání. To až na několik zpravidla popisně

pojatých příspěvků nevěnovalo účasti šlechty ze zemí Koruny české v doprovodech císařů při jejich slavnostních vjezdech do měst v Římsko-německé říši za vlády prvních Habsburků na českém trůnu téměř žádnou pozornost. Lze jen litovat, že německá historička ponechala stranou srovnávacího úhlu pohledu průběh slavnostních vjezdů habsburských panovníků do vedlejších zemí Koruny české spojených s holdem stavů, k nimž zvláště mladší čeští badatelé zaslouženě upřeli v posledních letech aspoň dílčí zájem. V neposlední řadě ukazuje metodologicky podnětný spis Harriet Rudolphové jednu z možných badatelských cest, jež se prostřednictvím přístupů symbolické komunikace nabízí k oživení studia politických dějin českého státu jako součásti habsburské monarchie počínajícího novověku.

V. Bůžek

Milan SVOBODA, *Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*, Praha, Filozofická fakulta UK – Togga 2011, 554 s., ISBN 978-80-7508-556-4 (FF UK), ISBN 978-80-87258-57-6 (Togga).

Kniha Milana Svobody se z hlediska formy a pojetí může měřit s pracemi Tomáše Knoze, zejména s jeho monografií o Karlovi starším ze Žerotína. Monografií šlechtických rodů v poslední době vychází značné množství, ale kniha Milana Svobody představuje ojedinělý pokus o provázání regionálního tématu s dějinami větších celků a svým záběrem ostatní šlechtické monografie překonává.

Kniha je rozdělena do tří celků. V prvním se autor vymezuje vůči dosavadnímu regionálnímu bádání a pokouší se o návrat tohoto – seriózně pojatého – směru bádání mezi ostatní metody historikovy práce. V dalších částech knihy už následuje líčení dějin Redernů. Autor se však nezaměřil jen na výklad dějin tohoto rodu, nýbrž prostřednictvím příběhů tří jeho hlavních

představitelů do knihy zakomponoval celou řadu informací o každodennosti v raném novověku. Na postavách Melchiora, Kateřiny a Kryštofa II. z Redernu jsou ukázána specifika dané sociální role (válečník, regentka, exulant). Autor kromě lidských osudů mapuje i události na rodových panstvích v Liberci a na Frýdlantu. K těmto kapitolám jsou přiřazena příbuzná témata ze sféry dějin umění, konkrétně popis pohřebního plátna Melchiora z Redernu či redernské hrobky. Autor se pokusil popsat jejich symboliku a motivy vedoucí k jejich vytvoření.

Trochu přebytečnou se jeví podkapitola „Není Redern jako Redern...“, přidružená ke kapitole o Kryštofovi, která nepřináší žádné nové poznatky a zdá se, že v knize plní funkci jakéhosi svezení se na módní vlně kontrafaktuálních dějin. Naproti tomu velice zajímavé jsou exkurzy připojené na závěr knihy, ve kterých autor řeší otázky pojetí vlasti v době života Redernů či obraz tohoto rodu v literárních a ostatních dílech. Přiloženy jsou i dva prameny – popis mauzolea z roku 1610 a zpráva o otevření hrobky z roku 1808. Velice dobře zvolená je rovněž obrazová příloha.

Nejvíce na knize oceňuji provázání „velkých“ a „malých“ dějin. Je to dobře patrné například u popisu oslav velkovaradínského svátku, který na počest Melchiorových úspěchů v bojích s Turky zavedla na svých panstvích jeho žena Kateřina roku 1599. Tato slavnost se zde udržela až do roku 1654, kdy byla panství již dávno v držení Nosticů; slavnost svým významem tudíž přetrvala samotné Rederny.

Autor si určil jako hranice bádání roky 1558–1621, ale striktně se tohoto vymezení našťásti nedržel. Čerpal z nepřehledného množství pramenů a zdrojů. Redernové jsou pojati nadregionálně, ostatně jejich původní vlastí bylo Slezsko. Autor pracoval s prameny z České republiky, Polska, Rakouska, Německa a Maďarska.

Z. Vilímcová

Tereza SIGLOVÁ, „*Soudové zisku nenesou*“. *Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno, Matice moravská 2011 (= Knižnice Matice moravské, svazek 32), 585 s., ISBN 978-80-86488-80-6.

Knihy je obsáhlou a detailní případovou studií zkoumající konflikty, řešené v 16. a 17. věku před soudy v šesti městečkách na pardubickém komorním panství (Bohdaneč, Dašice, Holice, Sezemice, Týnec nad Labem a Přelouč, povýšená roku 1580 na město). Při hledání odpovědí na otázky související s typologií a mechanismy vzniku sporů, způsoby řešení konfliktních situací a zapojení jednotlivých aktérů do snahy o zachování sociálního smíru v obcích autorka využívala prameny vzniklé z činnosti správy městeček (radní protokoly, pamětní a soudní knihy), vrchnostenské správy a pražského apelačního soudu. Společně s nimi v úvodní kapitole představila také prostorové a časové vymezení své práce a stručně naznačila možné přístupy ke zvolenému tématu; šlo jí zejména o fungování soudních institucí v konkrétním sociálním prostoru, o výzkumy cíl a dobré pověsti, o formy a motivy násilí, problematiku sociální kontroly a sociální disciplinace, udržování sociálního řádu a o tematiku sousedství. Prostor zvoleného panství autorka umožnil sledovat působení soudního systému od jeho nejnižší úrovně v lokální rovině přes zapojení vrchnostenské soudní organizace až po podíl apelačního soudu jako instituce s celozemskou působností. Pardubickému panství a jeho městečkům věnovala autorka druhou kapitolu, v níž sledovala jejich správu, hospodářský význam i sociální a profesní strukturu.

V navazující části práce se Siglová zabývala spornou agendou zachycenou v analyzovaných pramenech. Mezi trestněprávními případy se postupně – prozatím však pouze stručně – zabývala urážkami různých autorit (zejména členů městské rady), spory o čest, jež tvořily největší část trestněprávních kauz, dále násilnými spory

(rvačkami, zbitím, ublížením na zdraví), majetkovými konflikty (nejvíce krádeže) a případy hrubého porušení sousedského soužití, z nichž se největší skupina týkala oblasti manželského a rodinného práva. Mezi civilněprávními případy zcela převládaly majetkové spory (dluhy, dědické pře, škody na majetku), pouze menší část případů souvisela s procesními nebo pracovními spory. Po tomto typologickém uvedení se autorka v následující části již podrobně věnovala způsobům řešení konfliktů – soudnímu, mírnému a násilnému, které bohatě dokumentovala v analyzovaných pramenech.

Navazující výklad Siglová zasvětila roli aktérů vystupujících v jednotlivých kauzách; šlo o rady šestice uvedených městeček, tanní rychtáře, obce a o vrchnost, zastupovanou jejím byrokratickým aparátem. Stejně jako v předchozí kapitole prokázala autorka také v tomto oddílu důkladnou znalost analyzovaných i sekundárních pramenů, jež jí umožnila sporné případy zasadit do kontextu sociálních i majetkových vazeb na panství. Nejobsáhlejší část knihy je pak věnována třem typům sporů, označených jako sousedské. Šlo o spory o majetek, tedy o dluhy, užívací právo k pozemkům, škody na majetku nebo krádeže. V části věnované cti se autorka dotkla zastoupení mužů a žen v těchto typech konfliktních situací či míst a formy takových urážek. Obdobné otázky si kladla také v případě násilných sporů. V závěrečné kapitole autorka věnovala detailní pozornost rovněž rodinným a partnerským sporům.

Knihy Terezy Siglové se nespokojuje s popisem sporné agendy raně novověkých městeček nebo s jejich typologií, ale snaží se odhalit mechanismy vzniku konfliktů a způsoby jejich řešení. Prostřednictvím sporných případů usiluje o proniknutí do každodennosti rodinných, sociálních, majetkových a dalších vztahů mezi jednotlivými aktéry velkostatkové společnosti.

J. Hrdlička

Robert REBITSCH, *Wallenstein. Biografie eines Machtmenschen*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2010, 254 s., ISBN 978-3-205-78583-5.

Rakouský historik Robert Rebitsch přistoupil k napsání životopisu Albrechta z Valdštejna s velmi dobrou znalostí rozsáhlého souboru zvláště německy psané literatury, která se věnovala dramatickým osudům slavného válečníka, vojenského podnikatele a mecenáše. V pojetí jednotlivých kapitol čtivě napsané práce se zrcadlí autorův žádoucí nadhled, výtečné znalosti dobových souvislostí a především jeho snaha o vykreslení vyváženého životního portrétu jednoho z nejznámějších českých šlechticů raného novověku bez časově podmíněných hodnotících přívlastků, jež poznamenaly všechny dosavadní pokusy českých i zahraničních historiků o napsání Valdštejnova životopisu.

Jestliže chtěl Robert Rebitsch přiblížit rozmanité stránky života hlavního hrdiny svého díla, nemohl zůstat pouze u jeho vojenských schopností, psychologických charakteristik a otázek zrady habsburského císaře, které představují krajní pohledy na Albrechta z Valdštejna a stále ovlivňují výklad jeho životních osudů v německé i české historické vědě. Autor pojal ve své knize Valdštejnův životopis v zásadě jako obraz průběhu společenské kariéry urozeného muže v první třetině 17. století, v němž dokázal navzdory hutné zkratce spolehlivě vystihnout příčiny jeho rychlých vzestupů a následných pádů. Přestože vykreslený obraz kariéry neopouští základní časovou osu, nebylo pro autora chronologické ukotvení životního příběhu Albrechta z Valdštejna základním koncepčním východiskem jeho práce. Tím se naopak staly zdánlivě uzavřené, ve skutečnosti vzájemně propojené a vnitřně chronologicky pojaté jednotlivé tematické celky chápané jako obrazy profilů Valdštejnova života, které podmiňovaly a současně ovlivňovaly průběh jeho kariéry. Její reflexe v očích současníků

by s ohledem na dochované prameny osobní povahy jistě stála za podrobnější výzkum, který na rozdíl od Valdštejnova symbolického obrazu v pozdějších dějinných obdobích nebyl dosud uskutečněn.

Za hlavní příčiny počátečního společenského vzestupu původně nezámožného českého šlechtice, jenž konvertoval ke katolicismu, považoval jeho rakouský životopisec nejen oba výhodné sňatky, ale především Valdštejnovu prokazovanou věrnost Habsburkům a válečnické podnikání. Vrchol kariéry frýdlantského vévody v habsburských službách spatřoval na jaře 1628, kdy byl jmenován vrchním polním hejtmanem císařských vojsk a generálem Baltského moře. Obšrně objasnil okolnosti, na jejichž základě byl Valdštejn koncem léta 1630 poprvé odvolán z vrchního velení císařských vojsk. Obdobně autor vysvětlil, proč byl frýdlantský vévoda nově povolán do jejich čela s hodností generalissima na jaře 1632 v souvislosti s ofenzívou švédského krále Gustava II. Adolfa do Římsko-německé říše.

Přiměřenou pozornost Robert Rebitsch věnoval Valdštejnovu pojetí moderního válečnictví a neobyčejně přehlednému výkladu o jeho vojenských úspěších v klíčových bitvách třicetileté války, které v jiných pracích o životních osudech slavného válečníka nahrazovaly krajně nepřehledné popisy vojenských střetů a dlouhé pohledy do zákulisí válečnické diplomacie. Autor přesvědčivě vysvětlil, že Albrecht z Valdštejna nechápal moderní válečnictví jako pouhé vedení války, ale staral se o vyhledávání vojáků a velitelů, jejich výzbroj, výstroj, výcvik i pravidelné podávání stravy a vyplácení služného. Nároky na ekonomické zajištění početné armády ovlivňovaly skladbu jednotlivých odvětví zemědělské a řemeslné výroby především na panstvích frýdlantského vévodství, které Valdštejn cílevědomě přetvářel v hospodářské zázemí svého válečnického podnikání. Tuto skutečnost naznačil autor životopisu aspoň zdařilými sondami do hospodářských a částečně

i sociálních poměrů na valdštejnských panstvích, ať šlo o dominia v severovýchodních Čechách, Meklenbursku nebo Slezsku.

Robert Rebitsch objektivně vysvětlil, že vojenské úspěchy Albrechta z Valdštejna byly podmíněny také finančními a úvěrovými operacemi, prostřednictvím nichž získával další peněžní prostředky k vydržování vojska a vedení válek. Více prostoru naopak mohl věnovat mecenátu frýdlantského vévody, zvláště pak výstavbě a každodennímu životu jeho přepychových sídel, v jejichž výzdobě se zrcadlily hodnoty myšlenkového světa urozeného velmože. Zřejmě vzhledem k jazykové bariéře autor práce v zásadě nepracoval s cennými výsledky českého uměleckohistorického bádání, jež mohly výrazně obohatit vykreslený obraz Valdštejnova životního příběhu.

Přínos Rebitschova životopisu je možné spatřovat nejen v přiblížení politických názorů Valdštejna, které viditelně uplatňoval především při diplomatických jednáních znesvářených stran, ale také v představení osudů významných generálů a dalších vojevůdců třicetileté války z jeho sociálního okolí ve výstižných životopisných skicích (Jindřich Holk, Matyáš Gallas, Jan z Aldringenu, Jan Jiří z Arnimu-Boitzenburku a zvláště Ottavio Piccolomini). Pozoruhodné životní kroky některých z nich byly přímo svázány s vojenskou kariérou frýdlantského vévody i jeho pádem a nepřímo pak s chebskou vraždou v únoru 1634. V neposlední řadě je třeba po zásluze ocenit věcný a strážlivý pohled Roberta Rebitsche na počínání Albrechta z Valdštejna na přelomu let 1633 a 1634, když válečník oznámil do Vídně, že jeho vojsko neopustí zimní kvartýry v okolí Plzně, a současně naléhal na podřízené velitele císařské armády, aby mu přísahali věrnost. S vynikající znalostí pramenů i literatury a především s rozhledem po směrodatných právních i mocenských souvislostech a chování hlavních aktérů na vídeňském dvoře objasnil autor životopisu důvody, které vedly Ferdinanda II. v lednu 1634 ke

druhému odvolání Valdštejna z vrchního velení císařské armády. Přesvědčivě vyložil, že bylo pouze otázkou času, kdy bude frýdlantský vévoda jako notorický říšský rebel v rámci říšské klatby zbaven cti, majetku a života.

Životopisný portrét Albrechta z Valdštejna z pera Roberta Rebitsche, jenž kladl důraz na vystižení příčin vzestupů a pádů v jeho životní kariéře, představuje svým pojetím, nadhledem a zvláště střídavou věcností jeden z možných přístupů k moderní biografii slavného válečníka, vojenského podnikatele a mecenáše za třicetileté války. Jelikož knihu rakouského historika nezatežují nudné popisy průběhu bitev, diplomatických jednání, ba ani nepodložené úvahy o psychologických rysech osobnosti a dramatických okolnostech zrady císaře, mohla by podnítit v české historické vědě zrod moderního životopisu Albrechta z Valdštejna, který by obdobně jako Rebitschova kniha konečně odpovídal metodologickým nárokům současného dějepisného bádání v Evropě. Čtivé dílo Josefa Janáčka, heuristicky záslužné práce Josefa Kollmanna a Josefa Polišenského, ba ani mozaika pohledů početného autorského kolektivu obsahově naprosto nevyváženého katalogu z nedávné valdštejnské výstavy takové požadavky nemohly naplnit. Vzhledem k netradičnímu uchopení knihy a představeným výsledkům by jistě nebylo na škodu věci, kdyby se německy vydaný Valdštejnův životopis objevil na knihkupeckých pultech také v kvalitním českém překladu.

V. Bůžek

Steffen LEINS, *Das Prager Münzkonzortium 1622/23. Ein Kapitalgeschäft im Dreißigjährigen Krieg am Rand der Katastrophe*, Münster, Aschendorff Verlag 2012, 208 s., ISBN 978-3-402-12951-7.

Rozsahem nevelká rozprava mladého německého historika, která vychází z jeho magisterské práce obhájené na univerzitě

v Tübingen, na první pohled zaujme netradičním uchopením zdánlivě známého tématu. Přestože okolnosti vzniku a činnost mincovního konzorcia nezůstávaly stranou zájmu starší i novější historické vědy, zpravidla se pozornost badatelů soustředila pouze na postižení jeho finančních, numismatických a ekonomických souvislostí. Steffena Leinse však lákaly vedle obvyklého úhlu pohledu na příčiny a důsledky státního bankrotu především osobní kariéry jednotlivých aktérů, kteří na podnět Ferdinanda II. a Jana Oldřicha z Eggenberku podpořili vznik mincovního konzorcia a ovlivňovali v letech 1622–1623 ražbu i oběh mincí v Čechách, na Moravě a v Dolních Rakousích. Autor proto soustředil svou pozornost k prozopograficky ukotveným výzkumům jejich životních osudů.

Steffen Leins dokázal velmi dobře skloubit výklad o vzniku mincovního konzorcia, jeho činnosti a sociálních, hospodářských i právních důsledcích pro habsburskou monarchii, kterým věnoval tři stěžejní kapitoly své práce, s vylíčením průběhu vzájemně spjatých rychlých společenských vzestupů i mnoha následných pádů urozených i neurozených osob, které měly na starost oběh mince nebo stály v mocenském pozadí na panovnickém dvoře. Jinými slovy je dokonce možné s mírnou nadsázkou zdůraznit, že výsledek autorova vědeckého úsilí nepředstavuje prostý popis mincovního konzorcia, ale tvoří ho naopak poutavě pojatá kolektivní biografie jeho členů. Společně se zevrubným rozbořením smlouvy o vzniku mincovního konzorcia a její kritické edice považují netradičně prozopograficky ukotvený přístup k tématu v souvislostech překotných sociálních, náboženských a politických změn zvláště v Království českém a Markrabství moravském ve dvacátých letech 17. století za největší metodický a obsahový přínos Leinsovy práce.

Ačkoli se autor rozpravy pokoušel seznámit s vybranými studii českých historiků ke zvolenému tématu svého bádání,

k jejichž vědecké úrovni se vyjádřil spíše kriticky (s. 26), stranou jeho pozornosti zůstaly aktuální výsledky české historické vědy, které přinesly dokonce ve světových jazycích nový pohled na společnost v českých zemích po bitvě na Bílé hoře. Rozpaky působí některá nepromyšlená tvrzení Steffena Leinse, který bez znalosti právních souvislostí a především výsledků současného bádání kupříkladu hovoří o zániku českého stavovského státu po vydání Obnoveného zřízení zemského (s. 155–156). Průzkum epistolografických svědectví zvláště v lobkovických písemnostech by jistě obohatil autorův pohled na skutky Pavla Michny z Vacínova, jeho vztahy k dalším členům mincovního konzorcia a předním velmožům Království českého.

Společně s díly Alessandra Catalana, Marka Hengerera, Josefa Hrdličky, Pavla Marka, Tomáše Knoze, Roberta Rebitsche a hrstky dalších historiků mladší a střední generace představil Steffen Leins svým prozopograficky pojatým pohledem na pražské mincovní konzorcium jednu z dalších badatelských cest k poznání hlubokých proměn společnosti, které se odehrávaly během dvacátých let 17. století v českých a rakouských zemích.

V. Bůžek

Andrew H. WEAVER, *Sacred Music as Public Image for Holy Roman Emperor Ferdinand III: Representing the Counter-Reformation Monarch at the End of the Thirty Years' War*, Farnham, Ashgate Publishing Limited 2012 (= Catholic Christendom, 1500–1700), 325 s., ISBN 978-1-4094-2119-1.

Ačkoliv životní osudy habsburských císařů 17. a první půle 18. století poutaly zájem historiků a historiček již od raného novověku, tolik potřebný podnět k nebývalému rozkvětu dalšího bádání, jež se v současnosti pohybuje na pomezí historie, dějin umění a dějin politického myšlení, dala práce Petera Burka *The Fabrication of*

Louis XIV. z poloviny devadesátých let 20. věku. Anglický historik se s vynikající znalostí teorie dějin mentalit a historické antropologie ve svých výzkumech soustředil především na konstrukci obrazu „Krále slunce“ v kolektivních představách jeho současníků a nastínil vnitřní dějiny života jednoho mýtu, které daleko přesáhly hranice Francie. Knihu chápal jako příspěvek k dějinám komunikace, distribuce, přijímání a vnímání symbolických forem.

Neobvykle velký zájem, věnovaný Ludvíku XIV., silně ovlivnil také výzkum jednotlivých příslušníků habsburského rodu 17. století. Ke koncepčním, metodologickým a tematickým východiskům Petera Burka se hlásí americký muzikolog Weaver v práci o císaři Ferdinandu III. Výchozím bodem konstrukce obrazu syna Ferdinanda II. se autorovi stala duchovní hudba na vídeňském dvoře ve třicátých až padesátých letech 17. věku. Právě ta vyzářovala v očích soudobých pozorovatelů velké množství skrytých (politických) významů a obrazů. Weaver se ji navíc pokusil zasadit do kulturního, náboženského a politického kontextu střední Evropy. Přestože použil pestrou škálu notových, textových a ikonografických pramenů, ve výkladu propůjčil hlavní slovo libretům, partiturám vokálních i instrumentálních skladeb, scénářům dramatických jezuitských her a panegyrické literatuře. V nich autor spatřuje jeden z nezbytných a účinných propagandistických nástrojů (re)prezentace habsburských panovníků.

Výklad je chronologicky rozdělen do tří obsáhlých a vnitřně propojených kapitol, v nichž Weaver postupně analyzuje pozvolnou proměnu veřejného obrazu Ferdinanda III. od třicátých do padesátých let 17. století. V prvním desetiletí jeho vlády mu dominovaly tradiční habsburské ctnosti – *Iustitia* a *Pietas*. Mnohem výrazněji však do popředí vystupovalo zobrazení válečníka, který v čele armády úspěšně bránil poddané před útoky nepřátelských vojsk, a mírotvorce, jenž se svým válkou

zpusťšeným zemím snažil přinést potřebný mír.

Po skončení třicetileté války se Ferdinand III. naopak stylizoval do role triumfátora, mocného a moudrého vládce, který porazil nepřátele a zasadil se o uzavření vestfálského míru. Určitý myšlenkový posun lze vysledovat i v případě duchovního obrazu panovníka. Ruku v ruce s postupující rekatolizací ovládaných zemí bylo možné vypo-
zorovat prohloubení osobní eucharistické zbožnosti Ferdinanda III. a jeho příklon k mystické teologii. Jedním z nejdůležitějších aspektů vladařovy zbožnosti se stala přeměna silné osobní úcty k Neposkvrněné Panně Marii (*Maria Patrona Ferdinandí*) ve veřejný kult, kdy sebe i celou podunajskou monarchii zasvětil do ochrany Matky Kristovy (*Maria Patrona Austriae*).

Vedle hudební a obsahové analýzy textových a notových pramenů Weaver věnuje nemalou pozornost grafické podobě tištěných scénářů, jejich emblematické výzdobě a významu v očích raně novověké společnosti. Tato výzdoba v sobě nesla zřetelné programové poselství a vizuálně dotvářela konečnou podobu hudebních partitur a divadelních scénářů. Postupný vývoj a proměnu naznačeného obrazu Ferdinanda III. autor blíže dokládá na tematickém zaměření motet dvorního skladatele italského původu Giovannio Felice Sancese z let 1638–1648 a na zevrubném ikonografickém rozboru tištěných partitur. Stranou zájmu autor neponechává ani recepci Sancesova díla v různých koutech Evropy, české země nevyjímaje. Zde je třeba podotknout, že ačkoliv jde o amerického muzikologa, při svém výzkumu využil i badatelské výsledky některých českých hudebních historiků a muzikologů (Eva Mikanová, Jiří Sehnal, Theodora Straková).

Předkládaná monografie nabízí zajímavý myšlenkový model, prostřednictvím něhož lze nahlížet na způsoby (sebe)prezentace habsburského císaře Ferdinanda III. Andrew H. Weaver díky hlubokému ponoru do rozličných druhů pramenů a jejich

promyšlené interpretaci podal originální pohled na obraz panovníka z rodu Habsburků v polovině 17. století. Je třeba vyzdvihnout skutečnost, že se nesoustředil pouze na zkoumání hudebních produkcí a jezuitských divadelních her, ale snažil se je zasadit do kontextu dalších performancí a každodenního života u císařského dvora.

R. Smíšek

Klára WOITSCHOVÁ, *Gottfried Daniel Wunschwitz, sběratel, heraldik a genealog*, Praha, Národní archiv 2011, 306 s., ISBN 978-80-86712-90-1.

Každý badatel, který se blíže seznámil s Wunschwitzovou genealogickou sbírkou uloženou v I. oddělení Národního archivu v Praze, zná okouzlení z množství různorodých, mnohdy unikátně dochovaných materiálů, z pečlivých vývodů a rozrodů zhotovených Wunschwitzovým úhledným písmem, které zůstává čitelným i tehdy, když se jeho velikost pohybuje na samé hranici rozlišitelnosti pouhým okem, a ze sběratelových téměř důsledně dodržovaných pracovních postupů, jež umožňují rekonstruovat odbornou každodennost genealoga a heraldika i po třech stech letech. Přesto se zatím větší pozornosti dostalo Wunschwitzově knihovně, ačkoli fond jako celek už od poloviny 18. století fyzicky neexistuje (určitou výjimku představuje rozsáhlejší knižní soubor, který se dostal do Knihovny Národního muzea) a identifikaci některých svazků ztěžují novější převazby a poškození. Vzhledem k množství možných interpretačních klíčů, které se nabízejí při celkovém uchopení sbírky, lze však dosavadní rezervovanost badatelů pochopit. Analýza vystavuje zpracovatele dvěma nebezpečím: přílišné zevšeobecnění by přineslo jenom další soupis, metodicky špatně zvládnutá detailnost zábavný, ale nepoužitelný souhrn kuriozit.

Pod hladce plynoucím, někdy pomocněvědně historicky poněkud „suchým“

textem (což není míněno jako výtku) Woitschové se skrývá obdivuhodná a vytrvalá práce ukázněné badatelky. Pomineme-li minuciózní rozpis sbírkových materiálů do databáze, ve formě klasické knižní publikace prakticky neviditelný, musela nutně na počátku výzkumu stát poměrně sofistikovaná rozvaha, jaký přístup a strukturu zvolit. V obecné rovině seznamuje autorka – až příliš stručně – se svou metodou a metodikou čtenáře na s. 14–19. Těžiště práce, orámované na jedné straně dějinami Wunschwitzova rodu a osudy jeho sbírky, a na druhé straně přehledem sbírkové činnosti v oblasti šlechtické genealogie od Wunschwitzovy doby až do současnosti, tvoří charakteristika sbírky a jejích materiálů.

Pomocněvědně historická klasifikace je v daném kontextu šťastným řešením, jednotlivé kapitoly doprovázejí grafy a tabulky, které přehledně sumarizují důležitá zjištění analýzy. Zaujmu zvláště části věnované nápisovému materiálu (jak vzhledem k Wunschwitzově poměrně modernímu postupu, tak z hlediska současné památkové péče) a pohřebním štítům, fenoménu v českých sbírkách a archivních fondech zatím systematicky nepodchybenému. Je škoda, že do komplexního rozboru nebyly zahrnuty také tisky uložené od sedmdesátých let 20. století v oddělených kartonech. S tvrzením autorky, že „nemají přímo genealogický či heraldický charakter“ (s. 52), lze polemizovat: např. tištěná kázání vydávaná u příležitosti vstupu šlechticů do kláštera nebo složení řeholních slibů obsahovala nezřídka zajímavé rodinné a příbuzenské údaje, grafickou přílohu univerzitních tisků (zpravidla tezí) mohly tvořit erby šlechticů – mecenášů studenta; pochopitelně však genealogické a heraldické informace nebyly v tomto pramenu prvořadé.

Pouze povšechně je charakterizována grafika, přerazena z důvodu bezpečnosti a ochrany do sbírky grafických listů, kreseb a maleb. Vzhledem k důrazu na portrétní

a heraldický obsah grafických listů působí tato redukce poněkud svévolně (v podstatě technická manipulace v rámci fondů by neměla být kritériem výběru). Ne zcela přesvědčivým argumentem by mohlo být vychýlení charakteru monografie směrem k dějinám umění, avšak autorka svou volbu podrobně nekomentuje. Naopak je nutno ocenit pečlivý seznam tištěných děl, která Wunschwitz excerpoval při své práci. Nabízelo by se (ale spravedlivě vzato autorčiny cíle by skutečně přesahovalo) dohledání alespoň některých exemplářů poskytujících „z druhé strany“ vhled do Wunschwitzovy práce (Balbínova *Miscellanea* a *Epitome* s rukopisnými rejstříky jsou dnes uloženy v knihovně Národního archivu, poněkud záhadnému exempláři Paprockého Zrcadla markrabství moravského z Wunschwitzovy knihovny se věnoval Petr Mašek v článku *Podvod nebo žert?* v *Miscellaneích* oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR, 16, 1999-2000, s. 262–266).

Několik drobných přehlédnutí, většínou v podobě tiskových chyb v genealogických tabulkách Wunschwitzovy rodiny v příloze I (Feliciana Františka zemřela 1695, nikoli 1692; dcera Františka Ignáce Jana Magdalena nezemřela roku 1720, ale ze souvislosti pravděpodobně 1729), hodnotu publikace nijak nesnižuje. Největším nedostatkem, za nějž ale Woitschová nenesou odpovědnost, je nevysoká úroveň grafické úpravy a celková výprava knihy, prozrazující finanční limity, což je v případě tématu týkajícího se vyhlášeného bibliofila zvláště paradoxní. Pro desítky badatelů využívajících z nejrůznějších důvodů Wunschwitzovu sbírku, jejíž potenciál, zvláště kulturně historický, není zdaleka vyčerpán, představuje monografie Woitschové jednak výtečný úvod do studia fondu, jednak ojedinělý pokus o rekonstrukci sběratelské genealogické a heraldické praxe v době plně funkční stavovské společnosti.

H. Kuchařová

Günter WOLLSTEIN, *Ein deutsches Jahrhundert 1848–1945: Hoffnung und Hybris. Aufsätze und Vorträge*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2010, 437 s. (= Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft, Beiheft 78), ISBN 978-3-515-09622-5.

Podle Güntera Wollsteina, rodáka z Braniborska a emeritního profesora novodobých dějin na univerzitě v Kolíně nad Rýnem, probíhalo „německé století“ jako „naděje a kříženec“ od revolučního jara roku 1848 do konce druhé světové války. Nikdy předtím a nikdy poté neovlivňovalo dění v Německu tak zásadně celý evropský kontinent. Wollstein se v minulosti proslavil výbornou knihou o velkoněmeckých tendencích revoluce 1848/1849, vydanou roku 1977, a této revoluci včetně jejího ohlasu věnoval sedm z dvaceti příspěvků v tomto svazku.

Dva základní momenty prostupují téměř celou knihou. Prvním z nich je působení pruských konzervativních elit jako opory autoritativního státu a jejich četná chybná rozhodnutí od krále Fridricha Viléma IV. až po Hindenburga a Papena. Zdůrazněním hlubokých kořenů německého expanzionismu a německé nadřazenosti vůči jiným národům, zejména ve vztahu k Polákům, Čechům a Italům, se Wollstein dostával celá léta do konfliktu se snahami některých německých historiků odlišit rané defenzivní národní úsilí od pozdního výbojného nacionalismu. Všechny návrhy na práva a ochranu národnostních menšin byly podle jeho názoru podmíněny představou o nedotknutelnosti území Německého spolku jako německého národního majetku. Proměny myšlenky střední Evropy, zejména ve vztahu k českým zemím, sleduje od plánů německé vlády na počátku první světové války v září 1914 až po zřízení Protektorátu Čechy a Morava.

Rozšíření středoevropských koncepcí v meziválečných letech a po vypuknutí

druhé světové války připomíná Wollsteinovi renesanci velkoněmeckých snah frankfurtského parlamentu 1848. Pozoruhodné jsou dva obsáhlé úryvky německých historiků z časopisu „Das Reich“ z června a září 1940. Oba úryvky z politických článků Heinricha von Srbika o vztahu Francie ke střední Evropě a Carla Schmitta o prostorové revoluci v Evropě přetiskl Wollstein v plném znění (s. 268–274). Poměr k polskému národnímu hnutí a po roce 1918 k polskému státu měl pro prusko-německou politiku klíčový význam, mnohem důležitější než vztahy k Čechům a Slovincům, které byly po roce 1866 považovány za vnitropolitický problém habsburské monarchie. Neméně dávné a vlivné kořeny, které působily různou silou po celé století, vystoupily do popředí v úvahách osmačtyřicátníků, dokonce i v jejich předhistorii od roku 1840, o potřebě německé světové politiky a zámořské expanze.

Druhým, snad ještě překvapivějším poznatkem Wollsteinova souboru je na mnoha místech umírněně kritický pohled na bývalou historiografii NDR, provázený částečným pochopením pro její zaměření. Samostatný příspěvek je věnován politicko-ideologickému využití výročí revoluce 1848/1849 ve vzpomínkových akcích z let 1948, 1968 a 1975. Velký obrat ve východoněmeckém hodnocení říšského kancléře Bismarcka je zkoumán hlavně v souvislosti s historickým dílem jeho významného životopisce Ernsta Engelberga.

Dva příspěvky jsou ve sborníku věnovány deformacím a novým počátkům evangelické církve v Německu, zejména v Kolíně nad Rýnem, po skončení obou světových válek. Soubor Wollsteinových studií o „německém století“ 1848–1945 tak zaujme řadou podnětných a netradičních pohledů, které se mnohdy neshodují s hlavním proudem německého historického bádání.

J. Kořalka

Stanislav KNOB – Tomáš RUCKI (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století*, I. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy. Ostrava, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny a Katedra historie Ostravské univerzity 2011, 216 s., ISBN 978-80-7369-970-4.

Znova se potvrdilo, že vysokoškolská pracoviště v Brně a v Ostravě už po několik desetiletí předstihují Prahu v demografickém a sociálním výzkumu dělnictva. Do ostravského sborníku z bilanční konference v dubnu 2011 přispěli z pražských historiků Zdeněk Jindra zdůrazněním podnětů německé historické sociální vědy, Jiří Štaif připomenutím úlohy dělnictva a třídního boje v Masarykově „Otázce sociální“ a také zesnulý Zdeněk Kárník zamýšlením nad třemi generacemi elit v prvních desetiletích československé sociální demokracie. V teoretické úvaze si Jakub Rákosník položil otázku, do jaké míry může historik pracovat s koncepcí dělnické třídy pro období, kdy dělníci nevyjadřovali svou identitu v pojmech třídního vědomí, a dospěl k závěru, že se společenské třídy utvářejí teprve tehdy, kdy sociálně ekonomické rozdíly jsou prostoupeny sociálními klasifikacemi a odlišnými životními styly. Při studiu formování dělnické třídy lze podle jeho názoru efektivně sloučit hlediska strukturální a kulturalistická.

Několik příspěvků ve sborníku upozornilo na to, že v dalším výzkumu nelze opomenout starší historiografickou produkci před rokem 1989, její heuristické výsledky a některé metodologické podněty, hlavně z dějin průmyslových podniků a z etnografie dělnictva. Souběžně se základním proudem stranického dějepisceví se totiž od poloviny padesátých let začínaly mimo Prahu objevovat studie k sociální struktuře a počátkům emancipace dělnictva, které se opíraly o důkladný výzkum archivních a tištěných pramenů. Přínos jednotlivých autorů a jejich uveřejněných prací v tomto směru zhodnotila podnětně Jana Englová.

Podobný zpětný pohled na slovenskou historiografii po roce 1948 předložili Ludovít Hallon a Miroslav Sabol.

Autory pěti příspěvků souhrnného a hodnotícího rázu jsou ve sborníku Lumír Dokoupil a Ludmila Nesládková o demografii dělnictva v českém a československém historickém bádání, Stanislav Knob srovnáním a výhledy československé a zahraniční produkce o stávkovém hnutí, Miloš Trapl připomenutím snah křesťanskosociálního hnutí o řešení dělnické otázky do roku 1914, Jana Macháčová a Jiří Matějček shrnutím svých dlouholetých výzkumů a závěrů trvalého významu o vzorech chování dělnictva českých zemí v 19. století a František Čapka poznámkami k úloze odborů při obhajobě sociálních zájmů dělnictva po roce 1918. Cenné výsledky samostatného pramenného výzkumu přednesli hlavně mladší odborníci z Ostravské univerzity – Pavlína Nováčková o novinách jako pramenu k dějinám dělnického hnutí, Martin Jemelka o stavu a perspektivách výzkumu dělnických kolonií, Petr Gába o ostravské průmyslové oblasti jako badatelském problému, Petr Kadlec o zastoupení dětí dělníků ve vyšším školství, Jozef Šerka o charakteristice městského dělnictva Moravské Ostravy v meziválečných letech a Radoslav Daněk o možnostech a limitech výzkumu pivovarského dělnictva.

Na závěr knihy je zařazen medailon Arnošta Klímy (1916–2000), jehož přínosu pro dějiny dělnictva je sborník věnován. Vyváženou česko-anglickou předmluvou uvedl sborník jeho iniciátor Milan Myška. Ostravský sborník je velice užitečným podnětem pro nezaujaté moderní bádání o dějinách průmyslového dělnictva v českých zemích.

J. Kořalka

Václav HOLEK, *Paměti. Společná cesta české a německé sociální demokracie koncem devatenáctého století*, Praha, Svoboda Servis 2011, 254 s., ISBN 978-80-86320-71-7.

Sto let po prvním českém vydání prvního dílu vzpomínek Václava-Wenzla Holka, které bylo přílohou vídeňských Dělnických listů, přeložili z původního německého vydání z roku 1909, které vyšlo v Jeně péčí křesťansko-sociálního aktivisty pastora Paula Göhreho, vrcholně zajímavý, hutný, obsažný a přesný text znovu Miroslav Šumavský a Stanislav Holubec, který napsal i doslov.

Holek, syn negramotných rodičů – „nádeníků se střídavým zaměstnáním“, jak zněl dobový termín, se narodil v roce 1864 a v pamětech popisuje své dětství, mládí a dospělost až do doby, kdy opustil Čechy. Přestože nádeníků v době Holkova života prudce ubývalo, jak venkovská chudina postupně mezigeneračně získávala průmyslové kvalifikace, ani Holkův otec, ani on sám se nenaučili žádnou odbornou profesí a střídali nádenická zaměstnání až do Holkova odchodu do Německa, kam s rodinou přesídlil po roce 1900, když jeho otec končil život jako polní hlídač. Zde také první díl pamětí končí.

Zachycují bídnou existenci venkovské chudiny – nádeníků-podruhů, nejnižší sociální skupiny, a chudých domkářů, a různá prostředí, jimiž otec a syn Holkovi většinou v severozápadní části středních Čech, často s celou rodinou, prošli, a příslušné skupiny lidí. Živily je sezónní zemědělské práce, sklizeň chmele, cukrovky, povrchový uhelný důl, sklárna a především cihelny v Čechách i v Sasku, kam občas Holkovi vyráželi za vyšším výdělkem.

Holek toužil po „spravedlnosti“ a už v mládí se stal socialistou, přispěvatelem do dělnických časopisů, agitátorem a přednášečem, nikdy však nepatřil do prvních kategorií socialistických vůdců. Jeho paměti snad právě proto nepřikrášlují vlastnosti dělnictva (na rozdíl od množství za socialismu vydaných dělnických, či spíš funkcionářských pamětí, i od těch, shromážděných v archivních fondech) a venkovské chudiny, a pravděpodobně proto nemohly vyjít za socialismu – na rozdíl od

stejně necenzurovaných vzpomínek Františka Halase staršího, jejichž edici zřejmě zaštitilo jméno prominentního básníka.

První díl Holkových pamětí je prvořadým a nevyhnutelným pramenem k poznání existence nejhudších lidí v době masové industrializace poslední čtvrtiny 19. století.

† J. Matějček

Vicente ECHEGARAY, *Válka o Chaco 1932–1935*, Praha, CeskyCestovatel.cz 2011, 136 s., ISBN 978-80-904400-4-3.

Málokdo ví, kde přesně leží oblast Gran Chaco, natož že se tam ve třicátých letech 20. století zuřivě bojovalo o každou píď. Publikace argentinského spisovatele připomíná tuto neslavnou válku jihoamerické historie a popisuje důležité aspekty této události, a to nejen z válečné fronty.

Echegaray v prologu knihy konstatuje, že dnes o této válce skoro nikdo neví, ale podotýká, že se jedná o válku, která svého času plnila titulní stránky novin celého světa. Oblast Chaca, jež se stala dějištěm vyčerpávající války mezi Bolívií a Paraguají, leží na území čtyř států: Bolívie, Brazílie, Paraguaye a Argentiny. Tato oblast má jen minimálně využitelné zdroje a potenciál pro jakýkoliv způsob zemědělského hospodaření, a proto se zde i dnes setkáme s minimálním osídlením (s. 7).

Proč se tedy o tuto oblast válčilo? Za vším musíme hledat ropu. Ta byla v Bolívii objevena u města Camiri roku 1926. Očekávalo se, že ropná ložiska budou po celé oblasti Chaca. Do boje o těžbu se zapojily světové koncerny – americký Standard Oil a britsko-holandský Royal Dutch Shell. Velikým problémem byla nepřesně určená hranice mezi Bolívií a Paraguají, což brzy vedlo k prvním potyčkám na hranicích, kde obě strany začaly stavět pevnůstky a polní opevnění.

V dalších kapitolách se autor věnuje válečné problematice (důležité bitvy, ale

i zásobování potravinami, epidemie různých onemocnění) a popisuje zbrojní zázemí obou států. Autor zdůrazňuje, že se jednalo o první americkou válku, ve které došlo k nasazení tanků a letadel, proto této problematice nechává dosti prostoru. Leteckým silám je věnována kapitola, kde je poznamenáno, že tato válka se stala prvním konfliktem, kdy političtí činitelé byli ochotni navštívit frontové pásmo a jednat s vojenským velením přímo v místě bojů.

Pro naše prostředí je publikace zajímavá tím, že ve válce o Chaco objevíme výraznou československou stopu. Obě válečné strany používaly zbraně z brněnské zbrojovky. Jenom do Bolívie dodala Československá zbrojovka Brno vojenský materiál za více než jeden milión liber šterlinků, zahrnující mimo jiné 55 tisíc pušek, 2982 kulometů a 82 miliónů nábojů (s. 112). Další československá stopa ve válce o Chaco je nesmírně zajímavá, neboť se jedná o tajnou vojenskou misi. Pětičlenná skupina vojenských poradců se v září 1934 dostala na jižní frontu, kde se postupně seznámila s celkovou situací a poté vypracovala zprávu pro bolivijskou vládu (s. 115). Československá mise pomohla překonat bolivijské armádě kritické období a postarala se o modernizaci jejího výcviku, takže přispěla velkou měrou ke stabilizaci fronty a uzavření příměří v červnu 1935 (s. 114).

Autor správně nazývá poslední kapitolu jako válku paradoxů, neboť příměří bylo uzavřeno v důsledku katastrofální ekonomické situace obou zemí. Do té doby zahynulo přes 100 tisíc lidí. A očekávaný ropný poklad nebyl objeven. Na konci publikace jsou detailní přílohy s přehledy výzbroje bolivijské a paraguayské armády, přesná schémata vojsk a malby nejdůležitějších letounů. Dále kniha obsahuje zajímavý obrazový materiál: autentické fotografie (často i přímo z válečné fronty).

J. Kříž

Ján MITÁČ (zost.), *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945. Zborník z vedeckej konferencie Šurany 22.–23. marca 2011*, Bratislava, Ústav pamäti národa 2011, 291 s., ISBN 978-80-89535-45-9.

Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, bezprostredne nadväzujúca na Mníchovský diktát, a následné roky patria k najtragickejším úsekom českých a slovenských dejín. Československo stratilo 10 590 kilometrov štvorcových teritória. Podľa sčítania ľudu z roku 1930 tam žilo 853 670 osôb, z toho 505 980 obyvateľov maďarskej národnosti, 272 145 Slovákov a Čechov, 8947 Nemcov atď.

Toto obdobie patrí k najmenej prebádaným úsekom našich dejín. Okrem starších monografií Slováka Martina Vietora a Maďara Lóránta Tilkovszkého a niektorých čiastkových štúdií vlastne nejestvovala prehľadná práca o Viedenskej arbitráži. Jedným z významných výsledkov výskumu bolo vydanie trojzväzkového diela Ladislava Deáka pod názvom „Viedenská arbitráž, Dokumenty“, kde sú publikované základné materiály z uvedeného obdobia, týkajúce sa diplomatickej prípravy, ale aj reálneho dopadu arbitráže na každodenný život a osudy obyvateľstva okupovaného územia. Novšie sa tejto problematike na Slovensku venuje sústavne Martin Hetényi, ktorý o tom vydal už viaceré štúdie a dve monografie.

Na úseku historického výskumu udalosti v rokoch 1938–1945 je toho ešte veľa potrebné vykonať, preto treba oceniť iniciatívu slovenského Ústavu pamäti národa (ÚPN), ktorý v dňoch 22.–23. marca 2011 usporiadal v Šuranoch dvojdnú medzinárodnú konferenciu historikov na tému „Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945“. Zborník príspevkov znovu ukazuje rozdielne pohľady a prístupy maďarských, slovenských a českých historikov k danému obdobiu. Po úvodných príspevkoch podávajúcich celkový prehľad o problematike Martina Hetényiho, Ferdinanda

Vrábla a Viliama Jablonického nasledujú štúdie venované jednotlivým čiastkovým problémom, medzi ktorými zaujmú ako príspevky budapeštianskeho historika Istvána Janeka o maďarských a slovenských revizionistických snahách a bilaterálnych vzťahoch v rokoch 1939–1940, Jána Mitáča o vianočných nepokojoch v Šuranoch v roku 1938, odraze Viedenskej arbitráže a jej ohlase v českej tlači z pera Michala Pehra, alebo o britskom pohľade na tento úsek dejín od Andrása Beckera. Otázkami evakuácie územia južného Slovenska na základe archívneho materiálu z Okresného archívu v Trnave sa zaoberá Peter Sokolovič, k problematike prenasledovania Židov a holokaustu prinášajú detailnejšie poznatky Martina Fiamová a František Buda. O maďarskom vpáde na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlase píše Martin Lacko. Ukrajinskí autori Igor Šnicer a Tatjana Sergienko oboznamujú s problematikou a literatúrou týkajúcou sa bývalej Podkarpatskej Rusi, pričom sa venujú aj štátoprávnenému postaveniu tohto územia a jeho význame ako etnopolitického faktora. Ekonomické problémy rozoberá detailne dvojica autorov: Ludovít Hallon a Miroslav Sabol, ktorí podávajú názorné príklady a rozboru fatálneho dopadu Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel, peňažníctvo a infraštruktúru južného Slovenska. Peter Mičko analyzuje dopad novembrového rozhodnutia vo Viedni na činnosť Továrne na papier v Slavošovciach ú. s. Anotovaný zborník príspevkov rozširuje špecializovanú literatúru mapujúcu obdobie 1938–1945 na južnom Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine a poslúži všetkým záujemcom aj ako prehľad a zhrnutie novej literatúry o tejto problematike.

F. Vrábel

Michal ŠMIGEL – Štefan KRUSKO, *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945–1947). Na základe československo-sovietskej do-*

hody z 10. júla 1946, Bratislava, GORALIN - GA 2011, 340 s., ISBN 978-80-970042-6-2.

Problematika poválečnej migrácie volyňských Čechů z územia bývalého Sovětského svazu, z bývalé Volyňské gubernie, do Československa a jejich postmigrační období je v českých historických i etnografických pracích poměrně frekventovaná (z historiků se touto problematikou zabýval zejména Jaroslav Vaculík z Brna). Avšak informace o migraci opačným směrem – z Československa do Sovětského svazu, která souvisela s přesídlováním volyňských Čechů, jsou v Čechách velmi sporadické. Do roku 1989 toto téma – jako nežádoucí – téměř nebylo zmiňováno ani na Slovensku, odkud se převážně rekrutovali migranti do Sovětského svazu.

Tematika se stala více aktuální v souvislosti s přesídlováním Čechů z Ukrajiny začátkem devadesátých let minulého století do Československa, resp. do České republiky, po havárii atomové elektrárny v Černobylu. O přesídlení z Ukrajiny na Slovensko požádali také pováleční přesídlení a jejich potomci, kteří přijeli v rámci tzv. státem organizované humanitární akce podobně jako Češi.

Práce M. Šmigela a Š. Kruška je dosud nejpodrobnější publikací, která sleduje vývoj této poválečné skupiny přesídlenců z Československa na Ukrajinu od roku 1945, resp. od roku 1947, do současnosti. Jedná se o druhé doplněné vydání práce „Opcia“ z roku 2005. Od té doby se autorům podařilo získat další archivní materiály např. v Moskvě. Š. Kruško na vlastní kůži zažil přesídlování (do Československa se vrátil v roce 1967) a léta shromažďoval materiály, archivní dokumenty, sepisoval autentické zážitky o životě na Ukrajině.

O jakou skupinu migrantů se jedná? Dne 10. června 1946 byla podepsána československo-sovětská dohoda o právu opce a vzájemného přesídlení sovětských občanů české a slovenské národnosti, kteří žili na území bývalé Volyňské gubernie, do Česko-

slovenska a československých občanů ukrajinské, ruské a běloruské národnosti do Sovětského svazu. Na základě této dohody přijelo hlavně v roce 1947 do Československa kolem 35 tisíc volyňských Čechů a necelých devět tisíc obyvatel především z válkou zničeného východního Slovenska (včetně několika rodin z Čech a Moravy) odjelo po silné agitaci do Sovětského svazu na území, které opustili volyňští Češi.

Knihy je rozdělena do tří základních tematických celků: I. Historické a politické souvislosti opce v Československu po druhé světové válce, II. Opce na základě československo-sovětské dohody z 10. června 1946: přípravy a realizace a III. Situace československých optantů na ukrajinské Volyni a jejich snahy o návrat na Slovensko (1947–1998). Tato témata jsou dále strukturována do jednotlivých podtémat. Součástí publikace jsou rovněž bohaté přílohy. Jsou to nejen dobové fotografie, mapy, osobní doklady, ale také kopie nebo opisy archivních materiálů, jako jsou oficiální dohody, smlouvy, protokoly, seznamy přesídlenců (označovaných jako optanti) s uvedenými lokalitami na Slovensku, odkud pocházeli, i jejich rozmístění na Ukrajině.

V úvodu se autoři věnovali terminologické charakteristice klíčového pojmu „opce“ a v I. části řešení národnostní otázky v Československu po skončení druhé světové války. V jejím kontextu analyzovali poválečné přesídlení do Sovětského svazu, problematiku odstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu i snahu volyňských Čechů, jejichž předkové se stěhovali do carského Ruska od šedesátých let 19. století (na s. 41 jsou chybně uvedena osmdesátá léta), o návrat z Ukrajiny do Čech.

Velmi obsažná je II. část práce, ve které se autorům podařilo plasticky vylíčit komplikovanou poválečnou situaci na východním Slovensku, a to jak po hospodářské stránce, tak i politické. Špatné hospodářské poměry zhoršovaly vlny uprchlíků, připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu, přesídlování rusínských Lemků

z Polska do Sovětského svazu, vysídlování Němců z Československa a Maďarů ze Slovenska. Neklid vyvolávaly i různé fámy o řešení národnostní situace na východním Slovensku (připojení území k Ukrajině v Sovětském svazu či vystěhování rusínsko-ukrajinského obyvatelstva).

Autoři poukazují na dvě opce československých občanů. Jedna proběhla na základě protokolu o Dohodě z 29. června 1945 o připojení Podkarpatské Rusi – Zakarpatské Ukrajiny k Sovětskému svazu, druhá opce byla založena na dohodě z 10. června 1946. První se týkala především osob s domovským právem na Podkarpatské Rusi (na základě této dohody optovaly pro sovětské občanství necelé čtyři tisíce osob). V souvislosti s druhou opcí autoři nastolují otázku, o které československé občany ukrajinské, ruské a běloruské národnosti šlo sovětské straně – o emigranty, kteří po revoluci uprchli z Ruska po roce 1918 do Československa, nebo o rusínsko-ukrajinské obyvatelstvo ze Slovenska? Autoři ukazují, že pod takto blíže nespecifikované obyvatelstvo se podařilo zahrnout obě skupiny. Nasvědčuje tomu například fakt, že opční komise (které přijímaly žádosti o přesídlení) byly rozmístěny po celém území ČSR, nejen na východním Slovensku.

Samotní optanti, kteří po přesídlení usilovali o návrat z Ukrajiny do Československa, byli však přesvědčeni o tom, že opce byla zaměřena prioritně na imigranty z Ruska žijící v Československu a oni byli nepravdivou agitací vmanipulováni k přesídlení. K tomu je třeba dodat, že tato skupina porevolučních imigrantů byla po válce již značně zmenšena – část z nich byla NKVD likvidována již od května 1945, někteří emigrovali na Západ, další žili s tzv. nansenovskými pasy a jen část měla již československé občanství. A sovětské straně šlo také o získání pracovní síly (dokonce dvakrát prolongovala lhůty pro podání žádosti o opci sovětského občanství; přesto se nepodařilo získat větší počet přihlášených k přesídlení).

V knize je doložen složitý proces rozhodování obyvatel, zda přesídlit nebo ne, i masivní agitace se slibem, že obdrží domy, půdu, na které mohou soukromě hospodářit. Autoři hodnotí přesídlení (které probíhalo od 27. ledna do 10. května 1947) jako ekonomickou emigraci podmíněnou dobovými poměry – nepříznivými životními podmínkami. Přesídlení bylo provedeno na principu dobrovolnosti, ale na základě propagandy a klamavé agitace. Značnou roli hrálo i psychologické hledisko – stěhovaly se celé rodiny, odcházeli sousedé, známí, vezli s sebou svůj movitý majetek, jeli do spřátelené země, v podstatě ne příliš daleko. Těžko v té době optanti mohli vědět, že pro ně nebude možný návrat. Problémy nastaly již po přejetí československo-sovětských hranic a někteří z těch, kteří o návrat usilovali, skončili ve vězeních.

V III. části publikace autoři přinášejí poznatky o nepřipravenosti sovětských orgánů zvládnout přesídlení a o zklamání přesídlenců sovětskou realitou, o životě na Ukrajině i o pokusech o návrat do Československa. Některým se to podařilo v roce 1967, dalším až po rozpadu Sovětského svazu v devadesátých letech, kdy přesídlilo okolo 1200 osob.

Materiálově bohatá publikace shrnuje dosavadní a přináší nové poznatky o osudu poválečné skupiny přesídlenců z Československa do Sovětského svazu v její půlstoleté retrospektivě. Přináší chronologicky zpracovaný pohled na určitý úsek málo známých československo-sovětských dějinných událostí. Čtivě a přehledně zpracovaná problematika zaujme jistě nejen odborníky, ale i širší veřejnost a zřejmě podnítl publikování i dalších poznatků včetně informací memoárového charakteru.

N. Valášková

Zuzana LIZCOVÁ, *Kulturní vztahy mezi ČSSR a SRN v 60. letech 20. století* (= Teritoria, sv. 7), Praha, Dokořán – UK FSV 2012,

190 s., ISBN 978-80-7363-201-4 (Dokořán), ISBN 978-80-87404-13-5 (UK FSV).

Knihy Zuzany Lizcové o roli kultury ve vztazích Československé socialistické republiky a Spolkové republiky Německo v šedesátých letech 20. století zohledňuje rozdílný přístup ke kultuře v socialistickém režimu Československa a liberální demokracii západního Německa. Neopomíná ani vliv dalších aktérů na tyto vztahy – především Sovětského svazu a Německé demokratické republiky. V úvodu autorka píše, že svoji práci považuje za příspěvek k novým kulturním dějinám s tím, že některé její aspekty spadají také do kontextu nových politických dějin a dějin mezinárodních vztahů. K tomu lze podotknout, že politické dějiny jsou poměrně podstatnou součástí této studie (co do počtu stran dokonce převažující). Oblast kultury v mezinárodních vztazích Zuzana Lizcová vnímá jako tzv. měkkou sílu (*soft power* dle klasické definice Josepha S. Nye) a nastoluje zásadní otázku, jakou roli hraje kultura v mezinárodních vztazích. Zcela jednoznačně se přiklání k liberálně-ideologické tradici (vyhraňující se vůči přístupu realistů a neorealistů) a svou práci obhajuje a dokládá relevantnost kulturní politiky jakožto svébytného mezinárodněpolitického faktoru.

Primární výzkum této práce je založen na archivních pramenech. V případě Spolkové republiky jde o materiály z Politického archivu Ministerstva zahraničních věcí SRN (zde především z fondů kulturního oddělení a oddělení pro styky s východními zeměmi), v případě Československa se jedná o akta z Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR (především teritoriálního odboru zaměřeného na Spolkovou republiku a Západní Berlín) a z Národního archivu ČR (v první řadě z fondů „Komunistická strana Československa – Ústřední výbor. Předsednictvo ÚV KSČ 1962–1966“ a „Komunistická strana Československa – Ústřední výbor. Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína

Novotného – II. část“). Dále se práce opírá o rozsáhlý, reprezentativní výběr odborné, především české a německé literatury. Kniha se zabývá rovněž ohlasy vzájemné kulturní výměny v dobovém tisku, a to jak v běžných denících a časopisech, tak v periodikách specializovaných na kulturní scénu. Obraz dokreslují kriticky přebírané výpovědi přímých aktérů (např. Jiřího Hájka a Čestmíra Císaře), převzaté z jejich pamětí a dalších autobiograficky laděných děl (autorka však víceméně nereflektovala memoáry německé strany).

Lizcová pečlivě analyzuje genezi pojmu „kultura“ – jen škoda, že nakládání s tímto pojmem ve druhé polovině 20. století a soudobé trendy nerozebrala stejně detailně jako vývoj v 18. a 19. století. Pojem „zahraniční kulturní politika“ je pak ve srovnání s rozsáhlým výkladem pojmu „kultura“ definován stručněji, spíše jen s ohledem na potřeby této práce. Precizně je v úvodu vymezeno, jaký výsek z rozsáhlého souboru činností, které bývají zahrnovány pod zahraniční kulturní politiku, se autorka rozhodla primárně sledovat. Je jím výměna na poli umění, a to téměř výhradně jen výtvarného umění a filmu (literatura, hudba, divadlo ani tanec sledovány nejsou). Oblast školství a vědecké výměny, přeshraniční spolupráce společenských organizací, programů pro mládež, kontaktů na poli sportu a další autorka záměrně vynechává, aby mohla ve vybraných oblastech provést dostatečně detailní analýzu. Zúžení záběru je v tomto případě naprosto opodstatněné. Ideální by ale bylo, kdyby autorka alespoň zmínila, zda dosavadní poznatky jiných historiků či dalších společenskovědních oborů naznačují, že vývoj i v dalších oblastech byl obdobný jako v oborech sledovaných v této studii.

Po úvodu následuje kapitola rozebírající širší kontext vývoje politiky, společnosti i kultury ČSSR a SRN v šedesátých letech 20. století. Nejdříve je stručně nastíněn vývoj na mezinárodní scéně a poté je pro obě země rozebrán poválečný politický,

společenský a kulturní vývoj (s důrazem na vývoj filmu a výtvarného umění), jejich zahraniční politika obecně a zahraniční kulturní politika zvláště – a to způsobem umožňujícím srovnání. Tato kapitola vychází z poznatků odborné literatury. Jde o přehledné, stručné, a tudíž někdy i dosti zjednodušené podání (místy s drobnými nepřesnostmi). Uznávám, že méně zjednodušeného podání by v tomto případě šlo dosáhnout jen na úkor přehlednosti a čtivosti. Zjednodušené podání obecných rysů ve spojení s detailním vylíčením specifického vztahu mezi zeměmi západního a východního bloku by ale mohlo čtenáře, který se v problematice příliš neorientuje, vést až k mylným zobecňujícím závěrům. Bylo by proto dobré například upozornit na rozdílný přístup ČSSR i SRN ke kulturní výměně se zeměmi „svého“ bloku, se zeměmi antagonistického bloku a s rozvojovými zeměmi třetího světa.

Jádrem práce je třetí kapitola, zabývající se vztahy mezi Československem a západním Německem v šedesátých letech 20. století, a čtvrtá kapitola, detailně zkoumající vzájemnou výměnu na poli filmu a výtvarného umění ve sledovaném období. Obě kapitoly vycházejí převážně z archivních materiálů (čtvrtá kapitola navíc reflektuje dobovou publicistiku) a přinášejí řadu nových poznatků. Ve třetí kapitole je detailně analyzován pohled obou zemí na vzájemné vztahy (čeho chtěli politici dosáhnout, co očekávali, co druhé straně vytýkali...). Je zajímavé přečíst si, jak každá strana vnímala sama sebe a jak druhou stranu, a pak jejich postoje navzájem porovnat. Právě tento komparativní způsob vylíčení přístupu obou stran je třeba zdvihnout jako velkou přednost knihy. Pouze v jednom vedlejším případě tento vyvážený přístup chybí: po nastínění vztahů ČSSR a NDR a jejich vlivu na československou zahraniční politiku bohužel nenásleduje rozbor vztahů mezi SRN a NDR a vysvětlení jejich vlivu na západo-německou zahraniční kulturní politiku.

Tento vliv ovšem rozhodně nebyl zanedbatelný.

Ve čtvrté kapitole se autorka věnuje filmovým festivalům a výstavám i jednotlivým filmům a výtvarným dílům, resp. jejich autorům a autorkám. Zabývá se tu především jejich ohlase, recepcí i interpretací v druhém státě i názory politiků obou států na tuto dílčí část vzájemné kulturní výměny. Zuzana Lizcová zde ukazuje, že se během šedesátých let po počátečním vzájemném poznávání (pro obě strany překvapivě pozitivním) rozvinula v oblasti filmu i výtvarného umění cílá vzájemná výměna, ovšem značně asymetrická ve prospěch Československa (důvodům tohoto nepochopitelně se autorka také podrobně věnuje). Zmíněná výměna byla ale nadále omezoována politickými zásahy či minimálně pokusy o ně a ovšem i technickými obtížemi přeshraničního styku mezi zeměmi znepřátelených mocenských bloků. Kulturní výměna pomáhala odbourávat na obou stranách předsudky a na úrovni běžných mezilidských kontaktů zlepšit vzájemné vztahy. Nedokázala však zlepšit vzájemné vztahy na úrovni tzv. vysoké politiky.

V závěru práce autorka shrnuje poznatky o posunu ve vzájemných vztazích Československa a Spolkové republiky během šedesátých let 20. století a rozebírá specifika kulturní interakce obou zemí. Na základě toho dokládá, proč považuje za správné chápat kulturu jako svébytný a relevantní faktor v mezinárodních vztazích. Následuje seznam použitých pramenů a literatury, shrnutí v anglickém jazyce a jmenný rejstřík. Kniha je velmi čtivá a přehledně uspořádaná. Jedinečnost této práce spočívá v tom, že ve všech svých částech umožňuje komparaci dění a postojů v Československu a Spolkové republice Německo – v obecné rovině nabízí srovnání všeobecného politického, společenského a kulturního vývoje obou států, detailně pak analyzuje a srovnává přístup obou stran ke vzájemným kulturním vztahům. Je to navíc typ dějepisné studie, kterou lze

k četbě doporučit i politologům či kunsthistorikům, neboť tázání se po roli kultury v mezinárodních vztazích přesahuje hranice „pouhé“ historiografie.

P. Matějů

Piotr BILIŃSKI, *Stanisław Kutrzeba (1876–1946). Biografia naukowa i polityczna*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2011, 236 s., ISBN 978-83-233-3125-0.

Málokterého z krakovských univerzitních profesorů první poloviny 20. století si tamní vědecká obec připomíná tak vřele jako právního historika Stanisława Kutrzebu. Nejde jen o generace žáků jeho žáků (polská věda v tomto ohledu vykazuje větší kontinuitu než česká), ale také o představitele zcela odlišných oborů, kteří v něm vidí především jednoho z nejvýznačnějších organizátorů polské vědy po znovuzískání samostatnosti a osobu veřejně činnou. Po sborníku vydaném k padesátému výročí jeho úmrtí se Kutrzeba nyní dočkal rovněž samostatné biografie. P. Biliński, mimořádný profesor Kutrzebovy almae matris, je dnes již renomovaným autorem tří monografií o osobnostech krakovské vědy a kultury, konkrétně o historících Władysławu Konopczyńském a Feliksi Koneczném, resp. o zemanské rodině Moszyńských (ČČH 98, 2000, s. 898–899; ČČH 102, 2004, s. 167–168; ČČH 105, 2007, s. 979–980). Jeho poslední kniha ale vzhledem k mimořádnému postavení hlavního hrdiny představuje dosud nejsložitější zadání. Jak naznačuje podtitul, autor se soustředil na vědeckou kariéru a politickou angažovanost protagonisty monografie; Kutrzebovo rozsáhlé vědecké dílo je zmiňováno pouze v tomto kontextu a jeho podrobný rozbor a hodnocení nadále čeká na zpracování.

Rozvržení monografie je klasické: šest hlavních kapitol je řazeno víceméně chronologicky a teprve tam, kde se Kutrzebova kariéra začíná větvit, dochází také ke složi-

tějším členění textu do dalších podkapitol. Děství budoucího právního historika, pocházejícího ze solidních měšťanských poměrů, nevykazovalo větší osudové zvraty. Podobně i studium na krakovské univerzitě a následující kariéra, rozprostřená mezi historickou a právní vědou. Po promoci se Kutrzeba účastnil výzkumných prací ve vatikánském archivu a v Paříži, po návratu do Krakova dělil svou působnost mezi tamní archiv a univerzitu a intenzivně publikoval v oblasti hospodářských a právních dějin. Jeho práce, zejména první svazek životního díla *Historia ustroju Polski w zarysie*. Korona (1905), vzbudily širší ohlas; v Praze jej tehdy mimořádně oceňoval profesor právnické fakulty české univerzity Karel Kadlec, který také prosadil jeho volbu zahraničním členem České akademie věd a umění (ČAVU). V roce 1912 se Kutrzebovi podařilo získat plné existenční zajištění díky jmenování řádným profesorem. Od tohoto bodu už by byla mohla jeho kariéra nevzrušeně pokračovat – jak říkají polští kolegové – „až do płyty grobowej“. Záhy ale přišla světová válka a snahy o obnovení samostatného polského státu, do nichž se Kutrzeba zapojil intenzivní publicistickou činností. Ta jej postupně svedla dohromady s národně-demokratickým hnutím Romana Dmowského, aniž by se ovšem Kutrzeba vzdal řady odlišných názorů a jejich veřejné prezentace. Později se sblížil s představiteli křesťanské demokracie a na konci meziválečného období s opozičním hnutím „Front Morges“.

Role experta v rámci poválečných mírových jednání polské delegace v Paříži představuje první vyvrcholení Kutrzebovy veřejné činnosti; v této souvislosti se také angažoval v revindikaci polských archiválií, knih a uměleckých děl z Rakouska a Německa (s. 69). Svého druhu epilogem jeho činnosti v průběhu poválečných diplomatických jednání byla polsko-československá rokovaní v Praze v roce 1925, tedy v době vzájemného sblížení obou zemí, jichž se Kutrzeba zúčastnil jako vedoucí polské delegace.

V meziválečném období Kutrzebovu pedagogickou činnost postupně zastínila činnost organizační, a to nejen v rámci Jagellonské univerzity (byl rektorem ve složitých podmínkách akademického roku 1932/1933, kdy se sanační vládě přes rozhodný odpor profesorských sborů podařilo prosadit nový zákon o vysokých školách). V roce 1926 byl Kutrzeba zvolen generálním sekretářem nejvýznamnější vědecké organizace v zemi, Polské Akademie Umjetności (PAU), sídlící od svého založení na počátku sedmdesátých let 19. století v Krakově. Na tomto postu se natolik osvědčil, že do něj byl opakovaně obsazován v dalších volbách. Jeho zásluhou byla především konsolidace ekonomické situace akademie, zvláště správy značného pozemkového vlastnictví a jeho efektivního využití. Po této zkušenosti byl v roce 1939 zcela jednoznačně zvolen předsedou PAU, jež byla ovšem po okupaci Polska oficiálně zrušena. Kutrzeba pak za války řídil její paralelní, podzemní existenci.

Krátká, ale intenzivní poválečná Kutrzebova veřejná činnost je v Bilińského monografii interpretována podstatně méně pozitivně než v dosavadní literatuře. Kompromisní postoje vůči novým mocenským strukturám a zejména přijetí účasti v moskevských jednáních, vedoucích k vytvoření Vlády národní jednoty, vidí autor jako výsledek politické naivity, byť byly z Kutrzebovy strany zjevně vedeny v dobré víře. Přes tento kritický postoj autor čtenáře vcelku nenechává na pochybách, že hlavní hrdina knihy v životních zkouškách „krátkého století“ celkově až na drobnosti obstál.

Jak je u Bilińského prací obvyklé, je i monografie o Stanisławu Kutrzebovi dobře podložena archivním výzkumem, včetně využití pramenů nacházejících se dosud v soukromých rukou. Oproti autorovým starším pracím je kniha psána o něco uměřenějším stylem: z textu jsou méně patrné jeho osobní sympatie a antipatie, často také dává zaznít protichůdným

dobovým svědectvím a ponechává konečný úsudek na čtenáři.

Kutrzebovy osudy do značné míry vybízejí ke srovnání s jeho českými předchůdci a současníky. Týká se to např. působnosti historiků práva ve vedení archivů, jež byla v polském případě ještě intenzivnější než v českém a zahrnovala osobnosti patřící k naprostým špičkám kul-

turního, vědeckého a politického života (O. Balzer, M. Bobrzyński, B. Ulanowski, v českém případě J. Čelakovský), nebo angažování vědců v poválečných mírových jednáních. Zajímavé by rovněž mohlo být podrobnější srovnání s válečnými osudy prezidenta ČAVU Josefa Šusty.

M. Ďurčanský

Činnost Česko-německé komise historiků v roce 2011

MILOŠ ŘEZNÍK

Česko-německá komise historiků spojila v roce 2011 svoji rutinní práci s několika výhledy na částečné změny ve formách její činnosti, které se během doby staly předmětem reflexe a diskusí.¹ Pokud se týká „běžné“ agendy a činnosti, byla také v roce 2011 uspořádána společná trojstranná (česko-německo-slovenská) konference, zasedání komise a udělení krátkodobých badatelských stipendií. Rozvinuly se práce na společných učebních materiálech.

Konference „Majetkové režimy a majetkové konflikty ve 20. století: Československo a Německo v mezinárodním kontextu“ se uskutečnila od 28. do 30. října 2011 v durynském Eisenachu a byla věnována majetkovým otázkám v dějinách 20. století v souvislostech mezinárodních vztahů, rozpadu a vzniku státních útvarů, okupací, územních anexí, nucených přesunů obyvatelstva a politických či systémových převratů. Programovými garanty konference byli Jiří Pešek z české, Dieter Gosewinkel z německé a Roman Holec ze slovenské strany. Jednání se přitom zdaleka nesoustředilo jen na „traumatické“ a příležitostně medializované či politizované problémy z česko-německých vztahů, i když ty v programu jistě nehrály jen marginální roli. Mnohem více šlo o to rozšířit pozornost přinejmenším na celé 20. století, různé politické a dobové kontexty a v neposlední řadě i na aspekty komparativní, přinejmenším ve středoevropském rámci.²

První dvě sekce konference se tak věnovaly majetkovým konfliktům po první světové válce jednak na příkladu Československa, jednak v mezinárodní srovnávací perspektivě.

1 K obecným trendům vývoje a okolností práce komise za poslední desetiletí viz zpráva o činnosti za předcházející rok v ČČH 109, 2011, s. 607–612.

2 Obsáhlejší zpráva Pavly Šimkové o konferenci viz H-Soz-u-Kult, 28. 2. 2012, <http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/tagungsberichte/id=4141> (náhled 29. 3. 2012).

Po úvodním referátu Antonie Doležalové (Praha) o problémech spojených s interpretací motivací a dopadů majetkových změn se Eduard Kubů a Jiří Šouša (Praha/Plzeň) věnovali československé nostrifikaci, kterou vzhledem k její komplexnosti interpretovali jako svého druhu ekonomickou a společenskou transformaci v souvislosti s ekonomicko-politickými opatřeními národního státu. Roman Holec (Bratislava) ve svém referátu pojednal o majetkových otázkách a maďarské menšině v Československu jak v kontextu nostrifikace (mj. podíl bankovního kapitálu), tak i v souvislosti s pozemkovou reformou, která se dotkla dosavadní velkostatkářské držby uherské aristokracie. Jan Kuklík (Praha) ve své obsáhlejší přednášce předložil k diskusi aktuální badatelské a interpretační problémy týkající se vlastnictví a majetkových konfliktů v československo-německých vztazích ve 20. století. Komparativní kontext k československému vývoji nabídly referáty Dietmara Müllera (Lipsko) a Christiane Kohser-Spohnové (Berlín). Müller představil svoje výzkumy právních regulací pozemkového vlastnictví v meziválečném a těsně poválečném Polsku, Rumunsku a Jugoslávii, přičemž svoji pozornost zaměřil na pozemkové reformy a jejich souvislost jednak s národnostní strukturou, jednak s vývojem pojetí státnosti. V tomto kontextu upozornil na konceptuální kontinuity mezi meziválečnými a raně poválečnými komunistickými opatřeními. Kohser-Spohnová se věnovala vlastnickým vztahům a vykázání tzv. Staroněmců z Alasky po jeho připojení k Francii v důsledku první světové války. Ota Konrád (Praha) obrátil pozornost k roli majetkových otázek v československo-rakouských bilaterálních vztazích mezi válkami.

Další dva bloky byly věnovány řízeným přeměnám vlastnických vztahů za druhé světové války. Jaromír Balcar (Brémy) analyzoval cesty, jimiž za protektorátu pronikal německý kapitál do průmyslu v českých zemích. Soustředil se přitom na příklad Pražské železářské společnosti a německých investic. Jörg Osterloh (Frankfurt nad Mohanem) se zabýval majetkovými dopady arizace a germanizace židovského a českého majetku v Sudetech za německé okupace a věnoval přitom pozornost skupinám osob, které se na tomto procesu podílely. Michal Schvarc a Ludovít Hallon (Bratislava) tematizovali formy expanze německého kapitálu ve slovenském státě. Eduard Nižňanský (Bratislava) se následně pokusil o komparativní pohled na arizaci v Protektorátě Čechy a Morava, na Slovensku a v Maďarsku, zatímco Nenno Nietzel (Bochum) představil problémy arizace a poválečné restituice v Německu.

V bloku věnovaném nuceným přesunům, konfiskacím, přerozdělením majetku a znárodnění byla opět kombinována tematicky československá a širší komparativní perspektiva. Ludovít Hallon v úvodním příspěvku komentoval základní otázky majetkových změn v Československu po roce 1945. Dieter Gosewinkel (Berlín) a Matěj Spurný (Praha) analyzovali vzájemné souvislosti mezi státním občanstvím, vlastnickými právy a vyvlastněním v Československu, přičemž se pokusili o srovnání situace a procesů po první a po druhé světové válce. Zejména pro situaci po druhé světové válce postulovali zohlednění vzájemné souvislosti mezi otázkami vlastnictví na jedné straně a dlouhodobým vývojem pojetí státního občanství od individuálních práv k nástroji státní politiky na straně druhé. David Gerlach (Jersey City, NJ) zprostředkoval srovnávací pohled na majetkové konfiskace a znárodnění v poválečném Československu, Polsku a sovětské okupační zóně, resp. NDR. Hildegard Schmollerová (Vídeň/Praha) na příkladě znárodnění průmyslových společností v Rakousku zpochybnila paušální soud o nutné neúspěšnosti státních podniků v porovnání se soukromým sektorem – poukázala přitom na fakt, že až do osmdesátých let lze ekonomické fungování rakouského státního sektoru v průmyslu považovat za úspěšné. Wouter Veraart (Amsterdam) obrátil pozornost věnovanou hlubokým majetkovým změnám a vyvlastněním k paralelám mezi „východní“ a západní Evropou a otázkám traktování

tzv. nepřátelského majetku. Učinil tak – mimochodem v dlouhodobém průřezu od první světové války – na příkladě ústecké podnikatelské rodiny Schichtů, jež po roce 1945 čelila nejen odsunu a vyvlastnění v Československu, ale i obsazení jejich nizozemského majetku jakožto nepřátelského ze strany západních spojenců a následné konfiskaci ze strany nizozemské vlády.

Na závěr konference nabídl Tomáš Jelínek (Praha) chronologické prodloužení perspektivy do posledních desetiletí, když přiblížil hlavní etapy, rozhodnutí a problémy spojené s odškodňováním československých obětí národního socialismu po roce 1989.

Eisenašská konference tak po více letech soustředění se na kulturněhistorická témata a témata spojená s kulturou či politikou dějin nabídla opět „reálně-historickou“ optiku. V diskusích se znovu projevila potřeba zakotvení tradičních či „traumatických“ témat česko-německých vztahů v širším, přinejmenším evropském srovnání, přičemž by se tato srovnání ani ve vztahu k období let 1945–1989 neměla uzavírat komparaci napříč hranicemi politických systémů a mocenských bloků. Také v tomto smyslu konference plně navázala jak na některé oživené debaty posledních dvou dekad, k nimž nabídla historicky analyzující perspektivu, tak i na metodické trendy posledních let a aktuální diskuse v komisi.

Jako v předchozích letech navázalo bezprostředně na konferenční program i neveřejné pracovní zasedání komise. To se zabývalo výhledem další činnosti, zejména pokud se týká jejích forem. Bylo rozhodnuto do budoucna upustit od konání každoročních vědeckých konferencí, které by se napříště měly uskutečnit jednou za dva roky. V mezidobích by měly být nabízeny alternativní formy, které by oslovovaly další části odborné i mimooborové veřejnosti a propůjčily aktivitám komise větší variabilitu. Tím se komise rozhodla reagovat na určitou rutinizaci její činnosti v posledním desetiletí a v návaznosti na to rozšířit směry svého působení. Z tohoto důvodu bylo pro rok 2012 naplánováno doktorandské kolokvium, které se uskutečnilo v říjnu v Bratislavě a v němž doktorandi ze všech tří zúčastněných zemí, především však – pokud se týká české a německé strany – držitelé badatelských stipendií komise mohli představit a diskutovat své disertační projekty. Jelikož se pak v tomto roce (2013) má komise na delším plenárním zasedání v České republice spolu s přízvanými experty věnovat obsáhlé diskusi nad připravovanými učebními materiály, plánuje se uskutečnění nejbližší další konference tentokrát až na rok 2014 v Německu.

Mnohem výrazněji než v předcházejícím období pokročila příprava zmíněné dějepisné pracovní pomůcky. Dohodnut byl její formát a obsahové zaměření. Chronologicky se má učební materiál soustředit na období od první světové války pravděpodobně až do začátku 21. století, avšak s rozsáhlou úvodní částí věnovanou obecným vývojovým rysům a problémům i některým konkrétním historickým reáliím století předcházejícího. Tím se má jednak umožnit porozumění problémům moderní doby a jejich historickým kořenům, jednak se má předejít zkreslující představě o první světové válce jako „velkém třesku“ na počátku traumatických problémů, jak je někdy hlavně mediálně představována. Od počátku panuje shoda v tom, že materiál bude především exemplifikovat základní rysy obecných dějin na českém a německém vývoji a v tomto kontextu také tematizovat česko-německé vztahy na všech úrovních, to znamená, že se nebude jednat o učebnici orientující se na zúženou perspektivu česko-německých vztahů ani v českých zemích, ani bilaterálně. Pomůcka by měla být alternativní nabídkou pro školy zejména v příhraničních regionech České republiky, Bavorska a Saska. Bylo však upuštěno od jejího striktního charakteru učebnice jednak vzhledem k tomu, že by její současné kurikulární sladění

s výukovými plány v ČR, Bavorsku a Sasku naráželo na mimořádné potíže, jednak proto, že je plánovaný charakter otevřeného učebního materiálu vhodnější k flexibilnímu použití a zapojení do výuky jak ze strany škol a učitelů, tak i ze strany žáků. Dává to i mnohem rozmanitější možnosti pro její obsahové utváření včetně rozsáhlých obrazových a pramených příloh, které se v přímé korespondenci s výkladovými texty mají stát vlastním pracovním materiálem.

Příprava jednotlivých kapitol (resp. zatím jejich výkladově textových částí) je svěřena vždy jednomu z autorů, následuje komentář ze strany dohodnutého lektora z autorského kolektivu³ a ze strany přizvaného didaktika. Touto formou proběhla během roku příprava „pilotní“ kapitoly o 19. století, která byla po zmíněných dalších fázích intenzivně diskutována na pracovním zasedání v Mnichově v prosinci 2011. Tato diskuse měla na vstupním příkladě přispět ke konečnému vyjasnění koncepčních i formálních otázek. Následně probíhá výběr doprovodných a pracovních pramených materiálů. Během roku 2012 byla zahájena obdobná příprava dalších kapitol, takže se v roce 2013 pokročilým prototypem materiálu bude moci zabývat celá komise historiků.

Komise také v roce 2011 udílela badatelská stipendia určená k přípravě disertačních prací. Na české straně se na stipendiu finančně podílí Ministerstvo zahraničních věcí a Česko-německý fond budoucnosti. Stipendium na krátkodobé, jedno- až dvouměsíční pobyty v německých knihovnách, archivech, univerzitách či výzkumných institucích bylo uděleno třem uchazečům s pokročilými badatelskými projekty a bylo využito k financování výzkumných pobytů v Berlíně a Freiburgu. V rámci dotčených projektů se Tomáš Renner věnuje předpokladům a příčinám studentského protestního hnutí v SRN v šedesátých letech 20. století, Vítězslav Sommer se zabývá rezistencí v socialistické diktatuře s důrazem na sociálně-historické studium projevů odporu ve společnosti, a Václav Šmidrkal analyzuje vzájemné vztahy a obrazy druhého mezi lidovými armádami NDR a Československa kolem roku 1968.⁴

Významnou publikační aktivitou bylo dokončení a zveřejnění česko-slovenské verze sborníku Československo a dva německé státy, vycházející z dřívější konference komise.

3 Konstituování pracovní skupiny bylo dohodnuto v roce 2010 a její složení bylo: Zdeněk Beneš, Edita Ivaničková, Viliam Kratochvíl, Miloš Rezník, Martin Schulze Wessel, Volker Zimmermann, tajemnice Daria Sambuk, didaktický poradce Stefan Stadler.

4 Německá sekce komise udělila pro pobyt v České republice stipendia následujícím badatelům (téma; navštívené instituce): Martin Modlinger („Approaching Something that Repels: The Terezin Ghetto Artists in History and Literature“; bádání v Terezíně a Praze – Židovské muzeum, Národní archiv); Monika Senghaasová („Sozialpolitik und kollektive Identitäten in der Habsburgermonarchie“; Národní knihovna, Všeodborový archiv, Národní archiv Praha); Lukas Storch („Zwischen Böhmen und dem Reich: Die „Herrschaft“ Asch und das Problem ihrer politischen Integration 1736–1775/1865“; Národní archiv, Národní knihovna Praha); Martina Tomancová („Tschechische Briefsteller in der Zeit der nationalen Wiedergeburt / Entwicklung der tschechischen Sprache in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts“; Umělecko-průmyslové muzeum, Ústřední knihovna Pedagogické fakulty UK Praha, Národní knihovna Praha, Vědecká knihovna Olomouc); Anke Zimmermannová („Jüdische Künstlerpersönlichkeiten in Böhmen und Mähren nach 1945“; bádání v Českých Budějovicích, Třebíči a Praze).

Editory sborníku byli Christoph Buchheim, Edita Ivaničková, Kristina Kaiserová a Volker Zimmermann.⁵ Německá verze vyšla v předcházejícím roce.⁶ V pokročilém stadiu příprav jsou další publikace komise.

5 Christoph BUCHHEIM et al., *Československo a dva německé státy*, Ústí nad Labem 2011.

6 Christoph BUCHHEIM – Edita IVANIČKOVÁ – Kristina KAISEROVÁ – Volker ZIMMERMANN (eds.), *Die Tschechoslowakei und die beiden deutschen Staaten*, Essen 2010 [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission, Bd. 10].

Nekrology

Vilém Herold (15. 9. 1933 – 10. 9. 2012)

Všichni máme s osudem smlouvu. Zprvu neurčitou, ta se však během času konkretizuje a posléze zpravidla nabývá pevných a svým způsobem více či méně předpokládaných forem, aby ovšem jindy došlo k jejímu náhlému vypovězení. U Viléma Herolda šlo o první z obou modelů. Ale i když tomu tak bylo, přesto to všechny kolem zaskočilo a zasáhlo na citlivém místě. Neboť jestliže skoro každý má – ať volky či nevolky – osoby, které „nemusí“, u Viléma Herolda si to neumím představit. Málodky se najde člověk tak vstřícné a konzenzuální povahy, i když vlastně paradoxně šlo tu o muže, který uměl jít za svým cílem tak soustavně a trpělivě jako málokdo. Mluvím-li o jeho cíli, musím se hned opravit. Nešlo tu nikdy o cíl osobní, ale o takový, jehož dosažení mělo sloužit. Být na prospěch. Lidem, ale především oborům, k nimž měl Vilém Herold blízko. A dostalo se mu i daru, že vystihl pravý okamžik a vykonal dílo, které přetrvává. Ve vlastní vědě, ale zejména také dnes takřka zapomenutou či zapomínanou práci organizační a koncepční. Zapomínanou i proto, že to nebyl muž mnoha slov, ale muž činu. Mohu o tom opravdu něco vypovědět, neboť jsme si stáli blízko neuvěřitelných šedesát let. A to i tehdy, když jsme se třeba i dlouhé měsíce nevidali. A přesto: když jsme se potkali, jako bychom se byli včera rozloučili. Je ale třeba přejít k stručné faktografii, která ovšem je jen odleskem jeho osobnosti. Tedy:

Vilém Herold se narodil 15. září 1933 v Kraslicích, městě hudby, či spíše hudebních nástrojů. A hudba se mu stala celoživotní láskou a umím si představit, že mu pomáhala vyrovnávat se s nejrůznějšími ústrky, s nimiž se musel zejména v sedmdesátých a první polovině osmdesátých let střetávat a kdy mu dodávalo sil i jeho rodinné zázemí.

Jako tisíce jiných musela Heroldova rodina opustit po Mnichovu Vilémovo rodné město, aby se jeho další život utvářel v Praze. Tu vystudoval gymnázium a zejména absolvoval v letech 1951–1956 archivní studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, v ja-

kési doslova oáze spolupráce a slušnosti v dobách komunistické turbulence. Byla to velká zásluha profesora Václava Vojtíška, ale i jeho pokračovatele Zdeňka Fialy. A bylo-li zmíněno Vojtíškovy jméno, je takřka pochopitelné, že tématem Heroldovy diplomní práce se stala problematika diplomatiky městských knih. Jeho zpracování nejstarší městské knihy lounské patřilo k těm příkladným a dodnes patří v tištěné formě (ve Sborníku archivních prací 21, 1961, s. 32–92) k důležitým pracím z oboru. Tato prvotní orientace jej přivedla již za studií na několik let (1952–1958) do Archivu hlavního města Prahy. Nicméně byla to pouze přestupní stanice, než přešel do Filosofického ústavu tehdejší AV ČR (pod různými variantami jeho označení), kde prošel řadou funkcí. Od odborného pracovníka přes knihovníka, čímž byl odsunut na vedlejší kolej, aby se pak přece jen od konce sedmdesátých let prosadil jako odborný i vědecký pracovník.

Ale i tu znamenal listopad 1989 zlom a Herold vystupuje ze stínu. Volbou se stává v roce 1990 členem prezidia ČSAV, o tři roky později členem předsednictva Akademické rady zodpovědným za oblast humanitních a sociálně-ekonomických věd. V této funkci mnoho učinil pro jejich transformaci i nastoupení nových cest, jak to dodnes vynikajícím způsobem dokazuje jak obnovený Český historický ústav v Římě, tak Centrum mediévistických studií. Ale z Heroldovy práce profitovalo rovněž jeho domovské pracoviště, Filosofický ústav. Tu zastával různé důležité funkce, z nichž mu zejména leželo na srdci oddělení dějin starší české a evropské filozofie. V této souvislosti a ovšem i na základě svých prací se stává jednak reprezentantem AV v nejrůznějších mezinárodních koordináčních orgánech, ale zejména v důsledku svých prací, které došly uznání, i řady vědeckých společností či redakčních rad filozofické mediévistiky. Vzpomínám zejména na obroční konferenci Thomas-Institutu univerzity v Kolíně nad Rýnem, kde častěji vystupoval, a v jehož *Miscellaneích* publikoval.

Nicméně nejtrvalejším vkladem Viléma Herolda do jeho oboru byla jeho vlastní vědecká práce, která se již od počátku jeho činnosti koncentrovala na filozofii rané české reformace, i když ani problémy obecné filozofické mediévistiky mu nebyly cizí (stačí zmínit jím redigovaný sborník, věnovaný Anselmu Velikému). Výčet těchto studií by mohl svou délkou i unavovat, byť by dal představu o rozmanitosti, ale přesto značné sevřenosti a vzájemné provázanosti témat, která v nich byla probírána. Lze jej ostatně nalézt v různých bibliografických pomůckách. A tak je třeba zmínit jen několik klíčových jmen osobností, které se přednostně stávaly předmětem Heroldova zájmu. V prvé řadě to byl Viklef, jehož vztahu k pražské univerzitě věnoval vedle řady rozprav i ceněnou obsáhlou knihu (1985). Ale setkáváme se tu samozřejmě i s Milíčcem z Kroměříže, Stanislavem ze Znojma, Jeronýmem Pražským a opětovaně pochopitelně i s Husem samotným. A to nejen v rozpravách, ale i edičně, kdy zpřístupnil řadu dotud nevydaných, ale přesto důležitých textů (některé byly, když je opustil, teprve v přípravě a tak doufáme, že Heroldovi žáci je budou moci dovést do publikovatelného konce; bylo by to nejlepším naplněním jeho odkazu). Co je však třeba ještě zdůraznit: Většina jeho statí je tištěna nejen cizojazyčně, ale nezřídka v prestižních časopisech i sbornících (často se tohoto obratu zneužívá, v tomto kontextu to ale platí doslova bez výjimky), a tím se dostávalo zahraničním odborníkům informací opravdu z první ruky – a to z první ruky neobyčejně poučené.

Atak nemoci z léta roku 2012 nevěstil nic dobrého. Přesto jsme po krátkodobém zlepšení doufali doslova v zázrak. Ten se ale nekonal a tak se 10. září uzavřel život skromného, čínorodého a všem přátelského člověka i erudovaného vědce. A mnozí – nejen z těch, kteří mu byli nablízku po desetiletí, ale i z těch mladších – v něm ztratili blízkého přítele. Utržená rána se jen tak nezacelí.

Jen slabou útěchou nám může být, že mohl ještě vzít do ruky velké dílo, které v české literatuře dosud chybělo, totiž druhý dvousvazkový díl kolektivních Dějin politického myšlení, věnovaný středověku. Patřil nejen k jeho iniciátorům, ale věnoval mu současně i velkou pozornost autorskou a spoluredaktorskou. Českou kulturní veřejnost tak na prahu svého bolestného odchodu z tohoto světa obdaroval dalším dílem trvalé hodnoty.

Ivan Hlaváček

*Výběrová bibliografie Doc. PhDr. Viléma Herolda, CSc. od roku 1999
(s doplňky od roku 1990)*

Výběrová bibliografie prací Viléma Herolda vydaných do roku 1998 byla uveřejněna v Lexikonu současných českých historiků. Uspoř. Jaroslav Pánek a Petr Vorel. Praha, Historický ústav AV ČR 1999, s. 93.

- Středověká filozofie a podmínky rozvoje vědy. (Pozdně antické předpoklady a vývoj do 12. století). Práce z dějin přírodních věd 26, 1991, s. 27–44.
- The European Dimension of St. Anselm's Thinking. Proceedings of the Conference Organized by the Anselm-Society and the Institute of Philosophy of Academy of Sciences of the Czech Republic. Ed. Josef Zumr – Vilém Herold. Praha, Filosofický ústav 1993. 186 s.
- Viklef jako reformátor (filozofická dimenze). In: Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Ed. Jan Lášek. Praha, Česká křesťanská akademie 1995, s. 43–50.
- Der Streit zwischen Hieronymus von Prag und Johann Gerson – eine spätmittelalterliche Diskussion mit tragischen Folgen. In: Sociétés et Église. (Textes et discussions dans les universités de l'Europe centrale pendant le moyen âge tardif). Actes du Congrès de Cracovie. Ed. Sophie Wlodek. Turnhout, Brepols 1995, s. 77–89.
- Platonic Ideas and „Hussite“ Philosophy. In: The Bohemian Reformation and Religious Practice 1. Papers from the XVIIth World Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Ed. David R. Holeton. Praha, Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library 1996, s. 13–17.
- Vilém Herold – Pavel Spunar, L'Université de Prague et la rôle des disputations de quolibet à sa faculté des Arts à la fin du 14e et au début du 15e siècle. In: Compte rendu. Soixante-neuvième session annuelle du Comité. Bruxelles, Secrétariat administratif de l'UAI, Palais des Académies 1996, s. 27–39.
- Platonismus. In: Velký sociologický slovník. Praha, Karolinum 1996, s. 772–775.
- České historické výzkumy v Římě. Akademický bulletin AV ČR 1996, č. 12, s. 6.
- Platonismus und Neuplatonismus in der mittelalterlichen Philosophie in Böhmen. Die Ideenlehre bei Johann Wyclif und an der Prager Universität. In: Greek Philosophical Tradition and Czech Thought. Praha, Press Office of the Greek Embassy in Prague 1997, s. 73–88, 157–171.
- Der christliche Neuplatonismus und die emendatio rerum humanarum. In: Comenius's General Consultation as Instauratio magna rerum humanarum. (Section 6). Ed. Martin Steiner. Praha, Karolinum 1998, s. 154–158.
- Filosofie na pražské univerzitě předhusitské doby: Schola Aristotelis nebo Platonis divinissimi? Filosofický časopis 47, 1999, č. 1, s. 5–14.
- K životnímu jubileu Milana Mráze. Filosofický časopis 47, 1999, č. 1, s. 157–160.
- The University of Paris and the Foundations of the Bohemian Reformation. In:

- The Bohemian Reformation and Religious Practice. Vol. 3. Papers from the XIXth World Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Bratislava 1998. Ed. Zdeněk V. David – David R. Holeton. Praha, Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library 2000, s. 15–24.
- Hus a Wyclif. Srovnání dvou traktátů De ecclesia. In: Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15.–18. prosince 1999. Ed. Miloš Drda – František J. Holeček – Zdeněk Vybíral. Ústí nad Labem, Albis international 2001, s. 129–154.
 - Philosophische Grundlagen der Eschatologie im Hussitismus. In: Ende und Vollendung. Eschatologische Perspektiven im Mittelalter. Ed. Jan A. Aertsen – Martin Pickavé. Berlin, Walter de Gruyter 2001, s. 735–744.
 - Die neue Bewertung der Schrift De Ecclesia des Johannes Hus. In: Ökumenismus im Wandel. Ed. Johann Marte – Gerhard Wilflinger. Wien, Verlagsanstalt Tyrolia 2001, s. 179–192.
 - Jan Hus – a Heretic, a Saint, or a Reformer? Kosmas. Czechoslovak and Central European Journal 15, 2001, č. 1, s. 1–15.
 - Husovo „Pravda konečně vysvobodí“ a kostnický koncil. In: Rozjímání vpřed i vzad. Karlu Kosíkovi k pětasedmdesátinám. Ed. Irena Šnebergová – Václav Tomek – Josef Zmr. Praha, Filosofia 2001, s. 147–172.
 - Wyclif's Ecclesiology and its Prague Context. In: The Bohemian Reformation and Religious Practice. Vol. 4. Papers from the IV. International Symposium on The Bohemian Reformation and Religious Practice under the auspices of The Philosophical Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic held at Vila Lanna, Prague 26–28 June 2000. Ed. Zdeněk V. David – David R. Holeton. Praha, Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library 2002, s. 15–30.
 - Rané filozofické spisy M. Prokopa z Plzně. In: Bene scripsisti... Filosofie od středověku k novověku. Sborník k sedmdesátinám Stanislava Sousedíka. Ed. Jiří Beneš – Petr Glombíček – Vladimír Urbánek. Praha, Filosofia 2002, s. 65–86.
 - Jan Hus – a Heretic, a Saint, or a Reformer? Communio viatorum. A theological journal 45, 2003, č. 1, s. 5–23.
 - Baroko v Itálii – baroko v Čechách. = Barocco in Italia – Barocco in Boemia. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem. Sborník příspěvků z italsko-českého symposia Barocco in Italia, Barocco in Boemia, uomini, idee, forme d'arte a confronto, Praha, Karolinum a vila Lanna 19.-21. dubna 1999. Uspoř. Vilém Herold – Jaroslav Pánek. Praha, Filosofia 2003. 622 s.
 - Vilém Herold – Jaroslav Pánek, Česko-italské setkání nad výzkumem baroka. (Slovo úvodem). = The Czech-Italian Forum on Baroque Research. (Introduction). In: Baroko v Itálii – baroko v Čechách. = Barocco in Italia, Barocco in Boemia. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem. Uspoř. Vilém Herold – Jaroslav Pánek. Praha, Filosofia 2003, s. 11–39, s. 25–40.
 - Štěpán of Pálec and the Archetypal World of Ideas. In: The Bohemian Reformation and Religious Practice. Vol. 5. Part 1. Papers from the Fifth International Symposium on The Bohemian Reformation and Religious Practice held at Vila Lanna, Prague 19–22 June 2002. Ed. Zdeněk V. David – David R. Holeton. Praha, Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library 2004, s. 77–87.
 - Vilém Herold – Werner Korthaase, Der Friedensplan des böhmischen Königs Georg von Podiebrad und die Friedenspläne des Johann Amos Comenius. In: Comenius und

- der Weltfriede. – Comenius and World Peace. Ed. Werner Korthaase – Sigurd Hauff – Andreas Fritsch. Berlin, Deutsche Comenius-Gesellschaft 2005, s. 367–376.
- Hus's Statement 'Truth will Finally Liberate' and the Council of Constance. In: *Il Pensiero di Jan Amos Comenius nella società contemporanea*. Ed. Claudio Stroppa. Pavia, Fondazione Jan Amos Comenius 2005, s. 111–125.
 - Karel IV. a Aristotelův spis *Politika*. Několik poznámek. In: *Humanitní vědy dnes a zítra*. Ed. David Krámský. Liberec, Nakladatelství Bor 2007, s. 167–182.
 - Vojtěch Raňkův z Ježova a česká reformace. In: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Sv. 1. Uspoř. Jiří Mikulec – Miloslav Polívka. Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky 2007, s. 82–86.
 - Proč se dnes zabývat antickou a středověkou filosofií? *Aithér* 1, 2009, č. 1, s. 77–80.
 - Vojtěch Raňkův of Ježov (Adalbertus Rankonis de Ericinio) and the Bohemian Reformation. In: *The Bohemian Reformation and Religious Practice Vol. 7*. Ed. Zdeněk V. David – David R. Holeton. Praha, *Filosofia* 2009, s. 72–79. (= *Filosofický časopis* 57, 2009, Suppl. 1)
 - Vilém Herold – Ota Pavlíček, Jerome of Prague. In: *Encyclopedia of Medieval Philosophy. Philosophy between 500 and 1600*. Ed.: Henrik Lagerlund. Berlin, Springer 2010, s. 584–587.
 - Na okraj Komentáře Jenka Václavova z Prahy k Aristotelově *Politice* z roku 1375. *Aithér* 2, 2010, č. 3, s. 186–205.
 - Odešel Milan Mráz (20. 2. 1939 – 14. 12. 2010). *Filosofický časopis* 59, 2011, č. 1, s. 131–135.
 - Politické myšlení raného křesťanství a středověku. Ed. Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček. Praha, OIKOYMENH 2011. 647 s. (= *Dějiny politického myšlení*. 2/1)
 - Politické myšlení pozdního středověku a reformace. Ed. Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček. Praha, OIKOYMENH 2011. 519 s. (= *Dějiny politického myšlení*. 2/2)
 - Ideové kořeny reformace v českých zemích. In: *Politické myšlení pozdního středověku a reformace*. Ed. Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček. Praha, OIKOYMENH 2011, s. 161–236. (= *Dějiny politického myšlení*. 2/2)
 - Hus a husitství. In: *Politické myšlení pozdního středověku a reformace*. Ed. Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček. Praha, OIKOYMENH 2011, s. 237–320. (= *Dějiny politického myšlení*. 2/2)
 - Master Jan Hus and St. Augustine. In: *The Bohemian Reformation and Religious Practice Vol. 8*. Ed. Zdeněk V. David – David R. Holeton. Praha, *Filosofia* 2011, s. 42–51.
 - Kryštof Boháček – Vilém Herold, Vzpomínka na Milana Mráze. Rozhovor s Vilémem Heroldem. *Aithér* 3, 2011, č. 5, s. 331–341.

Sestavila Kristina Rexová

Dne 7. prosince 2012 zemřel v Bratislavě ve věku nedožitých osmdesáti let PhDr. Jozef Jablonický, DrSc., jeden z nejvýznamnějších slovenských historiků nejnovějších dějin.

Jozef Jablonický se narodil 3. ledna 1933 v obci Zavar (okres Trnava) v rodině železničáře. Po maturitě na gymnáziu vystudoval historii na Univerzitě Komenského v Bratislavě a jistý čas pracoval jako učitel. V roce 1960 byl přijat jako aspirant do Historického ústavu SAV, kde se zabýval problematikou odboje. Ještě jako aspirant vydal svou první knihu na toto téma – o protifašistickém odboji v jeho rodném kraji.¹ Jeho kandidátská (v dnešní terminologii: doktorská) dizertace, která se týkala Slovenského národního povstání a jeho státoprávních dopadů, vyšla v roce 1965 tiskem.² Na Slovensku v té době právě probíhal boj o nové státoprávní uspořádání státu (tj. o prosazení federace) a tak Jablonický kniha, která ukazovala, že tyto požadavky byly ze slovenské strany nastoleny již v letech 1944–1945, byla v té době vysoce politicky aktuální. Jablonický potom zůstal v oddělení moderních dějin HÚ SAV, jehož se stal koncem šedesátých let dokonce na čas vedoucím. Zde napsal své fundamentální dílo *Z ilegality do povstania*, dodnes faktograficky nepřekonanou práci o slovenském občanském odboji za druhé světové války.³

Osud Jozefa Jablonického v období normalizace byl svým způsobem netypický: Jablonický nebyl z Historického ústavu SAV vyhozen v rámci čistek v letech 1969–1970, jako Lubomír Lipták, ale – řečeno slovy slovenského spisovatele Martina Šimečky – propracoval se k vyhazovu svou vlastní usilovnou badatelskou činností. Pečlivé studium archivních materiálů přivedlo Jablonického k zjištění, že role Gustáva Husáka v slovenském odboji a komunistický odboj zdaleka svým rozsahem a významem neodpovídají tomu, co Husák píše ve své knize o Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní.⁴ Jablonický dospěl k přesvědčení, že komunistický odboj nelze přeceňovat. Husákovu knihu přitom jako celek nezavrhoval a v šedesátých letech neváhal na její obranu vystoupit proti útokům dvorního komunistického historika Václava Krále.⁵ Novým držitelům moci se na počátku sedmdesátých let především znelíbila Jablonického kniha o občanském odboji, protože údajně zbytečně glorifikovala občanský odboj a naopak nedostatečně oceňovala přínos komunistického odboje a především význam V. ilegálního vedení KSS, jehož členem byl právě Gustáv Husák. Ačkoliv v roce 1969, tedy už na počátku normalizace, byla Jablonického kniha přijata příznivě, v roce 1975 byla náhle podrobena „novému oponentnímu řízení“, zavržena a vyřazena ze všech veřejných knihoven.⁶ Jablonický ale odmítl uznat své „chyby“ v této knize a kát se, a tak byl o rok později (1974) z Historického ústavu SAV propuštěn. V následujících letech pracoval jako dokumentarista v ústavu památkové péče, a protože všechny redakce a nakladatelství obdržely interní pokyn nevydávat jeho práce, začal je

1 Jozef JABLONICKÝ, *Protifašistický odboj v Trnavskom okrese v rokoch 1938–1945*, Bratislava 1962.

2 Jozef JABLONICKÝ, *Slovensko na prelome: zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku*, Bratislava 1965.

3 Jozef JABLONICKÝ, *Z ilegality do povstania. Kapitoly dejín občianskeho odboja*, Bratislava 1969. Práce se v roce 2009 dočkala 2. vydání v Múzeu SNP v Banské Bystrici.

4 Gustáv HUSÁK, *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964.

5 J. JABLONICKÝ o tom sám píše ve své knize *Glosy o historiografii SNP*, Bratislava 1994, s. 64–69.

6 *Tamtéž*, s. 88–89.

publikovat v samizdatu⁷ a v zahraničí, především v Kanadě.⁸ Jablonický se tím včlenil do řad slovenského disentu a začala se o něj zajímat Státní bezpečnost. Zažil bezpočet výsledků a domovních prohlídek a nakonec se mu režim pomstil tím, že mu archivní správa zakázala přístup do všech archivů.⁹ Přesto bylo toto období Jablonického života z hlediska jeho produkce mimořádně plodné. Tehdy napsal svá vynikající díla *Povstanie bez legend*¹⁰ a *Glosy o historiografii SNP*,¹¹ které ovšem mohly tiskem vyjít až po listopadu 1989. Za svou knihu *Povstanie bez legend* získal Jablonický v roce 1992 doktorát historických věd (DrSc.). Tiskem později vyšla také většina jeho samizdatových studií.¹²

Jozef Jablonický založil v roce 1990 politologický kabinet SAV, přejmenovaný později na Ústav politických věd. Až do roku 1998 byl jeho ředitelem a v letech 1998–2007 předsedou jeho vědecké rady. I nadále se věnoval badatelské činnosti, kterou nyní ale zaměřil více na poválečné dějiny. Ve své knize *Podoby násilia*¹³ objasnil pozadí nástupu komunistů k moci. Jablonický zároveň otevřeně vystupoval proti pokusům slovenských nacionalistů rehabilitovat válečný slovenský stát a zpochybňovat zásadní pozitivní význam Slovenského národního povstání. Jeho smysl pro *fair play* jej také vedl k tomu, že vystoupil proti neopodstatněným tvrzením novopečených antikomunistů o údajné spolupráci Gustáva Husáka s ľudáckým ministrem vnitra Alexandrem Machem za války.¹⁴ Jozef Jablonický patřil celý život k stoupencům úzké slovensko-české spolupráce a v letech 1990–1992 veřejně obhajoval další existenci Československa jako společného státu Čechů a Slováků. Napsal celou řadu drobných článků na téma slovensko-české spolupráce v minulosti a její potřeby v přítomnosti a budoucnosti.¹⁵

I když v posledních letech Jablonickému zdravotní problémy už neumožňovaly aktivní účast ve vědeckém životě, do posledních chvil se zajímal o dění v historické obci a o nové poznatky historické vědy. Zemřel tiše a nenápadně, tak jak žil celý život. Čest jeho památce!

Jan Rychlík

7 *Historický sborník*. Autoři příspěvků Jan KŘEN, Jozef JABLONICKÝ a Dietrich BEY-RAU, Praha, Samizdat 1985.

8 *Zborník o Slovenskom národnom povstaní. Štúdie*. Zv. II. Toronto, Naše snahy 1980; Zv. III, Toronto, Naše snahy 1985.

9 K tomuto období viz Jozef JABLONICKÝ, *Samizdat o disente. Záznamy a písomnosti*, Bratislava 2007.

10 TÝŽ, *Povstanie bez legend*, Bratislava 1990.

11 TÝŽ, *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*, Bratislava 1994.

12 TÝŽ, *Samizdat o odboji. Štúdie a články*, I, Bratislava 2004; II, Bratislava 2006.

13 TÝŽ, *Podoby násilia*, Bratislava 2000.

14 Viz TÝŽ, *Husák v rezistencii 1939–1943*, in: *Samizdat o odboji*, I, s. 491–507. Studie vyšla také v časopise *Soudobé dějiny* 1, 1993–1994, č. 2–3, s. 222–235.

15 Většina drobných článků a studií jakož i interview pro různé noviny i jiné sdělovací prostředky vyšla knižně v roce 2009 – viz Jozef JABLONICKÝ, *Fragment o historii*, Bratislava 2009. Výběrovou bibliografií Jozefa Jablonického viz ve sborníku k jeho 70. narozeninám: *Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu. Pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava 2005.

Knihy došlé redakci

- Eberhard HOLTZ (ed.), Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Heft 26, Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Tschechischen Republik. Wien, Böhlau 2012. 461 s.
- Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (eds.), Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition. V Českých Budějovicích, Jihočeská univerzita, Filozofická fakulta 2012. 530 s.
- R. J. W. EVANS, Michael SCHAICH and Peter H. WILSON (eds.), The Holy Roman Empire, 1495–1806. Oxford, New York, Oxford University Press 2011. xi, 597 s.
- R. J. W. EVANS and Peter H. WILSON (eds.), The Holy Roman Empire, 1495–1806: a European perspective, Leiden, Brill 2012. XIV, 401 s.
- Jaroslav HRDLÍČKA a Jan Blahoslav LÁŠEK (eds.), Paměti Vlastimila Kybala. Díl 1. [Chomutov], L. Marek, 2012. 249 s.
- Dariusz JERCZYŃSKI, Józef Kozdoń (1873–1949) przywódca Śląskiej Partii Ludowej, a kwestia narodowości śląskiej na Śląsku Cieszyńskim i Opawskim w XIX i XX w. Zabrze, Narodowa Oficyna Śląska 2011. 289 s.
- Ladislav KUDRNA, První vietnamská válka na pozadí osudu Ladislava Charváta, Praha, Academia, Ústav pro studium totalitních režimů 2012. 281 s.
- Karel PACNER, Život novináře, aneb, „To je ten, co byl na startu Američanů na Měsíc“, Praha, Academia, 2012. 446 s.
- David PINDUR, Martin TURÓCI a kol., Šľachta na Kysuciach a jej susedia = Šlechta na Kysucích a její sousedé. Český Těšín – Čadca – Žilina, Muzeum Těšínska, Kysucké múzeum v Čadci, Považské múzeum v Žiline, 2012. 263 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta onomastica. 52, 2011:

Zofia ABRAMOWICZ, Identyfikacja ludności żydowskiej na ziemiach polskich i białoruskich (XVI–XVIII W.), s. 7–14. – Jaroslav DAVID, Vlastní jména a jejich (historická) sémantika, s. 15–30. – Robert DITTMANN, Toponymie v náměšťském Novém zákoně, s. 31–45. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Ostrov Cohnova rozhodnutí aneb krajina jmen v románu Bernarda Malamuda Boží milost, s. 45–54. – Zuzana GELNAROVÁ – Michal GELNAR, Toponyma, hydronyma a oronyma v Lužických horách a jejich okolí ve vztahu k dějinám sklářství, s. 55–82. – Miroslav KAZÍK, Funkční člen „priezvisko“ v modelovej interpretácii živých osobných mien slobodných osôb v Papradi, s. 83–91. – Stanislava KLOFEROVÁ, K územnímu rozrůznění předložek v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku, s. 92–101. – Vidan NIKOLIĆ, O jednom retkom toponimu u istočnoj Bosni sa germanskim poreklom, s. 102–110. – Svatopluk PASTYŘÍK, Příjmení v Bartošově Dialektickém slovníku moravském (s přihlédnutím ke klasifikaci příjmení), s. 111–132. – Mariusz RUTKOWSKI, Dictionary of Proper Names, Metaphors and Connotations: Outline of Theoretical Background, s. 141–148. – Marta ŠTEFKOVÁ, Svatý Jan v pomístních jménech Moravy a Slezska, s. 149–159. – Pavel ŠTĚPÁN, Tvoření detoponymických urbanonym (na příkladu urbanonymie hlavního města Prahy, s. 160–178. – Valéria TÓTH, Change Typology of Toponyms, s. 179–189.

Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. 51, 2011, č. 1:

Emilie TĚŠÍNSKÁ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Z historie výuky fyziky pro mediky na pražských univerzitách, s. 11–57. – Michal ŠIMŮNEK, Poslední „vůdcovská škola“ nacistické diktatury. Tzv. Nacionálně politický výchovný ústav Čechy (Nationalpolitische Erziehungsanstalt Böhmen) v Kutné Hoře, 1943–1945, s. 59–81. – Michal ŠIMŮNEK – Petr SVOBODNÝ, Dokument ke konci pražské německé lékařské fakulty v květnu 1945, s. 85–89. – Jiřina URBANOVÁ, Obsah a rejstříky časopisu *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXXI/1–2 až L/2 (1991–2010)*, s. 119–144.

Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. 51, 2011, č. 2:

Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Druhá česká a německá interní klinika v Praze v dobách přednostentství E. Maixnera, J. Thomayera a R. Jaksche, s. 11–43. – Michaela HAVELKOVÁ, První české akademičky a mateřství, s. 45–58. – Jiří PULEC, Moravskoslezské vysokoškolské studentstvo ve statistice roku 1946, s. 59–78. – Zdeňka PETROVÁ, Žezlo Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy: nové poznatky o historii, restaurování a použitých materiálech, s. 81–101.

Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. 52, 2012. Suppl. 1. Bylo nebylo. Studie (nejen) k dějinám dějepisectví, vzdělanosti a didaktice dějepisu:

Jaroslav MED, Trocha vzpomínání ... [Historik Zdeněk Beneš], s. 15. – Lenka BOBKOVÁ – Eduard MAUR, Profesor Zdeněk Beneš – mladý šedesátník, s. 15–20. – Hana KÁBOVÁ, Zdeněk Beneš: bibliografie, s. 21–42. – Jiří PEŠEK, Historiografie jako aplikovaná společenská věda (neveselá posjezdová úvaha v podstatě proseminární), s. 45–52. – Jan HORSKÝ, Smysl a význam, kultura a transcendence, s. 53–60. – Josef BLŮML, Šustovy středoškolské učebnice dějepisu, s. 61–67. – Michal SVATOŠ, Zdeněk Kalista a Karlova univerzita, s. 69–75. – Bohumil JIROUŠEK, „O studiu dějepisu“ Karla Stloukala – příručka pro studenty či vyznání historikovo?, s. 77–83. – Veronika STŘEDOVÁ, Jazyk a styl odborného textu v českém moderním historickém myšlení, s. 85–94. – Dagmar BLŮMLOVÁ, Koncept dějin v poetické metafoře Havranlandu Petra Rákose, s. 95–100. – Martin NEJEDLÝ, „Já, válka, hodlám každému poroučet!“ Středověká poezie jako pramen k pochopení dobového diskursu o válce a míru, s. 101–109. – Jiří STOČES, Studentské výmluvy jako nové badatelské téma?, s. 111–120. – Jaroslav ČECHURA, Antidisciplinování, či disciplinování zdola? Pasáček, zlodějček, sexuální delikvent a aktivní člověk Tomáš Kabourek alias Studnička, s. 335–339. – Petr SVOBODNÝ, 17. listopad 1939 a 1989: čeští univerzitní studenti v období totalitních režimů v současné historiografii a kultuře vzpomínání, s. 133–142. – Karol BÍLEK, Dva novopačtí Sobořáci či sobotečtí Novopačáci, s. 143–147. – Robert Radim NOVOTNÝ, „Musíme být houževnatí a důsledně jim splácet stejnou mincí“. Česko-německé potýkání se na Novopacku na přelomu 19. a 20. století, s. 149–155. – Miroslav HROCH, Jak konstruovat dějiny Evropy?, s. 159–166. – Jaroslav PÁNEK, Bavorsko-české vztahy v dějinách a v současnosti (úvaha o jejich rozdílném nazírání a o možnostech prezentace), s. 167–175. – Marie BLÁHOVÁ, Slavnost v Chambéry, s. 177–181. – Blanka ZILYNSKÁ, Cesta za vzděláním opata Benedikta Johnsdorfa. Několik sond do problematiky univerzitních studií slezských kleriků, s. 183–192. – Václav BŮŽEK, Náboženské zápasy v římsko-německé říši pohledem satirické rozmluvy z roku 1608, s. 193–198. – Jan RYCHLÍK, Spory slovenské a maďarské historiografie o interpretaci slovenského povstání 1848–1849 a je-

jich politický dopad, s. 199–208. – Roman HOLEC, Česká politika v uhorskej karikatúre (1867–1918), s. 209–229. – Ivan JAKUBEC, Česko-slovensko – německé dopravní vztahy od listopadu 1938 do března 1939: vodní doprava, s. 251–259. – Vratislav ČAPEK, Některé mezinárodně diskutované problémy o úloze historie ve školním vyučování, s. 243–257. – Bodo von BORRIES, Gemeinsame bi-nationale Schulbücher? Oder Austausch von abweichenden Geschichten?, s. 259–267. – Robert MAIER, Die deutsch-tschechische und die deutsch-polnische Schulbuchkommission. Eine vergleichende Betrachtung, s. 269–279. – Dagmar HUDECOVÁ, Školní projekty Česko-německé komise pro učebnice dějepisu, s. 281–284. – Viliam KRATOCHVÍL, Podnety na rozvíjanie kľúčových kompetencií učiteľov dejepisu (Metafora stromu – ako nazerať na veci), s. 285–294. – Milan HES, K povaze školního historického pramene, s. 295–299. – Denisa LABISCHOVÁ, Perspektivy oborové didaktického výzkumu historického vědomí, s. 301–309. – Blažena GRACOVÁ, Beneš a jiní naši prezidenti. Z výzkumu znalostí české mládeže o československých prezidentech, s. 311–320. – Hana NĚMCOVÁ, Edukační systémy muzejních expozic, s. 321–325. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Archivní vzdělávání, s. 327–333.

Archaeologia Historica. 37, 2012, č. 1:

Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Die ersten Stadtformationen in der Welt der Slawen mit speziellem Augenmerk auf Grossmähren, s. 7–58. – Jaroslava ŽUFFOVÁ, Murovaný obytný dom z mestských počiatkov s atypickou šijou, s. 59–74. – Alexander BOTOŠ, Rimavská Sobota v stredoveku a v novoveku, s. 75–86. – Rastislav RUSNÁK, K charakteru stredovekej drevenej zástavby na košických parcelách, s. 87–100. – Peter BARTA, Dendrochronologický výskum archeologických nálezov dreva z Košíc, s. 101–104. – Stanislava REPKOVÁ, Interpretácie možnosti veže kruhového pôdorysu v centre Žiliny a jej pamiatková prezentácia, s. 105–112. – Peter NAGY, Archeologický výskum na dostavbe hotela Holiday Inn v Trnave, s. 113–132. – Anna BARTEKOVÁ, Studne s výdrevou z Trnavy – Hviezdoslavovej ulice, s. 133–141. – Ladislav ČAPEK, Město České Budějovice a jeho zázemí ve vrcholném středověku, s. 143–164. – Jiří ORNA – Veronika DUDKOVÁ, Archeologické doklady obléhání Plzně husity, s. 165–174. – Tomáš DURDÍK, Opevněná hradní městečka v Čechách, s. 175–187. – Rudolf PROCHÁZKA – Antonín ZŮBEK, Výpověď archeologických pramenů o prostorovém vývoji jihovýchodní části Brna ve 12.–15. století na příkladu parcely někdejšího domu Josefská 7, s. 189–208. – Miroslav DEJMAL, Struktura vrcholně středověkého osídlení ve Veselí nad Moravou, s. 209–232. – Ivona VLKOLINSKÁ, K problematice značiek na dnách nádob z Nitry-Lupky, s. 233–250. – Anna BARTEKOVÁ – Patrícia PRISTACHOVÁ – Lucia NOVÁKOVÁ – Martin NOVÁK – Drahošlav HULÍNEK, Stredoveké osídlenie Šamorína, s. 251–256. – Milan HANULIAK – Ivan KUZMA, Vrcholnostredoveká osada v Mužle-Čenkove, s. 257–272. – Dominik REPKA – Noémie PAŽINOVÁ, Vrcholnostredoveké sídliskové objekty z Podhorian-Sokolníkov, s. 273–287. – Pavel VĚŘEKA – Petr ROŽMBERSKÝ – Lukáš HOLOTA – Zdeňka SCHEJBALOVÁ, Vesnické zázemí středověké Nové Plzně, s. 289–318. – Lucie GALUSOVÁ, Zaniklý středověký sídelní areál na Tachovsku, s. 319–329.

Archaeologia Historica. 37, 2012, č. 2:

Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ, Južné podhradie Bratislavského hradu, s. 343–356. – Zuzana ŠEVČÍKOVÁ, Južné podhradie Bratislavského hradu. Kapitoly z dokumentácie architektonických reliktov Vydrice, s. 357–378. – Denisa DIVILEKOVÁ – Katarína HARMADYOVÁ, Stredoveké a novoveké hospodárske a obytné objekty z hradu Devín, s. 379–390. – Martin BÓNA – Peter BARTA, Výsledky architektonicko-historického a dendrochronologického výskumu Živánskej veže pri Jedľových Kostolnoch, s. 391–399. – Bořivoj

NECHVÁTAL, Záchranný archeologický výzkum na raně středověkém hradišti v Šárce, s. 401–418. – René KYSELÝ, Středohradištní zvířecí kosti z výzkumu v Divoké Šárce v roce 1967, s. 419–421. – František GABRIEL – Lucie KURSOVÁ, Středověká a raně novověká sídla na pískovci, s. 423–432. – Michal BUDAČ – Veronika MACHAČOVÁ – Milan PROCHÁZKA, Příklad nezdařeného lokace hradu na Sedlčansku, s. 433–444. – David NOVÁK – Pavel VAREKA, Tvrze na Rokycansku, s. 445–459. – Jiří BOUDA – Hana HANZLÍKOVÁ, Příspěvek k poznání stavebního vývoje tvrze v Nezvěsticích, s. 461–468. – David VÍCH, Vrcholné středověké opevnění v k. ú. Výprachtice, s. 469–476. – Miroslav PLAČEK, Opevnění města Rhodu z přelomu středověku a novověku, s. 477–494. – Bořivoj NECHVÁTAL – Petra STRÁNSKÁ – Ivo SVĚTLÍK, Radiouhlíkové datování raně středověkého pohřebiště v Radomyšli u Strakonice, s. 497–505. – Jiří VARHANÍK, K vzájemnému vztahu západní věže a lodi románských podélných kostelů, s. 507–512. – Drahomíra FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ – Josef MATIÁŠEK, Archeologie v budově kaple sv. Kříže na Pražském hradě, s. 513–527. – Martin ČECHURA, Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (okr. Domažlice), s. 529–538. – Zdeněk VÁCHA, Opatská kaple (kaple sv. Šebestiána) premonstrátského klášterního kostela Panny Marie a sv. Václava ve Znojmě-Louce. (Poznámky ke stavebnímu a výtvarnému vývoji), s. 539–555. – Dalibor JANIŠ – Zdeněk VÁCHA – Radim VRLA, Kostel sv. Jakuba Většího ve Valašském Meziříčí-Krásně. (Příspěvek ke stavebním dějinám), s. 557–570. – Martin MIŇO, Archeologický výzkum na místě předpokladaného zaniknutého Kostola sv. Michala Archanjela v Sliachi-Sampore, s. 571–576. – Marián SAMUEL – Henrieta ŽAŽOVÁ, Kostol Narodenia Panny Márie v Socovciach. (Výsledky archeologického a archivního výskumu), s. 577–593. – Štefan ORIŠKO, K problému kaplnky Zvolenského zámku, s. 595–605. – Daniel PIVKO, Stavební a dekorační kameň a jeho opracovanie na stredovekom Slovensku, s. 609–628. – Jana GRYC – Zofia JAGOSZ-ZARZYCKA, Średniowieczne i nowożytnie posadzkowe płytki ceramiczne ze zbiorów Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie, s. 629–642. – Monika MARTINISKOVÁ, Nálezy keramických dlaždic z hradu Rokštejn, s. 643–662. – Irena LOSKOTOVÁ, Brněnské kachle se starozákonnými hrdiny, s. 663–678. – Markéta TYMONOVÁ, Renesanční kachle s dvanácti biblickými hrdiny a tyrany z českého Slezska, s. 679–689. – Petr ŽÁKOVSKÝ, Tesáky s člunkovitými záštitami a jejich postavení ve vývoji chladných zbraní, s. 691–732. – Vendula VRÁNOVÁ – Jakub VRÁNA, Nálezy podkov z hradu Tepence, s. 733–746. – Zdeňka MĚCHUROVÁ, Pásové řetězy ze sbírek Moravského zemského muzea v Brně jako archeologický doklad renesančního užitého umění, s. 747–766. – Šimon KOCHAN, Dřevěné středověké artefakty z Jihlavy, s. 767–795. – Lukáš FUNK – Martin VÁŇA, Datování objektů zaniklých po roce 1945 pomocí dendrochronologie živých stromů, s. 799–807. – Bořivoj NECHVÁTAL, Jubileum Jarmily Princové-Justové, s. 809–810. – Petr SOMMER, Doc. PhDr. Miroslav Richter, DrSc. (29. 5. 1932 – 12. 8. 2011), s. 810–811. – Andrej VRTEL, Za doc. PhDr. Jozefom Hoššom, CSc. (11. 5. 1946 – 19. 5. 2012), s. 812. – Stanislav VOHRYZEK, XLIII. mezinárodní konference archeologie středověku, s. 813.

Archivní časopis. Roč. 62, 2012, č. 2:

Lenka MARTÍNKOVÁ, Církevní archivnictví na území Českobudějovické diecéze po roce 1785, se stručnou retrospektivou předchozího stavu, s. 117–166. – Janusz TANDECKI, Andrzej Tomczak, s. 167–173. – Karel WASKA, K otázce členění listin jako archivní výkaznické jednotky. Úvaha nad formulářem evidenčního listu národního archivního dědictví, s. 174–180. – Martin NEKOLA, Zpráva o fondu Jaromíra Smutného na University of Columbia v New Yorku, s. 181–187. – Ileana-Maria RATCU, Vývoj a studium pomocných věd historických v Rumunsku v evropském kontextu, s. 187–193. – Vladimíra HRADECKÁ, Kon-

ference Regionální vlastivědná periodika a jejich místo v historiografii (Vlašim 24.–25. listopadu 2011), s. 195–197.

Archivní časopis. Roč. 62, 2012, č. 3:

Stefan LEHR, „Podstatně zvýšit německý vliv“. Archiváři a archivy v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945), s. 229–247. – Michal WANNER, Několik poznámek k úvahám dr. Wasky nad členěním listin jako archivní výkaznické jednotky, s. 248–254. – Jan KAHUDA, Výzkumné středisko historických menšin ve Vídni a jeho dokumentační sbírky, s. 255–259.

Časopis Matice moravské. Roč. 131, 2012, č. 1:

Petr JELÍNEK, Milosrdní bratři v Prostějově a jejich klientela (1740–1780), s. 5–58. – Martin PELC, Vídeňský akademický buršenshaft „Silesia“ a život v provincii, s. 59–63. – Marek ŠMÍD, Jednání Jana Šrámka ve Vatikánu ve dvacátých letech 20. století, s. 65–88. – Martin ŠIKULA, Tři poznámky k násilné transformaci Sokola. Regionální sondy do postupné likvidace tradičních spolkové organizace v letech 1948–1952, s. 89–116. – Marcin R. PAUK, Migrace – protekce – asimilace. Lužičtí Schliebenové v české politické elitě 15. století, s. 117–128. – Libor JAN, Znovu k datu hnězdenské korunovace krále Václava II., s. 129–134. – Lucie MAZALOVÁ, Původ Milíče z Kroměříže, s. 135–143.

Časopis Slezského zemského muzea – série B. Vědy historické. Roč. 60, 2011, č. 1:

Věra ČULÍKOVÁ, Pozdně středověké odpadní jímky na Drůbežím trhu v Opavě: pepř, kmín, cibule, černucha a další rostliny (archeologický výzkum v r. 2005), s. 1–46. – Petr KOUKAL, K otázce výšky hudebního ladění ve Slezsku, s. 47–58. – Barbara POKORNÁ, Druhé životy antických mincí, s. 59–69. – Veronika DULÍKOVÁ, Ztracená a zapomenutá opavská kolekce egyptských nálezů. Příběh egyptiak z vykopávek proslulého Flinderse Petrieho, s. 71–83. – František ŠVÁBENICKÝ – David VÁHALA, „Nové přírůstky“ Slezského zemského muzea – tzv. Folkloristický archiv Slezského ústavu, s. 85–95.

Časopis Slezského zemského muzea – série B. Vědy historické. Roč. 60, 2011, č. 2:

Oldřich HÁJEK – Milan PŮČEK – Jiří NOVOSÁK – Lívia PEKAJOVÁ, Muzea v České republice – analýza vybraných charakteristik, s. 101–112. – Michal ŽIVNÝ – Zbyněk MORAVEC – Vendula UHROVÁ, Hřbitov okolo kaple sv. Lukáše v Ostravě – archeologicko-antropologická analýza, s. 113–126. – Markéta WIESNEROVÁ, Bruntálský zámek řádu německých rytířů – poslední středisko zámecké hudební kultury ve Slezsku na přelomu 18. a 19. století, s. 127–140. – Martin PELC, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens, s. 141–151. – Antonín PŘICHYSTAL – Josef Jan KOVÁŘ – Martin KUČA, A Nephrite Axe from the Jeseník Museum, s. 153–159. – Jaromír OLŠOVSKÝ, Materiál k sochařství 19. století v západní části českého Slezska, s. 161–164. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ, Pernikářské formy ve sbírkách Slezského zemského muzea v Opavě (K rozvoji pernikářského řemesla v Opavě), s. 165–188.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 119, 2011, č. 3:

Čeněk PAVLÍK, Reliéf s Šalamounovým soudem na renesančním kachli uloženém v Městském muzeu v Jaroměři, s. 129–131. – František GABRIEL – Lucie KURSOVÁ, Informace historických pramenů o středověkých sídlech a problémy s jejich interpretací, s. 132–139. – Petr MENŠÍK – Václav SLÁDEK, Středověké sídlo u Okrouhlé na Milevsku. Několik poznámek k historii průzkumu, s. 140–154. – Jaroslav PÁNEK, Petr Vok z Rožmberka – člověk své i naší doby, s. 155–167. – Václav VALEŠ, Krátká, ale dramatická

historie statků Strahovského kláštera v západních Čechách, s. 168–174. – Lubomír SRŠEŇ, Oslavný portrét Karla Jaromíra Erbena od Karla Javůrka, s. 175–185.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 119, 2011, č. 4:

Filip SROVNAL, „K chvále našeho císařství, k oslavě a poctě Panny Marie Bohorodičky“. O smyslu, funkci a architektuře norimberské Frauenkirche, s. 193–214. – Čeněk PAVLÍK, Kachle z Doubravníka, s. 215–251. – Karel SKLENÁŘ, Josef Ladislav Pič ve Společnosti přátel starožitností českých (K 100. výročí jeho úmrtí), s. 232–244.

Český lid. Roč. 99, 2012, č. 2:

Petr VAŠÁT, Studium bezdomovectví v USA: inspirace pro výzkum v České republice, s. 129–149. – Lenka ŠOLCOVÁ, Subjektivní reflexe reemigrace černobylylských přesídlenců v lokalitě Kopidlno, s. 151–172. – Jana PROCHÁZKOVÁ, Čeští kolonisté na Slovensku v období první ČSR na příkladu kolonie Sully (Šulany), s. 175–186. – Jana JETMAROVÁ, Bolívie: země indigenního environmentalistu? Několik úvah nad paradoxy bolivijského politického projektu, s. 187–212. – Emil SOULEIMANOV – Kamil PIKAL, Perspektivy ázerbájdžánského nacionalismu a separatismu v Íránu, s. 215–232.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 9:

Martin WIHODA, Basilej, 26. září 1212: Nesnadné počátky Zlaté buly sicilské, s. 14–17. – Bohdana DIVIŠOVÁ, Jedenáct hezkých let v Praze. Vzpomínky lékaře Hippolyta Guarinoniho (1571–1654), s. 18–21. – Jan LUKAVEC, Nejlahodnější město měst aneb Čeští cestovatelé v Sarajevu, s. 22–25. – Timothy NAFTALI, Padesátiny kubánské raketové krize: Někjaké další sovětské záhady?, s. 28–31. – Karel SIEBER – Vít SMETANA, „K hrůze nepoznaného by měl mít člověk trochu úcty“. Rozhovor s armádním generálem Karlem Pezlem o kubánské raketové krizi a operačním plánování československé armády, s. 32–35. – Karel SIEBER, To nejhorší, co se mohlo stát... Karibská krize pohledem československých diplomatických depeší, s. 36–39. – Hana V. BORTLOVÁ, „Checo“ na Kubě. Raketová krize v československo-kubánských vztazích a dobové postřehy poradce Kriegla, s. 40–45.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 10:

Markéta KRÍŽOVÁ, Zábava, nebo otrava? Jak a proč psát „historii pro děti“?, s. 14–15. – Ivo CERMAN, Návrat před Josefa II.? Mýtus o neexistenci církevního vlastnictví, s. 18–21. – Robert Mark FRIEDMAN – Doubravka OLŠÁKOVÁ, „Do Nobelovy medaile se vrylo mnoho lidských slabostí“. Rozhovor s historikem Robertem Markem Friedmanem o „tanci“ kolem zlaté medaile, domnělé nestrannosti kritérií, prospěchu lidstvu a iluzi nevyhnutelnosti, s. 22–25. – Vít VLNAS, Sňatek na bitevním poli aneb Versailleský smír revoluce s monarchií, s. 28–31. – Anna PRAVDOVÁ – Tomáš WINTER, František Kupka – malíř mezi kanóny, s. 32–35. – Bronislava ROKYTOVÁ, Umění na dvou frontách. Antinacistická výtvarná scéna v Československu 1953–1959, s. 36–39. – Milan PECH, Umění na poli studené války. Od Umění moderní Ameriky k Novému americkému umění, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 11:

Bedřich LOEWENSTEIN, Ubývá v dějinách násilí? Několik úvah, zvláště o 20. století, s. 14–17. – Dalibor VÁCHA, The Walking Dead a nacisté. Fenomén ožvlých mrtvol ve filmu a v komiksu, s. 18–21. – Nedokončený dialog se Zdeňkem Vašíčkem. O klasifikaci artefaktů a ekofaktů, o úctě k autoritám, architektuře a čtení knih v exilu. Přípr. Jan KLÁPŠTĚ, s. 22–24. – Miloš SOLAŘ, 40. výročí přijetí Úmluvy. Ochrana světového kulturního a pří-

rodního dědictví, s. 25. – Tomáš BOROVSÝ, „A bude-li kdy světské veselíčko...“ Svátky a slavnosti středověkého města, s. 28–51. – Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, „Věrně se mnou pracovala a statku mého dobytí a vydělání pomáhala...“ Rodinný život v pozdně středověkém městě, s. 32–36. – Martin MUSÍLEK, Muholt, cibule, česnek... Zahrady středověké Prahy, s. 37–40. – Eva DOLEŽALOVÁ, Mysleli to měšťané se svou vírou vážně? Osobní i institucionální formy zbožnosti, s. 41–45.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 12:

Ivana ČORNEJOVÁ, Europa Jagellonica. S odstupem a bez pozlátka, s. 14–15. – Pavla GKANTZIOS DRÁPELOVÁ, Ekonomická krize v Řecku a historikové. Příklady ze starověkých Athén a Byzance, s. 16–19. – Pavla STÁTNIKOVÁ, Velká voda v Praze, s. 22–25. – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Šlechta v české kolektivní paměti 20. století. Obraz šlechty ve veřejném mínění a v tisku, s. 28–30. – Lucie LANÍKOVÁ, Neobvyklé záliby jednoho šlechtice. Rytíř Viktor Bauer-Rohrfelden a jeho vztah k mystice, s. 34–36. – Zdeněk HAZDRA, Komtesa rodem a hraběnka sňatkem. Immaculata Brandisová a Marie Kolowrat-Krakovská, s. 37–59. – Petr KAŇÁK – Jan VAJSKEBR, Karl von Treuenfeld. Voják, elitář a politický bojovník ve službách SS, s. 40–43.

Folia Historica Bohemica. 27, 2012, č. 1:

Pavel MAREK, Španělský královský dvůr očima české šlechty. Luisa z Pernštejna v procesu politické a kulturní komunikace mezi Prahou, Vídní a Madridem, s. 7–39. – Jana JANIŠOVÁ, Privilegium Rudolfa II. pro olomoucké biskupství z roku 1590. První argumentace biskupa Stanislava Pavlovského, s. 41–69. – Josef HRDLIČKA – Josef KADERÁBEK, Individuální prvky administrativního tlaku na konverze měšťanů českých měst ve dvacátých letech 17. století, s. 71–98. – Alessandro CATALANO, Die Funktion der italienischen Sprache während des Episkopats des Prager Erzbischofs Ernst Adalbert von Harrach (1623–1667) und die Rolle des Kapuziners Basilius von Aire (1591–1665), s. 99–134. – Marie RYANTOVÁ, Jazyková otázka v církevní správě pražské arcidiecéze kolem roku 1700, s. 135–154. – Martina ONDO GREČENKOVÁ, Příslib štěstí a tyranie dokonalosti. Reformy státu v depeších francouzských velvyslanců o vládě Josefa II., s. 155–186.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae, 25, 2011, č. 1:

Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ – Jan ZMRZLÝ – Jan VIDEMAN – Dagmar GROSSMANNOVÁ – Lukáš KUČERA, Moravské denáry fenikového typu Přemysla Otakara II. z nálezu Třebíč-Borovina a jejich analýza, s. 3–17. – Juliana BOUBLÍKOVÁ JAHNOVÁ, Italská renesanční plaketa s kladením Krista do hrobu, s. 19–23. – Květoslav GROWKA, Sovětská faleristika, její východiska, systém a její vliv na faleristiku socialistických států, s. 25–40. – Vilius KAVALIUSKAS – Ivan KOLÁČNÝ, Vyznamenání baltických států: předválečné tradice a proudy nové doby, s. 41–56. – Jaroslav JELÍNEK, Nálezy jednotlivých mincí na Moravě, s. 57–60.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. 25, 2011, č. 2:

Witold GARBACZEWSKI, Topos na monetach średniowiecznych – przykład czeski i morawski, s. 77–97. – Daniel KIANIČKA, Vzdálená úroveň riadiaceho aparátu kremnickej mincovne v 18. storočí, s. 99–106. – Marek BUDAJ, Niekoľko poznámok k obehu európskych dukátov v Indii v druhej polovici 17. storočí, s. 107–119. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Nález k Velké Bíteši (Příspěvek ke studiu rakouských feniků na Moravě ve 2. polovině 15. století), s. 121–133. – Ján HUNKA, Nálezy stredovekých mincí v Bratislave, s. 135–146. –

Petr HAINANN, Medaile na počest Franze Xavera Gabelsbergera, tvůrce německé těsnopisné soustavy, s. 147–149. – Jaroslav JELÍNEK, Cány odlévané z nepromíchané stříbrné litiny, s. 151–154.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae: 26, 2012, č. 1:

Jarosław BODZEK, „Tissafernes“ a počátky bronzových mincí v Malé Asii, s. 3–12. – Zbyněk SVITÁK, Užívání bankovních obligací od roku 1759, s. 13–19. – Jan VIDEMAN – Miroslav MYŠÁK – David BLÁHA, Ikonografie neznámého denáru ze Znojemska, s. 21–25. – Jiří MILITKÝ – Dagmar KAŠPAROVÁ – Milan VOKÁČ, Soubor mincí z areálu sídliště z doby laténské a římské ve Strachotících, s. 27–41. – Jan ŠMERDA, Podezřelý tolar Ferdinanda II., s. 43–45. – Dagmar GROSSMANNOVÁ – Jan T. ŠTEFAN, Brněnský nález malých moravských brakteátů. Nález Typos a jeho metrologie, s. 47–53. – Martin RUČKA, Nový typ keltských mincí ze středního Pováží – drobné nominály lopatkovitých staterů kmene Kotinů, s. 55–61.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Regionální historický sborník. 12, 2011:

Jiří BOCK, Sídlní vývoj Liberecka, jeho církevní správa a počátky Liberce v předhusitském období, s. 9–53. – Martin HOLÝ, Gymnázium ve Zhořelci a Čechy (1565–1620), s. 55–73. – Jakub FEIGE, Tři příběhy obecní samosprávy na česko-německém národnostním rozhraní. Šumburk nad Desnou – Tanvald – Velké Hamry (1850–1945), s. 75–130. – Jaroslav ZEMAN, Mezi tradicí a modernitou – tvorba ateliéru Lossow & Kühne v severních Čechách, s. 131–184. – Pavel KMOCH – Kateřina LOZOVIUKOVÁ, Pomsta nebo spravedlnost? Trestní nalézací komise v českých zemích, s. 185–206. – Kateřina LOZOVIUKOVÁ – Vlasta VANÍČKOVÁ, Paměť Liberecka IV. – Příběh Otakara Raulíma, s. 207–224. – Robert FILIP, ONV Liberec v letech 1960–1990 – správní vývoj okresu Liberec. Část I. (1960–1968), s. 225–251. – Hana CHOCHOLOUŠKOVÁ, Osobní fondy ve Státním okresním archivu Liberec, s. 255–270. – Jan KAŠPAR, Rodinné, rodové a firemní fondy uložené ve Státním okresním archivu (SOKA) Jablonec nad Nisou, s. 271–279. – Jiří BARTOŠ STURC, Krypta kostela Nalezení sv. Kříže v Liberci a její otevření v říjnu 2010, s. 281–308.

Historica Olomucensia. Sv. 39, Sborník prací historických sv. 27, 2011:

Jiří ŠMERAL, Ladislav z Boskovic a raná renesance v Moravské Třebové, s. 9–17. – Jan AL SAHEB, „Což tamž do Slezska nenáleží a sem k Moravě přísluší“. Státoprávní spor o lenní statek Místek v 16.–17. století, s. 19–30. – Jaroslav MILLER, Tisíc tváří hrdiny: Herkules v protestantské literární a ikonografické tradici a propagandě, s. 31–50. – Hana MATĚJKOVÁ, „Slovou a jsou ony nás všech veliké matky.“ Porodní báby a jejich role v raně novověké společnosti, s. 51–62. – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ, Reforma v ženských kláštorech české františkánské provincie. Autorita a gender, s. 63–81. – Sylva SKLENÁŘOVÁ, Spojené království nizozemské (1815–1830), s. 83–95. – Pavel MAREK, „Antimodernista“ František Kordač, s. 97–119. – Tomáš HUBÁLEK, Poznámky k procesu normalizace na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, s. 121–137.

Historica Olomucensia. Sv. 40, Sborník prací historických sv. 28, 2011:

Milan HLAVAČKA, Zahraniční historiograficko-metodologické inspirace aneb jak psát syntézu dějin 19. století?, s. 11–24. – Jiří HUTEČKA, Jih versus Unie: pozadí krize americké státnosti v polovině 19. století, s. 25–51. – Marie MACKOVÁ, Všeobecný občanský zákoník v habsburské monarchii roku 1811, s. 53–65. – Jiří ŠTAIF, František Palacký jako místo historické paměti se zvláštním zřetelem k Moravě, s. 65–93. – Ema TO-

MÁŠKOVÁ, Beda Dudík OSB doktorandem v Olomouci, s. 95–108. – Pavel MAREK, Jednoty katolických tovaryšů. Příspěvek k historii formování českého křesťansko-sociálního hnutí, s. 109–124. – Marek ŠMÍD, Všeobecný strach Vatikánu ze svobodných zednářů v ČSR, s. 125–140.

Historica Olomucensia. Sv. 41. Sborník prací historických sv. 29, 2012:

Jana VÍTOVÁ, Majetkové poměry královny Elišky Rejčky, s. 35–54. – Ivana KOČOVÁ, Symbolický rozměr oděvu. Česká vrcholně gotická móda ve světle Bible Václava IV., s. 55–86. – Antonín KADLEC, Homo bellicus. Ochrana bojovníka v iluminovaných rukopisech doby vlády Václava IV., s. 87–117. – Viktor POHANKA, Cesta Husova ochránce do služeb Zikmunda Lucemburského. Poznámky ke dvorské kariéře Jindřicha Lefla z Lažan, s. 119–141. – Marek BRČÁK, Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae: Písemné prameny k dějinám kapucínského řádu v českých zemích v 17. století a možnosti jejich využití, s. 145–169. – Michaela BURIÁNKOVÁ, Pražský agent hraběte Ferdinanda Jana Verduga v druhé půli 17. století, s. 171–192. – Daniel BARÁNEK, Život mimo ghetto: Zrod židovského náboženského společenství na Frýdecku a Místecku, s. 193–216. – Barbora TOMANOVÁ, Václav Křížek a tábořské reálné gymnázium, s. 217–239. – Zora DAMOVÁ, Československá státní střední škola ve Velké Británii (1940–1945), s. 241–257. – Pavel KMOCH, „Malá retribuce“ 1945–1948. Trestní a nalézací komise v Benešově, s. 259–285. – Zuzana HARAŠTOVÁ, „Kladivo na čarodějnice“ Václava Kaplického jako historický pramen?, s. 285–299.

Historická demografie. Roč. 36, 2012, č. 1:

Karel ČERNÝ, Medicína v české provincii dominikánského řádu v letech 1650–1720, s. 1–24. – Josef KADERÁBEK, Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii pozdního středověku a raného novověku. Nástin vývoje terminologie a dalších směrů bádání, s. 25–40. – Zuzana ČEVELOVÁ, Třináct nešťastných let – případ manželů Houškových. Příspěvek ke každodennosti manželství na venkově v 19. století, s. 41–63. – Šárka JIRÁSKOVÁ, Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899, s. 65–115.

Historický obzor. Roč. 23, 2012, č. 9/10:

Jan CHLUBNA, „Z milosti Boží synové budou následovat“. Jindřich VIII. v zápase o zajištění dynastie Tudorů, s. 194–198. – Martin NEJEDLÝ, „Pohledte do zrcadla úsměvných zrudností“. Lesk a trýzně 15. století očima dvorských služebníků – část třetí, s. 199–214. – Jan KOČVAR, Rakousko-Uhersko a „Boxerské“ povstání v Číně, s. 215–228. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Jan Žižka z Trocnova (kol. 1360–1424), s. 228–232. – Roman KODET, Bitva u Gettysburgu (1863), s. 233–235.

Historie a vojenství. Roč. 61, 2012, č. 3:

Jiří RAJLICH, Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku (srpen–říjen 1944). I. část, s. 4–18. – Jan EICHLER, Je možné vyhnout se válkám?, s. 19–28. – Jindřich MAREK, Zpravodajská služba čs. legií v Rusku 1918–1920, s. 29–44. – Jan GALANDAUER, Nenaplněné poslání legionářského panteonu na Vítkově. Od Mnichova k „Vítěznému únoru“, s. 45–55. – Milan VYHLÍDAL, Českoslovenští instruktoři při výstavbě egyptského letectva a protivzdušné obrany. Káhirska akce generálmajora letectva Vladimíra Hlavatého, s. 73–91. – Prokop TOMEK, Raketové nosiče jaderných zbraní na území Československa, s. 73–91. – Pavel TRNKA, Středověký zlomek Starého zákona v Knihovně Vojenského historického ústavu, s. 100–103.

Historie a vojenství. Roč. 61, 2012, č. 4:

Ivo PEJČOCH, Československé lodní vojsko 1918–1959, s. 4–25. – Jiří RAJLICH, Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944 (2. část), s. 26–45. – Karel STRAKA, Agenturní síť čs. armády v Čechách a v Německu (1937–1938), s. 46–66. – Jindřich MAREK, Vojenská komise ČNR a radiostanice ANNA v květnu 1945, s. 67–82. – Jan MIKULÍK, Československá vojenská pomoc Castrově režimu v první polovině šedesátých let, s. 83–97. – Jiří PLACHÝ, Tomáš Sedláček (1918–2012), s. 136–143.

Chrudimský vlastivědný sborník. Roč. 15, 2011:

Pavel BURGERT – František KAŠPÁREK, Drobné nálezy z mladší doby kamenné ze Starých Jesenčan, s. 3–15. – Marta MORAVCOVÁ – Dagmar VOKOUNOVÁ FRANZEOVÁ, Paleolitické a mezolitické nálezy ve sbírkách Regionálního muzea v Chrudimi, s. 17–37. – Kateřina D. BĚLINOVÁ – Jan MUSIL, Tyglíkovité lampičky z Chrudimi, s. 39–59. – Petr BOČEK, Filmové a televizní Chrudimsko, s. 61–140.

Jihočeský sborník historický. Sv. 80, 2011:

Martin HOLÝ, Jihočeští vychovatelé české a moravské šlechty v 16. a na počátku 17. století, s. 7–22. – Aleš VALENTA, Věřitelem Habsburků. Heřman Jakub Černín za války o dědictví španělské, s. 23–51. – Adéla ŠMILAUEROVÁ – Vladimír ČERVENKA, Příspěvek ke stavební historii raně barokního zámku ve Lnářích, s. 52–74. – Lenka RAJDLOVÁ, Oltáře sochaře Leopolda Huebera v katedrále svatého Mikuláše v Českých Budějovicích, s. 75–86. – Rudolf SVOBODA, Arnošt Konstantin Růžička: mládí a počátky kariéry budoucího českobudějovického biskupa, s. 87–98. – Jan ŠTEMBERK, Blatenský „Baťa v růžích“. Velkopěstitel růží Jan Böhm, s. 99–108. – Klára NOVOTNÁ, Jana Zátková (1859–1933). Životopisná studie, s. 109–129. – Leoš NIKRMAJER, Gestapo v Českých Budějovicích, s. 130–159. – Daniel KOVÁŘ, Nejstarší písemné zmínky o některých vsích na Českobudějovicku. Hrst místopisných poznámek, s. 160–168. – Anna KUBÍKOVÁ, Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654. Část IX. (Latrán čp. 1–20), s. 169–190. – Tomáš STERNECK – Jan ŠIMÁNEK, Náhrobníky kostela sv. Vincence v Doudlebech, s. 191–252. – Eva HYNDRÁKOVÁ, Příspěvky s jihočeskou tematikou v časopise Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, s. 233–259. – Nora JELÍNKOVÁ – Ivana KOPECKÁ – Markéta PAVLÍKOVÁ – Eva RYDLOVÁ – Martin ZMEŠKAL, Restaurování kabinetu s podmalbami ze sbírky Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, s. 260–282. – Jakub KAISERŠAT – Martin HANKOVEC, Digitalizace a digitální archiv Státního oblastního archivu v Třeboni, s. 283–286. – Aleš František PLÁVEK, „... Kdyby pil a kouřil, nekupoval by si ty svoje knihy!“ Jihočeští archiváři blahopřáli profesorovi Ivanu Hlaváčkovi k životnímu jubileu, s. 329–330.

Lidé města / Urban People. Roč. 14, 2012, č. 2:

Adelaida REYES, Urban Ethnomusicology: A Brief History of an Idea, s. 193–206. – Zuzana JURKOVÁ, Listening to the Music of a City, s. 293–321. – Zita SKOŘEPOVÁ HONZLOVÁ, Acculturation Strategies in Musical Self-Presentations of Immigrants in the Czech Republic, s. 369–384.

Lidé města / Urban People. Roč. 14, 2012, č. 3:

Jiří MUSIL, Chicagská škola a česká sociologie, s. 395–419. – Jan HORSKÝ, Pojmy, objekty, vztahy a systémy. Poznámky o místě historické demografie ve vývoji dějepiscetví,

s. 421–455. – Olga NEŠPOROVÁ, Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu, s. 457–486. – Marek JAKOUBEK, Archivní materiály s vojvodovskou tematikou z výzkumu Ivy Heroldové na jižní Moravě v roce 1973 a jejich dopad na vojvodovský výzkum, s. 487–504. – Marek JAKOUBEK, Výběrová edice archivních karet s vojvodovskou tematikou z výzkumu Ivy Heroldové na jižní Moravě v roce 1973, s. 505–528. – Jan KOUMAR, Církev a homosexualita. Normativní pojetí a osobní koncepty u křesťanských duchovních, s. 529–562.

Marginalia Historica. Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury. 2, 2011, č. 1:

Petr CHARVÁT, Riksam rakāsum: Ještě k pulpitu v kapitulní síni oseckého kláštera, s. 5–10. – Tomáš LIBÁNEK, Srpen nebyl jejich prohrou, s. 11–53. – Kateřina SLÁDKOVÁ, Anna Slezská a její fundace, s. 54–78. – Barbora HANUŠOVÁ, Role ženy v Augustově politice, s. 79–99.

Marginalia Historica. Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury. 2, 2011, č. 2:

Jitka BÍLKOVÁ, Život na jičínském gymnáziu na přelomu 19. a 20. století, s. 5–38. – Ivana ČORNEJOVÁ, Klíнец. Nástin dějin středověké obce. Mikrohistorická črta, s. 39–71.

Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně. Sv. 14, 2011:

Zdenka POLÍVKOVÁ, K zakládací listině Chyňavy a Hudlic, s. 11–29. – Ivan MICHÁLEK, Duchovenstvo podbrdského děkanátu v době předhusitské a husitské, s. 31–80. – Miloš GARKISCH, Zvony na Berounsku a Hořovicku (2. část), s. 81–96. – David TŮMA, Zaniklá Stroussbergova železnice v Brdech (2. část), s. 97–136. – Jiří ZAHRADNÍK, Jubilejní krajinsko-průmyslová a živnostenská výstava v Berouně v roce 1899, s. 137–162. – Jiří MENCL, Železorzudný důl na Krušné hoře v 18. a 19. století. Jeho úloha v rozvoji fürstenberských a komorních hutí, s. 163–202. – Ladislav ZVONARĚ, Prameny ke starším dějinám obce Chlustina, s. 205–219. – Jaroslav FROLÍK, Tragické události jara roku 1945 na Berounsku, s. 220–246. – Jiří TOPINKA (ed.), Paměti státního úředníka JUDr. Jaroslava Ročáka z let 1958–1948 (1. část), s. 247–269.

Paginae historiae. Sborník Státního ústředního archivu v Praze. Sv. 19, 2011:

Petr MAREŠ, Obsazování úřadu krajského hejtmana v Čechách za vlády Ferdinanda I. a soupis krajských hejtmanů z let 1537/1538–1560/1561 podle register české královské kanceláře, s. 7–95. – Klára WOITSCHOVÁ, Obraz činnosti pražského apelačního soudu v letech 1672–1682 ve světle ortelních manuálů a knih protokolů, s. 97–115. – Zuzana LOUBET DEL BAYLE, Hubert Ripka (1895–1958): „sovětofil“ nebo „západofil“? Osud politika, který se stal obětí československého boje za svobodu a demokracii, s. 116–157. – Karel ŘEHÁČEK, Osídlovací úřad a Fond národní obnovy v Praze. Umístění, personální obsazení a organizační struktura centrály a oblastních úřadoven v letech 1945–1951, s. 158–204. – Petr KARLÍČEK, Život malíře a karikaturisty Fedora Petrikovského (1905–1968), s. 205–216. – Monika SEDLÁKOVÁ, Zpřístupnění fondu Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, s. 217–246. – Jan BÍLEK, Korespondence Karla Čapka a Huberta Ripky, s. 247–252. – Zdeňka KOKOŠKOVÁ, Nucená práce českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava v období nacistické okupace. Projekt německé nadace EVZ, s. 253–258. – Karel KOUCKÝ, Projekt bezpečnostního výzkumu „Zajištění ochrany archivních dokumentů důležitých pro potřeby státu“, s. 259–264. – Dagmar SPÁČILOVÁ, Národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupnění dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru Kramerius, 5. rok v knihovně Národního archivu. Digitalizace deníku

Československá republika, s. 265–269. – Václav BARTŮŠEK, Podprojekt „Zámecká knihovna Valdštejnů na zámku v Doksech – signatura A 75 – letáky o třicetileté válce“ – 5. etapa (VISK – Memoriae mundi series Bohemica 2010) knihovny Národního archivu, s. 270–272. – Markéta NOVOTNÁ, Lenní institut na statech českého krále v období středověku a v raném novověku, s. 275–276. – Petr MAREŠ, Zemský soud větší v Čechách 1542–1620. Prosopografická analýza přísedících, s. 277–282. – Pavla JIRKOVÁ, Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578–1624. (Testamenty jako prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii), s. 283–285. – Michaela MUNKOVÁ, Postavení venkovských Židů v 18. a 19. století na příkladu panství Kounice v Čechách, s. 286–288. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století, s. 289–292. – David HUBENÝ, Ztráta Podkarpatské Rusi v letech 1944–1945, s. 293–296. – František FRŇKA, Zbrojní výroba a export v Československu v letech 1945–1953, s. 297–300. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2010, s. 301–336. – Olga POSPÍŠILOVÁ, Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2010, s. 337–351. – Zora MACHKOVÁ, Pokus o rekonstrukci archivu Petičního výboru Věrní zůstaneme na základě akvizic osobních fondů, s. 352–355. – Lenka KLOČKOVÁ, Osobní archiv generála Miloše Knorra, s. 356–363. – Jarmila PEŠKOVÁ, Osobní archiv Bohumila Šimona, s. 364–377.

Podbrdsko. Sborník Státního okresního archivu v Příbrami. Sv. 18, 2011:

Slavomil VENCL, K poznání předneolitického osídlení jižního okraje středních Čech, s. 7–29. – Tomáš ŘEPA, Kaple Božího hrobu při poutním areálu (klášterci) sv. Antonína Paduánského v Pičíně, s. 30–36. – Hana PÁTKOVÁ, Podbrdské zázraky, s. 37–45. – Pavel HYNČICA, Proměny vesnické zástavby na Petrovicku a Nechvalicku v průběhu 20. století. Příklady osad Bratříkovice a Brod, s. 46–59. – František HÁLA – Josef VELFL, Příběh Jaroslava Pomplu (část II. po roce 1945), s. 60–83. – Jana BAREŠOVÁ, Kouzelný svět hraček aneb výročí Hamira, s. 84–101. – František BARTÍK, Vznik Vnitřní stráže ministerstva vnitra (VS-MV) a založení 6. brigády VS-MV se zaměřením na příbramskou oblast (nápravně pracovní tábory Vojna a Bytíz), s. 102–122. – Veronika MACHAČOVÁ, Soubor pozdně středověké a raně novověké keramiky z Nalžovického Podhájí, okres Příbram, s. 123–135. – Rastislav KORENÝ, Antonín Knor (24. 1. 1908 Stehelčevy – 16. 12. 1971 Praha) – vzpomínka na zapomenutého průkopníka archeologického výzkumu Příbramska, s. 184–185. – Rastislav KORENÝ, K nedožitým osmdesátinám Jiřího Hraly (19. 4. 1931 Kolín – 13. 9. 2002 Praha), s. 186–188. – Václav TRANTINA, Radim Cvrček (30. 11. 1951 Zvírotice u Sedlčan – 29. 4. 2004 Zlín) režisér, scenárista, herec, s. 189–191. – Rastislav KORENÝ – Veronika MACHAČOVÁ, Zpráva o činnosti archeologického pracoviště Hornického muzea Příbram od 2. 4. 2009 do 1. 4. 2011, s. 192–195. – Věra SMOLOVÁ, Budu tě věrně milovat, dokud nás smrt nerozdělí. Z milostné korespondence Josefa Vrbského a Emilie Macháčkové, s. 136–178.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 4, 2012, č. 1:

Martin FRANČ, Výmysly německých profesorů i návrat k zkušenostem předků. Přírodní potravinové náhražky z 1. světové války v českých zemích, s. 1–16. – Miroslav ŠMIDÁK, Počátky transformace Československé akademie věd po 17. listopadu 1989. I. Šest revolučních týdnů (listopad – prosinec 1989), s. 17–41. – Ewa DZIURZYŃSKA, České akcenty v korespondenci Tadeusze Kowalského, s. 43–81. – Lenka PROCHÁZKOVÁ, Výběrová edice z korespondence Albinu Dratvové Miladě Paulové, s. 82–108. – Jan BÍLEK, Fond Eduarda Táborského v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 109–114.

Právněhistorické studie. 41, 2012:

Michal TOMÁŠEK, Rodinné vzťahy na Dálném východě – mezi matriarchátem a patriar -
chátem, s. 5–20. – Petr DOSTALÍK, Vliv náboženských představ na instituty soukromého
práva římského, s. 21–34. – Zdeněk PEHAL, Počátky emfyteuse na Čáslavsku, s. 35–87. –
Jan LHOTÁK, Kašperské Hory – město, či městečko? Příspěvek k právním dějinám hornické
lokality, s. 88–117. – Tomáš GÁBRIŠ, Statická stránka riešenia konfliktov v listinných pra-
meňoch edovaných G. Wenzelom, s. 118–140. – Marek STARÝ, Existoval ve středověkých
Čechách tzv. hradní regal? Několik úvah o rozsahu panovnických práv ve středověku,
s. 141–154. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Právní aspekty předbělohorské úřední korespondence
mezi českými královskými městy na příkladu komunikace mezi Kutnou Horou a Novým
Městem pražským, s. 155–178. – Karolína ADAMOVÁ, K českému inkolátu, s. 179–198. –
Antonín LOJEK, K otázce rakouského azylového práva 16. až 18. století, s. 199–212. – Ulrike
MÜBIG, Sovereignty after 1850/51, s. 213–220. – Adriana ŠVECOVÁ, Testament ako symbol
(historicko-antropologické perspektívy idey „nihil est certius morte, nihilque incertius
horae mortis“), s. 221–245. – Pavla DAMOHORSKÁ, Židovská modlitba za vládu v habsbur-
ské monarchii a ČSR, s. 246–264. – Jiří KEJŘ, Tři právně historické poznámky, s. 265–271.
– Róbert BRŤKO, Právne zastúpenie v rímskom civilnom procese, s. 281–290. – Vojtech VLA-
DÁR, Pseudo-izidoriánske dekretálie a ich vplyv na vývoj pápežského primátu, s. 291–322.
– Bohumil POLÁČEK, Československý a český přístav v Hamburku v kontextu Versailleské
mírové smlouvy a nájemní smlouvy mezi Československou republikou a svobodným han-
zovním městem Hamburk, s. 323–340. – Zdeněk HRABA, Revize první pozemkové reformy
a případ nabytí vlastnictví k nemovitostem na základě ústní postupní smlouvy, s. 341–359.

Právněhistorické studie. 42, 2012:

Jozef BEŇA, Odsun a vyhodenie štátnych občanov Maďarska z Československa ako
dohoda o výmene obyvateľov z roku 1946, s. 5–32. – Petr MLSNA – Jan KNEŽÍNEK, Mezi-
národní právo a mezinárodní smlouvy v československém právu v letech 1918 až 1989,
s. 33–69. – Jakub KONČELÍK, Tiskový zákon č. 81/1966 Sb. jako předěl v konstrukci me-
diálního systému a jeho kontrolních mechanismů, s. 70–87. – Jiří KOZÁK, K problému
aplikace nespravedlivého práva totalitních režimů, s. 89–97. – Jaroslav ŠEBEK, Příklad so-
ciálně společenské reflexe stavovské myšlenky v církevním prostředí – papežská encyklika
Quadragesimo anno a její vliv na české katolické milieu, s. 98–106. – Marek ŠMÍD, Myš-
lenka stavovského státu u Jaroslava Durycha, s. 107–111. – Miroslav ŠEPTÁK, Příčiny pře-
chodu Rakouska od liberální demokracie k autoritativnímu režimu (1918–1953),
s. 112–124. – Pavel MARŠÁLEK, Korporativní prvky v hospodářství Třetí říše a Protektorátu
Čechy a Morava, s. 125–151. – Katarína ZAVACKÁ, Stavovstvo v teórii a praxi Slovenského
štátu (1939–1945), s. 132–143. – Radim SELTENREICH, Národně-syndikalistický stát a ob-
čanská práva ve frankistickém Španělsku, s. 144–153. – Jan KUKLÍK – Jiří KOZÁK, Poli-
tická očista, trestně právní a ekonomický postih nacistických zločinců a stoupenců
nacismu v Evropě po druhé světové válce. Srovnání právních postupů vybraných evrop-
ských států, s. 155–222. – David KOVAŘÍK, Němečtí antifasisté v československých právních
normách po roce 1945. Příloha k výstupu Shrnutí výsledků výzkumného projektu
Ministerstva zahraničních věcí ČR „Právní předpisy a německé obyvatelstvo Českosloven-
ska po roce 1945“ RM 01/01/09, s. 223–238. – Mečislav BORÁK – Dušan JANÁK, Českoslo-
venské retribuční soudnictví v letech 1945–1948 a postih německého obyvatelstva
u mimořádných lidových soudů Moravská Ostrava, Opava a Nový Jičín, s. 239–268. –
Mečislav BORÁK, Osoby souzené u retribučních soudů v nepřítomnosti (na příkladech
mimořádných lidových soudů Moravská Ostrava, Ostrava, Nový Jičín, Opava), s. 269–284.

Pražský sborník historický: Sv. 38, 2010:

Jitka KATOVSKÁ, Pražský špitál svatého Pavla. Příspěvek sociálně-charitativního zařízení v raném novověku, s. 7–52. – Miloš DVOŘÁK, Pobělohorská Praha a velkoobchod s českou vlnou na západoevropských trzích. 2. část, s. 53–184. – Ivana DEJMKOVÁ, Pražská měšťanská beseda – její vzestup a pád, s. 185–271. – Libor HRUŠKA, Přeměna nuselského pivovaru na akciovou společnost na pozadí pražské „pivovarnické horečky“ devadesátých let 19. století ve světle dobového tisku, s. 273–323. – Jaroslav JÁSEK, Důležitá stavba, která často překážela. Větrací věž pražské kanalizace na Letenské pláni, s. 326–336. – Tomáš KAVKA, Fond Svaz pro povznesení návštěvy ČSR jako pramen k dějinám masové turistiky u nás, s. 337–343. – Jitka HOLÍKOVÁ, Výběrový soupis pragensií za léta 2007–2009, s. 429–554.

Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. 2011:

Michal JANATA, Skladba historického fondu NTK jako zprostředkovaný odraz klasifikace věd a vývoje techniky, s. 5–10. – Jiřina TODOROVÁ, Pozůstalost Josefa Kořenského v knihovně Náprstkova muzea, s. 11–17. – Erika JURÍKOVÁ, Tyrnaviká vo vedeckej knižnici v Olomouci, s. 19–25. – Ivo BARAN, Zámecká knihovna v Hradci nad Moravicí, s. 27–37. – Jiří GLONEK, Staročeské přípisky v tzv. herbáři Arnalda z Villanovy, s. 39–57. – Igor ZMETÁK, Knižnice a cesty Daniela Krmana (1663–1740), s. 59–63. – Marta DOBROTKOVÁ, Historická hodnota výročních správ středních škôl v prvej polovici 20. storočí na príklade Československého štátného reálneho gymnázia Jána Hollého v Trnave, s. 65–72. – Iva BYDŽOVSKÁ, Popis katastrofy v kramářských tiscích, s. 73–87. – Rostislav KRUŠINSKÝ, Hrací karty ve vědecké knihovně v Olomouci – zpráva o nálezu, s. 89–96. – Katarína KARABOVÁ, Knižná pozostalost Antona Bernoláka v Spolku sv. Vojtěch v Trnave, s. 97–104. – Richard MAHEL, Olomoucké kroniky z období třicetileté války v díle moravského historika Františka Bedy Dudíka (1815–1890), s. 105–114. – Matyáš Franciszek BAJGER, Bratr, někdy biskup Jan Filipec (1431–1509) a knihy okolo něj, s. 115–144. – Katarína BOKROSOVÁ, Slovenské učebnice do roku 1918 v historickom fonde Slovenskej pedagogickej knižnice v Bratislave, s. 145–152. – Eszter KOVÁCS, Publikace a databáze Maďarské národní retrospektivní bibliografie (do roku 1800) jako prameny pro české literární historiky, s. 153–158. – Cyril MĚSÍC, Přesuny knih v kroměřížském zámeckém knihovním fondu v historii, s. 159–161. – Milena SECKÁ, Milwaukee Flug-blätter – první krajanský tisk, s. 163–167. – Jaroslava KAŠPAROVÁ, Babička Boženy Němcové v překladu do španělštiny a katalánštiny, s. 169–180. – Lubomír NOVOTNÝ, Cestování před Velkou válkou (počátky turismu u středostavovských složek moravské společnosti), s. 181–198. – Petronela BULKOVÁ – Miriam PORIEZOVÁ, Almanachy, ročenky a zborníky v službách vědy a literatury, s. 199–209. – Michaela NOVOSADOVÁ, Kartometrická analýza Portolánového atlasu Jaume Olivese z roku 1565, s. 211–220. – Monika VEVERKOVÁ, Mohl být Theodor Moretus prefektem Jezuitské tiskárny v Praze?, s. 221–226. – Jan PIŠNA, K prvnímu vydání Bible prešpurské z roku 1787 a jejímu místu v kontextu (nejen) slovenské literatury, s. 227–231. – Jindra PAVELKOVÁ, Opatská knihovna rajhradského benediktinského kláštera, s. 233–241.

Slezský sborník. Roč. 109, 2011, č. 3–4:

Jakub MAMULA, Obrana zemského míru ve Slezsku v období interregna. Příspěvek k poznání problematiky obranných mechanismů v zemích Koruny české, s. 165–186. – Jan AL SAHEB, Protihabsburské stavovské povstání Imricha Tökölyho v Uhrách a obrana moravsko-slezsko-uherské hranice, s. 187–205. – Petr KADLEC, Střední školství a formování české inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku

20. století, s. 207–254. – Olga ŠRAJEROVÁ, Národní identita jako hodnota, s. 235–250. – Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ, Pozůstalosti Hanse Kudliča, s. 251–275.

Slezský sborník. Roč. 110, 2012, č. 1–2:

Petr KREUZ – Zuzana HARAŠTOVÁ, Nejmladší popravená evropská čarodějnice? K otázce dětských obětí ve slezských čarodějnických procesech z let 1651–1652, s. 5–26. – Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, Populační vývoj statutárních měst rakouské části Slezska v období demografického přechodu města Opava, Frýdek a Bílsko, s. 27–46. – Lubomír NENIČKA, Změny politického života a nové tendence hospodářského vývoje na Ostravsku v pomnichovské éře, s. 47–62. – Aleš BINAR – Zdeněk JIRÁSEK, Slezsko v československo-polských vztazích v letech 1945 až 1947, s. 65–90. – David PAPAJÍK, Několik problémů z dějin města Ostravy v 15. století a pokus o jejich řešení, s. 91–104.

Slovanský přehled. Roč. 98, 2012, č. 3–4:

Jan KVĚTINA, Národní diskurzy polských marxistů na přelomu 19. a 20. století: patriotismus Kazimierze Kelles-Krauze proti internacionalismu Rosy Luxemburgové, s. 209–251. – Igor Vladimirovič KRJUČKOV – Andrej Nikolajevič PTICYN, Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století, s. 233–249. – Jana HRABCOVÁ, Problémy slovanské menšiny v Itálii ve 20. letech 20. století, s. 251–271. – Jiří FRIEDL, Češi a Poláci na Těšínsku během parlamentních voleb v roce 1946, s. 273–291. – Margaret K. GNOINSKA, Czechoslovakia and Poland: Supervising Peace on the Korean Peninsula 1953–1955, s. 293–320. – Milan SOVILJ, Reflexe událostí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1941 v jugoslávském tisku a prostřednictvím politické elity, s. 321–341. – Dušan JANÁK, Příběh petrohradského klenotníka. Z historie perzekucí československých občanů v Sovětském svazu 1918–1939, s. 395–408.

Slovanský přehled. Roč. 98, 2012, č. 5 = **Slovanské historické studie.** Roč. 37, 2012:

Petr STEHLÍK, Bosna v ideologii jehoslovanství Franja Račkého a Josipa Juraje Strossmayera, s. 411–464. – Alexandr BRUMMER, Rusko a „naše osvobození“. Význam válečného rusofilství a vztahu k carskému Rusku za Velké války a v meziválečném období, s. 465–536. – Josef ŠAUR, Tzv. státní škola v ruské historiografii: zachycení jejích počátků a zformování v dobovém odborném tisku, s. 537–573. – František ŠÍSTEK, Interpretace dějin Černé Hory na prahu 21. století, s. 575–621.

Soudobé dějiny. Roč. 19, 2012, č. 1:

Vítězslav SOMMER, Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“. Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu, s. 9–56. – Martin NEKOLA, Za osvobození „porobených národů“. Politické organizace protikomunistických exilů ze středovýchodní Evropy a Balkánu ve srovnání, s. 37–70. – Jan PAUER, Disent v trojí perspektivě. Diskurzy o politice, společnosti a dějinách v českém, slovenském a východoněmeckém disentu v 70. a 80. letech, s. 71–81. – Lubomír KOPEČEK, Jak se zrodila opoziční smlouva. Analýza vzniku jednoho z nejkontroverznějších paktů české politiky, s. 82–102.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 17, 2011, č. 35:

Jan MUNZAR – Michaela KOKOJANOVÁ, Katastrofální povodeň na Moravě na příkladech z 2. poloviny 16. století, s. 4–15. – Leoš MLČÁK, Dodatky ke slovníkům barokních umělců a uměleckých řemeslníků v Olomouci, s. 16–29. – Richard POSPÍŠIL, Zakládání

peněžních ústavů a utváření sektoru peněžnictví v Olomouci a okolí v 2. polovině 19. století, s. 30–41. – Aleš DRECHSLER, Osídlení katastru obce Rouské v pravěku a časně době dějinné. Archeologické nálezy a lokality, s. 42–56. – Petr JIRÁK, Tragický osud bratří Žáků z Kojetína, s. 59–65. – František VŠETIČKA, K humanistické odnoži Olomouce, s. 66–69. – Sabina SOUŠKOVÁ, Marius Kotrba a jeho monumentální realizace sochy sv. Kryštofa (2005) pro dálniční obchvat u Olomouce, s. 70–74. – Jan ŠTĚPÁN, Rychtářský větrák v Nové Vsi nad Odrou v 18.–20. století, s. 75–84. – Josef MALIVA, Malíř vězněm tábora nucené práce za éry komunismu (K letošnému stému výročí narození olomouckého malíře Viktora Viklického), s. 85–95. – Zdeněk KAŠPAR, Zločin a trest aneb odvrácená tvář Olomouce na přelomu 16. a 17. století, s. 96–97. – Hana SEICHTEROVÁ, Razítka obcí bývalého sovineckého panství do roku 1951, s. 98–115. – Hana BARTKOVÁ, Rostislav Czmero (1926–2002), novinář, publicista a vlastivědný spisovatel. K 10. výročí úmrtí, s. 114–121. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Ještě k nedožitým 80. narozeninám doc. Josefa Bartoše, DrSc., s. 122–135. – František CHUPÍK, Zemřel Milan Togner, s. 138. – Hana BARTKOVÁ, Zemřela Ludmila Grúzová (1936–2011), bývalá ředitelka Státního okresního archivu v Prostějově, s. 138–139.

Studie z dějin hornictví. Sv. 40, 2011:

Pavel KAŠPAR, Jáchymovský uraninit a Marie Curie-Sklodowská, s. 5–8. – Ivana LORENCOVÁ, Osobnost Marie Curie-Sklodowské. Radium v chemii a technologii, s. 9–15. – Jiří HLÁVKA, Historie uranových dolů v západních Čechách, s. 16–25. – Michal NOVOTNÝ, Akciová společnost pro výrobu radia a jiných kovů v letech 1921–1938, s. 24–30. – Lubomír ZEMAN, Záře a stíny na tváři města Jáchymova aneb co smolinec v Jáchymově způsobil, s. 31–33. – Miloslav VOBECKÝ, Chemické zpracování smolince v Jáchymově (uranová žluť – radium – yellow cake), s. 34–38. – Vladimír HORÁK, Radiová horečka v Jáchymově na počátku 20. století, s. 39–46. – Jarmila PLCHOVÁ, Důl Anna ve Zbýšově. Rosicko-oslavanský uhelný revír, s. 47–51. – Martin PŘIBIL – Aleš BUFKA, Odkrytí štoly Einigkeiter Tagstrecke v Jáchymově na podzim roku 2009, s. 52–54. – Miroslav KLVAŇA, Kadaňská hlinka, s. 55–58. – Juliana BOUBLÍKOVÁ JAHNOVÁ, Jáchymovské medaile – významný fenomén evropského medailérství 16. století, s. 59–65.

Táborský archiv Roč. 15, 2011:

Alena DAŇKOVÁ – Jiří KOŘALKA, Nad patnácti svazky Táborského archivu, s. 7–21. – Jan KAŠPAR, Jiří Kořalka jako archivář „polem pracující“. (Malá poznámka k počátku odborné praxe historika), s. 23–25. – Miloš DRDA, Malá vzpomínka na velkého historika, s. 27–29. – Petr ČORNEJ, „Tábor je náš program...“ (Masarykova návštěva v Táboře 25. března 1920), s. 31–56. – Vlastimil SVĚRÁK, Listy zaslané jihlavskou městskou radou do Tábora v letech 1592–1596, s. 57–72. – Daniel KOVÁŘ, Jak se stavěl zámek Lžín na Soběslavsku (1714–1715), s. 73–78. – Kateřina LEMBERKOVÁ, Epigrafické památky v děkanství kostele Proměnění Páně na hoře Tábor, s. 79–90. – Petr PÍŠA, Možnosti a meze intervence: František Palacký a rakouská cenzura ve 20. letech 19. století, s. 91–102. – Josef ZUMR, Táborská léta nakladatele Ignáce Leopolda Kobra, s. 103–122. – Milena LENDEROVÁ, Seznam darů k národní loterii pro Zdeňku Havlíčkovou. Svědectví o české společnosti počátku 60. let 19. století, s. 123–138. – Hana KLÍNKOVÁ, Ohlédnutí za dětstvím sociologa Emanuela Chalupného v Táboře, s. 139–164. – Magdaléna RYCHLÍKOVÁ, Anabáze jednoho táborského rodáka. Ludvík Feigl 1861–1942, s. 165–186. – Peter URBANITSCH, Die Reichsratswahlen 1873 im Böhmischem Landgemeindenwahlbezirk Prachatitz/Prachatice, s. 187–196. – Karel VOŠTA, Protizidovské výtržnosti na Táborsku v prosinci 1897, s. 197–203. – Alena DAŇKOVÁ – Hana HUBÁČKOVÁ, Alexej Salzman ode-

šel. (*25. 5. 1925 v Plzni, 9. 6. 2011 v Táboře), s. 205–210. – Alena DAŇKOVÁ – Hana HUBÁČKOVÁ, Státní okresní archiv – historie a současnost, s. 211–229.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 60, 2012, č. 2:

Petr WITTLICH, The Death of the Image and an Inquiry into Analogy in Art History, s. 98–100. – Ingrid CIULISOVÁ, Dvořák's Pupil Johannes Wilde (1891–1970), s. 101–108. – Petr SKALICKÝ – Jan DIENSTBIER, Mezi vzpomínkou, exemplem a obrazem. Nástěnné malby v kostele sv. Vavřince v Brandýse nad Labem, s. 109–126. – Vendula HNÍDKOVÁ, Umění, identita a reprezentace. Bartoňové z Dobenína, s. 127–144. – Lenka BYDŽOVSKÁ – Karel SRP, Otevřený účet. Rozhovor s Petrem Wittlichem u příležitosti jeho osmdesátin, s. 145–149. – Helena DÁŇOVÁ, Tyrolean Master Narciss of Bolzano and the Relief of the Assumption of the Virgin Mary in the National Gallery in Prague, s. 150–156.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 60, 2012, č. 3–4:

Josef VOJVODÍK, *Vide de corps – tombeau vide*. Die Kraft des Abwesenden: Das Kenotaph für Max Dvořák und die Dialektik des Visuellen von Georges Didi-Huberman, s. 186–213. – Pavol ČERNÝ, Románská madona typu „sedes sapientiae“ v české soukromé sbírce, s. 214–229. – Tomáš GAUDEK, Misál Racka z Bírškova. Provenience rukopisu ÖNB cod. 1850, s. 230–243. – Blanka KUBÍKOVÁ, *Il Principe dello Studiolo* in Czech Collections: Two Portraits of Francesco de' Medici, s. 244–254. – Radka TIBITANZLOVÁ – Štěpán VÁCHA, Pražský malíř Matěj Zimprecht (1624–1680). Životopis umělce v limitech historické paměti, s. 255–280. – Jindřich VYBÍRAL, Der tschechische Kubismus auf dem Markt symbolischer Güter. Ursprung und Grenzen eines Begriffs der Architekturgeschichte, s. 281–292. – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Das Altargemälde aus Dub an der March und eine wiedergefundene Ölskizze des Malers Josef Stern, s. 293–303. – Martina HRABOVÁ, Studium či návštěva? Architekt Karel Hannauer jako zprostředkovatel zahraničních vlivů na českou avantgardní architekturu, s. 303–311.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 64, 2012, č. 4:

Pavel BALCÁREK, Ludvík Raduit de Souches, hrdinný obránce Brna proti Švédům. K 350. výročí úmrtí, s. 313–322. – Radek MALÝ, Návrat dvou německy píšících moravských básníků do české literatury – Vlastimil Artur Polák a Hugo Sonnenschein, s. 323–332. – Jindra PAVELKOVÁ, Donátoři v rodě pánů z Kunštátu. Příspěvek poznání knižní kultury na Moravě ve 14.–15. století, s. 333–341. – Pavel ŠLÉZAR, Uničovský pranýř, s. 342–349. – Jaromír KUBÍČEK, Moravika – vlastivědná literatura za rok 2011, s. 381–404.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

Do tohoto čísla přispěli (abecedně řazeno):

Prof. PhDr. Václav BŮŽEK, CSc., Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice, buzek@ff.jcu.cz

PhDr. Olga FEJTOVÁ, Ph.D., Archiv hl. města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4, Olga.Fejtova@praha.eu

Mgr. Ondřej JAKUBEC, Ph.D., Seminář dějin umění, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, jakubec@mail.muni.cz

Doc. PhDr. Pavel KRAFL, Dr., Historický ústav AV ČR, Veveří 97, 602 00 Brno, krafl@brno.avcr.cz

Mgr. Pavel MAREK, Ph.D., Ústav romanistiky, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice, marekkpavel@seznam.cz

Prof. PhDr. Svatava RAKOVÁ, CSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, rakova@hiu.cas.cz

Prof. PhDr. Miloš ŘEZNÍK, Ph.D., Philosophische Fakultät, Technische Universität Chemnitz, Reichenhainer Str. 39, 09126 Chemnitz, milos.reznik@phil.tu-chemnitz.de

Mgr. Miroslav ŽITNÝ, Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice, mirakelt@centrum.cz

UPOZORNĚNÍ REDAKCE

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací Vás redakce prosí o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím odevzdávejte **e-mailem na adresu: cch@hiu.cas.cz** v textových editorech Word 97, Word 2000, popř. jiných, ale na základě domluvy. Případné grafy apod. je třeba dodat také jako přílohu (v písemné podobě) pro ofotografování do sazby. Součástí dodaného článku musí být max. dvoustránkové resumé, krátký abstrakt a klíčová slova.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků, včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně 23 b.; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 12, řádkování jednoduché); větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí. U „recenzi“ a „obzorů literatury“ bývá obvyklý rozsah 5–8 stran, zprávy pak přijímáme v rozsahu 1–2 stran. Vezměte prosím na vědomí, že neotiskujeme souhrnné recenze a zprávy na české polytematické sborníky ani na periodicky vycházející publikace.

Způsob citací v poznámkách

Vzor:

1. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
2. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1985, s. 250.
3. *Das Kunst und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von Bernhard DENEKE und Rainer KASCHNITZ, München 1977, s. 182.
4. K. W. DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: H. Winkler (vyd.), *Nationalismus*, Königstein/Ts. 1978, s. 51; TÝŽ, *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.
5. *Tamtéž*, s. 172n., 178nn.
6. Heslo *Chotek*, in: Ottův slovník naučný, sv. XII, Praha 1897, s. 370.

Při opakování odkazu stačí uvést:

7. J. KUDRNA, *Materiály*, s. 254.

Při citacích archivního materiálu je třeba nejprve uvést název a místo archivu, název fondu a bližší určení pramene.

Zkratky a označení

Zkratkou pro označení strany nebo stran je s., ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícetomových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo.

Vzor: CDB II, s. 328, č. 324.

Pokud není na konci článku připojen seznam zkratk, uvádějte při první citaci úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. V hlavním textu užívejte co nejméně zkratk. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Děkujeme za to, že tyto zásady dodržujete a uděláme vše proto, aby se Vaše příspěvky po kladném recenzním řízení objevily na stránkách ČČH co nejdříve.

Podle prostorových možností bezplatně otiskneme program Vašich chystaných symposií, konferencí, přednáškových cyklů. Tyto informace – v rozsahu do jedné stránky – nám vzhledem k výrobním lhůtám časopisu dodávejte s dostatečným časovým předstihem.

AKADEMICKÁ ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH DĚJIN

III - Č/2

Historický ústav
Praha 2012

Bez výčitek...

Genocida Čechů
po atentátu
na Reinharda Heydricha

Vojtěch Kyncl

Německé politické strany na Moravě (1890–1918)

Ideje – Programy – Osobnosti

Pavel Cibulka

